

Ilona Michailovič, Skirmantas Bikelis, Algimantas Čepas,
Margarita Dobrynina, Rimantas Simaitis, Darius Šneideris,
Laura Ūselė, Judita Venckevičienė

ATKURIAMOJO TEISINGUMO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Monografija

Vilnius, 2014

UDK 373.5(474.5)

La-127

Autoriai:

Dr. Ilona Michailovič (tyrimo vadovė)	[vadas, II.4.2
Dr. Skirmantas Bikelis	II.2, III
Dr. Algimantas Čepas	I.1
Dr. Margarita Dobrynina	I.3
Dr. Rimantas Simaitis	II.1
Darius Šneideris	II.2
Laura Ūselė	II.2, II.4.1, II.4.3
Judita Venckevičienė	I.2, II.3, II.4.3

Recenzentai:

dr. Gintaras Goda, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros docentas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjas,

dr. Jolanta Sondaitė, Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto Psichologijos instituto docentė.

Tyrimą ir monografijos leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal programą „Mokslininkų grupių projektai“. Finansavimo sutarties Nr. MIP-016/2013.

Lietuvos
mokslo
taryba

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius
Tel. / faks. (+370 5) 249 75 91
info@teise.org, www.teise.org

ISBN 978-609-430-235-0

© Lietuvos teisės institutas, 2014

TURINYS

Ivadas	5
I. Atkuriamojo teisingumo samprata ir modeliai baudžiamosios justicijos sistemoje	13
1. Atkuriamojo teisingumo samprata	13
2. Atkuriamojo teisingumo modeliai baudžiamosios justicijos sistemoje	48
3. Atkuriamasis teisingumas kaip teisingumo reinvesticija	57
II. Nusikalstamos veikos aukos ir kaltininko mediacija	72
1. Mediacijos samprata ir principai	72
1.1. Mediacijos samprata	72
1.2. Mediacijos principai	77
2. Baudžiamoji teisinė mediacijos reikšmė ir procesinė forma	96
2.1. Mediacijos teisinis reguliavimas	97
2.2. Mediacijai tinkamos baudžiamosios bylos	102
2.3. Subjektai, nukreipiantys baudžiamosios bylos šalis į mediaciją	118
2.4. Mediacija ir baudžiamojo proceso terminai	120
2.5. Mediacijos baudžiamosios teisinės pasekmės	126
3. Mediacijos procesas ir mediatoriaus vaidmuo mediacijos procese	129
4. Kai kurios specifinės mediacijos kategorijos	143
4.1. Mediacija nepilnamečių baudžiamosiose bylose	143
4.2. Mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais	157
4.3. Penitencinė mediacija	172
III. Atkuriamojo teisingumo elementai Lietuvos baudžiamojoje justicijoje	181
1. Teisinių institutų, turinčių atkuriamojo teisingumo elementų, sistema	181
2. Teisinių institutų, turinčių atkuriamojo teisingumo elementų, taikymas praktikoje	189

3. Svarbesni teisiniai mechanizmai, turintys atkuriamojo teisingumo elementų	206
3.1. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko (BK 38 straipsnis).....	206
3.2. Nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 93 straipsnis)	211
3.3. Privataus kaltinimo bylų procesas	217
Išvados ir rekomendacijos	222
Literatūra	230
Summary	248

IVADAS

Problemos, susijusios su reakcijos į nusikalstamas veikas pobūdžiu, turėtų būti sprendžiamos atsižvelgiant į dabarties iššūkius teisei. Pabrėžtina, kad būtina keisti požiūrį į tam tikrus reiškinius, svarstant, kokios reagavimo į nusikalstamumą priemonės tiktų sparčiai besivystančių šiuolaikinių technologijų sąlygomis, užuot ir toliau mėginant spręsti naujas problemas, bet taikant tradicines baudžiamojo poveikio priemones.

Vienas iš pagrindinių atkuriamojo teisingumo uždavinių – būdų konfliktams spręsti parengimas. Atkuriamasis teisingumas, kaip reagavimo į nusikalstamumą sistema, per nusikalstamos veikos auką akcentuoja konfliktą. Reakcijos į nusikalstamas veikas formavimas trikampiu kaltininkas–auka–bendruomenė yra kertinis akmuo, mąstant atkuriamojo teisingumo kategorijomis.

Svarbiausias atkuriamojo teisingumo sistemos tikslas – nusikaltimu padarytos žalos ir skriaudos pataisymas arba atlyginimas, ankstesnės padėties, situacijos iki nusikaltimo padarymo atkūrimas. Remiantis šiuo modeliu, teismo intervencija turi patenkinti aukos interesus (teisė į žalos atlyginimą), kaltininko interesus (teisė į teisingą, pagrįstą procesą ir užtikrinimas, kad laisvės atėmimas bus taikomas vadovaujantis tik visuomenės ar aukos interesais), taip pat visuomenės interesus (efektyvių priemonių taikymas, užkertant kelią visuomenės tvarkos pažeidimams, adekvačios reakcijos į šį pažeidimą užtikrinimas).

Atkuriamojo teisingumo sistema yra racionali, nes nėra teigiama, kad šis modelis universalus, priešingai – nuolankiai pripažįstama, jog kai kurių kaltininkų atžvilgiu (pavyzdžiui, organizuoto nusikalstamumo ir kt. atveju) yra būtina taikyti tradicines baudžiamosios justicijos priemones. Tačiau esminis dalykas – kiekvienoje situacijoje, kurioje kilo konfliktas, yra būtina mėginti jį spręsti.

Atkuriamasis teisingumas yra ilgos evoliucijos, ieškant tradicinio teisingumo alternatyvos, pasekmė. Ši evoliucija paremta praktika ir patirtimi bei apima daugelį teisės šakų. 1976 m. kovo 31 d. Nils Christie skaitė paskaitą Šefildo universiteto Kriminologinių tyrimų centre (*Centre for*

Criminological Studies). Ši paskaita vėliau buvo publikuota žurnale „*The British Journal of Criminology*“ kaip „*Conflict as Property*“ ir tapo vienu svarbiausių tekstų šiuolaikinėje kriminologijoje. Nusikaltimas buvo parodytas kaip konfliktas, o konfliktas savo ruožtu kaip nuosavybė, turinti priklausyti konflikto šalims. N. Christie teigimu, konfliktas žmonių, profesinė prasme susijusių su baudžiamąja justicija, buvo „vagiamas“ iš labiausiai juo suinteresuotų žmonių¹. Vogimas čia – metafora, bet N. Christie parodė, kad auka praranda įtaką ieškodama konflikto sprendimo, teigė, kad socialinė sistema turi būti organizuota tokiu būdu, jog konfliktai būtų suvokiami kaip esminis visuomenės raidos elementas, o jų sprendimas nebūtų monopolizuotas profesionalų, t. y. teisininkų. N. Christie pasisakė už apribojimą teismo procedūrų, kuriose advokatai, kaltintojai ir teisėjai – visi, būdami oficialiai valstybės atžvilgiu suprantamo konflikto atstovai, atstovauja tiesioginėms konflikto šalims ir nepalieka vietos nei joms, nei jų nuomonei. Šis N. Christie straipsnis turėjo ypatingą poveikį, nes maždaug po dešimties metų daugelyje šalių sukėlė pastebimas baudžiamojo proceso permainas ir iki šiol neprarado aktualumo. Alternatyvus reagavimas į nusikaltimą ir aukų teises paplito visame pasaulyje, net šalyse, be kompromiso traktuojančiose nusikalstamumą ir teisingumą, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose ar Rusijoje. N. Christie nurodė penkis elementus, būtinus sprendžiant konfliktus: 1) suinteresuotų šalių dalyvavimas, kurios 2) dažnai pasisako ir yra įdėmiai išklausomos auditorijos, 3) artimų giminaičių ir draugų dalyvavimas, 4) vietos bendruomenės dalyvavimas, 5) teisėjai ir oficialieji ekspertai, net jei dalyvauja, tai mažiau įsitraukia, verčiau stebi, elgiasi pagal nustatytas taisykles ir leidžia šalims priimti sprendimą. Tai konflikto sprendimo pagrindai, kurie neeliminuoja teisėjų ir kitų teisininkų, bet užtikrina tinkamą laisvę suinteresuotiems asmenims, leidžia išvengti dirbtinio tiesos, turinčios atitikti procedūrinius teismo proceso reikalavimus, kūrimo.

„Pavogto“ konflikto koncepcija buvo paprasta ir įtikinama, todėl atsirado atkuriamojo teisingumo mada. Alternatyvi ginčų sprendimo technika apėmė visas proceso rūšis – civilinį, administracinį, baudžiamąjį procesus. Reikalo esmė – ir pasipriešinimas neoliberalioms tendenci-

¹ Christie N. Conflict as Property // *British Journal of Criminology*, 1977, No. 17, p. 1.

joms, prasibraunančioms į baudžiamąją politiką, ir siekis tobulinti baudžiamąjį procesą².

Kalbant apie tai, kaip N. Christie vertina teisę, yra matoma, kad šiuolaikinė sistema grindžiama skausmo filosofija³. Baudžiamosios justicijos sistema, ypač neoklasikiniu aspektu, pabrėžia nusikaltimo svarbą. Teisės pažeidimu, apibūdinamu kaip nusikaltimas, užsiima valstybė, kuri vienintelė žino, kaip jį įveikti. Atsisakoma pripažinti kitų galimybių, į kurias gali ir turi būti atsižvelgta, teisinę reikšmę.

Vieno pagrindinių atkuriamojo teisingumo propaguotojų H. Zehr teigimu, nusikaltimas – tai rimčiausia interpersonalinio konflikto atmaina, taip pat apimanti konkrečią žalą. Teisingumas jungia nukentėjusįjį, kaltininką ir bendruomenę ieškant sprendimo, garantuojančio žalos atlyginimą, susitaikymą ir taiką⁴. Britų kriminologas M. Wright pabrėžia, kad, taikant naująjį konfliktų sprendimo modelį, nebekalbama skausmo filosofijos kategorijomis. Kalbama apie sistemą, kurioje atsakas į nusikaltimą nėra naujo skausmo pridėjimas prie kaltininko padarytos žalos, bet esmė yra bandymas padaryti viską, kas įmanoma, kad būtų pataisyta nusikaltimu sukelta situacija. Autorius pabrėžia esmę proceso, kuriame dalyvauja visi suinteresuoti asmenys: bendruomenė siūlo nukentėjusiajam pagalbą, kaltininkas yra įtikinamas dėl jo atsakomybės. Dėmesys atkreipiamas ne tik į rezultatus, bet ir į proceso eigą, kai turi būti gerbiami ir aukos, ir kaltininko jausmai, paisoma žmogiškumo⁵. Šiame kontekste paminėtina J. Braithwaite reintegrovančios gėdos koncepcija, teigianti, kad kaltininką pozityviai gali paveikti jo sugėdinimo procesas, kurį jo atžvilgiu vykdo palankiai nusiteikusių socialinės grupės, o neigiamų padarinių gali rasti tada, kai gėdos jausmą sukelia ar bausmę skiria jam „svetimos“ valstybės institucijos. J. Braithwaite pastebėjo, kad žmonės labiau už bausmę bijo gėdos. Taigi jeigu kaltininkas teismo proceso,

² *Platek M.* Restorative Justice as a mean to effective crime control and alternative to imprisonment. Conflict as property revisited // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2007/2(20), p. 135–150.

³ *Christie N.* Limits to Pain. Oxford, 1992.

⁴ *Zehr H.* Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice. Scottsdale, 1990, p. 181.

⁵ *Wright M.* Przywracając szacunek sprawiedliwości. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, 2005.

kuriame dalyvauja jam nežinomi asmenys, metu bus sugėdintas, pasi-
jus dar labiau eliminuotas iš visuomenės. Tačiau jeigu sugėdinimas vyks
kaltininkui pažįstamų ir palankių asmenų akivaizdoje, kartu suteikiant
jam galimybę imtis veiksmų, kad sugrįžtų į šią bendruomenę, tai išgyve-
namas gėdos jausmas bus „integruojantis“⁶. M. Wright nuomone, jeigu
kaltininkas pasijus sugėdintas, tačiau bus įsitikinęs, kad pagrįstai, tai gali
būti naujos pamokomos patirties pradžia⁷.

Lietuvoje atkuriamojo teisingumo tematika susidomėta XX a. pa-
baigoje – XXI a. pradžioje, kai pasirodė pirmieji Lietuvos teisininkų moks-
lininkų straipsniai, aptariantys atkuriamojo teisingumo ir mediacijos
problematiką⁸. Įdirbį šioje srityje turėjo ir Lietuvos teisės institutas, subū-
ręs grupę specialistų atkuriamojo teisingumo tyrimams atlikti⁹.

⁶ Marshall T. F. Restorative justice; an overview // Johnstone G. (ed.) A Restorative Jus-
tice Reader. Texts, Sources, Context, Willan Publishing, Portland, 2003, p. 41.

⁷ Wright M. Przywracając szacunek sprawiedliwości. Warszawa: Polskie Stowarzysze-
nie Edukacji Prawnej, 2005, p. 151.

⁸ Michailovič I. Nepilnamečio kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos galimybės Lie-
tuvoje // Teisė. Mokslo darbai, 2000, t. 35, p. 69–79; Michailovič I. Baudžiamajame
įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Vil-
niaus universiteto leidykla, 2001; Michailovič I. Atkuriamasis teisingumas: genezė
ir raida // Teisės problemos, 2001, Nr. 4, p. 50–62; Michailovič I. Restorative justice
in Lithuania. European Forum for Restorative Justice 2008. Prieiga per internetą:
<<http://www.euforumrj.org/readingroom/Countries/Lithuania/Lithuania.pdf>>;
Sakalauskas G. Sutaikinimo institutas Vokietijos jaunimo baudžiamojoje teisėje // Teisės
problemos, 1998, Nr. 1, p. 71–80; Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio
mediacijos instituto samprata, pagrindiniai modeliai ir jų veikimo principai // Juris-
prudencija, 2001, t. 20(12), p. 74–84; Uscila R. Aukos ir nusikaltėlio mediacija Skan-
dinavijos šalyse // Jurisprudencija, 2002, t. 29(21), p. 93–109; Uscila R. Nusikaltimo
aukos ir kaltininko mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje // Teisės problemos,
2006, Nr. 2, p. 84–99.

⁹ 1) 2006 m. Teisės instituto atliktas tyrimas pagal 2005 m. sausio 12 d. Lietuvos
Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 12 patvirtintą Nacionalinės nusikaltimų pre-
vencijos ir kontrolės programos 2005–2006 metų įgyvendinimo priemonių planą
„Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų rekomendacijų, už-
sienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąly-
gų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje“.

2) 2008 m. Teisės instituto atliktas tyrimas, siekiant parengti Atkuriamojo teisin-
gumo sistemos Lietuvoje koncepciją ir jos įgyvendinimo priemonių planą, vykdant
Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. rugpjūčio 8 d. nutarimu Nr. 806 patvirtin-
to Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 2007–2009 metų
įgyvendinimo priemonių plano 3 punktą, kuriame numatyta parengti atkuriamojo
teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcijos ir jos įgyvendinimo priemonių projek-
tus.

Lietuvos Respublikos Seimas atkuriamojo teisingumo modelio ir mediacijos diegimą pripažino esant svarbų – Lietuvos Respublikos probacijos įstatyme įtvirtinta, kad atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo principas yra vienas iš tų principų, kuriais grindžiamas probacijos vykdymas Lietuvoje¹⁰. Kartu paminėtina, kad Lietuvos teismuose teisminė mediacija civiliniame procese veikė eksperimento tvarka nuo 2006 m.; mediacija taip pat egzistuoja kaip taikinamasis tarpininkavimas, suprantamas kaip civilinių ginčų sprendimo procedūra, kurios metu vienas ar keli civilinių ginčų taikinimo tarpininkai (mediatoriai) padeda civilinio ginčo šalims taikiai spręsti ginčą¹¹. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad naujos redakcijos Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme yra numatytas valstybės užtikrinamas neteisminis taikinamasis tarpininkavimas, kaip pagal šį įstatymą atliekama ginčų sprendimo procedūra, kurios metu vienas ar keli taikinimo tarpininkai padeda ginčo šalims taikiai spręsti ginčą¹².

Tačiau, remiantis tarptautinių dokumentų rekomendacijomis¹³ ir užsienio valstybių patirtimi įgyvendinant atkuriamojo teisingumo modelius, galima teigti, kad Lietuvoje nėra sukurta pakankama teisinė bazė atkuriamojo teisingumo modeliui plėtoti, menkai apie plačias atkuriamojo teisingumo ir mediacijos galimybes informuojama visuomenė.

Atkuriamojo teisingumo įsitvirtinimas yra neišvengiamas procesas. Kai kurių baudžiamųjų teisinių konfliktų sprendimas mediacijos būdu

¹⁰ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108.

¹¹ Lietuvos Respublikos civilinių ginčų taikinamojo tarpininkavimo įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 87-3462.

¹² Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 30-827; Nauja įstatymo redakcija nuo 2014-01-01, nuostatos, susijusios su taikinamuoju tarpininkavimu, įsigalioja 2014 m. liepos 1 d.; Valstybės žinios, 2013, Nr. 54-2675.

¹³ 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/EU, kuria nustatomi minimalūs nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, kuri keičia Tarybos pagrindų sprendimą 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose, numato nusikaltimų aukų teisę į apsaugos priemones, kai teikiamos atkuriamojo teisingumo paslaugos (Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA). Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:EN:PDF>>.

gali ne tik pagelbėti, bet ir būti efektyvesnis nei „tradiciškai“ vykdomas procesas.

Rytų Europos valstybėse mediacija – gana naujas reiškinys, pamažu įsitvirtinantis. Siekiant sukurti bendrus atkuriamojo teisingumo standartus Europoje, matomi skirtingi, unikalūs įvairių šalių kultūriniai ir politiniai tikslai bei ypatumai, taip pat pastebimas piliečių pasyvumas, nepasitikėjimas nevyriausybinėmis organizacijomis, esama tam tikro teisinės sistemos atstovų priešinimosi, trūksta stabilumo, bendradarbiavimo, informacijos bei finansavimo ir kt. Mėginama ieškoti alternatyvių bausmės būdų, nors ir jaučiama tam tikra tendencija taikyti griežtesnes bausmes.

Teigiama, kad problemų dėl atkuriamojo teisingumo kai kuriose šalyse kyla todėl, jog jo postulatus įgyvendina žmonės, kurie jiems nepritaikomi¹⁴. Be abejonės, pasitaiko netipinių atvejų. „Atkuriamojo teisingumo“ ženklas turėtų būti traktuojamas kaip ypatingas išskirtinumas ir suteikiamas tik tai veiklai, kuri įgyvendina jo postulatus. Priešingu atveju negera praktika suteikia priešinimosi atkuriamajam teisingumui argumentų. Atkuriamasis teisingumas duoda teigiamų rezultatų resocializacijos srityje, tampa realia baudžiamojo populizmo alternatyva.

Reformos, įgyvendinant atkuriamojo teisingumo idėjas, negali apsiriboti vien tam tikrų nuostatų pakeitimais – reikia kitokios nusikaltimo ir valstybės suvokimo filosofijos. Atkuriamasis teisingumas reikalauja platesnių pokyčių. Šioje monografijoje stengiasi suformuluoti prielaidas ir atsakyti į klausimą, ar valstybė, visuomenė ir net baudžiamoji teisė yra pasirengusios tokiems pokyčiams. Tai taip pat leis pamėginti atsakyti į klausimą, kodėl atkuriamasis teisingumas „nepritampa“ šiuolaikinėje Lietuvos baudžiamojoje justicijoje bei ką reikia padaryti, kad tokia situacija pasikeistų.

Monografija yra skirta specifinei atkuriamojo teisingumo problematikai aptarti, kuria siekiama sukurti išsamų mokslinį pagrindą pasaulyje plačiai taikomo humanizmo principu grįsto teisingumo modeliui – atkuriamajam teisingumui – taikyti Lietuvoje ir vienai iš jo formų – nusikalsta-

¹⁴ Zernova M. Aspirations of Restorative Justice Proponents and Experiences of Participants in Family Group Conferences // British Journal of Criminology, 2007, No. 47(3), p. 492.

mos veikos aukos ir kaltininko mediacijai. Siekiant tyrimo tikslo, keliami tokie uždaviniai:

- 1) apibrėžti atkuriamojo teisingumo sampratą ir pagrindus, sudaryti mokslinius pagrindus atkuriamojo teisingumo sistemai Lietuvoje kurti;
- 2) išanalizuoti Lietuvos situaciją: taikomus baudžiamosios justicijos modelius, juose esančius atkuriamojo teisingumo elementus, prielaidas ir trukdžius atkuriamojo teisingumo idėjai plėtoti;
- 3) nustatyti ir ištirti problemines nusikalstamos veikos aukos ir kaltininko mediacijos taikymo sritis, koncentruojant dėmesį į mediacijos principus, baudžiamąją teisinę mediacijos reikšmę ir procesinę formą, mediacijos proceso stadijas, mediatoriaus vaidmenį mediacijos procese, kai kurias specifines mediacijos rūšis;
- 4) suformuluoti į teisėkūrą ir teisės taikymą orientuotus pasiūlymus, leidžiančius įdiegti ir sėkmingai taikyti mediaciją Lietuvoje.

Pirmame monografijos skyriuje pateikiama atkuriamojo teisingumo paradigmos charakteristika. Tai labai sudėtingas uždavinys turint omenyje, kad atkuriamajam teisingumui būdingi nuolatiniai pokyčiai, jis nuolat kritikuojamas. Čia taip pat pateikiama atkuriamojo teisingumo modelių baudžiamosios justicijos sistemoje apžvalga. Atliktu tyrimu siekiama pagrįsti, kokių būdu, sutelkus resursus į mediaciją kaip vieną iš atkuriamojo teisingumo modelių, galima sutaupyti daug baudžiamosios justicijos sistemos lėšų, reinvestuojant santaupas į strategijas, galinčias sumažinti nusikaltimų skaičių ir sustiprinti bendruomenes.

Antras monografijos skyrius yra skirtas nusikalstamos veikos aukos ir kaltininko mediacijai kaip atkuriamojo teisingumo modeliui – tarpininkavimui, siekiant nusikalstamos veikos aukos ir kaltininko susitarimo, kuris Europos valstybėse labiausiai prigijo, yra daugiausia diegiamas, taikomas. Nemažai dėmesio darbe skiriama mediacijos principams, mediacijos procesui, nagrinėjama baudžiamoji teisinė mediacijos reikšmė ir procesinė forma. Atskirai yra aptartos kai kurios specifinės mediacijos kategorijos, tarp kurių – mediacija nepilnamečių baudžiamosiose bylose, penitencinė mediacija ir mediacijos smurto artimoje aplinkoje atvejais galimybės.

Trečiame monografijos skyriuje pateikiama Lietuvos situacijos apžvalga, analizuojant atkuriamojo teisingumo elementus Lietuvos baudžiamojoje justicijoje. Tam tikrų atkuriamojo teisingumo elementų yra galiojančiuose Lietuvos Respublikos baudžiamajame ir baudžiamojo proceso kodeksuose, tačiau jie neįgyvendina atkuriamojo teisingumo idėjos, neužtikrina tinkamo konflikto sprendimo.

Atliekant tyrimą buvo taikomi sisteminės analizės, lyginamasis, statistinis, interviu metodai, analizuojama literatūra, statistiniai duomenys, tarptautiniai standartai ir nacionaliniai teisės aktai, teismų praktika. Atliktas empirinis kokybinis tyrimas. Tyrimo metu, remiantis duomenų prisotinimo principu, iš viso buvo atlikta 18 interviu: 13 su baudžiamosios justicijos ekspertais (teisėjais, prokurorais, advokatais), nusikalstamų veikų kaltininkais (4 interviu), siekiant išsiaiškinti jų susitaikymo ypatumus ir veiksnius, darančius įtaką tokiame jų apsisprendimui, bei 1 interviu su smurto artimoje aplinkoje problematikos eksperte (Vilniaus miesto križių centro direktore).

Už vertingas pastabas ir pasiūlymus autoriai nuoširdžiai dėkoja monografijos recenzentams doc. dr. Gintarui Godai ir doc. dr. Jolantai Sondaitei.

Knyga yra skirta tikslinėms žmonių grupėms: Lietuvos politikams, teisininkams ir kitų sričių praktikams, kurie savo kasdienėje veikloje susiduria su nusikalstamais konfliktais ir jų sprendimų problemomis. Tikimės, kad, remiantis tyrimo duomenimis, bus galima imtis konkrečių sprendimų, kuriant ir įgyvendinant perspektyvias atkuriamojo teisingumo ir mediacijos praktikas Lietuvoje.

Autorių vardu
Ilona Michailovič

I. ATKURIAMOJO TEISINGUMO SAMPRATA IR MODELIAI BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS SISTEMOJE

I.1. Atkuriamojo teisingumo samprata

Kiekvienas tyrimas pradedamas nuo tyrimo objekto apibrėžimo. Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje nagrinėjimas turi būti pradėtas atsakius į klausimą, kas yra atkuriamasis teisingumas. Atsakymas į šį klausimą nėra paprastas. Atkuriamojo teisingumo apibrėžimų ir oficialiuose dokumentuose, ir mokslinėje literatūroje daug, jie skirtingi. Šią problemą kai kurie autoriai siūlo spręsti pripažįstant, kad atkuriamasis teisingumas tėra „skėtinis“, t. y. itin abstraktus, terminas, taikomas netgi nedaug ką bendra viena su kita turinčioms veikloms ir sprendimams apibūdinti¹⁵. Kitų autorių nuomone, jo apibrėžimas išvis neįmanomas¹⁶, vietoj sprendimo, kas yra atkuriamasis teisingumas, reikia apsiriboti sprendimais, kokios praktikos nelaikytinos atkuriamuoju teisingumu¹⁷. Toks požiūris suprantamas. Ypač dėl to, kad atkuriamasis teisingumas – sparčiai tobulėjantis, kintantis teisinis reiškinyss¹⁸. Terminas pasitelkiamas vis didesnei ir įvairesnei sprendimų baudžiamosiose bylose ir už jų ribų aibei apibūdinti. Bet būtent tai ir yra atkuriamojo teisingumo privalumas, leidžiantis pritraukti vis daugiau pagrindinių atkuriamojo teisingumo

¹⁵ *Daly K. Restorative Justice in Diverse and Unequal Societies // Goldsmith A., Israel M. (eds.) Criminal Justice in Diverse Communities. Leichhardt, N.S.W.: The Federation Pr, 2000, p. 167; Crawford A., Burden T. Integrating Victims in Restorative Youth Justice. Bristol: Policy Press, 2005, p. 12; Shapland J., Robinson G., Sorsby A. Restorative Justice in Practice Evaluating What Works for Victims and Offenders. New York, NY: Routledge, 2011, p. 4.*

¹⁶ *Johnstone G., Van Ness D. W. The Meaning of Restorative Justice // Johnstone G., Van Ness D. W. (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2007, p. 17.*

¹⁷ *Zernova M. Restorative Justice Ideals and Realities. Aldershot, Hants, England: Ashgate, 2007, p. 1.*

¹⁸ *Bazemore G., Schiff M. Introduction // Bazemore G., Schiff M. (eds.) Restorative Community Justice Repairing Harm and Transforming Communities. Burlington: Elsevier Science, 2001, p. 8.*

idėjų šalininkų. Tad galbūt atkuriamojo teisingumo definicija nėra tikslinga pati savaime – šio teisinio reiškinių apibrėžimas fiksuotų tik esamą atkuriamojo teisingumo būklę, stabdytų jo kaip teisinio reiškinių raidą. Vis dėlto darbinę sąvoką, kuria bus toliau remiamasi šioje monografijoje, suformuluoti būtina. Tai galima padaryti tik nors trumpai aptarus, kaip dar gali būti suvokiamas atkuriamasis teisingumas.

Kaip jau minėta, atkuriamojo teisingumo idėjų šalininkų, savaip formuluojančių atkuriamojo teisingumo sampratą, daug. Būtent tai galėtų būti atspirties taškas atkuriamąjį teisingumą apibrėžiant kaip panašių idėjų visumą. Literatūroje dažnai siūloma žvelgti į atkuriamąjį teisingumą kaip į naują baudžiamosios justicijos paradigmą¹⁹. Tokia atkuriamojo teisingumo samprata patraukli. Suvokiant atkuriamąjį teisingumą kaip simbolinių apibendrinimų (kalbant apie teisinius reiškinius, tokius apibendrinimus galbūt galima būtų vadinti principais), bendrų vertybių ir kitų panašių elementų, kuriais remiantis paradigmos šalininkai, sprenddami panašias problemas, priima panašius sprendimus, visumą²⁰ galima neapsiriboti vien tik esamų bendrų atkuriamojo teisingumo modelių požymių paieška, t. y. apibrėžti ne tik tai, kas yra atkuriamasis teisingumas, bet ir tai, kas gali būti atkuriamasis teisingumas. Tokia atkuriamojo teisingumo samprata leistų įveikti ir atkuriamojo teisingumo sąvokų gausybės lemiamas problemas. Einant dedukcijos (atkuriamuoju teisingumu galima vadinti visa tai, kas remiasi atkuriamojo teisingumo principais ir vertybėmis), o ne indukcijos (atkuriamuoju teisingumu laikoma tai, kas turi visus atkuriamuoju teisingumu jau pripažįstamų veiklų požymius) keliu, atkuriamojo teisingumo sampratą galima pripažinti tinkama ne tik

¹⁹ Michailovič I. Atkuriamojo teisingumo galimybės baudžiamosioje justicijoje // Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai (vyr. moksl. red. G. Švedas). Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 77; Barnett R. E. Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice // *Ethics*, 87, No. 4. Prieiga per internetą: <<http://pubpages.unh.edu/~nicks/pdf/Barnett%20Restitution.pdf>>; Zehr H. Retributive Justice, Restorative Justice. Elkhart: MCC U.S. Office of Criminal Justice, 1985, p. 4; A Survey of Assessment Research on Mediation and Conferencing // Walgrave L. (ed.) *Repositioning Restorative Justice* Restorative Justice, Criminal Justice and Social Context. Cullompton: Willan Pub, 2003, p. 95.

²⁰ Kuhn T. The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970–1993, with an Autobiographical Interview. Conant J., Haugeland J. (eds.) Chicago: University of Chicago Press, 2000, p. 168.

panašioms, bet ir skirtingų požymių turinčioms veikoms apibūdinti²¹.

Kiekviena paradigma gali būti suvokiama tik jos atribojimo nuo kitų paradigmų būdu. Atkuriamasis teisingumas taip pat gali būti konceptualizuotas tik atskleidus, kuo ši baudžiamosios justicijos paradigma skiriasi nuo kitų – retributyvizmo ir utilitarizmo – paradigmų. Pastarosios paradigmos susipina. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (41 straipsnio 2 dalis) bausmės paskirtį įtvirtina remdamasis ir retributyvistine (bausmės paskirtis yra nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, be to, dar ir kažkaip kitaip užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą), ir utilitaristine paradigma (bausmės paskirtis yra sulaukyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo, atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų). Pastarųjų paradigmų susipynimas būdingas ne tik Lietuvos baudžiamajam įstatymui, tai yra bendra teorinė problema, apibūdinama terminu „bausmės tikslų antinomija“ – įstatymas reikalauja bausme siekti skirtingų tikslų, o skirtingi tikslai konkrečiose situacijose reikalauja skirtingų bausmių²². Minėtos dvi paradigmos yra suderinamos vadinamojoje „riboto retributyvizmo“ teorijoje²³. Šią teoriją yra perėmus ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, pripažinęs, kad skiriamasis kiekvienos bausmės bruožas – tai, jog bausmėmis yra siekiama atpildo, bet šis siekis neeliminuoja galimybės, skiriant bausmę, siekti ir kitų tikslų²⁴. Jei retributyvizmas ir utilitarizmas gali būti suvienyti, virsti viena paradigma, galbūt ir atkuriamasis teisingumas galėtų įsiterpti į šią paradigmą? Reikia atkreipti dėmesį, kad Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, apibrėždamas bausmės paskirtį, nemini nieko, kas kuo nors primintų atkuriamąjį teisingumą. Taip yra todėl, kad kalbama apie bausmę, kuri tarsi iš esmės nedera su

²¹ *Wittgenstein L.* Philosophical investigations. Revisde 4th edition. Chichester, West Sussex, U.K.: Wiley-Blackwell, 2009, p. 36.

²² *Merle J.-C.* German idealism and the concept of punishment. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2009, p. 5.

²³ *Morris N.* The Future of Imprisonment. Chicago: University of Chicago Press, 1974; *Von Hirsch A.* Censure and Sanctions. Oxford: Clarendon Press, 1993; *Ashworth A.* Sentencing and Criminal Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

²⁴ European Court of Human Rights. Case of Öztürk v. Germany (Application no. 8544/79). Judgment. Strasbourg, 21 February 1984, § 53.

atkuriamojo teisingumo paradigma: atkuriamasis teisingumas apskritai ir suvokiamas kaip būdas baudžiamosios justicijos problemas spręsti išvengiant bausmės. Ir vis dėlto konstatuoti, kad atkuriamasis teisingumas yra alternatyvus baudžiamosios justicijos sprendimo būdas, nepakanka, kai siekiama patį atkuriamąjį teisingumą atriboti nuo retributyvistinių ar utilitaristinių pozicijų. Pačių atkuriamojo teisingumo priemonių taikymas gali būti suvokiamas kaip bausmė²⁵, atkuriamojo teisingumo priemonių taikymas gali ir neeliminuoti bausmės, o tik ją švelninti²⁶. Tai gi, atkuriamojo teisingumo atribojimas nuo retributyvizmo ir utilitarizmo yra tikslingas.

Atkuriamasis teisingumas turi bendrų bruožų su retributyvistine paradigma. Retributyvizmu apibūdinamos bausmės teorijos, kurios remiasi nuostata, kad vienintelis ir pakankamas kiekvienos bausmės pagrindas – tai, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo jos nusipelnė²⁷. Toks požiūris išreiškia retributyvistinių „į praeitį žvelgiančių“ teorijų pobūdį. Baudžiama tik todėl, kad to reikalauja pamatiniai teisingumo principai, bausmėmis nesiekama jokių tikslų, jomis tik pildomas atpildo už nusikaltimą poreikis. Atvirkščiai, retributyvizmas remiasi nuostatomis, kad bausmės turi būti skiriamos ir tada, jei jų padariniai būtų katastrofiški: te gyvuoja teisingumas, nors pasaulis ir turėtų žūti²⁸. Atkuriamasis teisingumas laikosi panašios pozicijos. Nors bus kvestionuojama žalos reikšmė, atkuriamajam teisingumui ji svarbi. Žalos atlyginimas taip pat gali būti suvokiamas kaip atpildas už padarytą žalą. Pradedant jau Hamurabio kodeksu, didžiąją dalį žmonijos teisinės istorijos (kurią atkuriamojo teisingumo šalininkai linkę pripažinti besiremiančia atkuriamojo teisingumo principais ir vertybėmis²⁹) pats retributyvistinis taliono principas ir buvo suvokiamas kaip žalos aukai atlyginimas. Tad atkuriamasis teisingumas,

²⁵ Duff A. *Punishment, Communication, and Community*. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 96–99.

²⁶ Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB) as promulgated on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 945, p. 3322). Prieiga per internetą: <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm> 46a sekcija>.

²⁷ Moore M. S. *Placing Blame: A General Theory of the Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 91.

²⁸ Kant on the Metaphysics of Morals: Vigilantius' Lecture Notes // *Kant I. Lectures on Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 326.

²⁹ Hess K. M. *Juvenile Justice*. Belmont, CA: Wadsworth, 2010, p. 5.

taip pat kaip retributyvizmas, žvelgia į praeitį, į padarytą žalą aukai ir ten ieško galimybių save pagrįsti. Tačiau atkuriamasis teisingumas būtent šiuo požiūriu nuo retributyvizmo ir skiriasi. Retributyvizmas remiasi nuostata, kad atpildas turi būti užtikrintas, nes to reikalauja teisingumo principas, atpildas suvokiamas kaip savitiksliis, o atkuriamasis teisingumas į žalos atlyginimą žvelgia kaip į priemonę atkuriamojo teisingumo tikslams – aukos ir kaltininko susitaikymui – pasiekti. Atkuriamasis teisingumas (skirtingai nuo utilitarizmo) negali būti ir suvokiamas aiškinantis „retributyvizmą“. Atkuriamasis teisingumas žalos atlyginimą vertina ne per teisingumo principo, bet per aukos ir kaltininko valių suderinamumo prizmę: neviseiško žalos atlyginimo gali pakakti aukos ir kaltininko susitaikymui pasiekti, o visiškai žalos atlyginimas tokio susitaikymo negarantuoja. Atpildą kaltininkui suvokiant kaip būtiną aukos ir kaltininko susitaikymo sąlygą atkuriamasis teisingumas prarastų esminius savo bruožus – aukos ir kaltininko savanoriškumą, subjektyvų nusikalstamos veikos padarinių suvokimą kaip aukos ir kaltininko valių derinimo atspirties tašką. Taigi, nors atkuriamasis teisingumas iš pirmo žvilgsnio primena retributyvizmą, šios dvi paradigmos reikšmingai skiriasi ir yra sunkiai suderinamos.

Tai, kad atkuriamuoju teisingumu siekiama aukos ir kaltininko susitaikymo, artina jį prie utilitaristinių nuostatų. Utilitaristinėmis vadinamos teorijos, kurios bausmę suvokia kaip priemonę siekti tam tikrų socialinių tikslų, dažniausiai priskiriamų individualiajai (kaltininkų reabilitacijos, socialinės integracijos ir kt.) ar bendrajai (potencialių kaltininkų atgrasymo, pavojų keliančių kaltininkų izoliavimo ir kt.) prevencijai. Bausmę utilitaristinės teorijos suvokia kaip blogį (ir toks pripažinimas labai primena populiariausias atkuriamojo teisingumo nuostatas), kuris gali būti pateisintas, jei juo yra šalinamas didesnis blogis³⁰. Kas yra didesnis blogis, sprendžiama vadovaujantis maksima, kad visada turi būti siekiama didžiausios laimės didžiausiam žmonių skaičiui³¹. Atkuriamasis teisingumas taip pat siekia aukos ir kaltininko susitaikymo kaip tikslo ir tuo yra artimas utilitarinėms teorijoms. Be to, atkuriamojo teisingumo

³⁰ *Bentham J.* An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Mineola, N.Y.: Dover Publications, 2007, p. 170.

³¹ *Beccaria C.* An essay on crimes and punishments. Brookline Village, Boston, MA: International Pocket Library, 1992, p. 14.

šalininkai dažnai akcentuoja, kad būtent atkuriamasis teisingumas, leisdamas išvengti bausmės, leidžia užtikrinti, kad kaltininkai liks visuomenėje – taip bus sumažintas nusikaltimų recidyvas³². Vis dėlto atkuriamojo teisingumo negalima pripažinti utilitaristiniu požiūriu. Į susitaikymą atkuriamajame teisingume žvelgiama kaip į tikslą patį savaime, ne kaip į priemonę pasiekti kitų tikslų. Kaltininko socialinė integracija, kitų pozityvių padarinių sukūrimas tėra latentinė atkuriamojo teisingumo funkcija³³. Kaltininko ir aukos susitaikymas, atkuriamojo teisingumo požiūriu, yra vertybė ne tik tais atvejais, kai toks susitaikymas prie kaltininko socialinės integracijos neprisideda, bet ir tais atvejais, kai jis tokią socialinę integraciją sunkina. Dar ryškiau atkuriamąjį teisingumą nuo utilitaristinių teorijų skiria tai, kad atkuriamajam teisingumui negali būti priimtina utilitarinė maksima, kad kiekvienas sprendimas (t. y. aukos ir kaltininko susitaikymas atkuriamajame teisingumo metu) turi būti vertinamas pagal tai, ar juo sukuriamą didžiausią laimę didžiausiam žmonių skaičiui. Atkuriamasis teisingumas remiasi aukos ir kaltininko valių susitaikyti suderinamumu, o reikalavimas, kad susitaikymas duotų didžiausią naudą didžiausiam žmonių skaičiui (t. y. vertinimas, kokią naudą, kokius paradimus susitaikymas lemia kitiems asmenims, ne aukai ir kaltininkui), susitaikymo galimybes mažintų, t. y. prieštarautų pagrindiniams atkuriamojo teisingumo tikslams. Taigi, atkuriamojo teisingumo ir utilitarizmo takoskyra taip pat aiški. Tiesa, skirtingai nei atkuriamojo teisingumo ir retributyvizmo atribojimo atveju, atkuriamasis teisingumas ir utilitarizmas gali būti tam tikru mastu derinami – pripažįstant, kad atkuriamasis teisingumas turi siekti ir kitų tikslų, tačiau tik jeigu jų siekimas neapsunkina kaltininko ir aukos susitaikymo.

Apibendrinant teigiama, kad atkuriamasis teisingumas gali būti atskira paradigma, kuri skiriasi ir nuo retributyvizmo, ir nuo utilitarizmo, bet negali būti suvokiama remiantis tradicinėmis paradigmomis. Kartu reikia pastebėti, kad atkuriamasis teisingu-

³² Hayes H. Reoffending and Restorative Justice // Johnstone G., Van Ness D. W. (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2007, p. 440.

³³ Bazemore G., O'Brien S. The Quest for a Restorative Model of Rehabilitation: Theory-for-Practice and Practice-for-Theory // Walgrave L. (ed.) Restorative Justice and the Law. Cullompton: Willan, 2002, p. 32.

mas turi savų pranašumą ir retributyvizmo, ir utilitarizmo atžvilgiu. Atkuriamasis teisingumas leidžia išvengti abiejų kitų paradigmų esminių trūkumų. Pirma, kitaip nei retributyvizmas, atkuriamasis teisingumas negali pateisinti įpareigojimų (retributyvizmo suvokiamų kaip bausmės turinys) kaltininkui, jei tais įpareigojimais negali būti sukuriami jokie pozityvūs rezultatai – atkuriamasis teisingumas yra nukreiptas į taiką tarp kaltininko ir aukos kaip tikslą, šio tikslo nesiekiant atkuriamasis teisingumas neįmanomas. Antra, atkuriamasis teisingumas pranašesnis už utilitarizmą, nes negali pateisinti įpareigojimų (utilitarizmo suvokiamų kaip bausmės turinys) asmeniui, kuris nėra kaltas padaręs nusikaltimą, jei taip gali būti pasiekti reikšmingi visuomenei ir valstybei tikslai. Atkuriamasis teisingumas yra orientuotas tik į aukos ir kaltininko sutaikymą, ne valstybinių ir visuomeninių interesų patenkinimą, tad pastarieji ne tik negali pateisinti įpareigojimų kaltininkui, jų savarankiška reikšmė atkuriamajame teisingume neturėtų būti pripažįstama.

Tačiau atkuriamojo teisingumo kaip naujos paradigmos baudžiamojoje justicijoje teigimas turi ir trūkumų. Svarbiausias jų – paradigma gali egzistuoti tik tada, kai ji sulaukia visuotinio pritarimo³⁴. Nors atkuriamasis teisingumas vis labiau įsitvirtina daugelio pasaulio valstybių baudžiamojoje justicijoje, iki visuotinio pritarimo jo principinėms nuostatoms dar toli. Kita vertus, pozicija, kad atkuriamasis teisingumas yra nauja paradigma, implikuoja pretenzijas į visuotinumą, o tai savo ruožtu skatina tradicinių požiūrių į baudžiamąją justiciją besilaikančių mokslininkų ir praktikų pasipriešinimą pačioms atkuriamojo teisingumo idėjomis³⁵. Turint omenyje atkuriamojo teisingumo situaciją Lietuvoje ir jo plėtros poreikius, tokio sureikšminimo, matyt, derėtų vengti. **Siūlytina vietoj atkuriamojo teisingumo kaip paradigmos, kuri būtų pranašesnė ir už retributyvizmą, ir už utilitarizmą, argumentavimo dėmesį koncentruoti į atkuriamojo teisingumo sąvokos kaip požymių, kuriais pasižymi atkuriamajam teisingumui priskiriamos veiklos, visumos**

³⁴ Kuhn T. S., Conant J., Haugeland J. *The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970–1993, with an Autobiographical Interview*. Chicago, Ill. [u.a.]: Univ. of Chicago Press, 2002, p. 168.

³⁵ Johnstone G. *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*. Cullompton, Devon, UK: Willan Pub, 2002, p. 72.

apibrėžtį. Toliau bus analizuojamos tik taip konstruojamos sąvokos. Beje, taip traktuojama atkuriamojo teisingumo sąvoka literatūroje pateikiama dažniau nei atkuriamojo teisingumo, kaip naujos baudžiamosios justicijos paradigmos, samprata.

Lietuvos teisinėje sistemoje atkuriamojo teisingumo sąvoka vartojama retai. Tačiau net ir tais atvejais, kai ši sąvoka įtvirtinama teisės aktuose, jos apibrėžimai skiriasi. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. patvirtintoje Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje minima atkuriamojo teisingumo sistema, „kurios pagrindinis tikslas yra atkurti buvusią padėtį tarp nusikaltimo paveiktų subjektų – aukos, nusikaltėlio, visuomenės“. 2011 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtame Probacijos įstatyme įtvirtinamas atkuriamojo teisingumo įgyvendinimo principas, suvokiamas kaip nuostata, reikalaujanti, kad probacijos vykdymo metu turi būti „taikomos atkuriamojo pobūdžio priemonės, kuriomis užtikrinamas nukentėjusio asmens ir probuojamojo sutaikymas ir tarpininkavimas siekiant atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą“.

Lietuviškoje teisinėje literatūroje atkuriamojo teisingumo samprata taip pat varijuoja. 2006 m. Lietuvos teisės instituto atliktame tyrime „Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje“ atkuriamasis teisingumas apibūdinamas kaip „konceptinis terminas, apjungiantis specifines konfliktų, kylančių dėl nusikaltimų, nagrinėjimo procedūras, būdus, metodus“³⁶. 2008 m. Lietuvos teisės instituto atliktame tyrime „Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas“ atkuriamasis teisingumas suvokiamas kaip „atskira teisinė kategorija ar (ir) koncepcija“³⁷. Konkretizuodami šį terminą autoriai linkę žvelgti į atkuriamąjį teisingumą kaip į procesą, kurio tikslas yra „taikos atstatymas bendruomenėse, sutaikant šalis ir atstatant / atlyginant konflikto sukeltą žalą“, ir kuris turi „paleng-

³⁶ Ūselė L. (vad.), Bikelis S., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R. Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008, p. 7.

³⁷ Ten pat, p. 6.

vinti aktyvų aukų, nusikaltusio asmens, bendruomenės bendradarbiavimą / dalyvavimą, siekiant surasti konflikto išsprendimo būdą / galimybę³⁸. Beje, tyrimo autoriai atkuriamąjį teisingumą suvokia ir kaip „modernią nusikalstamų veikų sukeliamų socialinių konfliktų sprendimo sistemą“³⁹. A. Malinauskaitė ir R. Uscila atkuriamąjį teisingumą traktuoja kaip „aukos ir nusikaltusio asmens konflikto sprendimo procedūras, kurios <...> padeda įtraukti nusikaltusius asmenis į aktyvų ir pozityvų visuomenės gyvenimą jų neizoliuojant“⁴⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos teisės moksle atkuriamojo teisingumo sąvoką linkstama suvokti kaip tam tikrą procesą (konfliktų nagrinėjimą, sprendimą, taikos atkūrimą). Tokios atkuriamojo teisingumo sąvokos konstrukcijos dažnos ir tarptautiniuose dokumentuose, užsienio autorių darbuose. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos 2002 m. priimtuose Pagrindiniuose atkuriamojo teisingumo programų taikymo baudžiamosiose bylose principuose atkuriamuoju procesu pripažįstamas „bet koks procesas, kuriame auka ir teisės pažeidėjas, ir, kai tinka, bet kuris kitas nusikaltimo paveiktas individas ar bendruomenės narys aktyviai dalyvauja kartu sprendžiant klausimus, kylančius iš nusikaltimo, paprastai padedant tarpininkui“⁴¹. Panaši atkuriamojo teisingumo samprata įtvirtinta Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. priimtoje direktyvoje, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai: direktyvoje kaip atkuriamasis teisingumas įvardijamas „bet koks procesas, kuriuo sudaromos sąlygos aukai ir nusikaltėliui jų laisva valia aktyviai dalyvauti sprendžiant dėl nusikalstamos veikos iškilusius klausimus padedant nešališkai trečiajai šaliai“⁴². Daugelis atkuriamojo teisingumo problemas nagrinėjusių auto-

³⁸ Ten pat, p. 9.

³⁹ Ten pat, p. 65.

⁴⁰ Malinauskaitė A., Uscila R. Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // Filosofija. Sociologija, 2010, t. 21, Nr. 4, p. 260.

⁴¹ ECOSOC Resolution 2002/12. Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. Prieiga per internetą: <www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>.

⁴² Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. 2 str. 1 (d) paragrafas. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>>.

rių taip pat linkę suvokti atkuriamąjį teisingumą kaip procesą. H. Zehr atkuriamąjį teisingumą traktuoja kaip procesą, į kurį kuo plačiau turėtų būti įtraukti visi su specifiniu teisės pažeidimu susiję asmenys, kad kartu identifikuotų žalas, poreikius ir įsipareigojimus, ir imtųsi priemonių jų atžvilgiu, siekdami „išgydyti ir sutvarkyti situaciją taip teisingai, kaip tik įmanoma“⁴³. P. McCold ir T. Wachtel atkuriamąjį teisingumą apibrėžia kaip „procesą, kuriame dalyvauja tiesiogiai suinteresuoti asmenys, ir sprendžia, koks geriausias būdas ištaisyti nusikalstamu elgesiu padarytą žalą“⁴⁴. D. W. van Ness atkuriamąjį teisingumą apibūdina kaip „bet kurį procesą, kuriame auka, kaltininkas ir / ar kiti su nusikaltimu susiję individai ar bendruomenės nariai kartu aktyviai dalyvauja sprenddami nusikaltimo iškeltas problemas“⁴⁵. Dažniausiai literatūroje yra remiamasi T. Marshall suformuluota sąvoka, kuria atkuriamasis teisingumas apibrėžiamas kaip „procesas, kai visos su konkrečiu teisės pažeidimu susijusios šalys susirenka kartu spręsti, ką daryti su teisės pažeidimo padariniais ir su galima to teisės pažeidimo įtaka ateičiai“⁴⁶. Kita vertus, pastaroji sąvoka yra itin abstrakti, galbūt todėl ir priimtina daugeliui autorių. Nagrinėjant atkuriamąjį teisingumą būtina rasti išsamiau objektą apibūdinančią definiciją, neapsiriboti nuostata, kad atkuriamasis teisingumas yra visa, ką daro visi su teisės pažeidimais susiję asmenys visais su teisės pažeidimais susijusiais klausimais.

Siekiant išskirti tam tikrą procesą, šiuo atveju – atkuriamąjį teisingumą, apibūdinančius požymius, reikia pradėti nuo paties proceso sampratos. Dažniausiai literatūroje procesas apibūdinamas kaip grupė tarpusavyje susijusių veiklų, kuriomis indėlis į procesą (*input*) transformuojamas

⁴³ Zehr H. *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, Pa: Good Books, 2002, p. 37.

⁴⁴ McCold P., Wachtel T. *Restorative Justice Theory Validation* // Weitekamp E. G. M., Kerner H.-J. (eds.) *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Cullompton: Willan Pub, 2002, p. 111.

⁴⁵ Van Ness D. W. *Proposed Basic Principles on the Use of Restorative Justice* // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford: Hart, 2003, p. 167.

⁴⁶ Marshall T. F. *Restorative Justice: An Overview*. London: Home Office, 1999, p. 5. Prieiga per internetą: <<http://fbga.redguitars.co.uk/restorativeJusticeAnOverview.pdf>>.

į proceso rezultatą (*output*)⁴⁷. Tokį techninį apibūdinimą perfrazuojant ir priartinant prie nagrinėjamos temos, procesą galima apibūdinti kaip tarpusavyje susijusias veiklas, kuriomis nuo problemų (*input*) pereinama prie problemų sprendimų (*output*)⁴⁸. Todėl, norint suformuluoti atkuriamojo teisingumo, kaip proceso, sąvoką, būtina atsakyti į klausimus: kokioms problemoms spręsti pradedami atkuriamojo teisingumo procesai, kokias problemas siekiama išspręsti atkuriamojo teisingumo procesais, iš kokių veiklų atkuriamojo teisingumo procesai susideda.

Visiškai suprantama, kad atkuriamasis teisingumas reikalingas tada, kai yra padaryta nusikalstama veika. Tai tarsi patvirtina ir pateiktos atkuriamojo teisingumo sąvokos: visose jose arba nurodoma, kad atkuriamojo teisingumo procesas vyksta po to, kai padaroma nusikalstama veika, arba nusikalstamos veikos padarymas implikuojamas nurodant, kad atkuriamojo teisingumo procese būtinas nusikaltėlio, nusikaltusio asmens dalyvavimas. Iš tiesų, atkuriamasis teisingumas – kriminologijos ir baudžiamosios justicijos kategorija, šie mokslai (o ir baudžiamosios justicijos praktika) be termino *nusikalstama veika* vargiai išsiverčia. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad kai kurie apie atkuriamąjį teisingumą rašantys autoriai minėtus terminus vartoti vengia. Teigiama, kad terminas *nusikaltimas* per giliai įsitvirtinęs tradiciniame suvokime, todėl jo vartojimas stabdo pačių atkuriamojo teisingumo idėjų raidą. Tikslinga vietoj termino *nusikalstama veika* ieškoti kito termino, pavyzdžiui, vartoti terminą *žala*⁴⁹. Galima pritarti – apie nusikalstamas veikas sunku manyti atsiribojant nuo dichotomijos nusikaltimas–bausmė. Galbūt reikėtų ieškoti kitų, labiau atitinkančių atkuriamojo teisingumo suvokimą terminų. Pavyzdžiui, Louk Hulsman siūlė vietoj termino *nusikaltimai* vartoti

⁴⁷ Graham D., Barrett A. N. Knowledge-Based Image Processing Systems. Berlin: Springer, 1997, p. 35; Scholes K., Johnson G. Exploring Public Sector Strategy. New York: Prentice Hall, 2000, p. 90; Harmon P. Business Process Change A Guide for Business Managers and BPM and Six Sigma Professionals. Amsterdam: Elsevier, 2007, p. 233.

⁴⁸ Romagnoli J. A., Palazoğlu A. Introduction to Process Control. Boca Raton: CRC Press, 2012, p. 85.

⁴⁹ Friedrichs D. O. Restorative Justice and the Criminological Enterprise // Sullivan D., Tifft L. (eds.) Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective. London: Routledge, 2006, p. 442.

terminą *sudėtingos ar nemalonios situacijos*⁵⁰, Thomas Mathiesen siūlė pritarti kitam L. Hulsman pasiūlytam terminui *problemiškos situacijos*⁵¹. Nils Christie 1977 m. straipsnyje, iš kurio kildinamos dabartinės atkuriamojo teisingumo teorijos, skatinama žvelgti į nusikaltimus kaip į aukų ir kaltininkų konfliktus (nors ir neformuluojamas siūlymas vietoj sąvokos *nusikaltimas* vartoti sąvoką *konfliktas*)⁵². Verta grįžti prie minties, kad sąvoka *nusikaltimas* itin įsitvirtinusi mūsų suvokime. Vargu ar verta jos vengti dirbtinai. Kalbant apie nusikaltimus, visada turimos omenyje ir bausmės. Pati sąvoka *nusikaltimas* be sąvokos *bausmė* apskritai neįmanoma – veika yra nusikaltimas tik tada, jei už ją numatyta bausmė⁵³. Kita vertus, kažin ar pačios sąvokos *nusikalstama veika* vartojimas, kalbant apie atkuriamąjį teisingumą, neleidžia suvokti atkuriamojo teisingumo esmės. Priešingai – suvokimas, kad atkuriamasis teisingumas nusikalstamas veikas siekia atskirti nuo bausmių, neleidžia užsimiršti, pereiti prie represinių, bet baudžiamuosiuose įstatymuose numatytų problemos sprendimo priemonių. Pavyzdžiui, literatūroje kaip negatyvus pavyzdys minimas atvejis, kai Kanberoje vykęs atkuriamojo teisingumo procesas baigėsi sutarimu, kad kaltininkas turi dėvėti marškinėlius su užrašu „aš – vagis“⁵⁴. Apibrėžimas, kad atkuriamojo teisingumo procesais siekiama išspręsti nusikalstamų veikų sukeltas problemas, svarbus dar vienu aspektu. Atkuriamojo teisingumo procesai neturi būti suvokiami kaip „visuomenės sveikatinimas“, „vertybių ugdymas“ ar pan. Nors atkuriamojo teisingumo procesai remiasi konflikto šalių savanoriško dalyvavimo jį sprendžiant principu, toks savanoriškumas atsiranda ne iš gero gyvenimo. Atkuriamojo teisingumo procesai yra sunkūs ir kaltininkams, ir au-

⁵⁰ Hulsman L. Penal Reform in the Netherlands. Reflections on a White Paper Proposal. Howard Journal of Penology and Crime Prevention, 21: 35–47. Cituojama pagal: Walgrave L. Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship. Cullompton, UK: Willan, 2008, p. 142.

⁵¹ Mathiesen T. Prison on Trial. Winchester [England]: Waterside Press, 2006, p. 170.

⁵² Christie N. Conflicts as Property // The British Journal of Criminology, Vol. 17, No. 1, 1977, p. 1–15.

⁵³ Kelsen H. Collective Security Under International Law. Washington [D.C.]: U.S. G.P.O., 1957, p. 92.

⁵⁴ Zernova M. Restorative Justice Ideals and Realities. Aldershot, Hants, England: Ashgate, 2007, p. 51.

koms⁵⁵, jie gali prisidėti prie aukų antrinės viktimizacijos⁵⁶ ir kaltininkų stigmatizacijos⁵⁷, galiausiai – reikalauja valstybės lėšų, bent jau kol sprendimai pasiteina⁵⁸. Todėl, kaip ir bet kuri kita valstybinio poveikio priemonė, atkuriamojo teisingumo procesai turi būti inicijuojami tik tada, kai jų reikia, kai teisinę išraišką turintys konfliktai negali būti išspręsti mažesnėmis sąnaudomis. Suvokimas, kad atkuriamojo teisingumo procesai skirti būtent nusikalstamų veikų nulemtoms problemoms spręsti kaip tik ir reikėtų, kad tokie procesai nebus pasitelkiami spręsti klausimams, kylančiams iš lokaliųjų (pavyzdžiui, mokinių elgesio taisyklių ar daugiabučių namų savininkų bendrijų vidaus tvarkos taisyklių ir kt.) ar įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų pažeidimų. Galbūt kiek kitaip vertinti reikėtų ir administracinės teisės pažeidimus. Šios veikos skiriasi nuo nusikalstamų veikų tik tuo, kad už jas numatytos mažesnės bausmės, nuobaudos. Daugelyje Europos valstybių administraciniai nusižengimai nėra išskiriami kaip atskira teisės pažeidimų kategorija, jie prilyginami nusikalstamoms veikoms. Taigi, atkuriamojo teisingumo procesai, lydintys tokias veikas, gali būti tikslingi. Kitas klausimas, kad sprendimai, ar pradėti atkuriamojo teisingumo procesą dėl tokių veikų, turėtų būti priimti atsižvelgiant į tai, kokius resursus valstybė gali skirti tokiems procesams vykdyti. Visada egzistuoja grėsmė, kad valstybės įstaigos bus linkusios turimus išteklius naudoti atkuriamojo teisingumo procesams tais atvejais, kada kaltininko ir aukos susitaikymas yra labiau tikėtinas, kada labiau tikėtini geresni statistiniai valstybės institucijų veiklos rezultatai. Tokia susitaikymo tikimybė (bent jau teoriškai) tuo didesnė, kuo mažesnis teisės pažeidimas padarytas. Tikėtina, kad, numčius, jog atkuriamasis teisingumas vykdomas ir administracinių teisės pažeidimų bei baudžiamųjų nusižengimų atvejais, būtent šių veikų pagrindu pradėtiems procesams ir bus skirti

⁵⁵ *Shapland J., Robinson G., Sorsby A. Restorative Justice in Practice Evaluating What Works for Victims and Offenders.* New York, NY: Routledge, 2011, p. 95.

⁵⁶ *Arrigo B. A. Postmodernism's Challenges to Restorative Justice // Sullivan D., Tifft L. (eds.) Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective.* London: Routledge, 2006, p. 486.

⁵⁷ *Elechi O. O. Doing Justice Without the State: The Afikpo (Ehugbo) Nigeria Model.* New York: Routledge, 2006, p. 42.

⁵⁸ *Bayley D. Security and Justice for All // Strang H., Braithwaite J. (eds.) Restorative Justice and Civil Society.* Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001, p. 219.

didžiausi žmogiškieji bei finansiniai ištekliai. Visa tai lemtų siauresnį atkuriamojo teisingumo priemonių taikymą sunkesnėms ir svarbesnėms nusikalstamų veikų nulemtoms problemoms spręsti. **Todėl, diegiant atkuriamąjį teisingumą Lietuvoje, siūloma laikytis nuostatos, kad atkuriamojo teisingumo procesai inicijuojami tik nustačius, kad buvo padaryta nusikalstama veika.**

Kyla klausimas, ar bet kurio padaryto nusikaltimo atveju atkuriamojo teisingumo procesai yra galimi ir tikslingi? Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad susitaikymo kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindo galimybė yra nepripažįstama asmenims, padariusiems sunkius ir labai sunkius nusikaltimus. Panašaus turinio apribojimai yra nurodomi ir kitose valstybėse⁵⁹, nors ir ne visur⁶⁰. Tokia nuostata gali būti kvestionuojama. Atsižvelgti reikėtų į tai, kad atkuriamasis teisingumas pirmiausia suvokiamas ne kaip kaltininko teisinės padėties švelninimo priemonė, bet kaip būdas nusikaltimo aukai siekti patenkinti nusikaltimo paveiktus savo interesus. Tad aptariama nuostata reiškia, kad kuo sunkesnis nusikaltimas, nuo kurio nukentėjo auka, tuo ribotesnes jo interesų tenkinimo galimybes pripažįsta valstybė. Kita vertus, suprantamas ir įstatymo leidėjo sprendimas, kad ne visais atvejais kaltininkas ir auka turėtų spręsti, kada valstybė gali bausti už padarytą nusikaltimą, kada ne. Net ir pripažįstant poreikį stiprinti aukos ir kaltininko pozicijas sprendžiant, ką daryti su jiems patiems nusikalstama veika sukeltais padariniais, valstybės ir visuomenės interesus užtikrinti teisingumo įgyvendinimą, nusikaltimų prevenciją ir kontrolę neturi būti paneigtas. Tiriant sunkius ir labai sunkius nusikaltimus toks viešasis interesas bausti kaltininką pateisinamas. Tiesiog nuo nusikalstamų veikų nukenčia ne tik auka. Nusikalstamomis veikomis sukeliamas visuomenei pavojus, kuris gali būti šalinamas baudžiant kaltininką⁶¹. Aukai neturėtų būti pripažįstama teisė eliminuoti valstybės teisę baus-

⁵⁹ Code de procédure pénale. Article 41-2. Prieiga per internetą: <http://www.legislationline.org/download/action/download/id/3983/file/France_CPC%20updated%20on%2014-11-2010_FR.pdf>.

⁶⁰ Eriksson F. Victim-offender mediation in Sweden and South Africa, p. 27. Prieiga per internetą: <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/19708/1/gupea_2077_19708_1.pdf>.

⁶¹ Tadros V. The Ends of Harm: The Moral Foundations of Criminal Law. New York: Oxford University Press, 2011, p. 113–138.

ti, kai baudmės reikalauja viešasis interesas. Būtent į viešąjį interesą ir turėtų būti atsižvelgiama apskritai ir kiekvienu konkrečiu atveju. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numačius, kad susitaikymas negali būti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindu, visų sunkių ir labai sunkių nusikaltimų atvejais įtvirtinama nenuginčijama viešojo intereso bausti prezumpcija. Taip atkuriamojo teisingumo galimybės padaromos priklausomos nuo įstatymo leidėjo pozicijos, kokius formalius požymius atitinkančios veikos taip pažeidžia viešąjį interesą, kad aukos ir kaltininko susitaikymas nebegali būti laikomas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindu – net ir tais atvejais, kai už konkrečią padarytą nusikalstamą veiką realiai gresia tik nedidelė laisvės atėmimo baudmė. Tai, koks yra konkretus konkretaus padaryto nusikaltimo poveikis viešajam interesui, nebesvarstoma. Sprendimai, kurie turi būti priimami atsižvelgiant tik į formos, o ne į turinio kriterijus, visada verčia kvestionuoti jų pagrįstumą. O pastarasis požiūris Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse yra ganėtinai dažnas. Kitose Europos valstybėse taip manoma gerokai rečiau, sprendimai, taikyti baudžiamąją atsakomybę ar jos netaikyti, dažniau siejami su realiai už nusikaltimą gresiančia bausme, o ne su tuo, kokiai nusikaltimų kategorijai formalius konkrečios veikos požymius priskiria įstatymų leidėjas. Tikėtina, kad tokie baudžiamosios atsakomybės klausimų sprendimo sunkių ir labai sunkių nusikaltimų bylose apribojimai yra sovietinio požiūrio į baudžiamąją teisę reliktas. Jais išreiškiamas įstatymų leidėjo valios bausti prioritetą, apribojamos teismų galimybės ieškoti baudžiamojoje byloje teisingiausio sprendimo. Teiginio, kad toks teisinis reglamentavimas nėra tobulas, pagrindimą galima rasti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Teismas yra pasisakęs, kad „konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas; konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet tokius teismo sprendimus, kurie savo turiniu nėra neteisingi“⁶². Siūlytina atkuriamojo teisingumo galimybes sunkių ir

⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl didesnio pavojaus šaltinio valdytojo atsakomybės“ // Valstybės žinios, 2013, Nr. 126-6421.

labai sunkių nusikaltimų atvejais sieti ne su įstatymų leidėjo įtvirtintais formaliais veikų požymiais, jų priskyrimu sunkių ar labai sunkių nusikaltimų kategorijai, bet su teismo vertinimu, ar viešasis interesas reikalauja paskirti bausmę kaltininkui. Kita vertus, nėra aiškaus pagrindo ginčyti ir tai, kad viešasis interesas gali reikalauti, jog konkrečią nusikalstamą veiką padaręs kaltininkas būtų baudžiamas ir tais atvejais, kai veika priskiriama nesunkių, apysunkių, neatsargių nusikaltimų ar net baudžiamųjų nusizengimų kategorijai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnis erdvę tokiam viešojo intereso prioritetui pripažinti įtvirtina numatydamas, kad aukos ir kaltininko susitaikymas yra tik pagrindas teismui atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės, tačiau sprendimas paliekamas teismo diskrecijai, teismas gali, bet neprivalo priimti sprendimą atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės jam ar jai susitaikius su nukentėjusiu asmeniu. Tokia erdvė, remiantis viešuoju interesu pripažinti, kad susitaikymo nepakanka tam, jog kaltininkas būtų atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, yra reikalinga. Kita vertus, atkuriamojo teisingumo procesai galbūt teiktų daugiau galimybių susitaikyti, jei procesai būtų pradedami tik teismui pripažinus, kad viešasis interesas konkrečioje byloje suteiktų galimybę atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikymo su auka pagrindu. Toks teismo vertinimas turėtų būti išreikštas priimant sprendimą, ar nukreipti bylos šalis į atkuriamojo teisingumo procesus. Iš aukos ir kaltininko neturi būti atimta susitaikymo galimybė ir tais atvejais, kai teismas nusprendžia, kad susitaikymas nėra pakankamas pagrindas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės. **Apibendrinant siūloma pripažinti, kad atkuriamojo teisingumo procesai gali būti skirti spręsti su visomis nusikalstamomis veikomis susijusioms problemoms, tačiau jie gali būti suvokiami kaip alternatyvus bausmei baudžiamosios justicijos problemų sprendimo būdas tik tais atvejais, kai viešasis interesas nereikalauja skirti bausmę kaltininkui.**

Nusikaltimus verta minėti konstruojant sąvoką *atkuriamasis teisingumas*. Itin svarbu, kad nusikaltimai nebūtų pripažinti pačiomis problemomis, kurios turi būti sprendžiamos atkuriamojo teisingumo procesų

metu. Nusikaltimas turi būti suvoktas kaip valstybės nustatytų baudžiamosios teisės normų pažeidimas, juridinis faktas. Juridinio fakto pagrindu atsiranda teisinis santykis, kurio turinį sudaro valstybės teisė sukurti nusikaltusiam asmeniui bausmės turinį sudarančias pareigas ir nusikaltusio asmens pareiga priimti tokias valstybės sukurtas bausmės turinį sudarančias pareigas⁶³. Tai reiškia, kad nusikaltimo kaip juridinės problemos turinys – ką valstybei daryti su jai tenkančia *jus puniendi*, kokias pareigas nusikaltusiam asmeniui sukurti – bausti ar nebausti. Ši problema svarbi atkuriamojo teisingumo procesams, vienas iš tokių procesų siekių – rasti sprendimus, kurie leistų apsieiti be bausmės. Ir vis dėlto nusikaltimą pripažinus atkuriamojo teisingumo sprendžiama problema, būtų pernelyg susiaurinta atkuriamojo teisingumo samprata, atkuriamasis teisingumas galėtų būti sutapatintas su bet kuriuo atleidimo nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės pagrindu, su bet kuria baudžiamojo proceso diversija.

Kas yra problema, kuriai spręsti skirti atkuriamojo teisingumo procesai, jei ji yra ne nusikaltimas? Peržvelgus pateiktas atkuriamojo teisingumo sąvokas matyti, kad dažniausiai minimi nusikalstamos veikos padariniai (teisės pažeidimo padariniai⁶⁴; nusikaltimo poveikis aukai, nusikaltėliui, visuomenei⁶⁵; nusikaltimo iškeltos problemos⁶⁶ ar klausimai⁶⁷;

⁶³ Hohfeld W. N. Fundamental Legal Conceptions As Applied in Judicial Reasoning, And Other Legal Essays. New Haven: Yale University Press; [etc.], 1920, p. 58–59.

⁶⁴ Marshall T. F. Restorative Justice: An Overview. London: Home Office, 1999, p. 5. Prieiga per internetą: <<http://fbga.redguitars.co.uk/restorativeJusticeAnOverview.pdf>>.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 32-1318.

⁶⁶ Van Ness D. W. Proposed Basic Principles on the Use of Restorative Justice // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? Oxford: Hart, 2003, p. 167.

⁶⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. 2 str. 1 (d) paragrafas. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>>; ECOSOC Resolution 2002/12. Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters <www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>.

nusikalstama veika ar konfliktu sukelta žala⁶⁸), kartais – pats konfliktas⁶⁹. Pastebėtina, kad dažnai dėmesys sutelkiamas į nusikalstamomis veikomis padarytą žalą nukentėjusiajam kaip į problemą, kuriai spręsti reikalingi atkuriamojo teisingumo procesai⁷⁰.

Prieš vertinant, koku būdu atkuriamojo teisingumo sąvokos traktuojama pačią žalą kaip atkuriamojo teisingumo sprendžiamą problemą, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad atkuriamojo teisingumo kontekste dažnai kalbama tik apie privatiems asmenims padarytą žalą ir jos atlyginimą⁷¹. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlyga numato žalos, padarytos ir fiziniams, ir juridiniams asmenims, atlyginimą ar pašalinimą: straipsnyje atskirai pasisakoma ir apie susitaikymo su valstybės institucijos atstovu galimybę. Taigi, vadovaujantis Baudžiamuoju kodeksu, atkuriamajam teisingumui reikėtų priskirti ir procesus, sprendžiančius, kaip atlyginti valstybei padarytą žalą. Toks požiūris yra gana racionalus. Pirma, kaltininkas neturėtų būti blogesnėje situacijoje (neturėtų galimybės būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikymo pagrindu) vien todėl, kad nukentėjusysis yra ne privatus asmuo, bet valstybė. Pavyzdžiui, kaip pažymima Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje, baudžiamosios atsakomybės diferencijavimas, atsižvelgiant į skirtingas nuosavybės for-

⁶⁸ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo 4 str. 2 d. 5 p.; *McCold P., Wachtel T. Restorative Justice Theory Validation // Weitekamp E. G. M., Kerner H.-J. (eds.) Restorative Justice: Theoretical Foundations. Cullompton: Willan Pub, 2002, p. 111.*

⁶⁹ *Ušėlė L. (vad.), Bikelis S., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R. Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008, p. 7; Malinauskaitė A., Uscila R. Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // Filosofija. Sociologija, 2010, t. 21, Nr. 4, p. 260.*

⁷⁰ *Walgrave L. Restorative Justice for Juveniles: Just a Technique or a Fully Fledged Alternative? // The Howard Journal of Criminal Justice, Vol. 34, No. 3, p. 235; Hoyle C., Young R. Restorative Justice and Punishment // McConville S. (ed.) The Use of Punishment. Cullompton: Willan, 2003, p. 200.*

⁷¹ *Wandrey M. Organizational Demands on Mediation Programs: Problems of Realization // Messmer H. (ed.) Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives; (Proceedings of the NATO Advanced Research Workshop on Conflict, Crime, and Reconciliation: The Organization of Welfare Interventions in the Field of Restitutive Justice, Il Ciocco, Lucca, Italy, 8–12 April 1991). Dordrecht [u.a.]: Kluwer Acad. Publ, 1992, p. 496; Lemonne A. Alternative Conflict Resolution and Restorative Justice: A Discussion // Walgrave L. (ed.) Repositioning Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2003, p. 59.*

mas (taip buvo įtvirtinta Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse iki 1994 m. numatant skirtingas bausmes už asmeninio ir valstybinio bei visuomeninio turto vagystes), neatitinka Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinto visų nuosavybės formų lygybės prieš įstatymą principo⁷². Tokį teiginį galima kvestionuoti apeliuojant į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 straipsnis įtvirtina privačios nuosavybės prioritetą⁷³. Ne mažiau svarbus yra Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas, taip pat vienas esminių baudžiamosios teisės principų – asmuo turi atsakyti už padarytas veikas tik neperžengdamas savo kaltės ribų. Atskirais atvejais kaltininkas netgi gali nežinoti, ar kėsina į privataus asmens, ar į valstybės interesus (pavyzdžiui, vagiant valstybės turtą nesigilinama, kam iš tikrųjų tas turtas priklauso). Tokiu atveju nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui atkuriamojo teisingumo teikiamų galimybių nepripažinimas pažeistų abu nurodytus principus. Tačiau ir tada, kai kaltininkas visiškai suvokė, kad kėsina ne į privataus asmens, bet į valstybės interesus (tarkim, kontrabandos ar mokesčių vengimo bylose), atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius galimybė turi būti pripažįstama. Kiekviena nusikalstama veika pažeidžiami valstybės ir visuomenės interesai. Daugeliu nusikalstamų veikų pažeidžiami valstybės ir aukos interesai. Ir pripažinimas, kad atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius galimybes kaltininkai įgyja tik pažeisdami privataus asmens interesus, prieštarautų pamatiniam asmenų lygiateisiškumo principui, draudžiančiam privilegijas, reikalaujančiam, kad asmenų teisinė padėtis būtų diferencijuojama tik tais atvejais, kai skirtingas asmenų traktavimas yra objektyviai pateisinamas⁷⁴.

Vadinasi, galima teigti, kad teisės principai reikalauja atkuriamojo teisingumo galimybes pripažinti ir tais atvejais, kai nusikalstama veika padaroma žala valstybei, o ne privačiam asmeniui. Ne

⁷² Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2000, p. 331.

⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl valstybinių įmonių turto pirminio privatizavimo“ // Valstybės žinios, 1996, Nr. 9-228.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163(2) straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 134-4819.

mažiau svarbu, kad ir valstybė, patyrusi nusikaltimo žalą, turėtų galimybių siekti, kad žala būtų atlyginta. Tam reikėtų naudoti visas teises, taip pat ir susitaikymo instituto teikiamas galimybes. Kartais būtent valstybės finansams žalą darančių ekonominių nusikaltimų bylose itin svarbu rasti alternatyvius bausmei problemų sprendimo būdus. Empiriniai duomenys rodo, kad verslo subjektai, padarę nusikalstamą žalą valstybės finansams, labiau nei kiti nusikaltę asmenys linkę prisiimti ir įvykdyti turinius žalos atlyginimo įsipareigojimus, net ir didesnius nei gresiančios piniginės sankcijos. Tai suprantama, nes verslo subjektai, greta paskirtų bausmių, sulaukia ir kitiems asmenims taip pat svarbių, bet aiškios turinės išraiškos neturinčių bausmės pasekmių – negatyvios informacijos apie nusikaltusį verslo subjektą sklaidos⁷⁵. Bausmės verslo subjektams gali turėti ir skaudžių padarinių tretiesiems, su nusikalstama veika nesusijusiems asmenims. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 43 straipsnio 1 dalis numato tokias bausmes juridiniams asmenims kaip juridinio asmens veiklos apribojimas, juridinio asmens likvidavimas. Šių bausmių vykdymas daugeliu atvejų reiškia, kad baudžiamojo juridinio asmens darbuotojai netenka darbo, jų šeimos netenka pajamų šaltinio, pati valstybė netenka šių juridinių asmenų mokamų mokesčių. Nusikalstamos žalos atlyginimas, taip pat ir neturtinės valstybei padarytos žalos atlyginimas šiais atvejais gali leisti ne tik išvengti negatyvių padarinių nenusikaltusių asmenų atžvilgiu, bet ir sukurti visuomenei priimtina vertę⁷⁶.

Atkuriamasis teisingumas dažnai siejamas su žalos aukai atlyginimu. Žalos atlyginimo klausimai atkuriamojo teisingumo procesuose turėtų būti keliami ir tais atvejais, kai nuo padaryto nusikaltimo nukenčia privatūs asmenys, ir tais atvejais, kai žala padaroma tik valstybei. Vis dėlto, kaip pažymima mokslinėje literatūroje, atkuriamasis teisingumas turi būti suprantamas daug plačiau nei vien žalos atlyginimas⁷⁷. Apie tai, kad

⁷⁵ Sherman L. Two Protestant Ethics and the Spirit of Restoration // *Strang H., Braithwaite J.* (eds.) *Restorative Justice and Civil Society*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001, p. 44.

⁷⁶ Loschnig-Gspandl M. Corporations, Crime and Restorative Justice // *Weitekamp E. G. M., Kerner H.-J.* (eds.) *Restorative Justice in Context: International Practice and Directions*. Cullompton, Devon, UK: Willan, 2003, p. 154.

⁷⁷ Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A. Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai. T. 8. Vilnius: Teisės institutas, 2012, p. 156.

atkuriamojo teisingumo procesuose turi būti siekiama platesnių, ne tik žalos aukai atlyginimo tikslų, bus kalbama aptariant atkuriamojo teisingumo procesų tikslus. Reikėtų atskleisti, kad žalos pripažinimas pagrindine problema, kuriai spręsti skiriami atkuriamojo teisingumo procesai, pernelyg susiaurina atkuriamojo teisingumo sąvoką.

Pirma, pats terminas *žala*, kaip ir terminas *nusikaltimas*, jau yra pasisavintas teisės. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, kad „turtinė žala – tai skirtumas tarp nukentėjusiojo asmens turtinės padėties iki ir po nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo, atsiradęs dėl nusikalstamos veikos, taip pat nukentėjusiojo numatytos ar realiai tikėtinos gauti sumos, kurias gauti sutrukdė neteisėti nusikaltimą padariusio asmens veiksmai“⁷⁸, „neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kt.“⁷⁹. Nors teismų suformuluotos žalos sąvokos yra itin abstrakčios, o neturtinės žalos sąvoka formuluojama net ne tokią žalą apibrėžiant, bet tokią žalą atskleidžiant – pateikiant tik keletą pavyzdžių, ką teismai turėtų pripažinti neturtine žala, vis dėlto galimi atvejai, kada nusikaltimas padarytas, o žalos neatsirado. Jei nusikalstamomis veikomis padaryta žala būtų pripažinta pagrindine atkuriamojo teisingumo procesais sprendtina problema, tokiais atvejais minimi procesai būtų negalimi. Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymo galimybes numatantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 38 straipsnis skelbia, kad susitaikymas galimas tik tais atvejais, kai atitinkamą nusikalstamą veiką padaręs asmuo „savu noru atlygino ar pašalino fiziniam ar juridiniam asmeniui padarytą žalą arba susitarė dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo“, o šalia esančiame BK 40 straipsnyje, reglamentuodamas atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės pagal laidavimą, panašią sąlygą formuluoja nurodydamas, kad toks atleidimas galimas tik tada, jei kaltininkas „bent iš dalies atlygino ar pašalino padarytą žalą arba įsipareigojo ją atlyginti, *jeigu ji buvo padaryta*“. Susidūrę

⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-511/2008.

⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. sausio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-11/2014.

su atitinkamomis problemomis teismai yra linkę pripažinti, kad nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas galimas ir tais atvejais, kai žala išvis nebuvo padaryta⁸⁰.

Kitas klausimas, kad, nusikalstama veika padarytą žalą laikant pagrindine atkuriamojo teisingumo sprendžia problema, atkuriamojo teisingumo procesai būtų negalimi tais atvejais, kai žala atlyginama, o kitos nusikaltimo sukeltos problemos lieka. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pripažinęs, kad BK 38 straipsnio 1 dalies 2 punkte numatyta prasme laikoma, jog žala yra kaltininko atlyginta ir tais atvejais, kai žalą padengia ar pašalina kiti asmenys, pavyzdžiui, draudimo bendrovės⁸¹, teritorinės ligonių kasos⁸².

Svarbu ir tai, kad, dėmesį sukoncentravus į žalos aukai atlyginimą, patys atkuriamojo teisingumo procesai būtų (bent jau teoriškai) pasmerkti nesėkmei. Ne visa žala gali būti atlyginama. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, kad „neturtinės žalos neįmanoma kompensuoti“⁸³. Kartais teismai netgi įžvelgia, kad neturtinės žalos atlyginimas pats gali lemti antrinę aukos viktimizaciją. Pavyzdžiui, Klaipėdos apygardos teismas buvo nusprendęs, kad, nukentėjusiajai įtraukimo į prostituciją byloje priteisus didelės neturtinės žalos atlyginimą, kurį kaltininkas galėtų sumokėti tik per ilgą laiką (keliolika metų), nukentėjusiajai „būtų primenamos pasekmės, ir tai nepadėtų nukentėjusiajai atsiriboti nuo ją slegiančių neigiamų prisiminimų“ (tiesa, tokį argumentavimą patenginė Lietuvos apeliacinis teismas)⁸⁴.

Aukos patirtą žalą pripažinus problema, kuriai spręsti vykdomi atkuriamojo teisingumo procesai, atsiremiamą į dar vieną klausimą – pamatinį lygiateisiškumo principą. Atkuriamojo teisingumo idėjas kritikaujantys autoriai dažnai akcentuoja, kad atkuriamasis teisingumas sudaro

⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2003 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-785.

⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. sausio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2012.

⁸² Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. gegužės 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-300-72-2009.

⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. liepos 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-397/2012.

⁸⁴ Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. balandžio 28 d. nuosprendis, priimtas baudžiamojoje byloje Nr. 1A-243/2011.

sąlygas turtingiesiems „išsipirkti“ atlyginant padarytą žalą, o neturtinieji tokių bausmės išvengimo galimybių neturi⁸⁵.

Lietuvos teisėkūra jau yra atskleidusi ir tai, kad žalos atlyginimo sureikšminimas gali prieštarauti atkuriamojo teisingumo esmei – suvokimui, kad atkuriamasis teisingumas yra alternatyvus bausmei baudžiamosios justicijos problemų sprendimo būdas. 1998 m. liepos 2 d. įstatymu buvo įtvirtinta Baudžiamojo kodekso nuostata, kad bausmės vykdymas gali būti atidedamas tik teisiamiesiems, kurie atlygino bent trečdalį nusikaltimu padarytos žalos (jei ji buvo padaryta)⁸⁶. Taip pakeitus Baudžiamąjį kodeksą, skaičius žmonių, kuriems atidėtas laisvės atėmimo bausmės vykdymas, sumažėjo trečdaliu (nuo 10 576 žmonių 1998 metais iki 7 144 žmonių 2000 metais⁸⁷), skaičius žmonių, kuriems skirta reali laisvės atėmimo bausmė, tais metais išaugo 15 procentų (nuo 7 523 žmonių 1998 metais iki 8 669 žmonių 2002 metais)⁸⁸. Taigi, žalos atlyginimo sureikšminimas gali lemti tai, kad atkuriamojo teisingumo idėjų plėtra inspiruos ne bausmės alternatyvas, bet pačias bausmes.

Reikia paminėti dar vieną aspektą, leidžiantį kvestionuoti žalą aukai kaip pagrindinę atkuriamojo teisingumo procese sprendžiamą problemą. Žala ne visada yra aiški iškart padarius nusikaltimą, netgi ją atskleidus. Ir turtinę žalą kartais įvertinti yra sunku, tuo labiau sunku įvertinti, kokia neturtinė žala padaryta. Svarbu ir tai, kad atkuriamojo teisingumo procesuose aiškinantis, kuo dėl susidariusios situacijos yra kaltas kaltininkas, dažnai paaiškėja ir aukos kaltė: provokuojantis, rizikingas elgesys, abipusis užsitęsęs konflikto aštrinimas, o gal ir aukos iniciatyva

⁸⁵ Acorn A. *Compulsory Compassion: A Critique of Restorative Justice*. Vancouver: UBC Press, 2004, p. 16; Schafer S. *Compensation and Restitution to Victims of Crime*. Montclair, N.J.: Patterson Smith, 1970, p. 127.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8(1), 25, 32, 35, 45, 47(1), 53(1), 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 321(2) straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 131(3), 310(1) straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 67-1937.

⁸⁷ Asmenų, kurie buvo nuteisti atidedant bausmės vydyimą, skaičius. Nuteisti fiziniai asmenys pagal teismų paskirtas bausmes. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (NPLC). Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/asm/asm9.htm>> (žiūrėta 2010-02-02).

⁸⁸ Asmenų, nuteistų terminuotu laisvės atėmimu, skaičius. Nuteisti fiziniai asmenys pagal teismų paskirtas bausmes. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (NPLC). Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/asm/asm9.htm>> (žiūrėta 2010-02-02).

pradėti konfliktą, pasireiškusį kaltininko padaryta nusikalstama veika⁸⁹. Visus šiuos klausimus išsiaiškinti vykdant atkuriamąjį teisingumą būtina, jei norima, kad auka ir kaltininkas sutartų: sutarimas galimas tik tada, kai sutariančios šalys vienodai vertina sprendžiamą problemą. Padarytos žalos identifikavimas turėtų būti vienas iš atkuriamojo proceso tikslų⁹⁰, o ne tokio proceso atspirties taškas (taip būtų, žalą pripažinus proceso sprendžiama problema).

Dar vienas aspektas, kodėl į žalą aukai neturėtų būti žvelgiama kaip į vienintelę atkuriamojo teisingumo procesais sprendžiamą problemą – tai, kad žala suprantama kaip objektyviai egzistuojantis, išmatuojamas dydis⁹¹. Net kai kalbama apie neturtinę žalą, ji yra (nors Lietuvos teisėje ir nėra formuluojama sąvoka *neturtinė žala*) suvokiama kaip dėl padarytos nusikalstamos veikos objektyviai įvykę ir pinigais įvertinami pokyčiai: „asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais“⁹². Atkuriamojo teisingumo procesai turėtų neapsiriboti tik tokios objektyviai išmatuojamos žalos atlyginimu, taip jie netektų savo specifinio pobūdžio. Objektyviai išmatuojamos žalos atlyginimą galima užsitikrinti ir teisminiame nagrinėjime pareiškus civilinį ieškinį, priverstinai išieškant priteistas sumas iš nuteistųjų. Atkuriamojo teisingumo procesai siekia daugiau: ne tik patenkinti aukos turtinius interesus, bet ir kad auka būtų patenkinta. Šis subjektyvus pasitenkinimas yra sunkiai apibrėžiamas, terminas slepia daug įvairių emocijų ir subjektyvių vertinimų, tačiau geriausiai suprantamas kaip aukos pritarimas atkuriamojo teisingumo proceso rezultatams⁹³, atitikimas tarp aukos turėtų lūkesčių ir atkuriamojo teisin-

⁸⁹ Nielsen B. G. Repressive, Restorative and Reflexive Criminal Law // Fattah E. A., Parmentier S., Peters T. (eds.) Victim policies and criminal justice on the road to restorative justice: a collection of essays in honour of Tony Peters. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 2001, p. 155.

⁹⁰ Zehr H. The Little Book of Restorative Justice. Intercourse, Pa: Good Books, 2002, p. 37.

⁹¹ Persak N. Criminalising Harmful Conduct The Harm Principle, Its Limits and Continental Counterparts. New York, N.Y.: Springer, 2007, p. 79.

⁹² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, 6.250 str. 1 d.

⁹³ Walgrave L. Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship. Cul-lompton, UK: Willan, 2008, p. 104.

gumo proceso rezultatų. Aukos pasitenkinimas atkuriamojo teisingumo proceso rezultatais priklauso nuo to, kiek ir kaip atlyginama patirta žala. Tačiau žalos atlyginimas subjektyvaus aukos pasitenkinimo negarantuoja. Atlygintos žalos sumomis atkuriamojo teisingumo procesų rezultatai negali būti vertinami. Į tai svarbu atkreipti dėmesį diegiant Lietuvoje atkuriamojo teisingumo modelius, užtikrinti, kad atkuriamojo teisingumo procesų efektyvumas būtų vertinamas atsižvelgiant ne tik ir ne tiek į atlygintos žalos sumas, bet (nuomonės apklausomis, kokybiniais interviu) stengiantis išsiaiškinti aukų požiūrį į pasiektus atkuriamojo teisingumo procesų rezultatus, aukų lūkesčius, lūkesčių ir rezultatų atitikimą.

Šiame kontekste labai svarbu akcentuoti, kad atkuriamojo teisingumo procesai turi atsižvelgti ne į visus aukos lūkesčius. Atkuriamojo teisingumo idėjos nesuderinamos su keršto lūkesčiu. Keršto patenkinimas negali būti kerštaujančiojo ir to, kuriam kerštaujama, susitaikymo sąlyga. Kerštas paprastai sukelia keršto troškimą tam, kuris kerštą patyrė⁹⁴. Taigi, pats kerštas turėtų būti suvokiamas kaip problema, o ne problemos sprendimas. Žalos atlyginimas taip pat neturi būti suvokiamas kaip keršto troškimo numalšinimas ar patenkinimas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, kad neturtinės žalos atlyginimas turi tik kompensacinę paskirtį, atlyginant tokią žalą negali būti siekiama nubausti žalą padariusį asmenį⁹⁵. Ir toks požiūris leidžia abejoti literatūroje itin dažnai skelbiamais teiginiais, kad atkuriamasis teisingumas buvo vyraujanti požiūrio į nusikaltimus paradigma beveik per visą žmonijos istoriją, nuo pirmųjų teisės šaltinių iki modernių valstybių susiformavimo. Reikia pripažinti, kad daugelyje senųjų teisės aktų numatytos dvi pagrindinės reakcijos į padarytus nusikaltimus formos: mirties bausmė arba aukai padarytos žalos atlyginimas. Detaliau pažvelgus į šiuos senovės teisės šaltinius ryškėja, kad ir pats žalos atlyginimas buvo vertinamas kaip bausmė. Pavyzdžiui, Hamurabio kodekse sakoma: „Jei kas nors pavogs galvijus, avis, ar asilus, ar kiaules <...>, priklausančius valdovo laisvam žmogui, turės atlyginti dešimteriopai“⁹⁶. Ar tikrai anais laikais buvo lai-

⁹⁴ *Jegen M. E. Just Peacemakers: An Introduction to Peace and Justice.* Mahwah, N. J.: Paulist Press, 2006, p. 33.

⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-202/2012.

⁹⁶ Hammurabi's Code of Laws. Translated by L. W. King. Prieiga per internetą: <<http://www.fordham.edu/halsall/ancient/hamcode.asp>>.

komasi požiūrio, kad turtinė žala sudaro tik dešimtadalį patirtos žalos? Vargu. Ganėtina tvirta yra hipotezė, kad senovės teisės aktai atskleidžia, jog į patį žalos atlyginimą buvo žiūrima kaip į bausmę. Atkuriamojo teisingumo nebūtina kildinti iš senųjų teisės aktų. Į tai, kad keršto troškimas yra natūrali reakcija į padarytą nusikaltimą, atsižvelgti reikėtų. Tik reikėtų žvelgti giliau, įvertinti tai, kad keršto troškimas yra ne pirminė, o išvestinė (antrinė) reakcija į nusikaltimą. Kerštas tėra būdas aukai atkurti savivertę⁹⁷. Tad atkuriamojo teisingumo procesuose tiesiog būtina rasti kitų aukos savivertės atkūrimo būdų.

Vienas iš tokių savivertės atkūrimo būdų – kaip bendruomenė palaiko auką. Atkreiptinas dėmesys, kad daugelis autorių, kalbėdami apie atkuriamąjį teisingumą, mini ir žalos bendruomenėms atlyginimą⁹⁸. Tačiau bendruomenėms padarytos žalos pripažinimas atkuriamojo teisingumo procesais sprendžiama problema taip pat atskleidžia pačios žalos sureikšminimo nepriimtinumą. Ne tik todėl, kad bendruomenėms pagal teisės normas nei turtinė, nei neturtinė žala negali būti atlyginama: bendruomenės dažniausiai neturi teisinio subjektiškumo. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnyje gyvenamosios vietovės bendruomenė apibūdinama kaip savivaldybės gyvenamosios vietovės (jos dalies arba kelių gyvenamųjų vietovių) gyventojai, susieti bendrais gyvenimo kaimynystėje poreikiais ir interesais bei, tenkindami šiuos poreikius ir interesus, veikiantys įvairiomis tiesioginio dalyvavimo formomis (susirinkimas, viešas svarstymas, apklausa, veikla per savo atstovus, bendruomeninės organizacijos ir kt.). Tiesa, tas pats įstatymo straipsnis apibrėžia, ir kas yra bendruomeninė organizacija – asociacija, kurios steigėjai ir nariai yra gyvenamosios vietovės bendruomenės (jos dalies arba kelių gyvenamųjų vietovių) gyventojai (jų atstovai) ir kurios paskirtis – per iniciatyvas įgyvendinti viešuosius interesus, susijusius su gyvenimu. Tad galima būtų konstatuoti, kad atkuriamojo teisingumo procesais

⁹⁷ Zadro L. Silent Rage: When Being Ostracized Leads to Aggression // *Forgas J. P., Kruglanski A. W., Williams K. D. The Psychology of Social Conflict and Aggression*. New York: Psychology Press, 2011, p. 206–207.

⁹⁸ Matthews R. Reintegrative Shaming and Restorative Justice: Reconciliation or Divorce? // *Aertsen I., Daems T., Robert L. (eds.) Institutionalizing Restorative Justice*. Cullompton, UK: Willan, 2006, p. 275.

turėtų būti atlyginama žala bendruomeninėms organizacijoms. Tiesiog nėra pagrindo teigti, kad nusikaltimu padaryta žala bendruomeninėms organizacijoms. Taip pat nėra pagrindo teigti, kad kuri nors bendruomeninė organizacija yra bendruomenės, patyrusios nusikalstamą žalą, santykių su kaltininku atstovas. Bendruomenės atkuriamojo teisingumo prasme neegzistuoja *a priori*, jos sukuriamos nusikaltimu⁹⁹. Tad žalos atlyginimas bendruomenėms teisiškai neįmanomas. Neturėdamos teisinio subjektiškumo, bendruomenės negali turėti ir teisės į žalos atlyginimą. Dar svarbiau tai, kad orientavimasis į bendruomenių interesų tenkinimą riboja esminių atkuriamojo teisingumo idėjų įgyvendinimo galimybes. Pagrindiniai atkuriamojo teisingumo procesų asmenys turi būti auka ir kaltininkas, nuo jų valios suderinamumo turi priklausyti, koks sprendimas procese bus priimtas. Ir reikalavimas, kad auka ir kaltininkas taikytųsi, tik jei tam pritaria bendruomenė, tik jei bendruomenė taip pat jaučiasi geriau tokį susitaikymą pasiekusi, daro auką ir kaltininką priklausomus nuo kitų žmonių nuomonės, kitų žmonių interesų. Todėl į bendruomenių dalyvavimą atkuriamojo teisingumo procesuose reikėtų žvelgti tik kaip į priemonę aukos ir kaltininko susitaikymui pasiekti, o ne kaip į lygiavertį atkuriamojo teisingumo proceso subjektą.

Taigi, nederėtų žalos aukai pripažinimo laikyti vienintele atkuriamojo teisingumo procesų sprendžiama problema. Žalos atlyginimas aukai yra svarbus, gal net galima būtų jį laikyti esmine atkuriamojo teisingumo procesų „tema“. Tačiau žalos pripažinimas atskaitos tašku atkuriamojo teisingumo procesuose už jų ribų paliktų atvejus, kai nusikaltimu aiškiai išmatuojamos žalos nebuvo padaryta, kai žala yra atlyginta, bet kitos nusikaltimo sukeltos problemos neišspręstos. Galiausiai, dėmesio koncentravimas į žalos atlyginimą tolsta nuo atkuriamojo teisingumo tikslų.

Jei negalima pripažinti, kad žala yra pamatinė atkuriamojo teisingumo procesų sprendžiama problema, kas ja pripažintina? Vėlgi grįžtant prie pateiktų skirtingų autorių formuluojamų sąvokų, kai kuriomis iš jų

⁹⁹ McCold P. Restorative Justice and the Role of Community // Galaway B., Hudson J. (eds.) Restorative Justice: International Perspectives. Monsey, NY: Criminal Justice Press, 1996, p. 91.

tokia problema įvardijami teisės pažeidimo padariniai¹⁰⁰, nusikaltimo poveikis aukai, nusikaltėliui, visuomenei¹⁰¹, nusikaltimo iškeltos problemos¹⁰² ar klausimai¹⁰³, pats konfliktas¹⁰⁴.

Vargu ar atkuriamojo teisingumo samprata gali būti tinkamai suformuluota tiesiog apeliuojant į nusikaltimo padarinius, poveikį, jo iškeltus klausimus ar problemas. Praktiškai taip grįžtama prie sąvokos *nusikaltimas* vartojimo problemos. Taip formuluojant atkuriamojo teisingumo sampratą, *nusikaltimas* yra vienintelis minimas klausimus ir problemas konkretinantis terminas, tad galima remtis argumentais, pateiktais aptariant sąvokos *nusikaltimas* vartojimo nepriimtinumą.

Daug priimtinesnis yra terminas *konfliktas*. Konflikto samprata nėra pasisavinta teisės, todėl „neprisiriša“ prie teisės normų, ji yra subjektyvi, leidžianti atkuriamojo teisingumo procese išvengti išankstinio žinojimo, kas yra auka, kas yra kaltininkas: į abu šiuos asmenis žvelgiama kaip į konflikto šalis, kurios galbūt abi yra kaltos, galbūt abi – nekalts.

Daugelis autorių teigia, kad atkuriamojo teisingumo procesuose yra sprendžiami nusikalstamomis veikomis sukurti konfliktai. Reikia turėti omenyje, kad konfliktas gali būti ir nusikaltimo pasekmė, ir nusikaltimo priežastis. Vadinas, reikėtų kalbėti apie nusikaltimo sukeltus arba

¹⁰⁰ Marshall T. F. Restorative Justice: An Overview. London: Home Office, 1999, p. 5. Prieiga per internetą: <<http://fbga.redguitars.co.uk/restorativeJusticeAnOverview.pdf>>.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX-1383 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 32-1318.

¹⁰² Van Ness D. W. Proposed Basic Principles on the Use of Restorative Justice // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? Oxford: Hart, 2003, p. 167.

¹⁰³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. 2 str. 1 (d) paragrafas. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>>; ECOSOC Resolution 2002/12. Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. <www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>.

¹⁰⁴ Ūselė L. (vad.), Bikelis S., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R. Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008, p. 7; Malinauskaitė A., Uscila R. Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // Filosofija. Sociologija, 2010, t. 21, Nr. 4, p. 260.

nusikaltimu pasireiškusius konfliktus. Teisės normos neapibrėžia konflikto sąvokos, todėl verta palyginti, kaip ji formuluojama mokslinėje literatūroje. Matyt, abstrakčiausiai konfliktas galėtų būti apibrėžiamas kaip situacija, kada vieno asmens veikla užkerta kelią kito asmens veiklai arba tą veiklą apsunkina, trikdo ar kokiu nors kitu būdu daro tą veiklą mažiau tikėtiną arba mažiau efektyvią¹⁰⁵. Vadovaujantis tokiu sąvokos apibrėžimu, konfliktai egzistuoja tik tada, kai reiškiasi skirtingų asmenų skirtingomis, viena kitai prieštaraujančiomis veiklomis. Konflikto nėra tada, kai, nesvarbu dėl kokių priežasčių, asmenys neveikia vienas prieš kitą. Atkuriamojo teisingumo kontekste tai reiškia, kad konfliktas laikytinas išspręstu kiekvieną kartą, kai auka ir kaltininkas susitaria nebeveikti vienas prieš kitą: auka įsipareigoja teismine tvarka nebereikalauti atlyginti žalą, kaltininkas įsipareigoja nebevengti atlyginti žalą. Ir nesvarbu, dėl kokių priežasčių atkuriamojo teisingumo proceso šalys tokiam susitarimui pritaria: iš gailės ar gėdos, dėl materialinių sumetimų ar tauraus noro atleisti, – susitarimas turi būti pasiektas laikantis proceso šalių lygiai teisiškumo, išvengus spaudimo, baimės.

Galima apibendrinti, kad atkuriamojo teisingumo procesai pradedami, kai yra fiksuojamas nusikaltimo sukeltas arba nusikaltimu pasireiškęs konfliktas tarp kaltininko ir aukos.

Ko siekiama atkuriamojo teisingumo procesais? Kaip jau minėta, daugelis autorių teigia, kad atkuriamojo teisingumo procesais yra siekiama atlyginti aukos patirtą žalą. Šie autoriai bei teisiniai dokumentai drauge ir atkuriamojo teisingumo procesų tikslais pripažįsta žalos atlyginimą¹⁰⁶. Dažnai atkuriamojo teisingumo procesų tikslais pripažįstamas kaltininko ir aukos konflikto sprendimas¹⁰⁷. Kartais tiesiog pripažįstama,

¹⁰⁵ *Deutsch M.* The Resolution of Conflict; Constructive and Destructive Processes. New Haven: Yale University Press, 1973, p. 10.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymo 4 str. 2 d. 5 p. // Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108; *McCold P., Wachtel T.* Restorative Justice Theory Validation // *Weitekamp E. G. M., Kerner H.-J.* (eds.) Restorative Justice: Theoretical Foundations. Culmpton: Willan Pub, 2002, p. 111.

¹⁰⁷ *Bikelis S., Ūselė L., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R.* Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008, p. 7; *Malinauskaitė A., Uscila R.* Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, Nr. 4, p. 260.

kad atkuriamojo teisingumo procesais siekiama išspręsti nekonkretizuotus dėl nusikalstamos veikos kilusius klausimus¹⁰⁸ ar problemas¹⁰⁹.

Mokslinėje literatūroje daug dėmesio skiriama diskusijai, ar atkuriamasis teisingumas siekia atkurti iki nusikaltimo padarymo buvusią *status quo*. Atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad iki nusikaltimo buvusi *status quo* nebūtinai buvo teisinga, tad ne visada jos atkūrimas gali būti teigiamas dalykas¹¹⁰. Dažnai siūloma pripažinti, kad atkuriamojo teisingumo procesais siekiama spręsti, kokia galima ateityje teisės pažeidimo įtaka¹¹¹, kaip sutvarkyti situaciją taip teisingai, kaip tik įmanoma¹¹². Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje diegiama *status quo* atkūrimu pagrįsta tokia atkuriamojo teisingumo samprata. Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programoje pasisakoma, kad pagrindinis atkuriamojo teisingumo sistemos tikslas yra „atkurti buvusią padėtį tarp nusikaltimo paveiktų subjektų – aukos, nusikaltėlio, visuomenės“. Tokį požiūrį lemia požiūris į žalą kaip į atkuriamojo teisingumo sprendžiamą problemą.

Reikia pritarti, kad buvusios iki nusikaltimo padėties atkūrimo siektina tik tais atvejais, kai ji buvo teisinga ir gera. Kita vertus, svarbu, kad atkuriamasis teisingumas nekeltų sau tikslų išspręsti visas iki nusikaltimo atvedusias problemas. Tai vargu ar įmanoma, vargu ar tikslinga. Daugelis problemų, vedusių prie nusikalstamos veikos, gali būti struktūrinės (ir visuomenės struktūros, ir asmenybės struktūros prasme): pradedant

¹⁰⁸ ECOSOC Resolution 2002/12. Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. Prieiga per internetą: <www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>; Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. 2 str. 1 (d) paragrafas. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>>.

¹⁰⁹ Van Ness D. W. Proposed Basic Principles on the Use of Restorative Justice // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? Oxford: Hart, 2003, p. 167.

¹¹⁰ Zernova M. Restorative Justice Ideals and Realities. Aldershot, Hants, England: Ashgate, 2007, p. 107.

¹¹¹ Marshall T. F. Restorative Justice: An Overview. London: Home Office, 1999, p. 5. Prieiga per internetą: <<http://fbga.redguitars.co.uk/restorativeJusticeAnOverview.pdf>>.

¹¹² Zehr H. The Little Book of Restorative Justice. Intercourse, Pa: Good Books, 2002, p. 37.

socialine nelygybe ir baigiant kaltininko priklausomybėmis. Kažin ar galima orientuotis ir į siūlymą riboti siektinus tikslus ir nurodyti, kad reikia spręsti su nusikalstama veika susijusias problemas, siekiant sutvarkyti situaciją taip teisingai, kaip tik įmanoma¹¹³. Tais atvejais, kai atkuriamojo teisingumo procesams nepavyksta pasiekti keliamų tikslų, reikia siekti, kad sprendžiamos problemos būtų išspręstos nors tiek, kiek jas įmanoma išspręsti. Reikia žinoti, kokio sprendimo yra siekiama.

Vertėtų grįžti prie konflikto kaip sprendžiamos problemos sampratos. Jeigu teigiama, kad sprendžiama problema yra aukos ir kaltininko konfliktas, vadinasi, siekiamas proceso tikslas – kad neliktų sprendžiamos problemos, neliktų konflikto. Kaip jau minėta, konfliktas gali būti kilęs iš nusikalstamos veikos, gali būti pasireiškęs nusikalstama veika. Pirmuoju atveju turi būti siekiama, kad būtų atkurta situacija, kai konflikto tarp kaltininko ir aukos nebuvo. Antruoju atveju taip pat gali būti ieškoma, kaip grįžti į situaciją, kada ir nusikalstama veika dar nebuvo padaryta, ir konfliktas tarp aukos ir kaltininko dar nebuvo prasidėjęs. Ir vienu, ir kitu atveju grįžti atgal gali būti neįmanoma. Vertinant teisiniu požiūriu, žala atlyginama, atkuriamos pažeistos teisės, užtikrinamas pareigų vykdymas, – formaliai viskas atlikta tinkamai. Tačiau iš tikrųjų formalūs sprendimai, kas ką gali, kas ką privalo padaryti, tėra konflikto sprendimo išraiškos forma, o forma be turinio vertės neturi. Ką reikia padaryti, sprendžiant konfliktus atkuriamojo teisingumo procesuose, plaukia iš pačių anksčiau pateiktų konflikto sąvokų – konfliktas egzistuoja tol, kol jo šalys veikia viena kitos atžvilgiu siekdamos vienas kitam prieštaraujančių tikslų. Taigi, konflikto sprendimas turėtų būti suvokiamas kaip situacija, kada šalys nustoja veikti viena prieš kitą. Tai Baudžiamajame kodekse vadinama susitaikymu – nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo sutinka, kad byla prieš kaltininką būtų nutraukta. Jeigu nukentėjusiajam pakanka, kad jam būtų atlyginta žala, tai žalos atlyginimo ir pakanka. Jei nukentėjusysis nesutinka, kad žalos atlyginimas yra pakankama sąlyga jam susitaikyti su kaltininku, turi būti imamasi papildomų priemonių jų valiai suderinti.

¹¹³ Zehr H. *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, Pa: Good Books, 2002, p. 37.

Galima apibendrinti, kad **atkuriamojo teisingumo procesais siekiama aukos ir kaltininko susitarimu baigti konfliktą, kilusį dėl nusikalstamos veikos arba pasireiškusių nusikalstama veika.**

Apibrėžiant atkuriamąjį teisingumą kaip procesą, atsiremama į dar vieną aspektą. Kiekvienas procesas yra baigtinis, turintis savo ribas. Kalbant apie atkuriamąjį teisingumą kaip baudžiamosios justicijos procesą, neišvengiamas jo santykis su kitu – baudžiamuoju – procesu. Mokslininkų nėra visuotinai susitarta dėl šių procesų sąsajų. Vieni autoriai teigia, kad atkuriamasis teisingumas yra baudžiamojo proceso dalis¹¹⁴, kiti – kad tai baudžiamojo proceso alternatyva¹¹⁵.

Atsakymo į šį klausimą taip pat reikėtų ieškoti stengiantis pateikti proceso sampratą. Ir vėlgi grįžtant prie to paties modelio – apibūdinti proceso sprendžiamas problemas ir proceso siekiamus tikslus. Apibrėžiant atkuriamąjį teisingumo procesus, jais sprendžiamų problemų apibrėžties klausimas buvo sudėtingas ir daugiasluksnis, tačiau apibūdinant baudžiamąjį procesą toks klausimas nekyla – kiekvienas baudžiamasis procesas pradedamas dėl to, kad padaryta nusikalstama veika. Tiesa, šiuo atveju tam tikrų klausimų kelia legalistiniu ir oportunistiniu požiūriais paremtų baudžiamojo proceso modelių skirtumai: legalistiniu požiūriu paremtuose baudžiamojo proceso modeliuose baudžiamojo proceso pagrindas yra nusikalstama veika, oportunistiniu požiūriu paremtuose baudžiamojo proceso modeliuose baudžiamojo proceso pagrindas yra prokuroro diskrecinis sprendimas, kad baudžiamasis procesas konkretaus nusikaltimo pagrindu yra tikslingas ir turi būti pradėtas¹¹⁶. Tačiau abiem atvejais problema, kurią būtent ir sprendžia baudžiamieji procesai, yra nusikaltimas. Jau buvo argumentuota, kad nusikaltimas neturėtų būti pripažintas atkuriamąjį teisingumo procesais sprendžiama problema. Visgi šiuo atveju galima teigti, kad atkuriamąjį teisingumo procesą

¹¹⁴ Hartmann A., Kilchling M. The Development of Victim / Offender Mediation in the German Juvenile Justice System // Walgrave L. (ed.) Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks, and Problems for Research. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 1998, p. 262.

¹¹⁵ Hagemann O. Restorative Justice in Prison? // Walgrave L. (ed.) Repositioning Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2003, p. 222.

¹¹⁶ Jurdi N. N. The International Criminal Court and National Jurisdictions A Contentious Relationship. Farnham, Surrey, U.K.: Ashgate, 2011, p. 94.

sai ir baudžiamieji procesai vieni kitiems neprieštarauja, netgi tam tikros jų dalys gali būti bendros. Kaip jau minėta, atkuriamojo teisingumo procesai yra tikslingi tik tais atvejais, kai padarytas nusikaltimas, kuriuo arba pasireiškia konfliktas tarp aukos ir kaltininko, arba toks konfliktas sukeliamas. Taigi, ir baudžiamasis, ir atkuriamojo teisingumo procesai pradedami tik tada, kai padaryta nusikalstama veika. Skirtumas tik tas, kad baudžiamajame procese nusikaltimas yra proceso sprendžiama problema, atkuriamojo teisingumo procesuose nusikaltimas yra tik sprendžiamos problemos (konflikto) priežastis (tais atvejais, kai sprendžiami nusikaltimo sukelti konfliktai) arba problemos indikatorius (tais atvejais, kai sprendžiami nusikaltimu pasireiškę konfliktai).

Kitas klausimas, ar atkuriamojo teisingumo procesų tikslai neprieštarauja baudžiamojo proceso tikslams. Vėlgi verta atsižvelgti į tai, kad baudžiamojo proceso modeliai įvairiose pasaulio valstybėse skiriasi. O inkvizicinio (tiriamojo) ir akuzatorinio baudžiamojo proceso modeliuose net proceso tikslai suvokiami skirtingai. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1 straipsnio 1 dalis) įtvirtina, kad baudžiamojo proceso paskirtis – atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą. Tokia nuostata rodo, kad BPK buvo sukurtas vadovaujantis tiriamojo baudžiamojo proceso modeliu, kurio pagrindinis tikslas – objektyvios tiesos baudžiamojoje byloje nustatymas. Akuzatoriniu modeliu paremtuose baudžiamuosiuose procesuose tikslas nustatyti objektyvią tiesą nekeliamas, apsiribojama siekiu teisingai išspręsti ginčą tarp kaltinimo ir gynybos. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju baudžiamieji procesai yra orientuoti ieškoti vienintelio teisingo teismo sprendimo: arba siekti materialinio teisingumo inkviziciniame (tiriamajame) procese, arba siekti procesinio teisingumo akuzatoriniame procese¹¹⁷. Tiesą sakant, šiuo požiūriu ir akuzatorinis, ir inkvizicinis (tiriamasis) teisingumas ne itin skiriasi – ir vienas, ir kitas kelia tikslą atsakyti į klausimą, ar yra pakankamai įrodymų, paneigiančių nekaltumo prezumpciją, t. y. atsakyti į klausimą, ar tiesa, kad kaltininkas padarė nusikaltimą.

Atkuriamasis teisingumas kelia ir kitus klausimus. Konfliktai negali būti sprendžiami, susitaikyti negalima tik nusprendžiant, kas teisus,

¹¹⁷ Zappala S. Human Rights in International Criminal Proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 16.

kas ne. Atkuriamasis teisingumas turi atskleisti galimybę šalia atsakymų „taip“ ir „ne“ priimti atsakymą „gali būti“. Skirtingai nei į tiesą orientuotame baudžiamajame procese, kur tiesa gali būti tik viena, atkuriamasis teisingumas remiasi susitarimo galimybių daugetu. Kuris iš daugelio susitarimo variantų bus pasirinktas atkuriamojo teisingumo proceso dalyvių, visiškai priklauso nuo jų. Galima teigti, kad atkuriamojo teisingumo procesai remiasi ne teisingumo principu, bet sutarties laisvės principu. Būtina pripažinti, kad, tikintis atkuriamojo teisingumo procesų sėkmės, auka ir kaltininkas yra vieninteliai, galintys priimti sprendimą, kokia proceso baigtis yra teisinga, o kokia ne. Siekis užtikrinti dar ir „objektyvią tiesą“ atkuriamojo teisingumo procesuose tokią proceso šalių laisvę rinktis susitarimo variantus ir proceso baigtį iš esmės stabdytų. Aptariant atkuriamąjį teisingumą kaip naują baudžiamosios justicijos paradigmą buvo užsiminta, kad vienas iš svarbiausių atkuriamojo teisingumo privalumų – tai, kad jis yra augantis, besikeičiantis teisinis reiškiny. Būtent sutarties laisvės principas kaip atkuriamojo teisingumo pradmuo užtikrina tokį viso atkuriamojo teisingumo augimą ir pokyčius.

Vadinasi, **baudžiamasis procesas ir atkuriamojo teisingumo procesas siekia vienas kitam prieštaraujančių tikslų. Drauge tai reiškia, kad atkuriamojo teisingumo procesai negali būti baudžiamojo proceso dalis. Todėl ir reglamentuoti jie turi būti ne Baudžiamojo proceso kodekso.** Šie procesai negali vykti tuo pačiu metu, nes jie vienas kitam darytų įtaką. Jeigu, vykstant atkuriamojo teisingumo procesams, šalia vykstančiame baudžiamajame procese daugėtų kaltininko kaltę pagrindžiančių įrodymų ir būtų stiprinama aukos pozicija, atkuriamojo teisingumo procesas būtų iškraipomas. Priešingai, atkuriamojo teisingumo proceso duomenis galint panaudoti baudžiamajame procese, būtų iš esmės apribota aukų ir kaltininkų laisvė tartis dėl konflikto sprendimo, nes, pavyzdžiui, kaltininkas negalėtų sutikti dėl žalos atlyginimo ir pašalinimo, jeigu taip būtų atimama jo teisė gintis nuo kaltinimų teisme, atkuriamojo teisingumo procesui nepavykus.

Taigi, šioje monografijoje toliau bus remiamasi tokia atkuriamojo teisingumo samprata: atkuriamasis teisingumas yra procesas, kurio metu nešališka šalis siekia sutaikyti nusikalstamos veikos

auką ir veikos kaltininką, taip išspręsti nusikalstama veika sukeltą arba nusikalstama veika pasireiškusį konfliktą.

Apibrėžimo, kad atkuriamasis teisingumas traktuojamas kaip savarankiškas baudžiamosios justicijos procesas, pakanka, kad būtų galima toliau nagrinėti temą. Ir vis dėlto esama trūkumų. Atribojant atkuriamąjį teisingumą nuo baudžiamojo proceso, pripažįstant atkuriamojo teisingumo savarankiškumą, nukenčia pats atkuriamasis teisingumas. Iš tiesų taip pripažįstama, kad atkuriamojo teisingumo galimybėmis verta naudotis tik tais atvejais, kai viešasis interesas išvis nereikalauja bausti nusikaltimą padariusio asmens, kai bausmė reikalinga tik nukentėjusiojo interesams patenkinti. Toks požiūris atkuriamąjį teisingumą marginalizuoja¹¹⁸. Pirma, atkuriamasis teisingumas priimtinas tik ne tokių pavojingų visuomenei ir valstybei nusikaltimų atvejais. Be to, pats atkuriamasis teisingumas įsprendžiamas į „objektyvios tiesos“ rėmus: jo rezultatai pripažįstami reikšmingais tik tais atvejais, kai pasiektas susitaikymo pagrindų baudžiamasis procesas nutraukiamas. Praktiškai tai reiškia, kad atkuriamasis teisingumas tėra pripažįstamas tik viena iš diversijos formų. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad pasiektas aukos ir kaltininko susitaikymas netgi neturi reikšmės, jei teismas nusprendžia skirti bausmę. Baudžiamojo kodekso 59 straipsnio 1 dalies 3 punkte įtvirtinta kaip lengvinanti aplinkybė tai, kad kaltininkas savo noru atlygino ar pašalino padarytą žalą. Tiesa, Baudžiamojo kodekso 62 straipsnyje numatyta, kad visiškas arba dalinis žalos nukentėjusiajam atlyginimas yra būtina sąlyga teismui sprendžiant, ar kaltinamajam skirti švelnesnę, nei įstatymo numatyta, bausmę. Ir vis dėlto šios Baudžiamojo kodekso normos kalba ne apie susitaikymą, ne apie konflikto tarp kaltininko ir aukos sprendimą, bet apie žalos atlyginimą. Kaip jau buvo argumentuota, žala neturi būti laikoma pagrindine atkuriamojo teisingumo sprendžiama problema, jos atlyginimas negarantuoja, kad atkuriamojo teisingumo tikslai bus įgyvendinti. Juk būtų tikrai vertinga, jei ir baudžiamosiose bylose, netgi tada, kai atrodo, kad be bausmės kaltininkui išvis negalima apsieiti, būtų atsižvelgiama, ar kaltininkas ir auka susitaikė, būtų norima

¹¹⁸ *Dignan J. Towards a Systemic Model of Restorative Justice // Von Hirsch A., Roberts J. V., Bottoms A., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? Oxford: Hart, 2003, p. 108.*

susitaikyti, išspręsti konfliktus, o ne tik siekiama teisingumo ir bausmės. **Todėl neverta užmiršti ir galimybių į atkuriamąjį teisingumą žvelgti ne tik kaip į tam tikrą procesą, bet ir kaip į naują baudžiamosios justicijos paradigmą.** Reikia pripažinti, kad ji nesuderinama nei su inkvizicinio (tiriamojo), nei su akuzatorinio baudžiamojo proceso modeliais. Yra ir trečias – atkuriamojo proceso modelis, kuris ne tik teorinis, bet jau randa savo kelius į baudžiamosios justicijos praktiką, tikėtina, ateityje bus pritaikytas ir baudžiamuosiuose įstatymuose.

I.2. Atkuriamojo teisingumo modeliai baudžiamosios justicijos sistemoje

Būtų sudėtinga suskaičiuoti visus įvairiose šalyse taikomus atkuriamojo teisingumo modelius. Atkuriamojo teisingumo programos skiriasi taikomais darbo metodais, apimtimi ar keliama tikslais. Kai kurios programos daugiau dėmesio skiria aukos poreikiams ir jai padarytos žalos atlyginimui (parama, žalos atlyginimas ir kt.). Kitų atkuriamojo teisingumo programų dėmesio centre yra kaltininko poreikiai ir jo atsakomybės auginimas, stengiantis padėti nusikaltusiam asmeniui suprasti skausmingas jo elgesio pasekmes ar siekiant, kad asmuo atitaisytų padarytą žalą¹¹⁹. Idealiu atveju atkuriamasis procesas siekia abiejų tikslų, t. y. ir patenkinti aukos poreikius, ir auginti kaltininko atsakomybę. Apžvelgiant atkuriamojo teisingumo modelių raidos istoriją galima skirti tris pagrindinius modelius¹²⁰: 1) aukos ir kaltininko mediacijos; 2) konferencijos; 3) apskritojo stalo diskusijos (angl. *restorative circles*). Šie trys pagrindiniai modeliai buvo pagrindas kitiems modeliams kurti.

Aukos ir kaltininko mediaciją galima laikyti tipine atkuriamojo teisingumo programa, kuri ne tik skatina kaltininką prisiimti atsakomybę

¹¹⁹ McCold P. Overview of Mediation, Conferencing and Circles. Prieiga per internetą: <<http://www.restorativejustice.org/10fulltext/mccold>>.

¹²⁰ Raye B. R., Roberts A. W. Restorative process // Johnstone G., Van Ness D. W. Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 211–227.

už savo veiksmus, bet drauge siekia patenkinti abiejų šalių poreikius. Mediaciją galima apibrėžti kaip procesą, kuriame trečia – neutralioji – šalis (mediatorius) padeda dviem (arba daugiau) konflikto šalims susitarti. Labai svarbu, kad pačios šalys, o ne mediatorius, ieško susitarimo sąlygų ir dėl jų tariaisi. Kai taikoma baudžiamoji mediacija, mediatorius padeda bendrauti aukai (aukoms) ir kaltininkui (kaltininkams)¹²¹. Aukos ir kaltininko mediacijos metu pasiektas susitarimas yra susijęs su nusikalstamos veikos sukeltos žalos atlyginimu (materialiuoju, fiziniu, simboliniu ir (arba) emociniu). Taip pat svarbu tai, kad kaltininkas prisiima įsipareigojimus, stabdančius jį nuo pakartotinio nusikaltimo¹²².

Mediacija pirmą kartą pritaikyta 1970 m. pradžioje Kanados mieste Kičeneryje (Kitchener) eksperimento metu, kai probacijos pareigūnas įtikino teisėją, kad du nusikaltę nepilnamečiai turėtų susitikti su vandališko išpuolio aukomis. Po susitikimų teisėjas kaip būtiną lygtinio paleidimo sąlygą nepilnamečiams nurodė atlyginti aukoms padarytą žalą. Šis mediacijos eksperimentas prasidėjo kaip lygtinio bausmės vykdymo alternatyva, įkvėpta jaunimo probacijos darbuotojo įsitikinimo, kad aukos ir kaltininko susitikimas gali būti naudingas abiem šalims¹²³. Mediacijos procesas buvo sukurtas taip, kad konflikto šalys, susitikusios saugioje aplinkoje, turėtų galimybę pasikalbėti akis į akį¹²⁴. Procesas patvirtino lūkesčius ir buvo toliau plėtojamas. Tuo pat metu panašių eksperimentų buvo atlikta Šiaurės Amerikoje ir Anglijoje¹²⁵.

Iš pradžių mediacija buvo aukos, kaltininko ir mediatoriaus susitikimas. Mediatorius veikė kaip nešališkas tarpininkas. Vėliau šis modelis buvo modifikuojamas: mediacijoje pradėjo dalyvauti šalių šeimos nariai

¹²¹ *Liebmann M.* Restorative Justice – How it works. London: Jessica Kingsley Publishers, 2007, p. 27.

¹²² *Törzs E.* Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

¹²³ Victim Offender Mediation. Prieiga per internetą: <<http://www.restorativejustice.org/university-classroom/01introduction/tutorial-introduction-to-restorative-justice/processes/vom>>.

¹²⁴ *Shiff M.* Models, Challenges and The Promise of Restorative Conferencing Strategies // *Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M.* (eds.) Restorative Justice & Criminal Justice. Oxford: Hart Publishing, 2003, p. 317–319.

¹²⁵ *Raye B. R., Roberts A. W.* Restorative process // *Johnstone G., Van Ness D. W.* Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 211–227.

(nepilnamečių tėvai arba globėjai) ir (ar) palaikantys asmenys, mediatorius procesą pradėjo vesti kartu su pagalbininku (komediatoriumi)¹²⁶. Specialistai praktikai mediacijas, kuriose dalyvaudavo ir abi konflikto šalys palaikantys asmenys, pradėjo vadinti „daugiašalėmis mediacijomis“ (angl. *multi-party mediation*). Tačiau palaikantieji asmenys mediacijos procese niekada neturėjo ir negavo tiek teisių, kiek taikant kitus atkuriamojo teisingumo modelius¹²⁷.

Iki 1989 m. aukos ir kaltininko mediacija praktiškai buvo vienintelis atkuriamojo teisingumo modelis. Net iki šiol jis yra plačiausiai ir dažniausiai taikomas modelis atkuriamojo teisingumo praktikoje Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje ir Europoje. Suskaičiuota, kad visame pasaulyje aukos ir kaltininko mediacijos programų yra daugiau nei 1300. Dauguma nusikalstamų veikų, sprendžiamų taikant mediacijos modelius, buvo susiję su turтинiais nusikaltimais ir mažiau pavojingais smurtiniais nusikaltimais, padarytais nepilnamečių, tačiau šis procesas buvo taikomas ir sunkių smurtinių nusikaltimų, padarytų ir nepilnamečių, ir suaugusiųjų, atvejais¹²⁸. Dabar mediaciją rekomenduojama taikyti kuo plačiau. M. S. Umbreit, kalbėdamas apie aukos ir kaltininko mediaciją, pabrėžia, kad mediacijai tinka atvejai, kuriuose: yra žinomas nukentėjęs asmuo; kaltininkas pripažįsta padaręs teisės pažeidimą; kaltininkas nėra padaręs daugiau kaip 2 ar 3 teisės pažeidimus; kaltininkas neturi psichikos sveikatos problemų; kaltininkas nepiktnaudžiauja psichotropinėmis ir (ar) narkotinėmis medžiagomis (gydymą būtina pradėti iki mediacijos pradžios); įvykis yra susijęs su nuosavybės teisės pažeidimu arba nesunkiu sveikatos sutrikdymu¹²⁹.

Kitas svarbus atkuriamojo teisingumo modelis yra **konferencijos**. Šiuo metu tai vienas sparčiausiai plėtojamų modelių¹³⁰. Konferencijų

¹²⁶ Raye B. R., Roberts A. W. Restorative process // Johnstone G., Van Ness D. W. Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007.

¹²⁷ Roche D. Accountability in Restorative Justice. New York: Oxford University Press, 2003, p. 68.

¹²⁸ Shiff M. Models, Challenges and The Promise of Restorative Conferencing Strategies // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice & Criminal Justice. Oxford: Hart Publishing, 2003, p. 317–319.

¹²⁹ Umbreit M. S. The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001, p. 35–36.

¹³⁰ Roche D. Accountability in Restorative Justice. New York: Oxford University Press, 2003, p. 65.

modelis – tai atkuriamojo teisingumo procesas, kuriame neutralaus tarpininko (fasilitatoriaus, angl. *facilitator*) dėka susitinka auka (aukos) (tiesiogiai arba ne), kaltininkas (kaltininkai) ir juos palaikantys asmenys (šeimos nariai ir (ar) draugai). Konferencijoje gali dalyvauti ir kiti asmenys, pavyzdžiui, policijos pareigūnas, advokatas, socialinis ar bendruomenės darbuotojas. Susitikimo metu ieškoma visas šalis tenkinančio sprendimo¹³¹.

Šeimos grupės konferencija pirmą kartą pritaikyta 1989 m. Naujojoje Zelandijoje. Konferencija buvo naujos nepilnamečių justicijos reformos dalis¹³². Šia reforma buvo siekiama sukurti nusikaltusių nepilnamečių neteisinę nagrinėjimo procedūrą, kurioje dalyvautų aukos ir kaltininko šeimos ir jų pokalbio metu būtų ieškoma abi šeimas tenkinančio konfliktinės situacijos sprendimo. Buvo stengiamasi suteikti daugiau įgaliojimų ir teisių Naujojoje Zelandijoje gyvenančioms maorių¹³³ šeimoms¹³⁴. Naujojoje Zelandijoje įgyvendinamas šeimos grupės konferencijos modelis buvo pirmasis atkuriamojo teisingumo modelis, įdiegtas į baudžiamosios justicijos sistemą¹³⁵.

1990 m. šeimos grupės konferencijų modelis buvo perkeltas į Australiją ir pritaikytas Vaga Vaga (*Wagga Wagga*) mieste¹³⁶. Dalyvauti konferencijose siūlydavo policijos tarnyba. Tokiu būdu ji galėdavo atitraukti nepilnamečius iš formalios nepilnamečių justicijos sistemos. Patys pareigūnai kartu su mokyklos atstovais taip pat dalyvaudavo konferencijose. Šis modelis greitai pasiekė Jungtines Amerikos Valstijas ir iki šiol yra taikomas Minesotos, Pensilvanijos, Montanos, Vermonto, Kolorado ir kt. valstijose¹³⁷. Vėliau šeimų konferencijų modelis pradėtas įgyvendinti

¹³¹ Törzs E. Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

¹³² Kurki L. Evaluating Restorative Justice Practice // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice & Criminal Justice. Oxford: Hart Publishing, 2003, p. 297.

¹³³ aborigenai, kurie gyveno šalyje dar prieš europiečių atvykimą.

¹³⁴ Raye B. R., Roberts A. W. Restorative process // Johnstone G., Van Ness D. W. Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 213–214.

¹³⁵ Report on restorative justice models. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

¹³⁶ Raye B. R., Roberts A. W. Restorative process // Johnstone G., Van Ness D. W. Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 213–214.

¹³⁷ Schiff M. Models, Challenges and The Promise of Restorative Conferencing Strategies // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice & Criminal Justice. Oxford: Hart Publishing, 2003, p. 319–321

Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje ir kt. Šiam modeliui išpopuliarėjus, jis pradėtas alternatyviai vadinti „bendruomenės konferencija“, „atkuriamąja konferencija“, tiesiog „konferencija“¹³⁸.

Konferencijų modeliu buvo bandoma įtraukti nusikaltusį nepilnametį į aktyvų atvejo nagrinėjimo procesą. Parodant nusikaltusiems jaunuoliams, kaip stipriai žmonės paveikė jų padarytas nusikaltimas ir kiek yra žmonių, suinteresuotų jų pozityviu elgesiu ir visaverte socializacija, buvo siekiama, kad jie suvoktų ir prisiimtų atsakomybę už savo veiksmus. Procesui vadovaudavo vyriausybės skirtas neutralus tarpininkas (fasilitatorius)¹³⁹. Jei tik visos mediacijos sąlygos buvo tenkinamos, šeimos grupių konferencijoms buvo priskiriamos visos nusikaltusių jaunuolių bylos. Policijos pareigūnas, prieš atiduodamas medžiagą į teisimą, pasiūlydavo konfliktą spręsti šeimos grupės konferencijoje. Jeigu šeima sutikdavo dalyvauti konferencijoje ir proceso metu pavykdavo priimti bendrą visas šalis tenkinantį sprendimą, taip pat jei nepilnametis įvykdavo numatytus įsipareigojimus, tai medžiaga nebuvo perduodama teismui. Priešingu atveju byla buvo nagrinėjama teisme.

Šeimos grupės konferencijos modelis buvo taikomas sprendžiant įvairaus pobūdžio konfliktus, įskaitant vagystes, užpuolimus, padegimus, su narkotinėmis medžiagomis susijusius nusikaltimus ar vaikų gerovės neužtikrinimo bylas. Nors šis modelis dažniau buvo taikomas ne tokių sunkių nusikaltimų bylose, jį buvo galima taikyti ir sunkių bei pakartotinių nusikalstamų veikų atvejais¹⁴⁰. Šiuo metu konferencijų praktika neapsiriboja tik baudžiamosios justicijos bylomis, bet yra taikoma ir sprendžiant problemas šeimoje, mokykloje, darbovietėje ar kaimynystėje¹⁴¹.

Aukos ir kaltininko mediacijos šalininkai kritikavo konferencijas teigdami, kad šis modelis mažai skiriasi nuo jau taikomos daugiašalės mediacijos modelio. Kiti kritikai reiškė susirūpinimą, kad šeimos narių išryškini-

¹³⁸ Raye B. R., Roberts A. W. *Restorative process* // Johnstone G., Van Ness D. W. *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 213–214.

¹³⁹ Ten pat.

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ Törzs E. *Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings*. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

mas procese gali sumenkinti aukos ir kaltininko vaidmenį, ypač jei viena iš šalių yra nepilnametis¹⁴². Naujosios Zelandijos praktika buvo kritikuojama dėl to, kad dažnai konferencijose auka nedalyvaudavo fiziškai. Buvo diskutuojama, ar aukos nebuvimas nemenkina paties proceso, ar procesas gali būti laikomas atkuriamuoju. Tačiau drauge tai, lyginant su mediacija, yra ir konferencijų modelio pranašumas, nes jį galima taikyti bylose, kuriose nėra nustatyta nusikaltimo auka. Šiuo atveju nukentėjusiai šaliai gali atstovauti visuomenė arba žalą patyrusi bendruomenė¹⁴³.

Apskritojų stalo diskusijų modelis sukurtas remiantis Šiaurės Amerikos aborigenų vertybėmis ir tradicijomis. Baudžiamosios justicijos sistemoje apskritasis stalas pirmą kartą taikytas 1990 m. prieš teisėjui priimant sprendimą. Susitikimai buvo orientuoti į bendruomenę ir vyko kartu su auka, kaltininku, jų šeimomis, juos palaikančiais asmenimis, kitais suinteresuotais bendruomenės nariais (jei bendruomenės nariai tiesiogiai nedalyvaudavo, visada gaudavo informaciją apie proceso eigą) ir baudžiamosios justicijos atstovais (teisėjais, policijos pareigūnais, prokurorais ir kt.). Teisėsaugos institucijos niekada nebuvo nuošalyje, jos kartu dalyvaudavo žalos atlyginimo procese. Visi apskritojų stalo dalyviai procese turėdavo vienodas teises, būdavo lygiaverčiai. Nepertraukiamo pasisakymo teisę turėjo kiekvienas proceso dalyvis. Ši teisė buvo perduodama apskritojų stalo principu¹⁴⁴.

Apskritieji stalai buvo dažniausiai naudojami bendruomenės problemoms spręsti, siekiant užtikrinti paramą bei pagalbą aukai ir kaltininkui (kartais paruošti prieš skiriant bausmę) ir kaltininko, atlikusio laisvės atėmimo bausmę, planui grįžti į bendruomenę sudaryti¹⁴⁵. Šiame procese labai svarbu tai, kad jo metu nusikaltęs asmuo pripažintų savo kaltę ir prisiimtų atsakomybę už savo veiksmus. Procesą organizuojantys asme-

¹⁴² Raye B. R., Roberts A. W. Restorative process // Johnstone G., Van Ness D. W. (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 211, 213–214.

¹⁴³ Törzs E. Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

¹⁴⁴ Raye B. R., Roberts A. W. Restorative process // Johnstone G., Van Ness D. W. (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 215.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 211.

nys turi sudaryti palankias sąlygas kaltininko elgesiui koreguoti¹⁴⁶. Apskritieji stalai taikomi ir nepilnamečiams, ir suaugusiesiems. Šiuo metu jais naudojamos Aliaskoje, Minesotoje, Oregono, Teksaso, Masačusetso ir Kolorado valstijose. Šis atkuriamojo teisingumo modelis įgyvendinamas sunkių nusikaltimų, bendruomenės ir mokyklos konfliktų, vaiko apsaugos ir jo teisių užtikrinimo atvejais. Taikomi ir kiti modeliai, išaugę iš apskritojo stalo modelio, – tai sprendimo priėmimo (angl. *sentencing circles*), sutaikymo (angl. *peacemaking*) ir bendruomenių (angl. *community*) apskritieji stalai¹⁴⁷.

Aptartieji svarbiausi atkuriamojo teisingumo modeliai skiriasi, tačiau galima rasti ir daug panašumų. Visi modeliai atitinka atkuriamojo teisingumo esmę: „tai procesas, kuriame susijusios su padarytu nusikaltimu šalys kartu ieško galimybių, kaip elgtis su nusikaltimo pasekmėmis ateityje.“ Taip pat sutariama, kad, taikant visus aptartus modelius, vadovaujamos bendraisiais atkuriamojo teisingumo principais (padarytos žalos atitaisymas, tarpininko ir bendruomenės dalyvavimas), palaikomos tokios atkuriamosios vertybės kaip savanoriškumas, pagarba, bendradarbiavimas. Kartu šie modeliai yra gana lanksčiai taikomi atsižvelgiant į specifines sąlygas ar bendruomenę. Modelius jungia ir svarbiausias dalykas – atkuriamasis dialogas. Laisvas pasakojimas padeda konfliktuojančioms šalims pasidalyti su kitais proceso dalyviais mintimis ir jausmais. Nešališkas tarpininkas skatina šalis kalbėtis atvirai, iš širdies. Laisvo ir nevaržomo pasisakymo galimybė paskatina šalis atkuriamajame procese dalyvauti aktyviai.

Lyginant tris aptartus modelius matyti, kad aukos ir kaltininko mediacijos modelis yra pats lanksčiausias. Be mediatoriaus, mediacijos procesas gali turėti du dalyvius (auką ir kaltininką), o didžiausias dalyvių skaičius nėra apibrėžtas. Šiandieninę mediaciją gali vesti du mediatoriai (mediatorius ir komediatorius), o procese gali dalyvauti ir šalis palaikan-

¹⁴⁶ Kietytė L., Matijaškaitė A., Uscila R. Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje. Vilnius: Teisės institutas, 2006.

¹⁴⁷ Shiff M. Models, Challenges and The Promise of Restorative Conferencing Strategies // Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M. (eds.) Restorative Justice & Criminal Justice. Oxford: Hart Publishing, 2003, p. 319–321.

tys asmenys ar tiesiogiai su nusikaltimu susiję asmenys, nusikaltusių nepilnamečių mediacijos atveju – jų tėvai ar globėjai. Taip pat galimos mediacijos, kuriose dalyvauja kelios aukos ar keli kaltininkai. Vertinant mediacijos proceso dalyvių gausą, mediacija praktikoje nedaug skiriasi nuo kitų atkuriamojo teisingumo modelių¹⁴⁸. Mediaciją įgyvendinanti organizacija ar procesui besiruošiantis mediatorius, atsižvelgęs į šalių poreikius ir (ar) proceso aplinkybes, gali keisti mediacijos dalyvių skaičių¹⁴⁹. Vilniaus krizių centro organizuojamose šeimos mediacijose šalims visada suteikiama galimybė konsultuotis su reikiama specialiais, t. y. pagal poreikį į mediacijos sesiją kviečiamasi teisininkų, psichologų ar kitų specialistų¹⁵⁰.

Mediacijos procesai gali būti organizuojami skirtingai¹⁵¹. Proceso eiga ir susitikimo struktūra priklauso nuo mediatoriaus pasirinkto darbo stiliaus, kuris paprastai nusako mediatoriaus aktyvumą. Mediatoriaus vaidmuo gali svyruoti nuo labai aktyvaus iki pasyvaus¹⁵². Pavyzdžiui, jei mediatorius orientuojasi į patį procesą, jis sieks ne tik išspręsti konfliktą, bet ir atnaujinti blokuotus šalių komunikacijos kanalus, o tai suteiks galimybę pačioms šalims ieškoti jas tenkinančio sprendimo. Šiuo atveju mediatorius imsis proceso prižiūrėtojo (koordinatoriaus) vaidmens, o procesą kontroliuoti leis konflikto šalims, iš kurių ir bus tikimasi labai aktyvaus įsitraukimo į konflikto nagrinėjimą. Tačiau jei susiduriama su

¹⁴⁸ Roche D. Accountability in Restorative Justice. New York: Oxford University Press, 2003, p. 65.

¹⁴⁹ Konferencijų ir apskritojo stalo modeliai pasižymi procese dalyvaujančių asmenų gausa ir nėra organizuojami tik su nusikaltimo auka ir kaltininku. Apskritojo stalo procese visada būna bendruomenės atstovų, konferencijose – šeimos narių ir palaikančiųjų asmenų. Abiejuose procesuose dažniausiai dalyvauja ir teisėsaugos atstovai.

¹⁵⁰ „<...> mūsų tikslas nėra apgauti vyrą, jį nubausti. Mūsų tikslas yra, kad šalių šiai dienai išspręsta teisinė problema nesudarytų problemų nei vienam, nei kitam ateityje. Tai mes pasikviečiam teisininką, kuris išaiškina vienam ir kitam teisės aktus, kurie reglamentuoja jų problemines sritis. Jeigu reikia, mes pasikviečiam psichologą, kuris labai gerai dirba su šeimomis ir priklausomybėmis. Jis paaiškina kliūtis ir problemas, kurios gali iškilti“ (ištrauka iš interviu su Vilniaus miesto krizių centro direktore, kalba netaisyta).

¹⁵¹ Apie mediacijos procesą plačiau žr. monografijos II.3 dalyje.

¹⁵² Apie mediatoriaus vaidmenį mediacijos procese plačiau žr. monografijos II.3 dalyje.

menka konflikto šalių derybų patirtimi, jei šalys yra nelygios derybininkės, tai pats mediatorius turi būti labai aktyvus ir struktūruotai vadovauti procesui¹⁵³. Mediaciją iš kitų procesų skiria ir tai, kad ji gali būti ir netiesioginė (šaudyklinė, angl. *shuttle*), kada auka ir kaltininkas nesusitinka akis į akį, o bendrauja netiesiogiai per neutralią trečiąją šalį (mediatorių). Bendravimas gali būti organizuojamas laiškais, vaizdo ar garso pranešimais, kuriuos mediatorius perteikia šalims. Tam tikrais atvejais (šeimyniniams konfliktams ar tarpusavio santykiams atkurti), kai tarp šalių yra didelis jėgos disbalansas, mediacija gali būti geriausia galimybė siekiant ateityje išvengti įvairių sužalojimų ir tai yra vienintelė šalių bendravimo galimybė¹⁵⁴.

Kitas labai svarbus aukos ir kaltininko mediacijos privalumas yra tas, kad ji gali būti įgyvendinama per visas baudžiamojo proceso stadijas: ikiteisminio tyrimo bylos nagrinėjimo, bausmės atlikimo metu ir atlikus bausmę. Jauniems, nusikalti linkusiems asmenims taikoma prevencinė mediacija, kurios tikslas – laiku užkirsti kelią pakartotinai nusikalsti.

Mediacijos taikymo galimybės praktiškai beribės. Ji taikoma tiriant ir smulkias nusikalstamas veikas, delinkventinį nepilnamečių elgesį, ir sunkius nusikaltimus. Populiarią penitencinės mediacijos programą, o tam tikrais atvejais mediacija netgi yra svarstoma ir įgyvendinama kaip papildoma proceso galimybė tiriant nužudymų bylas¹⁵⁵.

¹⁵³ Tvaronavičienė A. Mediacijos stiliai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.

¹⁵⁴ Törzs E. Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

¹⁵⁵ Mediation sought in murder case. Prieiga per internetą: <<http://blackfootjournal.com/mediation-sought-in-murder-case/>>; DUI murder case going to mediation. Prieiga per internetą: <<http://www.claycity-times.com/news/?p=6259>>; Britz murder case going to mediation. Prieiga per internetą: <http://www.centralkynews.com/britz-murder-case-going-to-mediation/article_4d4144bb-c285-53fc-9592-156f80a03ab8.html>.

I.3. Atkuriamasis teisingumas kaip teisingumo reinvesticija

Mokslininkai, tyrinėjantys atkuriamojo teisingumo problematiką, jau seniai diskutuoja apie jo ir formaliojo baudžiamojo teisingumo teorinį santykį. Aptariant pastarąjį, esama daug sociostruktūrinių aplinkybių, stabdančių atkuriamojo teisingumo strategijų plitimą praktikoje ir kliudančių jų transformacinio potencialo kaip alternatyvios teisingumo sistemos transformacijai. Minėti veiksniai labiausiai sietini su bausmių kultūra, kuri apibūdinama politikos, besiremiančios baudžiamojo populizmo idėjomis, rizikos valdymu ir vadybine baudžiamosios justicijos darbotvarkė, formavimu; taip pat su valstybės vykdomu atkuriamojo teisingumo programų diegimu į tradicinę retribucinę kriminalinės justicijos sistemą. Taigi šiulaikinėje į rizikos vertinimą ir mažinimą orientuotoje baudžiamojoje politikoje atkuriamasis teisingumas susiduria su tam tikrais iššūkiais, kurie reikalauja dar kartą įvertinti jo ir formaliojo teisingumo santykį.

Beveik nuo pat atkuriamojo teisingumo instituto atsiradimo pradžios santykis su retribuciniu teisingumu buvo gana prieštaringas ir turėjo būti sprendžiamas. Mokslininkai ir praktikai nesutaria, kiek šios dvi paradigos teoriškai yra apskritai suderinamos¹⁵⁶. Į atkuriamojo teisingumo atsiradimą buvo žiūrima kaip į baudžiamosios teisės paradigų kaitą¹⁵⁷. Kitaip tariant, čia nusikaltimas yra ne bendrosios teisinės kategorijos pažeidimas, už kurį gresia bausmė, bet tai žala individams ir jų santykiams, ir, kaip suponuoją pats terminas, šiuo institutu siekia-

¹⁵⁶ Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A., Roach K., Schiff M. (eds.) *Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms?* Oxford: Hart, 2002.

¹⁵⁷ Bazemore G., Schiff M. *Community justice / restorative justice: Prospects for a new social ecology for community corrections* // *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 1996, Nr. 20, p. 311–334; Walgrave L. *Mediation and Community Service as Models of a Restorative Approach: Why Would It Be Better? Explicating the Objectives as Criteria for Evaluation* // Messmer H., Otto H.-U. (eds.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives*. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 343–354; Zehr H. *Changing lenses: A new focus for crime and justice*. Scottdale, PA: Herald Press, 1990; Zehr H. *Justice paradigm shift? Values and visions in the reform process* // *Mediation Quarterly*, 1995, No. 12, p. 207–216.

ma tą žalą ištaisyti arba atkurti pažeistą tvarką¹⁵⁸. Atkuriamasis teisingumas peržengia formaliojo teisingumo ribas, ieškodamas kompleksiško konflikto sprendimo būdo ir skatindamas ištaisyti žalą ir sutaisyti visas konflikto paveiktas šalis (auką, pažeidėją, visą bendruomenę). Taigi pasitaroji paradigma iškilo kaip galimas tradicinės sistemos problemų sprendimas.

Kitų mokslininkų nuomone, tariamas konfliktas tarp retribucinio ir atkuriamojo teisingumo iš tikrųjų yra perdėtas¹⁵⁹.

Pavyzdžiui, T. Marshall nuomone, atkuriamasis teisingumas papildo baudžiamąją justiciją, o ne jai prieštarauja¹⁶⁰. Remiantis šiuo požiūriu, abi paradigmos galėtų tandemiškai papildyti viena kitą ir būti integruotos kaip tos pačios teisingumo sistemos dalys¹⁶¹. Apibendrinant, vieni autoriai laikosi nuomonės, kad atkuriamasis teisingumas turėtų būti atskirtas nuo tradicinio teisingumo dėl pernelyg skirtingų prioritetų ir praktikos, o kiti pasisako už tai, kad pažeistos tvarkos atkūrimas turėtų būti esminė baudžiamosios justicijos dalis ir net galėtų padėti ją pertvarkyti.

Kai kurie autoriai pastebi, kad santykis tarp atkuriamojo ir retribucinio teisingumo gana paradoksalus¹⁶². Tam tikra jungtis su retribucine sistema yra būtina užtikrinant schemų legitimumą, atskaitomybę ir įgy-

¹⁵⁸ *Consedine J.* Restorative justice: Healing the effects of the crime. Lyttleton: Ploughshares, 1995; *Van Ness D., Strong K. H.* Restoring Justice. Cincinnati, OH: Anderson, 2002.

¹⁵⁹ *Daly K.* Revisiting the relationship between retributive and restorative justice // *Strang H., Braithwaite J.* (eds.) Restorative justice: Philosophy to practice. Aldershot: Ashgate, 2000, p. 33–54; *Daly K., Immarigeon R.* The past, present and future of restorative justice: Some critical reflections // *Contemporary Justice Review*, 1998, No. 1, p. 21–45; *Duff A.* Restorative punishment and punitive restoration // *Walgrave L.* (ed.) Restorative justice and the law. Devon: Willan, 2002, p. 82–100.

¹⁶⁰ *Marshall T.* Restorative justice: An overview. A Report by the Home Office Research Development and Statistics Directorate. London: HMSO, 1999.

¹⁶¹ *Hudson B.* Restorative justice and gendered violence: Diversion or effective justice? // *British Journal of Criminology*, 2002, No. 42, p. 616–634; *Levrant S., Cullen F. T., Fulton B., Wozniak J. F.* Reconsidering restorative justice: The corruption of benevolence revisited // *Crime and Delinquency*, 1999, No. 45, p. 3–27; *Miller S., Blackler J.* Restorative justice: Retribution, confession and shame // *Strang H., Braithwaite J.* (eds.) Restorative justice: Philosophy to practice. Aldershot: Ashgate, 2000, p. 77–91.

¹⁶² *Wheeldon J.* Finding common ground: Restorative justice and its theoretical construction(s) // *Contemporary Justice Review*, 2009, No. 12, p. 91–100.

vendinimą. Atkuriamojo teisingumo tapatybė taip pat didžia dalimi apibrėžta institucijų, kurioms jis meta iššūkį arba kurias siekia reformuoti. Šie veiksniai įtvirtina jo priklausomybę nuo baudžiamosios justicijos sistemos ir neleidžia tapti alternatyvia teisingumo sistema tikrąja prasme¹⁶³. Be to, šiuolaikinėje į riziką ir baudžiamumą orientuotoje baudžiamojoje politikoje atkuriamasis teisingumas susiduria su rimtomis kliūtimis: jis vertinamas už novatoriškumą kaip atsvara tradiciniams baudžiamosios justicijos interesams, įskaitant rizikos valdymą ir nusikaltimų kontrolę, kita vertus, ir toliau yra šių interesų varžomas¹⁶⁴.

Taigi šiuolaikinės baudžiamosios politikos kontekste atkuriamasis ir retribucinis teisingumas neretai funkcionuoja drauge kaip tam tikra hibridinė teisingumo sistema. Iš tiesų, atkuriamasis teisingumas turi nemažai bendrų bruožų su formaliosios baudžiamosios teisės vertybėmis ir tikslais, pavyzdžiui, pažeidėjo rehabilitacija arba visuomenės saugumu¹⁶⁵. Tačiau, C. Boyes-Watson teigimu, tikrąją atkuriamojo teisingumo idėją ardė ryšys su retribuciniu teisingumu¹⁶⁶. Jis buvo naudojamas kaip pirminis atsakas į tam tikras deviacinio elgesio formas, įskaitant nežymius ir mažareikšmius pažeidimus, pavyzdžiui, nepilnamečių pirmą kartą daromi pažeidimai, taip pat sunkesni, tarp jų ir seksualiniai, nusikaltimai. Tačiau abiem atvejais baudžiamosios justicijos sistema ir baudžiamųjų sankcijų taikymas arba jų grėsmė išlieka kaip atkuriamojo teisingumo taikymo fonas. Pasak D. Garland, atkuriamojo teisingumo paradigma funkcionuoja baudžiamosios justicijos pakraštyje atsverdama pagrindinės tendencijas, bet iš esmės beveik nepakeisdama sistemos pusiausvyros¹⁶⁷.

¹⁶³ Ten pat.

¹⁶⁴ McAlinden A.-M. 'Transforming justice': challenges for restorative justice in an era of punishment-based corrections // *Contemporary Justice Review: Issues in Criminal, Social, and Restorative Justice*, 2011, Vol. 14(4).

¹⁶⁵ Daly K. Revisiting the relationship between retributive and restorative justice // *Strang H., Braithwaite J.* (eds.) *Restorative justice: Philosophy to practice*. Aldershot: Ashgate, 2000, p. 33–54; Hudson B. Restorative justice and gendered violence: Diverison or effective justice? // *British Journal of Criminology*, 2002, No. 42, p. 616–634. ¹⁶⁶ Boyes-Watson C. In the belly of the beast? Exploring the dilemmas of state-sponsored restorative justice // *Contemporary Justice Review*, 1999, No. 2, p. 261–281.

¹⁶⁷ Garland D. *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Šiame kontekste baiminamasi, kad atkuriamojo teisingumo programos gali paskatinti tų individų (ypač jaunimo) elgesio sankcionavimą, kurie priešingu atveju (jei nebūtų intervencijos priemonių) tiesiog liktų „nepastebėti“¹⁶⁸. Kitaip tariant, atkuriamasis teisingumas gali išplėsti socialinės kontrolės tinklą, paskatindamas radimąsi bylų, kurių formali teisminė sistema nebūtų gavusi, arba paskirdamas sankcijas, kurių formaliosios teisingumo sistemos nepritaiko¹⁶⁹. Taip neformalus procesai ir bendruomeninės sankcijos paskatina naują profesionalizaciją – išplečia socialinės intervencijos sferą¹⁷⁰.

Analizuojant restitucinių programų praktiką buvo pastebėta, kad jos išplečia socialinės kontrolės tinklą, nes nėra taikomos kaip įkalinimo alternatyvos¹⁷¹. Tiems pažeidėjams, kurie priešingu atveju nebūtų patekę į formaliosios sistemos akiratį, yra skiriama atlyginti žalą. Nepavykus to padaryti, sistema ir vėl renkasi įkalinimą.

Reikia pabrėžti, kad socialinės kontrolės tinklo išplėtimas gali būti skatinamas pačių programų administratorių, siekiančių aukštų sėkmės rodiklių ir todėl atsisakančių imtis sudėtingų bylų. Tokiu būdu pažeidėjai, priskirtini mažos rizikos grupei, kurie priešingu atveju nebūtų patraukti baudžiamojon atsakomybėn ir nedalyvautų formaliame teisminiame bylos nagrinėjime, yra siunčiami į atkuriamojo teisingumo programas¹⁷².

¹⁶⁸ Walgrave L. Mediation and Community Service as Models of a Restorative Approach: Why Would It Be Better? Explicating the Objectives as Criteria for Evaluation // Messmer H., Otto H.-U. (eds.) Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 348.

¹⁶⁹ Hudson J., Galaway B. Introduction // Galaway B., Hudson J. (eds.) Restorative justice: International perspectives. Monsey, New York: Criminal Justice Press, 1996, p. 12–13.

¹⁷⁰ Walgrave L. Mediation and Community Service as Models of a Restorative Approach: Why Would It Be Better? Explicating the Objectives as Criteria for Evaluation // Messmer H., Otto H.-U. (eds.) Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 348.

¹⁷¹ Weitekamp E. G. M. Can Restitution Serve as a Reasonable Alternative to Imprisonment? An Assessment of the Situation in the USA // Messmer H., Otto H.-U. (eds.) Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 96–100.

¹⁷² Orlando F. Mediation Involving Children in the U.S.: Legal and Ethical Conflicts. A Policy Discussion and Research Questions // Messmer H., Otto H.-U. (eds.) Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 338–339.

Tačiau, J. Hudson ir B. Galaway teigimu, kartais socialinės kontrolės tinklo išplėtimas gali būti ne toks jau ir nepageidaujamas dalykas¹⁷³. Pirmą kartą teisės pažeidimą padariusių individų aukos nėra mažiau nukentėjusios negu recidyvistų aukos. Nors kai kurie šių pažeidimų yra pernelyg mažareikšmiai, kad būtų persekiojami formaliąja baudžiamąja tvarka, jie vis tiek būtų tinkami restitucinėms programoms, nes įvyko konfliktas, buvo padaryta žala, o dalyviams reikia pažeistą tvarką atkurti. Be to, siekiant užkirsti kelią pažeidimams ateityje, pirmasis pažeidimas turėtų sulaukti socialinio atsako. Galiausiai, dėl sankcijų, paskirtų šiomis tinklo išplėtimo sąlygomis, susitariama tarp tiesiogiai su konfliktu susijusių šalių, o ne tarp valstybės aparato atstovų.

Kyla klausimas, kaip užtikrinti atkuriamojo teisingumo programų taikymo darną bendrajame tradicinės baudžiamosios justicijos kontekste. J. Braithwaite pabandė apibrėžti šios pusiausvyros prielaidas¹⁷⁴. Jo nuomone, tinklo išplėtimas nėra nepageidautinas, jeigu jį lydi institucinės pertvarkos – jei valstybinių institucijų atliekama socialinė kontrolė mažinama drauge didinant aukų, pažeidėjų ir bendruomenių vykdomą socialinę kontrolę. Pastaruoju atveju atkuriamojo teisingumo procesų plėtra siaurina valstybės socialinės kontrolės tinklą¹⁷⁵. Pavyzdžiui, kai kurių mokslinių tyrimų duomenys leidžia tvirtinti, kad šeimos grupės konferencijos sumažino nepilnamečių skaičių teismuose ir kardomojo kalnimo vietose¹⁷⁶. Būtent darnaus modelio kontekste galima kalbėti apie tam tikras atkuriamojo teisingumo kaip teisingumo reinvesticijos (toliau – TR) apraiškas, bet iš pradžių vertėtų aptarti pačią teisingumo reinvesticijos koncepciją.

¹⁷³ Hudson J., Galaway B. Introduction // Restorative justice: International perspectives, Galaway B., Hudson J. (eds.) Monsey, New York: Criminal Justice Press, 1996, p. 1–14.

¹⁷⁴ Braithwaite J. Thinking Harder About Democratising Social Control // Alder C., Wundersitz J. (eds.) Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism? Canberra, AUS: Australian Institute of Criminology, 1994, p. 199–216.

¹⁷⁵ Moore D. B., O'Connell T. Family Conferencing in Wagga Wagga: A Communitarian Model of Justice // Alder C., Wundersitz J. (eds.) Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism? Canberra: Australian Institute of Criminology, 1994, p. 44.

¹⁷⁶ Maxwell G. M., Morris A. Research on Family Group Conferences with Young Offenders // Hudson J., Morris A., Maxwell G., Galaway B. Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice. Annandale: The Federation Press, 1996, p. 95.

Baudžiamosios politikos diskurse teisingumo reinvesticija yra viena naujausių koncepcijų, kurią pirmą kartą 2003 m. paminėjo S. Tucker ir E. Cadora publikacijoje „Teisingumo reinvesticija: investicija į visuomenės saugumą persikirstant kriminalinės justicijos sistemos biudžetą švietimo, apgyvendinimo, sveikatos apsaugos ir nedarbo problemoms spręsti“¹⁷⁷. Autoriai nurodė du idėjos lygmenis: konceptualųjį ir strateginį. TR koncepcija suponuoja, kad lėšos, išleidžiamos įkalinimui, galėtų būti naudojamos efektyviau – bendruomenėms stiprinti ir plėsti. TR strategija siūlo persikirstyti penitencinei sistemai skiriamas lėšas ir jas tikslingiau panaudoti bendruomenėse. Kad būtų sutaupyta šių lėšų, asmenys yra „perkeliami“ (lygtinis paleidimas, probacija, o plačiąja prasme – atkuriamojo teisingumo modeliai) iš kalėjimų į bendruomenes, į kurias atitinkamai perduodamos TR akumuliuotos lėšos, o per tam tikrą laiką sutau-poma valstybės biudžeto pinigų.

Teisingumo reinvesticija – tai duomenimis ir įrodymais grįsta politika siekiant didinti visuomenės saugumą, mažinti pataisos įstaigų ir su jomis susijusias baudžiamosios justicijos išlaidas bei reinvestuoti sutaupy-tas lėšas į strategijas, galinčias padėti sumažinti nusikaltimų lygį ir su-stiprinti bendruomenes. Kitaip tariant, TR tikslas yra padėti suvaldyti ir paskirstyti baudžiamosios justicijos populiaciją ekonomiškai efektyviai, o sutaupy-tas lėšas reinvestuoti į įrodymais pagrįstas strategijas, kurios padidina visuomenės saugumą, drauge akcentuoja ir skatina pažeidėjų atskaitomybę. Administraciniai vienetai, dalyvaujantys teisingumo rein-vesticijos programose, renka ir analizuoja duomenis apie baudžiamo-sios justicijos populiacijos ir išlaidų augimą didinančius veiksnius, nusta-to ir įgyvendina pokyčius siekiant strategijų efektyvumo bei matuoja šių pokyčių fiskalinį poveikį ir įtaką visuomenės saugumui.

Galima nurodyti keletą pagrindinių teisingumo reinvesticijos tikslų ir siekiamų rezultatų:

- Sumažinti išlaidas pataisos sistemai ir padidinti visuomenės saugu-mą. TR prieiga naudojama siekiant kurti, vykdyti ir priimti naujas stra-tegijas, praktikas ir programas, mažinančias recidyvą, gerinančias vi-

¹⁷⁷ Tucker S., Cadora E. Justice Reinvestment: to invest in public safety by reallocating justice dollars to refinance education, housing, healthcare, and jobs // Ideas for an Open Society, Open Society Institute, 2003, Vol. 3(3).

suomenės saugumą, darančias įtaką pataisos įstaigų populiacijoms ir kitais būdais padedančias sutaupyti lėšų.

- Reinvestuoti į strategijas, kurios gali sumažinti nusikaltimų lygį ir stiprinti kaimynystės bendruomenes. TR prieiga naudojama siekiant nustatyti, kaip investuoti dalį sutaupytų lėšų, gautų sumažinus arba „nukreipus“ pataisos įstaigos populiacijos skaičiaus didėjimą į strategijas, didinančias visuomenės saugumą, pavyzdžiui, bendruomeninės poveikio priemonės, atkuriamojo teisingumo modelius, probaciją, į prevenciją orientuotas bendruomenines policijos programas ir bendruomenines recidyvo mažinimo priemones.

Taigi teisingumo reinvesticijos tikslas yra nukreipti biudžeto lėšas, išleidžiamas kalėjimams, bendruomenių, paveiktų aukštų įkalinimo rodiklių, žmoniškiesiems resursams ir fizinei infrastruktūrai atkurti. T. Clear skiria keturių etapų TR strategiją: (1) išanalizuoti kalėjimo populiaciją ir jam tenkančias išlaidas bendruomenėse, į kurias dažnai grįžta į laisvę išėję asmenys; (2) pateikti politikos formuotojams pasiūlymų, kaip sutaupyti lėšų ir padidinti visuomenės saugumą; (3) apskaičiuoti ekonomiką ir reinvestuoti lėšas į atrinktas didesnės rizikos bendruomenes; (4) įvertinti poveikį ir padidinti atskaitomybę¹⁷⁸.

Atkuriamojo teisingumo idėjos rėmėjai neretai teigia, kad platus atkuriamojo teisingumo programų taikymas padės sutaupyti valstybės lėšų ir artimojoje, ir tolimojoje ateityje. Biudžeto ekonomiką paskatins nusikaltimų mažėjimas, kurį lems aktyvesnis bendruomenės įsitraukimas ir didesnė atsakomybė už pažeidėjus ir aukas, t. y. stipresnė socialinė sanglauda. Manoma, kad lėšų sutaupyti taip pat turėtų padėti mažesnis teismų sistemos krūvis, nusiuntus pažeidėjus į atkuriamojo teisingumo programas, rečiau taikant laisvės atėmimo sankcijas bei mažėjant teisės pažeidimų skaičiui, recidyvo rodikliams. Visgi atlikti socialiniai eksperimentai, patvirtinantys teigiamą atkuriamojo teisingumo poveikį minėtiems rodikliams, stokoja metodologinio patikimumo, todėl turėtų būti vertinami atsargiau.

Atkreiptinas dėmesys, kad vargu ar restitucinės programos gali visiškai pakeisti dabartinę kriminalinės justicijos sistemą. Teismų sistema

¹⁷⁸ Clear T. R. Private-Sector, Incentives-Based Model for Justice Reinvestment // *Criminology & Public Policy*, 2011, No. 10(3), p. 585–608.

ir kitos teisingumo vykdymo institucijos ir ateityje bus reikalingos. Tai reikštų, kad vien atkuriamojo teisingumo programų išplėtimas nesistengiant jų suderinti su retribucine praktika papildomai uždėtų teisingumo sistemai finansinę naštą, nebent lėšos būtų taupomos dėl pokyčių, kuriuos šios programos skatina. Pavyzdžiui, 2008 m. Šefildo (Didžioji Britanija) universiteto kriminologai baigė 7 metus trukusį longitudinalinį tyrimą, kuriuo buvo siekiama ištirti atkuriamojo teisingumo poveikį suaugusiems ir nepilnamečiams. Vienos iš trijų projekte dalyvavusių organizacijų – Teisingumo tyrimo konsorciumo (*The Justice Research Consortium*), toliau TTK – schema, kuriai vadovavo Sherman ir Strang, apėmė tik tiesioginių konferencijų modelį trijose vietovėse: Londone, Temzės slėnyje ir Nortumbrijoje. Siekdami nustatyti taikomo modelio efektyvumą, mokslininkai, pasitelkdami tikimybinį tyrimo dizainą, socialiniam eksperimentui atrinko 728 atvejus, iš kurių 342 buvo priskirti konferencijų modeliui¹⁷⁹. Vienas iš TTK programų rezultatų – statistškai reikšminga lėšų ekonomija: „1 išleistam svarui teko 9 sutaupyti svarai.“ Taigi TTK atnešė grynojo pelno pakartotinio nuteisimo atveju – lėšos, sutaupytos sumažėjus pakartotinio nuteisimo atvejų, buvo didesnės už lėšas, išleistas programai vykdyti¹⁸⁰.

Pradėjus taikyti atkuriamąjį procesą, lėšų taupymas kai kuriose teismų sistemos srityse galėtų kompensuoti dalį potencialių išlaidų. Visų pirma, jeigu manoma, kad mediacijos susitikimų rezultatas suteikia pakankamai informacijos paskiriant bausmę, galėtų mažėti poreikis ruošti ikiteismines probacijos išvadas. Be to, aktyvus pažeidėjų dalyvavimas procese taip pat galėtų paskatinti labiau įsipareigoti siekiant rezultato, dėl kurio bus sutarta, lyginant su įprastiniu būdu paskirta teismo sankcija. Didesnis paklusnumas teismų nurodymams pareikalautų mažesnių išlaidų, susijusių su sprendimų vykdymu. Be abejo, ekonomija šiose dviejose srityse priklausytų nuo pasirinktų taikyti atkuriamojo teisingumo schemų (ikiteisminės, teisminės ir penitencinės) prigimties ir aprėpties bei to, kiek „atlaisvintos“ lėšos galėtų būti paverstos pastoviųjų ir besikeičiančių baudžiamosios justicijos išlaidų ekonomija¹⁸¹ (Belgrave, 1996).

¹⁷⁹ *Shapland J., et al.* Does Restorative Justice Affect Reconviction? The Fourth Report from the Evaluation of Three Schemes. London: Ministry of Justice, 2008, p. 2.

¹⁸⁰ Ten pat, vi.

¹⁸¹ *Belgrave J.* Restorative Justice: A Discussion Paper. Ministry of Justice, New Zealand, 1996.

Tiesioginių santaupų, drauge ir realių lėšų reinvesticija galėtų atsirasti, jeigu teismų posėdžių valandų skaičiaus sumažėjimas, kuris atsirastų dėl teismų darbo apimties mažėjimo, reikštų teismų skaičiaus mažinimą ir (arba) mažesnę teisėjų bei teismo personalo skaičių. Kartu pastebėtina, kad sutaupytos lėšos teismų sistemoje nebūtinai gali būti perskirstomos sumažėjus teismų darbo apimčiai. Jeigu sumažėjimas susijęs su naujomis veiklomis kitose sistemose (pavyzdžiui, kai atkuriamojo teisingumo institutas nėra baudžiamosios justicijos sistemos dalis), tikrasis rezultatas gali pasireikšti ir didesnėmis valstybės išlaidomis. Išskirtinas ir kitas aspektas: jei teismų skaičius nėra mažinamas, kaip ir nėra optimizuojamas teisėjų ir teismų personalo skaičius, tuomet ekonomija atsiranda tik pačios teismų sistemos viduje, o ne valstybės biudžete, ir nėra laisvų lėšų perskirstyti. Pastebėtina, kad teisingumo reinvesticijos kontekste kalbama ne tik apie fiskalinių, bet ir žmogiškųjų resursų persikirstymą. Formalioje baudžiamosios justicijos sistemoje dirbantys asmenys galėtų būtų perkvalifikuojami, pavyzdžiui, kaip dirbantys atkuriamojo teisingumo programose. Tokiu būdu, vykstant tam tikroms teisinėms reformoms, teisingumo sistema, akumuliuodama ir mobilizuodama turimus resursus, galėtų išvengti papildomų su socialinės kontrolės tinklo profesionalizacijos išplėtimu susijusių išlaidų.

Aptariant atkuriamojo teisingumo galimą generuojamą ekonomiką reinvesticinio potencialo atžvilgiu, svarbu atsižvelgti ne tik į jo teikiamą tiesioginę fiskalinę naudą, bet ir į lemiamus ilgalaikius socialinius pokyčius, kurie ilgainiui taip pat virsta ekonomine nauda. Pavyzdžiui, recidyvo mažinimas, nors ir antrinis pažeistos tvarkos atkūrimo aspektas, taip pat yra atkuriamojo teisingumo tikslas¹⁸². Kritikai teigia, kad atkuriamasis teisingumas neturi reikšmingos įtakos nusikaltimų lygiui, bet kriminologiniai tyrimai, lyginantys recidyvo rodiklius, rodo teigiamus šio instituto efektyvumo rezultatus¹⁸³. L. Sherman ir H. Strang, atlikę atkuriamojo teisingumo tyrimų apžvalgą, pastebi, kad daugeliu atvejų (ypač kai nu-

¹⁸² Hayes H. Assessing reoffending in restorative justice conferences // Australian and New Zealand Journal of Criminology, 2005, No. 38(1), p. 77–102.

¹⁸³ Ten pat; Shapland J., et al. Does Restorative Justice Affect Reconviction? The Fourth Report from the Evaluation of Three Schemes. London: Ministry of Justice, 2008.

sikaltimai sunkesni ir dirbama su suaugusiaisiais) šis institutas mažinant recidyvo rodiklius buvo žymiai efektyvesnis negu tradicinė baudžiamojo teisingumo sistema¹⁸⁴. Apibendrinami autoriai teigia, kad restitucinė praktika sumažino pakartotinių kai kurių pažeidėjų, bet ne visų, nusikaltimų darymo rodiklį; dukart (ir daugiau) padidino iš tradicinės (konvencinės) teisingumo sistemos į atkuriamojo teisingumo programas siunčiamų pažeidėjų skaičių; sumažino nusikaltimų aukų potrauminio streso simptomų ir su tuo susijusias išlaidas; labiau negu baudžiamoji justicija padidino aukų ir pažeidėjų pasitenkinimą teisingumu; sumažino nusikaltimų aukų norą atkeršyti pažeidėjui pasitelkiant smurtines priemones; sumažino baudžiamosios justicijos išlaidas, naudojamas vietoj tradicinio retribucinio teisingumo priemonių; galiausiai, mažinant recidyvą turėjo daugiau įtakos negu pataisos įstaigos (suaugusiųjų atveju) arba poveikis buvo identiškas (nepilnamečių atveju).

Galimybė mažinti recidyvą yra vienas stipriausių argumentų, kodėl atkuriamasis teisingumas taikomas penitencinėje sistemoje, tačiau nereikėtų pamiršti ir apie teorinius bei praktinius šios schemos apribojimus (laisvės atėmimo įstaigų aplinka apsunkina galimybę fiziškai inicijuoti pažeidėjų ir aukų mediaciją; kalėjimų subkultūros įtaka; prieštaringas šeimos narių, draugų ir bendruomenės požiūris ir kt.). Bendrąja prasme atkuriamojo teisingumo programos penitencinėje sistemoje yra orientuotos padėti kalinčiam reabilituotis ir reintegruotis į visuomenę. Atkurdamas pažeistus santykius tarp pažeidėjų ir aukų bei pažeidėjų ir bendruomenių, atkuriamasis teisingumas padeda suvokti ir nukreipti atsaką į aplinkybes, paskatinusias konfliktą, drauge siekdamas sumažinti recidyvo tikimybę asmeniui išėjus į laisvę.

Atkuriamasis teisingumas efektyviai gali prisidėti prie teisingumo reinvesticijos koncepcijos, suponuojančios strateginių veiksmų planą, kuriuo tikslingai mažinamas įkalinimo lygis taikant naujas alternatyvias sankcionavimo strategijas ir praktikas, o sutaupyti pinigai investuojami į vietos bendruomenes, itin paveiktas nusikaltimų ir „įkalinimo ciklų“¹⁸⁵.

¹⁸⁴ Sherman L. W., Strang H. *Restorative Justice: The Evidence*. London: The Smith Institute, 2007.

¹⁸⁵ Nors šiame darbe nenumatoma detaliau gilintis į teisingumo reinvesticijos įgyvendinimo plano techninius aspektus, pažymėtina, kad bendruomenių atranka potencialioms reinvesticijos programoms vykdoma pasitelkiant „teisingumo žemėlapi“ (plačiau prieiga per internetą: <<http://www.justicemapping.org/>>).

Pastaruoju atveju atkuriamasis teisingumas gali padidinti nuteistųjų lygtinio paleidimo, probacijos bei reintegracijos efektyvumą. Priklausomai nuo naudojamos atkuriamojo teisingumo schemos ir modelio reinvesticijos, rezultatai gali būti skirtingi. Kaip pavyzdį aptarsime vienos iš galimų teisingumo reinvesticijos strategijų – TR paskatinimų strategijos (angl. *incentives-based justice reinvestment strategy*) – idėją.

TR paskatinimų strategijai būdingi keturi svarbiausi komponentai: (1) investicinių čekių sistema, kuri ekonomiją, atsirandančią dėl įkalinimo alternatyvų naudojimo, paverčia pinigine išraiška ir sudaro galimybes šias lėšas naudoti kitais tikslais; (2) kai kurios bendruomeninės organizacijos (pelno siekiančios arba ne pelno organizacijos) naudoja čekius kaip savo veiklos finansavimo šaltinį; (3) priežiūros funkcija, kuri suponuoja visų TR programos veiklų auditą; (4) į rizikos vertinimą, valdymą ir mažinimą orientuotas teisingumo sistemos modelis naudojamas kiekvieno asmens, patenkančio į TR programą, atžvilgiu¹⁸⁶.

Minimos TR strategijos autorius T. Clear pastebi, kad pirmaisiais metais rezultato išraiška bus tik „planuojama ekonomija“, todėl šis laikotarpis pareikalautų tam tikrų išankstinių investicijų arba iš valstybės biudžeto, arba iš išorinių fondų¹⁸⁷. Ateinančiais metais ekonomiją generuotų pataisos įstaigų uždarymas ir penitencinei sistemai skiriamo biudžeto mažinimas dėl sumažėjusios kalėjimų populiacijos. Be abejo, šią idėją įgyvendinti gana sudėtinga, nors JAV jau esama sėkmės pavyzdžių.

Šis procesas yra kompleksiškas ir daugiapakopis. Jis nesuponuoja visiškai atsisakyti kalėjimų, kalbama apie tikslingesnę ir labiau diferencijuotą laisvės atėmimo bausmės taikymą, remiantis rizikos vertinimo modeliu, siekiant išvengti neracionalaus ir neefektyvaus biudžetinių lėšų naudojimo bei persikrstant laisvąsias lėšas rizikos bendruomenėms ir didinant visuomenės saugumą. Atkreiptinas dėmesys, kad šios strategijos kontekste į baudžiamosios justicijos sistemos žmogiškuosius resursus taip pat žiūrima per reinvesticijos prizmę – perkvalifikavimą ir persikirstymą į atitinkamas sritis.

¹⁸⁶ Clear T. R. Private-Sector, Incentives-Based Model for Justice Reinvestment // *Criminology & Public Policy*, 2011, No. 10(3), p. 599.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 585–608.

Naudojant investicinius čekius, reinvesticija suponuoja tiesioginį lėšų grąžinimą bendruomenėms, kai tos lėšos sutaupomos asmeniui taikant lygtinį paleidimą, asmenį visiškai atleidžiant nuo laisvės atėmimo bausmės, laisvės atėmimo bausmę pakeičiant švelnesne bausme arba, pavyzdžiui, proceso dalyviams susitaikius – tokiu būdu išvengiant penitencinių išlaidų. Ekonomijos vertė apskaičiuojama pagal vidutines metines išlaidas, tenkančias įkalintiesiems už tam tikras nusikaltimų rūšis. T. Clear pateikia tokio skaičiavimo modelio pavyzdį¹⁸⁸. Tarkime, vidutiniškai už pirmą ginkluotą apiplėšimą asmuo kalėjime praleidžia 3,5 metų. Jeigu vidutinės metinės įkalinimo išlaidos asmeniui sudaro 40 000 USD, iš viso šiam nuteistajam vidutiniškai bus išleista 140 000 USD („numatomos sąnaudos“). Vidutinių išlaidų rodiklis imamas kaip bazė kuriant TR investicinius čekius.

T. Clear skiria dviejų tipų čekius: pereinamojo laikotarpio čekiai, skirti perkelti asmenims iš kalėjimų, paleidžiant anksčiau laiko; ir bendruomenės plėtros čekiai, skirti finansuoti programoms, leidžiančioms asmenims, kurie priešingu atveju už padarytus nusikaltimus būtų nuteisti laisvės atėmimo bausme, likti bendruomenėse¹⁸⁹. Apskaičiavus čekių vertę, 10 proc. sutaupytų lėšų (pavyzdžio atveju – iki 5000 USD nuo vieno asmens) būtų atskaityta kompensuoti programos vykdymo priežiūros išlaidoms, o 20 proc. būtų grąžinta į bendrąjį iždą. Abiejų tipų čekiai būtų išduodami kas mėnesį, o mokėjimai būtų stabdomi pasiekus „numatomas sąnaudas“. Programai nepasibaigus likusi dalis „numatomų sąnaudų“ gali būti atšaukta, jeigu programos dalyvis padaro pakartotinį nusikaltimą ir yra nuteisiamas. Čekių mokėjimas sustabdomas nuo suėmimo pradžios. Be to, skiriamas 10 proc. mokestis už programos nutraukimą, kuriuo kompensuojamos naujo baudžiamojo proceso išlaidos. Taip sistema kuria bendruomeninio plano finansinį paskatinimą, kad asmuo nepadarytų naujų nusikaltimų.

Taigi, jeigu asmuo, nuteistas už ginkluotą apiplėšimą, būtų paleistas iš kalėjimo išbuvęs 90 proc. numatyto bausmės laiko, t. y. 3,15 metų, ekonomija sudarytų 0,35 metinių išlaidų – 14 000 USD. Atskaičius 10 proc.

¹⁸⁸ Ten pat.

¹⁸⁹ Ten pat.

už priežiūros vykdymą ir 20 proc. grąžinus į bendrąjį iždą, asmuo gautų 9 800 USD vertės pereinamojo laikotarpio čekį. Jeigu asmuo kalėjime išbūtų 50 proc. jam skirto laiko, čekio vertė sudarytų 51 000 USD (5000 USD už priežiūros vykdymą). Tokie čekiai galėtų būti naudojami mokant už įvairias paslaugas. Pavyzdžiui, juos galėtų naudoti darbdaviai, įdarbinę anksčiau termino į laisvę išleistus asmenis, ir iš dalies kompensuoti darbuotojo darbo užmokesčiui skiriamas lėšas. Paslaugų teikėjui (arba darbdaviui) išlaidos būtų kompensuojamos pagal nustatytą grafiką.

Jeigu už ginkluotą apiplėšimą asmeniui nebūtų paskirta laisvės atėmimo bausmė, jis turėtų sistemingai atsiskaityti bendruomenės grupei, kuri gautų 107 000 USD čekį už paslaugų teikimą ir su bendruomenės suderinto plano vykdymą. 5000 USD būtų skirti tarpininkui už priežiūrą, o 28 000 USD grįžtų į bendrąjį iždą. Bendruomenės plėtros čekiais galėtų naudotis bendruomenių organizacijos, teikiančios pažeidėjui paslaugas, alternatyvias laisvės atėmimui.

Bendruomenės grupė (privati pelno siekianti arba ne pelno organizacija), tinkama pretenduoti į investicinius čekius, privalėtų atitikti keletą kriterijų:

- turėtų patariamąjį komitetą, kurį sudarytų verslo atstovai, gyventojai ir išrinkti bendruomenių, kuriose veiktų verslas arba programa, valdininkai;
- ji būtų tam tikroje vietoje dislokuota ir suteiktų tam tikras paslaugas, kurios apimtų šias sritis: apgyvendinimą, šeimos sujungimą, bendruomenės infrastruktūros plėtrą, išsilavinimą ar įdarbinimą bei gydymą nuo piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis;
- ji turėtų savanorių tinklą, kurį sudarytų vietinės bendruomenės gyventojai;
- ji turėtų atsiskaityti priežiūros institucijai, atliekančiai kasmetinį programos veiklos ir finansų auditą;
- personalą iš dalies sudarytų vietiniai buvę nuteistieji ir jų šeimos nariai;
- visos paslaugų programos tam tikrą laikotarpį būtų prieinamos vietiniams gyventojams, kurie nėra susieti su baudžiamosios justicijos sistema.

Tokiu būdu visos bendruomeninės organizacijos, tinkamos gauti čekius, atsirastų vietinėse zonose, kuriose palaikomos reintegracijos ir alternatyvios baudžiamosios justicijos veiklos. Taigi jos būtų vietinių sprendimų priėmėjų palaikomos, vietinius gyventojus įdarbintų kaip personalą arba kaip savanorius.

Be to, priklausomai nuo investicinio čekio rūšies, numatomas atitinkamas jų naudojimo mechanizmas. Bendruomenės plėtros čekis naudojamas taip:

- Bendruomenės grupė parengia planą konkrečiam teisės pažeidėjui, kuris (1) pripažino kaltę, (2) ruošiasi pripažinti kaltę arba (3) yra tinkamas kandidatas būti paleistas iš kalėjimo, tačiau dar nebuvo lygtinai paleistas.
- Planas turėtų siekti valdyti rizikos veiksnius, kurie įgalintų nuteistąjį likti bendruomenėje, sudarant jai minimalią riziką.
- Nuteistasis pritaria planui.
- Valstybė (prokuroras) pritaria planui.
- Nusikaltimo auka pritaria planui (tuo atveju, kai kyla sunkumų identifikuoti auką, vietinė pagalbos ir paramos nusikaltimų aukoms organizacija galėtų atlikti šį vaidmenį).

Naudojant pereinamojo laikotarpio čekius, asmuo gautų investicinį čekį, kai darbdavys pasiūlytų jam darbą. Asmuo turėtų sutikti su atitinkamomis priežiūros sąlygomis, taikomomis priėmus darbo pasiūlymą: išlikti įdarbintam, atsiskaityti probacijos pareigūnui ir nevartoti narkotinių medžiagų.

Kasmetiniai mokėjimai programos metu būtų vykdomi tol, kol asmuo dirba (už visą darbo laiką) arba mokosi švietimo įstaigoje; turi savo būstą (nuosavybės klausimas neturi įtakos) ir apmoka išlaidas; vykdo visus reikalavimus, nustatytus probacijos komisijos arba teismo.

Nors detalesnis TR programos ir jai reikalingos infrastruktūros aptarimas nebuvo šios darbo dalies tikslas, pateikti pavyzdžiai iliustruoja, kad atkuriamasis teisingumas gali pasitarnauti teisingumo reinvesticijos idėjai, ir atvirkščiai. Daugelį teisingumo reinvesticijos detalių galima tobulinti ir plėtoti, keliant klausimus: kas yra atleidžiami nuo (paleidžiami) iš kalėjimo, kaip šis procesas vyksta? kaip skaičiuojamos kalėjimų

sutaupytos lėšos? kaip reinvestuojamos sutaupytos lėšos ir į ką jos nukreipiamos? Atkuriamasis teisingumas turi potencialią nišą prisidėti prie šių klausimų ir atsakymų į juos, o kartu ir pačios TR strategijos išgryninimo. Be to, pati atkuriamojo teisingumo koncepcija, pasinaudodama TR diskursu, galėtų įgauti daugiau legitimumo tarp politikos formuotojų, orientuotų į rizikos vertinimo, valdymo ir administravimo programas. Išlaidų mažinimas ir lėšų taupymas kaip atkuriamojo teisingumo instituto sėkmės rodiklis ypač domina politikus ir įstatymų leidėjus. Taigi programa, galinti padėti sumažinti recidyvą, gali sumažinti ir būsimas teismo nagrinėjimo, įkalinimo, kitų teisinių sankcijų administravimo bei paslaugų aukoms išlaidas¹⁹⁰.

¹⁹⁰ *Shapland J., et al. Does Restorative Justice Affect Reconviction? The Fourth Report from the Evaluation of Three Schemes. London: Ministry of Justice, 2008.*

II. NUSIKALSTAMOS VEIKOS AUKOS IR KALTININKO MEDIACIJA

II.1. Mediacijos samprata ir principai

II.1.1. Mediacijos samprata

Atkuriamojo teisingumo idėja, skirtingai nei tradicinis teisingumas, orientuojasi ne į atpildą, bet sukasi apie pozityvumo ašį. Svarbiausia nuostata – tai siekis atkurti nusikalstamais veiksmais sutrikdytą socialinę taiką, visapusiškai šalinti nusikalstamos veikos padarinius ir „kaip įmanoma pagerinti situaciją“¹⁹¹. Atkuriamojo teisingumo idėjų įgyvendinimas susijęs su kūrimu, parinkimu ir taikymu praktikoje priemonių ir metodikų, padedančių veiksmingai siekti atkuriamojo teisingumo keliamų tikslų ir uždavinių. Kaltininko ir aukos mediacija yra viena pirmųjų ir bene labiausiai įvairiose pasaulio valstybėse paplitusi ir pasiteisinusi atkuriamojo teisingumo priemonė¹⁹². Siekiant išgryninti mediacijos principus ir geriau juos suprasti, reikia aptarti šio reiškinio sampratą.

Bendrajai prasme mediacijos terminu yra apibūdinama gana didelė ginčų sprendimo metodų ir technikų įvairovė nuo patobulintų derybų iki tam tikrų grupinės psichologinės terapijos atmainų¹⁹³. Mediacija – tai konfliktų sprendimo procedūra, kurios metu vienas ar keli mediatoriai padeda šalims jį spręsti pozityviai (taikiai). Mediacija pasižymi lankstumu, visapusiškumu, orientavimusi į problemų sprendimą arba santykių transformavimą ir aktyviu šalių dalyvavimu.

¹⁹¹ *Classen R.* Restorative Justice – Fundamental Principles, 1995. Prieiga per internetą: <<http://peace.fresno.edu/docs/rjprinc.html>>.

¹⁹² *Gavrielides T.* Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy. HEUNI: Helsinki, 2007, p. 31; United Nations Office of Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. United Nations: New York, 2006, p. 17. Prieiga per internetą: <http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf>.

¹⁹³ *Spencer D., Brogan M.* Mediation law and practice. Cambridge University Press: Cambridge, 2006, p. 100–109; *Folber J., Taylor A.* Mediation: a Comprehensive Guide to Resolving Conflicts Without Litigation. Jossey-Bass Publishers: San Francisco, 1984, p. 130–146; *Baruch Bush R. A., Folger J.* The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict. Revised Edition. Jossey-Bass A Wiley Imprint: San Francisco, 2005, p. 9–18.

Kas yra bendra visiems šiems metodams ir kas mediaciją išskiria iš kitų konflikto sprendimo būdų? Pirma, mediacija – tai konflikto sprendimo procesas, kuriame dalyvauja dvi ar daugiau konflikto šalių. Praktiškai visos mediacijos technikos akcentuoja *šalių įtraukimą į konflikto sprendimo procesą, jų dalyvavimą ir įgalinimą*. Net kai mediacija vykdoma be tiesioginio šalių kontakto (vadinamuoju „šaudykliniu“ (angl. *shuttle*) principu), mediatoriui „kursuojant“ nuo vienos šalies pas kitą, pati proceso esmė vis dėlto koncentruojama į šalis, jų pastangas bei veiksmus. Mediacijos šalys laikomos proceso „šeimininkėmis“. Mediacijos procesas yra ne kas kita, o šalių komunikacija, kurios tikslas – bandyti taikiai sureguliuoti pačioms „šalims priklausančio“ konflikto padarinius. Tokiu būdu mediacija įgalina pačias konflikto šalis pozityviai kontroliuoti konfliktą ir jį reguliuoti.

Antra, turi vykti *aktyvus konflikto šalių bendravimas*, kurio paskirtis – bandyti pačioms šalims spręsti ginčytinus klausimus, šalinti konfliktą priežastis. Čia vertėtų pastebėti, kad toks bendravimas retai kada vyksta sklandžiai, „linijiniu“ būdu. Šalių aktyvumas, valia palaikyti dialogą, bendradarbiauti, komunikuoti paprastai pasižymi didesne ar mažesne dinamika, kaita. Tačiau būtent aktyvus šalių dalyvavimas, jų pozityvi komunikacija, emocijų suvaldymas, nekonkurencinių sprendimų paieška leidžia pasireikšti mediacijos efektui.

Trečia, mediacija kaip ginčo sprendimo procesas pasižymi *trečiojo asmens (mediatoriaus) pozityviaja intervencija*, kuriai būdingas šalių palaikymas, pagalba joms siekiant įveikti kliuvinius, palengvinimas (*facilitavimas*) derinant požiūrius ir nuomones. Mediatoriaus funkcija – vesti šalis link jų pačių sukurtų ir tvirtinamų sprendimų arba sekti paskui šalis ieškant tokių sprendimų. Kaip minėta, tai – pozityvus metodas. Trečiojo asmens intervencija čia gerokai skiriasi nuo autoritarinės baudžiamosios ir slopinančiosios intervencijos, būdingos tradiciniams teisminiams ir policiniams procesams.

Šalių dalyvavimo ir įgalinimo spręsti konfliktą, aktyvaus bendravimo ir trečiojo asmens pozityviosios intervencijos faktorių poveikis ir tinkamas subalansavimas sudaro sąlygas šalims išreikšti savo būseną, jausmus ir poreikius, būti išklausytoms ir išgirstoms, atkurti pasitikėjimą

savimi, socialinę taiką ir saugumą, suderinti šalių nuomones ir valių ginčytiniais klausimais ir keisti destruktivų bendravimą konflikto metu į konstruktyvų. Trečiojo asmens intervencija ir taikomos technikos leidžia tai įgyvendinti, net kai tiesioginis šalių bendravimas to pasiekti nepadaeda ar kai apskritai nebendraujama.

Pateiktosios įžvalgos nusako bendrybes. Jos būdingos įvairiose gyvenimo srityse taikomoms mediacijos rūšims – ir nagrinėjant šeimos, civilines, administracines, ir baudžiamąsias bylas. Kaltininko ir aukos mediacijos samprata iš esmės nenuilsta nuo bendrojo mediacijos apibūdinimo, t. y. kaip konfliktų pozityvaus sprendimo procedūros, aktyviai dalyvaujant šalims ir mediatoriui. Formuluoiant kaltininko ir aukos mediacijos apibrėžimus, bendroji samprata šiek tiek susiaurinama ar tikslinama, pabrėžiant sprendžiamų konfliktų rūšį, mediacijos subjektų specifiką ir (arba) sprendžiamų problemų pobūdį.

Nagrinėjant kaltininko ir aukos mediacijos sampratą ir principų temą, racionalu pasinaudoti didžiausią autoritetą Europoje ir pasaulyje įgijusiais šaltiniais – Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos dokumentais.

Europos Tarybos Ministrų Komitetas kaltininko ir nusikalstamos veikos aukos mediaciją nusako kaip „bet kokią procesą, kuriame auka ir kaltininkas įgalinami, jeigu jie laisvai sutinka aktyviai dalyvauti sprendžiant iš nusikaltimo kylančius klausimus padedami nešališko trečiojo asmens (mediatoriaus)“¹⁹⁴. Aiškinamajame Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (99) 19 (toliau – ET rekomendacija) memorandume pažymėta, kad tokiu apibrėžimu siekta apimti įvairiose Europos valstybėse taikomas atkuriamojo teisingumo formas ir trečiojo asmens (mediatoriaus) bei šalių dalyvavimą, kurios, priklausomai nuo istorinių aplinkybių ar kitų priežasčių, įvardijamos kaip „mediacija“, „atkūrimas“, „atkuriamasis teisingumas“ ar pan.¹⁹⁵ Kaip matoma, šiame apibrėžime

¹⁹⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose priedo I dalis. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(99\)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cb e6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(99)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cb e6)>.

¹⁹⁵ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose aiškinamasis memorandumas. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM\(99\)118&Language=lanEnglish&Ver=add2&Site=COE&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM(99)118&Language=lanEnglish&Ver=add2&Site=COE&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.

įtvirtinta, kad mediacija – tai procesas, kuriame aktyviai dalyvauja auka ir kaltininkas, taip pat dalyvauja mediatorius, kurio tikslas – spręsti iš nusikaltimo kylančias problemas.

Turinio požiūriu mediacija gali apimti bendravimą, nukreiptą į:

- keitimąsi požiūriais, kad kaltininkas ir auka vienas kitą galėtų labiau suprasti;
- atsiprašymą ir savanorišką susitarimą, pagal kurį kaltininkas atlygina aukai žalą;
- savanorišką susitarimą, pagal kurį kaltininkas imasi kokių nors kitų atkuriamųjų veiksmų, pavyzdžiui, savanoriško neatlygintino darbo bendruomenėje arba dalyvavimo reabilitacijos programoje („netiesioginio atkūrimo“);
- sprendimą bet kokio konflikto tarp kaltininko ir aukos arba tarp jų šeimų ar draugų;
- sutartų bausmių ir veiksmų programą, kuri teikiama teismui kaip atitinkamų sankcijų siūlymas¹⁹⁶.

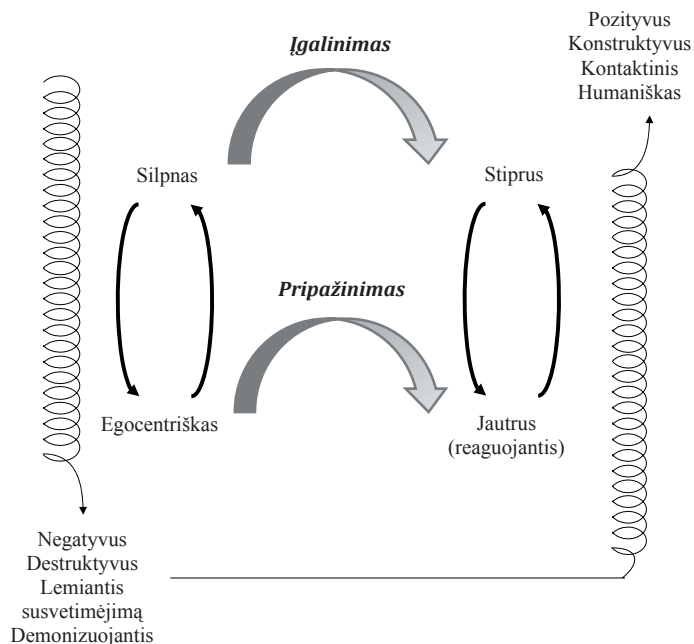
Įvairių valstybių skirtingas teisinis reguliavimas sąlygoja, kokio masto tikslų gali būti siekiama. Taip pat nustatoma, ar leidžiama ir įmanoma siekti tik kurio nors vieno iš nurodytų tikslų, ar kelių tikslų. Tai lemia tradicijos, skirtingų valstybių teisinio reguliavimo technika ir mediacijos plėtotės toje valstybėje istorija bei peripetijos. Skirtumų pasitaiko ir priklausomai nuo to, kokių nusikaltimų atvejais ir kokioje baudžiamojo proceso stadijoje mediacija taikoma.

Kaltininko ir aukos mediacijai keliant tikslą keisti kaltininko ir aukos sąveiką, juos „gydyti“, galima pastebėti, kad mintis panaši į konfliktinių santykių transformacijos idėjas, kurias labiausiai išplėtojo transformuojamoji¹⁹⁷ mediacija. Kaltininko ir aukos mediacijos aprašymuose dažnai esama transformuojamosios mediacijos sąvokų, minimos įvairios techninės ir filosofinės konstrukcijos. Šalių konfliktinės sąveikos pokyčius, vykdam mediaciją, transformuojamosios mediacijos metodikos autoriai R. A. Baruch Bush ir J. P. Folger pateikia tokia diagrama¹⁹⁸:

¹⁹⁶ Ten pat.

¹⁹⁷ Transformuojamoji mediacija – tai viena iš mediacijos rūšių. Vienas iš svarbiausių jos skiriamųjų bruožų – pabrėžti tai, kad mediacijai keliamas tikslas pakeisti (transformuoti) šalių konfliktinę sąveiką iš neigatyviosios į pozityviąją.

¹⁹⁸ Baruch Bush R. A., Folger J. *The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict*. Revised Edition. Jossey-Bass A Willey Imprint: San Francisco, 2005, p. 55.

1 pav. Šalių konfliktinės sąveikos transformacija vykdant mediaciją (pagal R. A. Baruch Bush ir J. P. Folger)

Mediatoriaus vaidmuo šiame procese pasireiškia šalių įgalinimo ir pripažinimo postūmių skatinimu, plėtojimu ir fiksavimu. Tokiu būdu šalys sustiprinamos ir tampa atviresnės, o tai lemia konfliktinės sąveikos pokyčius iš neigatyvios į pozityvią, konstruktyvią, jungiančią ir humanizuojančią.

Europos Tarybos veikla tarptautiniu lygmeniu, siekiant formuoti mediacijos baudžiamosiose bylose standartus, buvo pionieriška. Ji ilgai ir įgijo didelį autoritetą ir inspiravo kitas tarptautines institucijas bei daugelį Europos, viso pasaulio valstybių perimti ET rekomendacijoje pateiktą požiūrį¹⁹⁹. Praėjus keleriems metams nuo ET rekomendaci-

¹⁹⁹ CEPEJ-GT-MED. Analysis on assessment of the impact of Council of Europe recommendations concerning mediation, Strasbourg, 2007, p. 120–124. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ\(2007\)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ(2007)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.

jos patvirtinimo, atkuriamojo teisingumo programų baudžiamosiose bylose principus suformulavo Jungtinių Tautų Ekonominė ir socialinė taryba. Čia atkartota nemažai ET rekomendacijos minčių. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucija Nr. 2002/12 patvirtintų „Pagrindinių atkuriamojo teisingumo programų panaudojimo baudžiamosiose bylose principų“ (toliau – ECOSOC principai) priedo 2 punkte pateikiamas toks atkuriamojo proceso apibrėžimas: *„Bet koks procesas, kuriame auka ir kaltininkas ir, kur tai priimtina, bet kurie kiti nusikaltimo paveikti asmenys arba bendruomenės atstovai kartu aktyviai dalyvauja sprendami iš nusikaltimo kylančius klausimus, paprastai padedami skatintojo. Atkuriamasis procesas gali apimti mediaciją, sutaikymą, konferencijas ir nubaudimo ratų“*²⁰⁰. Nors šis apibrėžimas, lyginant jį su pateiktu ET rekomendacijoje mediacijos apibrėžimu, apima platesnę atkuriamojo teisingumo priemonių įvairovę, matyti daug panašumų. Pabrėžtina, kad ir čia akcentuojamas aukos ir kaltininko įtraukimas, aktyvus dalyvavimas sprendžiant iš nusikaltimo kylančius klausimus, drauge dalyvaujant skatintojui.

II.1.2. Mediacijos principai

Kaltininko ir aukos mediacija yra jautrus, kūrybiškas ir lankstus procesas, turintis prisitaikyti prie dalyvių poreikių ir nuomonių, reikalaujantis šalių palaikymo. Jo veiksmingumas pasireiškia būtent per kaltininko ir aukos aktyvaus, konstruktyvaus dalykinio bendravimo, dialogo užmezgimą, palaikymą ir siekimą suderinti nuomones dėl teisingiausios ir geriausios reakcijos į nusikalstamą veiką bei įvairių atkuriamųjų veiksmų ir priemonių. Siekiant užtikrinti mediacijos efektyvumą, nevaržyti kūrybiškumo, mediacijos procedūros ir priemonės reguliuojamos neintensyviai, „švelniai“ (angl. *soft law*). Taip sudaromos prielaidos taikyti įvairias meto-

²⁰⁰ Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucija Nr. 2002/12 patvirtinti „Pagrindiniai atkuriamojo teisingumo programų panaudojimo baudžiamosiose bylose principai“. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>>.

dikas ir priemonės, padedančias judėti link taikos, nevaržyti inovatyvumo. Šiame švelnaus teisinio reguliavimo kontekste siekiant, kad nebūtų pažeistos procese dalyvaujančių asmenų teisės ir kad mediacija neišsigimtų, netaptų manipuliacijų ir priespaudos priemone, mokslo darbuose, teisės šaltiniuose ir mediatorių mokymo priemonėse pabrėžiama pagrindinių principų svarba. Mediacijos principai – tai pagrindinės idėjos, procedūrų „stuburas“, kurio pažeidimas lemtų proceso diskreditavimą ir jo misijos paneigimą.

Analizuojant skirtingų institucijų ir autorių požiūrius į mediacijos principus, pastebimos sutarimo dėl tam tikrų pagrindinių kaltininko ir aukos mediacijos procedūrinių principų tendencijos. Kaip pagrindiniai principai dažniausiai įvardijami savanoriškumas, laisva šalių valia, mediatoriaus nešališkumas ir kompetencija, konfidencialumas, saugumas²⁰¹. Ši plačiai pripažinta principų grupė nusako proceso šalims tam tikrus saugiklius, todėl jie dažnai pateikiami tarptautiniuose ir nacionaliniuose mediacijos teisinio reguliavimo standartuose, šaltiniuose. Tačiau mediacijos esmės ir pagrindinių idėjų analizė bei pristatymas būtų neišsamus ir nevisapusis, jeigu greta šių apsauginio pobūdžio principų nebūtų minimos aktyvaus bendradarbiavimo ir kūrybiškumo, proceso lankstumo ir efektyvumo idėjos. Jau aptarta, kad šios idėjos įprasmina mediaciją ir atspindi jos esmę, todėl turėtų būti priskirtos prie kertinių mediacijos principų.

Savanoriškumas ir laisva šalių valia

Kaip viena esminių mediacijos idėjų dažniausiai yra minimas savanoriškumas. Tai reiškia kaltininko ir aukos įsitraukimą į mediacijos procesą tik jų laisva valia. Labai akcentuojant savanoriškumą kartais net pamištama, kad tai tik viena platesnės idėjos – šalių valios laisvės –

²⁰¹ Žr. ET rekomendaciją; ECOSOC principus; *Lhuillier J.* The Quality of Penal Mediation in Europe, Strasbourg, 2007, p. 9–11. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ-GT-MED\(2007\)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ-GT-MED(2007)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.

išraiška²⁰². Pripažįstama, kad, vadovaudamasi savanoriškumo principu, bet kuri šalis turi galimybę pasitraukti iš mediacijos, jeigu to pageidauja, net nenurodydamos pasitraukimo priežasčių. Mintis pradėti mediaciją kaltininkui arba aukai gali kilti patiems, gali būti pasiūlyta teisėsaugos institucijų, proceso dalyvių advokatų, socialinių tarnybų, nevyriausybiinių organizacijų ar kitų asmenų. Analizuojamas principas lemia, kad nė viena šalis negali būti verčiama ar nesąžiningai įtikinama dalyvauti kaltininko ir aukos mediacijoje.

Šalių valia įsitraukti į mediaciją ir joje dalyvauti turi būti susiformavusi laisvai, sąžiningai, be apgaulės ir prievartos. Siūlymas dalyvauti mediacijoje, jeigu jį pateikia profesionalūs baudžiamojo proceso dalyviai (policijos pareigūnai, prokurorai, teisėjai, advokatai, mediatoriai, mediaciją administruojančios institucijos, socialiniai darbuotojai ir pan.), turi būti visapusiškas ir neklaidinantis. Šalys turi gauti visą reikiamą informaciją apie mediaciją aiškia, joms suprantama kalba. Turi būti pristatyti ne tik mediacijos privalumai, bet ir trūkumai. Tai apibrėžiama kaip laisvas informuoto asmens sutikimas. Pradėdamas ir vykdydamas mediaciją mediatorius turi įsitikinti ir užtikrinti, kad šalys supranta proceso esmę, pagrindinius principus, jų vaidmenį ir galimybę iš proceso pasitraukti.

Savanoriškumo principas reikšmingas dviem aspektais – psichologiniu ir teisiniu.

Norėjimas ir apsisprendimas dalyvauti mediacijoje sudaro prielaidas, kad asmuo bus aktyvus, atsakingas ir pasirengęs pats spręsti konfliktą. Kaip minėta, būtent tai leidžia pasiekti pozityviajam mediacijos efektui. Kuo šalies atstovo ryžtas dalyvauti procese yra stipresnis, paremtas visapusišku apmąstymu ir sprendimu, kuo šis sprendimas tvirtesnis, kuo asmuo geriau supranta proceso esmę ir savo vaidmenį bei atviro ir konstruktyvaus bendravimo reikšmę, tuo lengviau ir greičiau pasiekiami mediacijos tikslai. Pasipriešinimas ir sabotavimas, kai gautas informuoto

²⁰² Struktūriniu požiūriu laisvos šalių valios idėja apima savanoriškumo idėją. Galima būtų kalbėti tik apie šalių laisvą valią, o savanoriškumą ir kitas laisvos šalių valios išraiškas (dėl procedūrų, metodikų, mediacijos rezultato ir pan.) traktuoti kaip jo sudėtinę dalį. Siekdamas išsamiai išplėtoti savanoriškumo idėją, autorius savanoriškumą skiria kaip santykinai atskirą principą, mini ir aptaria drauge su laisvos šalių valios principu (kaip platesniu principu).

asmens sutikimas ir jo pagrindu susitariama dėl konflikto esmės, mažiau tikėtini. Suvokusi, kad elgiamasi nesąžiningai, manipuliuojama siekiant susitarti, viena šalis pradeda abejoti susitarimo verte ir legitimumu.

Teisiniu požiūriu savanoriškumo reikšmę pirmiausia nulemia tai, kad teisė į nešališką, teisingą ir operatyvų teismą laikoma prigimtine žmogaus teise. Ji lygiomis sąlygomis garantuojama ir kaltininkui, ir nusikalstamos veikos aukai (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos²⁰³ 6 str. 1 d.). Nors kai kuriose valstybėse, pvz., Naujojoje Zelandijoje ir Šiaurės Airijoje, esama privalomų atkuriamojo teisingumo formų²⁰⁴, tai yra labai reta savanoriškumo taisyklės, analizuojant atitinkamos rūšies mediaciją, išimtis²⁰⁵.

Tarptautiniai šaltiniai griežtai pasisako, kad kaltininko ir aukos mediacija turi vykti savanoriškai.

ET rekomendacijos priedo 1 punkte nustatyta, kad *„Mediacija baudžiamosiose bylose gali būti vykdoma, tik jeigu šalys laisvai sutinka. Šalys turi turėti galimybę atsiimti tokį sutikimą bet kuriuo metu vykstant mediacijai“*. To paties šaltinio 10–13, 15 punktai nustato informuoto asmens sutikimo apimtį. Čia pažymima, kad, prieš sutikdamos dalyvauti mediacijoje, šalys turi būti išsamiai informuotos apie savo teises, mediacijos proceso pobūdį ir galimas pasekmes; šalys negali būti nesąžiningai lenkiamos dalyvauti mediacijoje; mediacija negali būti vykdoma arba turi būti nutraukta, jeigu kuri nors iš šalių nesuvokia proceso esmės; papildomos apsaugos priemonės turi būti numatytos nepilnamečiams; prieš nukreipiant bylos šalis į mediaciją privalu atsižvelgti į šalių aiškią nelygybę, imant domėn tokias aplinkybes kaip šalių amžius, branda, intelekto lygis. ECOSOC principų priedo 9 ir 12c punktai iš esmės formuluoja analogiškas taisykles.

Iš rekomendacinio pobūdžio priemonių savanoriškumas perkelia-

²⁰³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.

²⁰⁴ United Nations Office of Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. United Nations: New York, 2006, p. 52. Prieiga per internetą: <http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf>.

²⁰⁵ Privalomosios mediacijos tematika yra aktualesnė ne baudžiamosios teisės srityje. Tačiau ir privatinės teisės srityje dėl privalomosios mediacijos diegimo galimybių esama didelės nuomonių įvairovės.

mas ir į privalomą režimą nustatančius teisės šaltinius. Šio tyrimo kontekste paminėtinas vienas jų, kurį Lietuva turės įgyvendinti iki 2015 m. lapkričio 16 d., – tai Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/EU, nustatanti minimalius nusikaltimų aukų teisių, pagalbos ir apsaugos standartus, keičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2001/220/JHA²⁰⁶ (toliau – ES direktyva). Šios direktyvos 12 straipsnio 1 dalies (a) punktas nustato, kad atkuriamojo teisingumo paslaugos būtų naudojamos tik tada, jeigu auka dėl jų laisvai ir informuotai davė sutikimą, kuris gali būti atšauktas bet kuriuo metu. To paties straipsnio (b) punktas reikalauja aukai, prieš sutinkant dalyvauti atkuriamojo teisingumo procese, pateikti išsamią ir nešališką informaciją apie proceso esmę, galimus rezultatus ir procedūras, užtikrinančias pasiektų susitarimų įgyvendinimą.

Europos Tarybos Teisingumo efektyvinimo komisijos 2007 m. gruodžio 7 d. patvirtintose Praktinėse rekomendacijose dėl geresnio egzistuojančios (ET) rekomendacijos dėl mediacijos baudžiamosiose bylose įgyvendinimo²⁰⁷ (toliau – CEPEJ rekomendacijos) savanoriškumui teikiama didelė reikšmė. Šis principas toliau plėtojamas, pabrėžiant jo svarbą kaltininko ir aukos sėkmingos mediacijos plėtrai. CEPEJ rekomendacijų 31 punkte pažymėta, kad mediacijai būtinas laisvas informuotų kaltininko ir aukos sutikimas ir kad ji negali būti vykdoma, jeigu yra rizika, jog mediacija vienai šaliai suteiks per didelį pranašumą. Pabrėžta, kad reikiamo dėmesio turi būti skiriama aptarti ne tik potencialiai naudai, bet ir potencialioms rizikoms, kylančioms abiem šalims, ypač aukai. CEPEJ rekomendacijų 32 punkte nustatomi reikalavimai, kokia turi būti pateikiama informacija. Ji turi būti aiški, išsami ir suteikiama laiku. Turi būti pateikta informacija apie mediacijos procesą, naudotojų teises ir pareigas, media-

²⁰⁶ Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/EU, nustatanti minimalius standartus nusikaltimų aukų teisėms, pagalbai ir apsaugai, keičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2001/220/JHA. Europos Sąjungos oficialūs leidinys, L 315, 2012-11-14.

²⁰⁷ European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning mediation in penal matters. Strasbourg, 7 December 2007. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ\(2007\)13&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ(2007)13&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.

cijos teisinius padarinius. Šalys turi būti konkrečiai informuotos apie mediacijos padarinius, teismo sprendimų priėmimo procedūrą, įskaitant galimą baudžiamojo persekiojimo nutraukimą, atleidimą nuo atsakomybės, sankcijos sušvelninimą, o kai aukos yra ypač pažeidžiamos, jos turi būti informuotos apie galimybę dalyvauti mediacijoje tiesiogiai nekontaktuojant su kaltininku (CEPEJ rekomendacijų 33 punktą).

Kaip minėta, savanoriškumas, nors ir labai sureikšminamas ir dažnai pabrėžiamas įvairiuose mediacijos šaltiniuose, tėra tik vienas platesnio principo – laisvos šalių valios dėl visų mediacijos procedūrų ir rezultatų – aspektas. Mediacija yra konsensuso procedūra. Šalių sprendimai dėl to, kaip elgtis, ką daryti, ką sakyti, kam pritarti, kam prieštarauti ir pan., priimami praktiškai kiekviename mediacijos žingsnyje. Šalių laisva valia turi dominuoti ne tik priimant sprendimą dalyvauti mediacijoje ar pasitraukti iš jos, bet ir per visą mediaciją. Šalių laisva valia turi pasireikšti nustatant, kaip mediacija bus vykdoma, taip pat patvirtinant mediacijos rezultatus – šalių susitarimus, pasiektus mediacijos metu. Paradoksas, bet mokslinėje literatūroje ir mokymo priemonėse šalių laisvos valios principas kartais laikomas tokiu akivaizdžiu, kad jį užgožia savanoriškumo principas.

Šalies laisva valia dėl mediacijos procedūrų ir rezultato gali pasireikšti arba pritariant mediatoriaus ar kitų asmenų pasiūlytai proceso eigai ar sprendimo variantui, arba pačioms šalims inicijuojant tam tikras procedūras ar siūlant sprendimus. Šalis pritaria mediatoriaus nuomonei ar siūlymui tuomet, kai mediatorius imasi lyderio vaidmens, teikia siūlymus dėl procedūrų ar dėl rezultatų, kai tokie siūlymai yra leistini. Į šalių elgsenos korekciją, santykių pagerinimą ir socialinės taikos bei saugumo atkūrimą labiau orientuotose mediacijos metodikose (transformuojamojoje arba terapinėje mediacijoje) mediatorius paprastai veikia pasyviau, ne kaip komunikacijos proceso lyderis (aktyvus skatintojas ir vedlys), o kaip šalių „pasekėjas“, kai naudojant įvairias priemones (apibendrinimą, turinio ir emocijų atspindėjimą, pakartojimą, šalių palaikymą, šalių dėmesio, pasitikėjimo savimi ir pagarbos sau bei kitai proceso šaliai stiprinimo ir kitas priemones) siekiama sužadinti šalių elgsenos ir būsenos poslinkius labiau pasitikėti savo jėgomis, įgalinti šalį pačias pri-

imti sprendimus, gerbti ir pripažinti viena kitą²⁰⁸. Kaip minėta, kaltininko ir aukos mediacijoje pasirenkama stilistika dažnai turi transformuojamos mediacijos elementų, todėl šalių laisva valia neabejotinai yra viena svarbiausių kaltininko ir aukos mediacijos idėjų.

Teisiniu požiūriu laisvos valios principas yra šalių valios autonomijos konsensuso santykiuose išraiška. ET rekomendacija, be jau aptartų savanoriškumą nusakančių nuostatų, taip pat kalba apie platesnę šalių valios autonomijos išraišką – laisvą valią. ET rekomendacijos priedo 26 punkte nurodoma, kad „*Mediacija turi būti vedama nešališku būdu, pagrįstu bylos faktais ir šalių poreikiais bei pageidavimais*“. Rekomendacijos priedo 27 punktas pabrėžia, kad mediatorius turi būti dėmesingas šalių pažeidžiamumui, o 28 punkte nurodoma, kad mediacija turi būti vykdoma efektyviai, bet šalių gebėjimus atitinkančiu (jų valdomu) greičiu. ET rekomendacijos 31 punktas, kuris įtrauktas į skirsnį apie mediacijos rezultatus, pabrėžia, kad prie susitarimų turi būti prieita šalių laisva valia.

Apie laisvą valią kaip mediacijos principą galima spręsti iš ECOSOC principų. Šių principų 13 punkto (c) papunktyje konkrečiai nurodyta, kad nei auka, nei kaltininkas negali būti priverstas arba sugundytas nesažiningais būdais sutikti su atkuriamaisiais rezultatais.

ES direktyvos 12 straipsnio 1 dalies (d) punkte vienareikšmiškai nurodyta, kad bet koks susitarimas mediacijoje turi būti pasiektas savanoriškai. Tai reiškia, kad šalys turi suprasti ir sąmoningai pačios norėdamos tvirtinti susitarimus be nesažiningos įtakos, kad joms turi būti sudarytos sąlygos susitarimus visapusiškai iš anksto prieš tvirtinant įvertinti, prireikus pasitelkti patarėjus, daryti „pertraukas atvėsti“.

Taigi, laisva šalių valia yra vienas iš mediacijos „stuburą“ sudarančių elementų. Tai turi ne tik teorinę, bet ir didelę praktinę reikšmę. Kaip matyti iš minėtų teisės aktų nuostatų, laisva šalių valia, gavus informacijos, racionalūs sprendimai turi dominuoti kiekviename mediacijos etape ir nulemti mediatoriaus bei šalių elgseną renkantis procedūras, siekiant rezultatų.

²⁰⁸ Baruch Bush R. A., Folger J. The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict. Revised Edition. Jossey-Bass A Willey Imprint: San Francisco, 2005, p. 221–223.

Mediatoriaus nešališkumas ir kompetencija

Šio skyriaus pradžioje aptarta, kad vienas iš reikšmingiausių mediacijos metodikos esmės aspektų yra trečiojo asmens lengvinanti (angl. *facilitative*) intervencija į šalių konfliktą. Toks trečiojo asmens įsiterpimas į šalių santykius atitinka mediacijos poreikius ir kitus principus tada, jei-
gu šis asmuo ir jo veiksmai mediacijos procese pasižymi dviem svarbiais ypatumais, kurie minėtini kaip svarbiausių mediatoriaus savybių principas. Pirma, mediatorius turi būti nešališkas arba, kitais žodžiais tariant, turi įsiterpti tam, kad būtų centre, tarp šalių²⁰⁹. Šis apibūdinimas reiškia, kad mediatorius vienodai palaiko abi šalis, vienodai joms abiem tarnauja, nė vienai nesuteikia daugiau palankumo ar pranašumo bei neturi išankstinių nusistatymų nė vienos šalies atžvilgiu. Antra, mediatorius turi turėti pakankamai žinių ir gebėjimų, kad mediacijos (šalių aktyvios į bendradarbiavimą nukreiptos komunikacijos) procesas vyktų rezultatyviai ir sklandžiai.

Mediatoriaus nešališkumas sudaro prielaidas abiem šalims juo pasitikėti, skatinti abipusę pagarbą ir pripažinimą, leisti aktyviai organizuoti šalių dalykinės komunikacijos procesą, aiškintis tiesioginio šalių bendravimo ir bendradarbiavimo kliūtis, konflikto priežastis ir sudaryti sąlygas jas veiksmingai šalinti bei „gydyti“ šalių santykius. Didesnis prielankumas vienai iš šalių paprastai kelia grėsmę sąžiningai ar lygiateisei elgsenai su abiem šalimis ir tampa kliuviniu tinkamai organizuojant mediaciją. Ar mediatorius veikia nešališkai, nustatoma vertinant pagal tris kriterijus.

Pirma, mediatorius turi būti nepriklausomas nuo šalių, nebūti nė nuo vienos iš jų priklausomas, nė vienos iš jų kontroliuojamas. Šiuo požiūriu vertinami mediatoriaus asmeniniai, verslo ir kitokie ryšiai su kiekviena iš šalių.

Antra, mediatorius neturėtų tiesiogiai ar netiesiogiai būti suinteresuotas mediacijos rezultatu (baigtimi) arba turėti asmeninių interesų

²⁰⁹ Žodžio *mediatorius* reikšmė yra „būti viduryje, centre“ (iš lot. *medius* – būti viduryje). Vėlyvojoje lotynų kalboje žodžio *mediatore* (*mediator*) reikšmė „tas, kuris įsiterpia tarp dviejų besiginčijančių šalių“ vartojama nuo XIV a. Žr. Online Etymology Dictionary. Mediator (n.). Prieiga per internetą: <<http://www.etymonline.com/index.php?term=mediator>>; Etymology of the word mediation. Prieiga per internetą: <http://en.wikimediawiki.org/wiki/Etymology_of_the_word_mediation>.

sprendamas konfliktą.

Trečia, mediatorius turi laikytis neutralumo ir nereikšti bei nejausti didesnio prielankumo vienai iš šalių ar nuostatų kurios nors šalies atžvilgiu.

Paminėti trys kriterijai įvairiuose šaltiniuose kartais apibūdinami ne kaip sudėtiniai mediatoriaus nešališkumo elementai, o kaip atskiros mediatoriaus ypatybės – mediatoriaus nepriklausomumas, nešališkumas ir neutralumas²¹⁰.

Mediatoriaus nešališkumas yra labai reikšmingas ir svarbus faktorius. Jis pripažįstamas kaip būtiniausias mediacijos požymis, įtraukiamas į mediacijos apibrėžimus, pavyzdžiui, ET rekomendacijų priedo I dalyje, ECOSOC principų priedo 2 punkte. Papildomai ET rekomendacijų priedo 26 punkte nustatyta, kad mediacija turi būti vedama nešališku būdu. Analogiškai, ECOSOC principų priedo 5 punkte pabrėžta, kad skatintojas (angl. *facilitator*) yra toks asmuo, kurio vaidmuo – sąžiningu ir nešališku būdu skatinti šalių dalyvavimą atkuriamajame procese.

Mediacijos nešališkumas svarbus ir tais atvejais, kai mediacijos paslaugų teikimo sistemą administruoja valstybė, ir tada, kai mediacijos paslaugų teikimo sistemą administruoja privatūs subjektai, pavyzdžiui, nevyriausybinės organizacijos ar pan.

Be kaltininko ir aukos nešališkumo reikalavimo, mediacijoje svarbus ir pagarbos nekaltumo prezumpcijai principas. Mediatorius neturėtų vertinti, spręsti dėl kaltės, užimti kokią nors savarankišką poziciją ir ją šiuo klausimu reikšti²¹¹.

Nešališkumo užtikrinimo imperatyvas implikuoja ir tai, kad mediatorius paprastai turi vengti dalyvauti ginče atlikdamas kitą, o ne mediatoriaus vaidmenį, nes taip išvengs skirtingų vaidmenų nulemtų interesų konflikto. Tokiu būdu gimsta maksima, kad mediatorius negali būti tuo pačiu ar vėlesniu metu to paties ginčo teisėju, advokatu, prokuroru ar tyrėju. Pripažįstama, kad įvardyti asmenys gali susitaikymo procese atlikti vienokį ar kitokį vaidmenį. Taikinamojo vaidmens ir reikšmės, kai teisėjai ar prokurorai vykdo sutaikymo veiksmus laikydamiesi specialių etikos

²¹⁰ Žr. Europos mediatorių elgesio kodekso 2 dalį. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_lt.pdf>.

²¹¹ Žr. ET rekomendacijos aiškinamąjį memorandumą.

taisyklių ir įstatymų leistinų ribų, dabartinėje mokslinėje literatūroje stengiamasi neneigti. Klasikinis teisėjų, prokurorų, policijos pareigūnų vaidmuo šiuolaikiniame pasaulyje kinta, bandant teisingumo vykdymą padaryti jautresnį ir išmanesnį. Baudžiamosios justicijos pareigūnų atliekami taikinimo veiksmai gali būti net kvalifikuojami kaip „neformalioji mediacija“²¹². Tačiau savo pobūdžiu, intensyvumu ir veiksmingumu pareigūnų atliekami sutaikinimo veiksmai negali prilygti „tikrojo“ mediatoriaus veiksmams. Baudžiamosios justicijos pareigūnų, advokatų ar kitų profesionalų funkcijų dubliavimas su („tikrojo“) mediatoriaus vaidmeniu toje pačioje byloje gali išprovokuoti įvairių, kartais net sunkiai nuspėjamų disonansų, pakirsti pasitikėjimą mediatoriumi ar sąlygoti nesąžiningų mediacijos rezultatų primetimą šalims arba vienai jų. Todėl tokio dubliavimo, kad tas pats asmuo toje pačioje byloje būtų ir („tikrasis“) mediatorius, ir, pavyzdžiui, tyrėjas, advokatas ar prokuroras, rekomenduojama vengti.

Kas kita, kai baudžiamosios justicijos pareigūnai ir kiti profesionalai veikia kaip mediatoriai tose bylose, kuriose jie neatlieka kitų procesinių funkcijų. Jeigu užtikrinami tokie mediacijos principai kaip konfidencialumas, paslaugų kokybė, saugumas, sąžiningas procesas ir kt., tam tikrais atvejais yra leistina, kad mediatoriais galėtų būti ir teisininkai profesionalai. Šios idėjos pagrindu, siekiant pritaikyti profesionalų patirtį, žinias ir gebėjimus, papildomai organizuojant jų, kaip mediatorių, mokymus, kuriamos ir plėtojamos teisminės bei policinės mediacijos sistemos, kuriose kaip mediatoriai gali veikti tyrėjai, teisėjai, aišku, tose bylose, kuriose jie neatliks atitinkamai teisėjų, prokurorų ar tyrėjų funkcijų.

Stengiantis užtikrinti didesnę mediacijos paslaugų teikėjų nepriklausomumą, drauge garantuoti ir didesnę mediatorių nešališkumą, ET rekomendacijoje pabrėžta, kad *mediacijos paslaugų teikėjai turi turėti žymią autonomiją teikdami paslaugas* (ET rekomendacijos priedo 20 punktas). Autonomija čia suprantama kaip nepriklausomumas, savarankiškumas tradicinės baudžiamosios justicijos institucijų ir pareigūnų atžvilgiu. Pažodžiui tai gali būti suprantama, kad baudžiamosiose bylose mediacijos paslaugų teikėjai vis dėlto turėtų būti ne baudžiamosios justicijos parei-

²¹² Ten pat.

gūnai. Tačiau nereikėtų to suabsoliotinti ir neigti teisminių ar policinių mediacijų schemų veiksmingumą ar patrauklumą. Jeigu šiose schemose įdiegiama mechanizmų, užtikrinančių mediacijos paslaugų teikėjų konkrečiose bylose savarankiškumą ir nepriklausomumą nuo tose bylose veikiančių baudžiamosios justicijos pareigūnų, galima pripažinti, kad autonomijos testas bus išlaikytas.

Mediatoriaus misija – įsiterpti į šalių konfliktą tam, kad teiktų pagalbą šalims pačioms suvaldyti konfliktą konstruktyviai, pozityviosios komunikacijos, šalių įgalinimo ir pripažinimo plėtojimo būdais. Mediatorius apsiima padėti šalims susitaikyti dažnai tokiose situacijose, kai tiesioginės derybos arba tiesioginė komunikacija net nevyksta arba yra nerezultatyvi. Vertinant į konfliktą patekusių šalių atžvilgiu²¹³, tai gali būti panašu į bandymą įgyvendinti neįmanomus dalykus. Reikia pripažinti, kad mediatoriaus veikla yra labai sudėtinga, reikalauja aukštos kompetencijos, gerų žinių ir įgūdžių, gyvenimiškosios patirties ir išminties. Dėsininga, kad nemaža dalis mediacijos mokymuose dalyvaujančių teisininkų pripažįsta, jog vykdyti mediaciją gali būti netgi sunkiau, nei atlikti įprastą jiems teisininko (pavyzdžiui, teisėjo ar advokato) profesinę veiklą²¹⁴. Be to, ne paskutinį vaidmenį, nulemiantį mediacijos sėkmę, vaidina ir mediatoriaus autoriteto svarba ginčo šalims. Kompetencija, žinios ir gebėjimai yra svarbūs autoritetą formuojantys veiksniai. Visi šie motyvai suponuoja poreikį užtikrinti deramą mediatorių kompetenciją ir garantuoti aukštą paslaugų kokybę.

ET rekomendacijos priedo 23 punkte pažymima, kad mediatorius turi gebėti demonstruoti sveiką nuovoką ir tarpasmeninio bendravimo įgūdžius. Šių rekomendacijų priedo 24 punkte akcentuojama, kad mediatoriai turi išklausti pradinius mokymus ir gilinti žinias bei ugdytis gebėjimus tęstiniuose mokymuose. Konkretus mokymų turinys ir intensyvumas šiose rekomendacijose neaptariamas, tai palikta nustatyti

²¹³ Atkreiptinas dėmesys, kad konfliktuojančiai šaliai dažnai būdingas siauras „taškinis“ matymas, vienpusiškumas, subjektyvumas, oponento demonizavimas, neigiamos emocijos. Patikėti taikiai konflikto suregulavimu, esant tokios būklės, gali būti labai sunku.

²¹⁴ Iš asmeninės autoriaus patirties, apibendrinant kaip grįžtamąjį ryšį gautą informaciją iš teisininkų, išėjusių mediacijos bazinius mokymus.

valstybėms narėms. Tokių mokymų tikslas – aukštas mediatorių kompetencijos lygis, apimantis ginčų sprendimo įgūdžius, specialiuosius reikalavimus dirbant su kaltininkais ir aukomis bei bazinės baudžiamosios justicijos sistemos žinias. Aukštos mediatorių kompetencijos užtikrinimas, jų mokymai, ypač kai mediatorius turi vykdyti veiklą tokioje sudėtingoje ir įtemptoje sferoje kaip baudžiamosios teisės reguliuojama sritis, minimi ir kituose autoritetinguose šaltiniuose (pavyzdžiui, ECOSOC principų 19 punktą).

Rengiant CEPEJ rekomendacijas nustatyta, kad mediatorių specializuotų mokymų stygius ir skirtinga mediatorių kompetencija sudaro labai rimtą kliūtį mediaciją sėkmingai plėtoti Europos Tarybos valstybėse. Šių rekomendacijų 20 punkte, siekiant suformuoti tam tikrus minimalius mediatorių kompetencijos standartus, konkretizuota, kokie dalykai turi sudaryti kaltininkų ir aukų mediaciją vykdančių asmenų mokymų programos bazinį minimumą:

- mediacijos principai ir tikslai;
- mediatoriaus vertybės ir etika;
- mediacijos proceso stadijos;
- bazinės baudžiamosios justicijos sistemos žinios;
- santykis tarp baudžiamosios justicijos ir mediacijos;
- mediacijos proceso indikacijos, struktūra ir eiga;
- mediacijos teisinis reglamentavimas;
- bendravimo ir darbo su kaltininkais, aukomis ir kitais mediacijos procese dalyvaujančiais asmenimis technikos ir įgūdžiai, įskaitant bazinės žinias apie kaltininkų ir aukų reakcijas;
- mediacijos technikos ir įgūdžiai;
- pakankamas vaidmenų žaidimų ir kitų praktinių užsiėmimų skaičius;
- specialūs mediacijos įgūdžiai dirbti su sunkiais ir nepilnamečių nusikaltimais;
- įvairūs atkuriamojo teisingumo metodai;
- mediatorių žinių ir kompetencijos vertinimas.

CEPEJ rekomendacijų 21 punkte papildomai pažymėta, kad po tokinio turinio mokymų turi būti vykdoma mediatoriaus priežiūra, mentoringas ir tęstiniai profesiniai mokymai.

Poreikis užtikrinti tinkamą mediatorių mokymą nors ir abstrakčiai, bet paminėtas ir ES direktyvos 25 straipsnio 4 dalyje, ECOSOC principų priedo 19 punkte.

Artariant mediatorių kompetenciją vertėtų paminėti, kad įvairiose valstybėse pasireiškia tendencijų, jog mediatorių veikla pamažu institucionalizuojama. Tai nauja profesinė veikla, kuri kai kuriose valstybėse netgi akredituojama ir sertifikuojama nacionaliniu lygmeniu arba nors jau yra prižiūrima mediacijos paslaugų teikėjų ar kitų savireguliacijos subjektų. Siekiant sėkmingai mediaciją plėtoti ir nesukurti dirbtinių kliūčių mediacijos praktikai skleisti, mediatorių funkcijos yra suderinamos su kitomis profesijomis, jas net tikslingiau plėtoti kaip papildomą profesinę teisininkų, psichologų ir (arba) socialinių darbuotojų veiklą (kvalifikaciją).

Negalima nepaminėti ir savanoriško darbo svarbos, kai mediatorių funkcijos atliekamos neatlygintinai (lot. *pro bono*). Ši veikla gali būti labai reikšminga tobulinant mediaciją, parodant šio reiškinio vertę, padedant jai prasiskinti kelią, kai mediacijos sistema kuriama, kai ji kai kuriose valstybėse dar netapo masišku ir paklausiu reiškiniu. Tačiau vien *pro bono* veiklos principas nėra ta vertė, dėl kurios galimi kokybės kompromisai. Juo labiau tada, kai *pro bono* veiklos mastų nepakanka, kad galima būtų sukurti veiksmingą mediacijos sistemą tokiose srityse kaip baudžiamosios teisės bylos²¹⁵. Mediaciją vykdant nekompetentingiems asmenims, pasitaikytų daug klaidų, mediacijos procesas būtų diskredituotas. Todėl, nepriklausomai nuo to, ar mediatoriai veiklą vykdo kaip profesinę veiklą už atlygį, ar kaip savanorišką veiklą *pro bono*, būtina užtikrinti tinkamą mediatorių kompetenciją ir paslaugų kokybę.

Konfidencialumas

Konfidencialumas mediacijos procese laikomas vienu iš svarbiausių visuotinai pripažintų principų. Konfidencialumo garantijos suteikia

²¹⁵ Lietuvoje kaip neefektyvumo pavyzdį galima pateikti vien *pro bono* principu grįstos mediacijos schemą. Nuo 2006 m. Lietuvos teismų civilinėse bylose diegiama teisminės mediacijos civilinėse bylose schema nepasiekiamą gerų statistinių rezultatų. Viena svarbesnių priežasčių – netinkamas šios schemos plėtojimo ir diegimo finansavimas bei finansinio atlygio mediatoriams už jų darbą sistemos nebuvimas.

šalims daugiau laisvės ir drąsos atvirai reikšti mintis, įsitikinimus ir jausmus, neslapukauti, labiau pasitikėti viena kita ir mediatoriumi.

Konfidencialumas turinio atžvilgiu gali apimti skirtingus aspektus. Skiriamas išorinis ir vidinis konfidencialumas. Išorinis konfidencialumas reiškia, kad mediacijos metu gauta informacija ir dokumentai negali ir negalės būti atskleidžiami tretiesiems asmenimis ir naudojami ne mediacijos tikslais. Vidinis konfidencialumas apima mediatoriaus pareigą saugoti jam vienos iš šalių privataus bendravimo metu patikėtą ar sužinotą informaciją ir neatskleisti jos kitai šaliai be informaciją patikėjusios šalies leidimo ar pritarimo.

ET rekomendacijos priedo 2 punktas įtvirtina bendrąjį išorinio konfidencialumo nuostatą, kad diskusijos mediacijoje yra konfidencialios ir vėliau neturėtų būti naudojamos, išskyrus atvejus, kai gautas abiejų šalių sutikimas. Šių rekomendacijų 29 punktas kaip vieną iš išorinio konfidencialumo įgyvendinimo pozicijų nurodo, kad mediacija vykdoma *in camera* (už uždarytų durų).

Konfidencialumas liktų vien skambi deklaracija, jeigu jis nebūtų apsaugotas įrodymų leistinumų ribojimų. Siekiant garantuoti visišką konfidencialumą nustatoma, kad visa informacija, kurią šalys ar mediatorius sužinojo mediacijos metu, negali būti naudojama kaip įrodymai teisme ar kitose ginčų sprendimo procedūrose. Ši nuostata skirta apsaugoti nuo nesąžiningo pasinaudojimo kitos šalies ir mediatoriaus atvirumu, negynybine pozicija mediacijos metu. Ji neturėtų būti interpretuojama taip, kad tuo atveju, jeigu kurie nors ne mediacijos metu gauti įrodymai panaudojami mediacijoje, jie prarastų įrodomąją galią ir negalėtų būti naudojami teisme vien dėl to, kad buvo panaudoti mediacijoje. Dažnai pastarasis kiek daugiau aiškumo suteikiantis postulatas įtraukiamas į pozityviosios teisės šaltinius, apibrėžiančius įrodymų leistinumą. Papildomai teisės šaltiniuose įtvirtinami mediatoriaus bei mediaciją administruojančių subjektų konfidencialumo pareiga ir draudimas juos apklausti kaip liudytojus teisme dėl aplinkybių, kurias jie sužinojo mediacijos metu arba organizuodami mediacijos paslaugų teikimą.

Saugomos informacijos gali būti daugiau ar mažiau, priklausomai nuo mediacijos sistemos organizavimo, finansavimo ypatumų, santykio

su baudžiamosios justicijos sistema, taip pat nuo siekio užtikrinti didesnių vertybių apsaugą. Paprastai kaip konfidenciali informacija pripažįstami mediacijos metu šalių ir mediatoriaus išdėstyti pareiškimai, pripažinimai, nurodyti ir atskleisti faktai, polinkis priimti vienokį ar kitokį taikaus konflikto sureguliuavimo variantą, dokumentai, parengti vien mediacijos tikslais.

Kaltininko ir aukos mediacijos atveju konfidencialumas netaikomas šalių apsisprendimui pasinaudoti mediacija, mediacijos rezultatui – taikiam susitarimui, taip pat informacijai, kad mediacija baigėsi nepasiekus taikaus susitarimo. Statistinės apskaitos, mediatorių profesinio tobulėjimo ir mediacijos praktikos plėtojimo tikslais gali būti renkama bei analizuojama ir daugiau informacijos, bet tada ši informacija nuasmeninama ar pakeičiama, kad negalėtų būti susiejama su konkretaus konflikto situacija.

Konfidencialumo imperatyvas netaikomas išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, kai kyla pavojus asmenų sveikatai ar gyvybei. ET rekomendacijos priedo 30 punkte yra aprašyta tokia išimtis. Čia nurodyta, kad mediatorius privalo pranešti kompetentingiems pareigūnams arba suinteresuotiems asmenims informaciją apie gresiantį sunkų nusikaltimą, kuris paaiškėja mediacijos metu. Aiškinamajame memorandumė²¹⁶ pabrėžta, kad ši siaura išimtis padaryta tokiam atvejui, kai konfidencialumo apsaugos vertybę nusveria poreikis apsisaugoti nuo didelės žalos. Mediatoriui, kaip ir bet kuriam kitam asmeniui, tenka pareiga pranešti apie nusikaltimą arba užkirsti jam kelią, kiek tai įmanoma.

Kaip išimtis paminėtina ir tai, kad konfidencialumo principas netaikomas, jeigu abi šalys sutinka jo netaikyti tam tikra apimtimi, kadangi konfidencialumas nustatomas siekiant abiejų šalių naudos ir interesų.

Saugumas

Užtikrinti saugią aplinką mediacijos metu yra svarbu, kad šalių bendravimas vyktų netrikdomai ir atvirai, pradėtų megztis tarpusavio pasitikėjimas. Saugi aplinka sudaro sąlygas tam, kad mediacijos metu galėtų visa apimtimi reikštis šalių laisvos valios principas.

²¹⁶ ET rekomendacijos aiškinamasis memorandumas.

Galima nurodyti tris mediacijai reikšmingus saugumo aspektus:

- a) fizinis saugumas;
- b) psichologinis saugumas;
- c) teisinis saugumas.

Fizinio saugumo aspektas nusako, kad mediacijos metu turi būti sukurta aplinka, neleidžianti pasireikšti smurtui. Tai labai svarbu siekiant užtikrinti abiejų šalių, o ypač nusikalstamos veikos aukos, teises²¹⁷ ir pasitikėjimą mediacija.

Psichologinis saugumas reiškia, kad mediacijos metu dėmesio turėtų būti skiriama sąžiningam dialogui užtikrinti, apsaugoti abi šalis nuo psichologinio smurto, neleistino spaudimo, apgaulės bei kitų manipuliacijų atmainų.

Teisinis saugumas apima kaltininko ir aukos pagrindinių teisių garantijas. Iš pagrindinių teisių garantijų *inter alia* paminėtinos tokios:

- informuoto asmens sutikimas ir šalių laisvos valios garantijos (ET rekomendacijos priedo 10 p., ECOSOC principų priedo 13 (b ir c) p.);
- šalių teisė į teisinę pagalbą, prireikus – į vertėjo pagalbą mediacijos metu (ET rekomendacijos priedo 8 p.);
- nepilnamečių šalių teisė į tėvų ar globėjų dalyvavimą ir pagalbą (ET rekomendacijos priedo 8 p., ECOSOC principų priedo 13 (a) p.);
- aukų ir jų šeimos narių apsauga nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos (ES direktyvos 18 str.);
- draudimas dalyvavimą mediacijoje laikyti kaltinamojo kaltės pripažinimu (ET rekomendacijos priedo 14 p.);
- procesiniams sprendimams, pagrįstiems mediacijos metu pasiektais šalių susitarimais, turi būti suteikiama tokia pati galia kaip ir teismo nutartims ar nuosprendžiams ir jie turi užkirsti galimybę vykdyti pakartotinį persekiojimą (*ne bis in idem*) (ET rekomendacijos priedo 17 p., ECOSOC principų priedo 15 p.);
- aukų teisė išvengti tiesioginio kontakto su kaltininkais (ES direktyvos 19 str.);
- draudimas panaudoti paskesniame baudžiamajame procese faktą, kad nepavyko susitarti (ECOSOC principų priedo 16 p.);

²¹⁷ ES direktyvos 12 straipsnio a) papunktyje pabrėžta, kad mediacija gali būti naudojama, jeigu ji atitinka aukos interesus ir jeigu užtikrinamas saugumas.

- senaties terminų sustabdymas (CEPEJ rekomendacijų 2.3 p.);
- šalių lygiateisiškumas, proceso sąžiningumas ir operatyvumas.

ET rekomendacijos priedo 27 punkte nurodyta, kad būtent mediatorius yra atsakingas už saugios ir patogios mediacijos aplinkos sukūrimą. Čia taip pat pabrėžta, kad mediatorius turi būti jautrus – šalys yra pažeidžiamos. Nors aptartose rekomendacijų nuostatose minima, kad mediatoriui priskiriamos pareigos užtikrinti saugumą, saugumas negali būti vien mediatoriaus rūpestis. Į šį principą turi atsižvelgti ir įstatymų leidėjai, mediacijos sistemų kūrėjai, mediacijos paslaugų teikimą administruojantys subjektai. Saugumas turi būti įvertinamas visuose mediacijos sistemų kūrimo ir paslaugų teikimo etapuose. Į jį būtina atsižvelgti sprendžiant, kokiose patalpose ir kokiomis sąlygomis vyks mediacija, įrengiant mediacijos patalpas, nustatant, kurie asmenys gali ir turi dalyvauti konkrečiose mediacijos sesijose, parenkant atskiroms nusikaltimų rūšims ir konkrečioms situacijoms taikytinas mediacijos metodikas ir priemones, galiausiai parenkant mediatorius, įvertinant jų charakteristikas.

Jeigu saugumas neužtikrinamas, mediacija negali būti vykdoma arba turi būti nutraukiama²¹⁸.

Bendradarbiavimas

Kaip buvo aptarta skyriaus pradžioje, mediacijos rezultatus lemia aktyvi šalių komunikacija, kurią mediatorius bando paversti efektyvia priemone šalių nesutarimams ar kitiems spręstiniams klausimams sureguliuoti. Tai įmanoma pasiekti tik tuomet, kai šalys bendradarbiauja tarpusavyje ir su mediatoriumi. Taigi procedūriniu požiūriu mediacija – tai aktyvus šalių ir mediatoriaus bendradarbiavimo procesas. Ši įžvalga neturėtų būti suprantama pažodžiui. Noras ir nusiteikimas aktyviai bendradarbiauti gali keistis, procesas gali patekti į aklavietę, susidurti su neigiamų emocijų proveržiais, tačiau mediacijos sėkmės kelias – bendradar-

²¹⁸ ET rekomendacijos aiškinamasis memorandumas; taip pat: United Nations Office of Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. United Nations: New York, 2006, p. 18. Prieiga per internetą: <http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf>.

biavimo kryptis, todėl aktyvų bendradarbiavimą reikėtų laikyti viena iš svarbiausių mediacijos procedūrinių maksimų.

Siekiamo rezultato atžvilgiu mediacija neretai taip pat skatina šalių bendradarbiavimą, šalių santykių atkūrimą ar išsaugojimą. Tai ypač ryšku transformacinėse mediacijos atmainose, kurios dažnai taikomos vykdant kaltininkų ir aukų mediaciją. Todėl bendradarbiavimo idėja taikliai apibūdina ir siekiamą mediacijos tikslą. Vadinas, mediacijos procedūrinė ir siekiamo rezultato maksimos yra bendradarbiavimas.

Aktyvaus bendradarbiavimo kaip mediaciją apibūdinančios idėjos nereikėtų sutapatinti su formaliuoju bendradarbiavimu, kuris būdingas teisiniams ir kitiems teisiniams formalizuotiems ginčų sprendimo procesams. Bendradarbiavimas, kurio reikalaujama formaliuose teisiniuose procesuose, yra itin ribotas. Šių procesų svarbiausia idėja procedūriniu atžvilgiu yra šalių rungimasis dėl tiesos, ginčą sprendžiančio trečiojo asmens įtikinimo. Rezultato atžvilgiu formalūs teisiniai procesai veda į teisinę taiką, kuri turinio atžvilgiu reiškia atpildą, kaltinimą, nubaudimą. Šiame kontekste mediacijos aktyvaus bendradarbiavimo idėja puikiai atskiria mediaciją nuo formaliųjų rungimosi procesų, atspindi pagrindinius mediacijos veikimo dėsnius, todėl aktyvus bendradarbiavimas pagrįstai nusipelno būti laikomas vienu reikšmingiausių mediacijos principų.

Kūrybiškumas, lankstumas ir efektyvumas

Inovatyvumas, atvirumas naujovėms ir pragmatiško rezultato siekimas – tai taip pat vienos iš svarbiausių šiuolaikinei mediacijai būdingų idėjų. Jos yra visiškai priešingos klasikiniam formaliajam baudžiamosios justicijos modeliui, kuriam būdingas formalizmas, konservatyvumas, menkas galimybių pasirinkimas ir atpildo siekimas. Kaip nėra vieno vaisto nuo visų ligų, taip nėra vienos procedūros ar priemonės, galinčių padėti pasiekti šalių ir visuomenės sutarimą dėl jų sprendžiamų iš nusi Kaltimo ar kito konflikto kylančių klausimų. Kiekviena mediacijos situacija yra ypatinga, unikali procedūros ir rezultato atžvilgiu. Kūrybiškumas, lankstumas ir orientacija į pragmatišką rezultatą būtent ir padeda rasti unikalius, veiksmingus konfliktinių situacijų sprendinius, drauge nusako mediacijos esmę ir metodo požiūriu atriboja ją nuo teisinio ir kvaziteisinio ginčų sprendimo.

Ch. W. Moore išskiria net penkias skirtingas galimos mediatoriaus intervencijos rūšis, priklausomai nuo to, kokio pobūdžio konfliktus jam tenka spręsti: vertybinių intervencijų, santykių intervencijų, informacinių intervencijų, interesais pagrįstų intervencijų ir struktūrinių intervencijų. Pradinė mediatoriaus iškelta versija dėl konflikto priežasčių ir kitų svarbių aplinkybių gali nepasitvirtinti, tuomet mediatoriui tenka viską permąstyti ir bandyti įgyvendinti naują intervencijos strategiją ir taktiką²¹⁹. Ch. W. Moore daug reikšmės teikia įvairioms sprendimo alternatyvoms – jų kūrimui, paieškai ir parinkimui mediacijos metu²²⁰.

Kiti autoriai mediacijos vertę išryškina akcentuodami jos suteikiamą galimybę rasti konfliktų sprendimus, pranokstančius net labiau šalių interesus ir poreikius tenkinančius unikalius, formalius ir ribotus teisės normų pasirinkimus²²¹.

Kūrybiškumo ir lankstumo svarba parenkant ir organizuojant šalių komunikacijos procedūrą ir ieškant tinkamiausių šalims sprendimų įvairiais aspektais pripažįstama praktiškai be išimties visų autorių, tyrinėjančių mediaciją. Pavyzdžiui, A. F. Acland pabrėžia, kad mediacija yra kūrybiškas procesas, kur sudaromos saugios sąlygos šalims būti kūrybiškoms. Mediatoriaus užduotis – sudaryti galimybes ir garantuoti saugumą šalims būti kūrybiškoms²²².

Kūrybiškumas ir lankstumas mediacijoje nėra tikslas. Tai – ne žaidimas ir estetinio pasitenkinimo tikslais plėtojama meninė improvizacija. Mediacijos metu šalių ir mediatoriaus inovatyvumas ir lankstumas turi vesti į konkretų rezultatą – patenkinti šalių interesus ir poreikius, pasiekti mediacijos uždavinius ir tikslus. Prasminga kūrybiškumą ir lankstumą minėti kartu su efektyvumu, kai kalbama apie tai, kad šios idėjos formuoja vieną svarbiausių mediacijos vertybių, t. y. vieną mediacijos principų.

Jungtinių Tautų atkuriamojo teisingumo programų vadove akcentuojama, kad atkuriamojo teisingumo programos veikia geriausiai, kai

²¹⁹ Moore Ch. W. *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. 3rd. Ed. Jossey-Bass A Wiley Imprint: San Francisco, 2003, p. 61–67.

²²⁰ Ten pat, p. 269–308.

²²¹ Spencer D., Brogan M. *Mediation law and practice*. Cambridge University Press: Cambridge, 2006, p. 99, 100.

²²² Acland A. F. *Resolving Disputes Without Going to Court: A Consumer Guide to Alternative Dispute Resolution*. London: Century Ltd, 1995, p. 152.

jos išlieka aiškios ir nuspėjamos, tačiau lanksčios ir atliepiančios individualias kiekvienos konkrečios bylos aplinkybes, kai teikia pirmenybę sudarytiems konsensuso pagrindui, o ne primetamiems sprendimams, kai jose bandoma sužadinti šalių nuoširdų įsipareigojimą gyventi su jų pačių pasiektais susitarimais²²³.

II. 2. Baudžiamoji teisinė mediacijos reikšmė ir procesinė forma

Sparčiai plintant atkuriamojo teisingumo idėjoms, Europos valstybėse sukurta daugybė skirtingų mediacijos įgyvendinimo schemų, programų ir kitų atkuriamojo teisingumo priemonių. Jų įvairovė lėmė, kad nėra bendro, vientiso mediacijos ir baudžiamojo proceso santykio modelio. Dalis mediacijos vykdymo schemų yra įtvirtintos teisės aktuose ir reikalauja laikytis griežtų siuntimo į mediaciją taisyklių. Kitos taikomos tik tam tikrų, specifinių nusikalstamų veikų atvejais ar tam tikriems kaltininkams. Nemažai mediacijos programų yra vykdomos ir nesant detalaus teisinio reglamentavimo. Jos grindžiamos mediacijos praktika, yra mažiau formalios, lankstesnės, suteikiančios galimybių, kad daugiau nusikalstamomis veikomis kaltinamų asmenų dalyvautų mediacijoje. Skirtingų valstybių ar net atskirose atkuriamojo teisingumo priemonėse toje pačioje valstybėje apibrėžiama nevienodai, kokiais atvejais baudžiamojo proceso dalyviai (įtariamasis ar kaltinamasis ir nukentėjusysis) siunčiami į mediaciją²²⁴, kas gali juos siųsti, kokias teises pasekmes sukelia mediacijos metu pasiekti susitarimai ir t. t.

²²³ United Nations Office of Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. United Nations: New York, 2006, p. 9.

²²⁴ Atkreiptinas dėmesys į svarbų terminologinį ir kartu dalykinį paaiškinimą. Į mediaciją yra nukreipiamos (siunčiamos) konflikto šalys (įtariamasis ar kaltinamasis ir nukentėjusysis), o ne baudžiamoji byla (ar ikiteisminio tyrimo medžiaga). Mediatorius negali būti atsakingas už baudžiamąją bylą, jis tik teikia paslaugą konflikto šalims. Dėl to jam visa byla (medžiaga) negali būti siunčiama. Tačiau jis iš už bylą atsakingo pareigūno gali gauti reikiamą bylos ar ikiteisminio tyrimo medžiagą. Mokslinėje literatūroje pasitaikantis terminas „nukreipti bylą į mediaciją“ Lietuvoje nėra procesine teisine prasme tikslus, jo vartojimas sietinas su tiesioginiu termino vertimu iš užsienio kalbų.

II.2.1. Mediacijos teisinis reguliavimas

Europos Tarybos dokumentai rekomenduoja valstybėms nacionaliais teisės aktais palengvinti mediacijos įdiegimą ir funkcionavimą. Siekiant išvengti pernelyg detalaus reglamentavimo ir turint omenyje labai įvairias skirtingų valstybių mediacijos vykdymo schemas, 1999 m. rugsėjo 15 d. Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 „Mediacija baudžiamosiose bylose“ tiesiogiai nereikalauja mediaciją įtvirtinti įstatymais. Tačiau nacionaliniai teisės aktai turėtų sudaryti prielaidas veikti mediacijos programoms ir net padėti naudotis jomis (6 p.). Mediacija yra mažiau formali nei tradicinis baudžiamasis procesas, todėl ji neturėtų būti reglamentuojama iki smulkmenų, bet turėtų leisti asmeniškiau, laisviau žvelgti į konflikto sprendimą. Rekomendacija ragina mediaciją padaryti prieinamą visose baudžiamojo proceso stadijose (4 p.). Kita vertus, norint mediaciją taikyti plačiai, būtinas ir tam tikras apibrėžtumas, leidžiantis baudžiamosios bylos dalyviams turėti tam tikrų teisėtų lūkesčių, o pareigūnams numatantis įpareigojimą apsvarstyti bylos šalių siuntimo į mediaciją klausimą. Rekomendacijoje siūloma valstybėms numatyti gaires, kada ir kaip yra taikoma mediacija (7 p.): kokios yra nusikalstamos veikos, dėl kurių mediacija galima, bylos dalyvių siuntimo į mediaciją sąlygos, kokia bylos eiga, taikant mediacijos programą, mediacijos rezultatų galima įtaka tolesnei bylos eigai, reikšmė kaltininko baudžiamajai atsakomybei.

Mediacijos procesas daugumoje Europos valstybių yra teisiškai daugiau ar mažiau sureguliuotas. Teisiškai sureguliuoti mediaciją baudžiamojame justicijoje yra svarbu dėl kelių priežasčių.

Pirma, jei egzistuoja teisės aktas, kuris tiesiogiai reglamentuoja mediacijos taikymo sąlygas ir procedūrą, mažiau tikėtina, kad mediacija nebus taikoma ar bus taikoma tik retais atvejais²²⁵. Ir ne tik dėl to, kad, nesant aiškaus teisinio reguliavimo, kiltų procesinių ir procedūrinių neaiš-

²²⁵ *Groenhuijsen M.* Victim-offender mediation: Legal and procedural safeguards. Experiments and legislation in some European jurisdictions // *Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work*, ed. The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 2010, p. 69–81.

kumų dėl baudžiamojo proceso eigos, dėl mediaciją vykdančių subjektų ir panašių „techninių“ mediacijos vykdymo problemų. Baudžiamajame procese, ypač kontinentinės teisės tradicijos šalyse, pareigūnų veikla, jų teisės ir pareigos turi būti aiškiai apibrėžtos, pareigūnams galioja principas „leistina tik tai, ką tiesiogiai leidžia įstatymai“. Pareigūnui nesilaikant šio principo, gali būti keliamas klausimas dėl jo piktnaudžiavimo (turint galvoje konfliktinę šalių situaciją baudžiamajame procese, pareigūnų apskundimo scenarijus būtų labai tikėtinas). Tai, be abejo, „šaldytų“ pareigūnų iniciatyvas imtis įstatymo nenumatytų veiksmų baudžiamajame procese ir siųsti konfliktuojančius proceso dalyvius į mediaciją. Mediacijos teisinis suregulavimas gali ne tik pašalinti minėtą kliūtį, trukdančią taikyti mediaciją, bet ir paskatinti, kad baudžiamosiose bylose proceso šalys būtų siunčiamos į mediaciją. Tai būtų galima pasiekti specialiomis teisės normomis tam tikrų kategorijų bylose mediaciją numčius kaip *prima facie* priemonę: numatyti valstybės pareigūnui pareigą kiekvienu atveju apsvarstyti galimybę taikyti mediaciją, o priėmus neigiamą sprendimą – įpareigoti jį nurodyti tokio sprendimo motyvus²²⁶.

Antra, teisinis reguliavimas mediaciją proceso šalims daro aiškesnę ir labiau nuspėjamą. Tai yra svarbus veiksnys šalims sprendžiant, ar verta dalyvauti mediacijos procese. Olandijoje buvo atliktas tyrimas, kurio metu kaltinamieji savo advokatams teigė, kad dėl to, jog neįmanoma nuspėti, kokią įtaką skiriamos bausmės dydžiui turės sėkminga mediacija, daugelis kaltinamųjų yra linkę rizikuoti ir nedalyvauti mediacijos procese (kartu nepripažinti kaltės, nemokėti kompensacijos nukentėjusiajam)²²⁷. Teisinis aiškumas svarbus ir nukentėjusiajam, kuris renkasi, ar jam verta bendrauti su kaltininku mediacijos procese, ar atsiriboti nuo jo ir rinktis „klasikinį“ baudžiamąjį procesą. Suvokimas, kad nukentėjusiojo interesų tenkinimas yra viena esminių sėkmingos mediacijos sąlygų, suprantama, paskatintų nukentėjusiuosius rinktis dialogą (t. y. mediaciją) su kaltininku.

Teisinis mediacijos baudžiamosiose bylose reglamentavimas gali turėti ir kitų ypatumų. Pernelyg detalai suregulavus mediaciją, galima sulaukti priešingų rezultatų: kaltininko ir nukentėjusiojo siuntimo į me-

²²⁶ Ten pat.

²²⁷ Ten pat.

diaciją procesas sunkesnis ir vyksta rečiau, pats procesas ilgas ar labai formalizuotas ir pan. „Teisiškai apibrėžti reikėtų tuos klausimus, kurie gali turėti esminės įtakos mediacijos kokybei, efektyvumui ir populiarumui. Tokį reglamentavimo modelį galima pateisinti tuo, kad mediacija yra lankstus, galintis prisitaikyti prie konkrečios situacijos procesas. Jei pati mediacijos procedūra būtų detalai sureguliuota, ji prarastų savo esmę ir tikriausiai būtų neefektyvi ir gal net nereikalinga. „Švelnus“ teisinis reglamentavimas reiškia ir tai, kad pats įstatymas turi likti visiems suprantamas, lengvai įsimenamas“²²⁸.

Europoje valstybėse mediacijos baudžiamosiose bylose teisinio reguliavimo išsamumas, detalumas ir forma gerokai skiriasi²²⁹. Pagal tai, kokiuose teisės aktuose yra įtvirtintos mediacijos procesą reguliuojančios nuostatos, galima nurodyti tris mediacijos teisinio reguliavimo formas: 1) mediacija įtvirtinta atskirame įstatyme; 2) baudžiamajame kodekse ir (ar) baudžiamojo proceso kodekse; 3) mišriai.

Tam tikri mediacijos įstatymai yra priimti Danijoje, Švedijoje, Portugalijoje ir kt. Šis reguliavimo būdas yra patogus tuo, kad visas mediacijos procesas yra reglamentuotas viename įstatyme. Mediacijos procesu suinteresuotiems asmenims, ypač tiems, kurie nėra teisininkai, lengviau perprasti mediaciją, kai visas procesas yra aiškiai surašytas viename teisės akte. Portugalijos teisingumo ministerija 2005 m. inicijavo teisės aktą, įtvirtinusį mediaciją Portugalijos baudžiamosios justicijos sistemoje. Po debatų su visuomene 2007 m. balandžio 12 d. šis teisės aktas buvo priimtas. Jis nustatė nukentėjusiojo ir įtariamojo ar kaltinamojo teisinius mediacijos pagrindus ir įgyvendino 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinį sprendimą dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR)²³⁰. Šiame įstatyme reglamentuoti svarbiausi klausimai, susiję su mediacija: įtvirtintos teisinės sąlygos, kada mediacija yra gali-

²²⁸ Vėbraitė V. Šalių sutaikymas civiliniame procese. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 235.

²²⁹ Mediacijos baudžiamosiose bylose teisinio reguliavimo detalumo ir išsamumo skirtumai atsiskleidžia ir analizuojant kriterijus, kuriais remiantis bylos šalys skirtingose valstybėse nukreipiamos į mediaciją (plačiau II.2.2. Mediacijai tinkamos baudžiamosios bylos), teisinės sėkmingos mediacijos pasekmės (plačiau II.2.5. Mediacijos baudžiamosios teisinės pasekmės) ir kt. aspektus.

²³⁰ Coronas C. and core group "Going South". Restorative Justice: An Agenda for Europe. Supporting the implementation of restorative justice in the South of Europe. Belgium, Leuven, 2006, p. 28.

ma (kokių nusikalstamų veikų atveju mediacija gali būti taikoma, abiejų šalių sutikimas ir kt.), nustatyta baudžiamosios bylos dalyvių siuntimo į mediaciją procedūra, mediacijos proceso samprata (mediacija – tai neformalus ir lankstus procesas, kuriam vadovauja nešališka trečioji šalis – mediatorius, pagelbstintis užmegzti artimesnius ryšius tarp nukentėjusiojo ir kaltininko, padedantis jiems aktyviai ieškoti susitarimo, galinčio padėti atlyginti žalą, sukeltą nusikalstamos veikos, ir atkurti visuomeninę taiką), bendrosios mediacijos proceso taisyklės (trukmė, mediacijos proceso dalyviai, reikalavimai, kaip įforminti susitarimą ir kt.). Taip pat šis teisės aktas įtvirtina mediatoriaus institutą: numato asmeniui, norinčiam tapti mediatoriumi, keliamus reikalavimus, svarbiausias mediatoriaus teises ir pareigas, mediatorių sąrašo sudarymo taisykles²³¹.

Atsižvelgus į Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus abejotina, ar šis mediacijos proceso reglamentavimo variantas būtų priimtinas Lietuvos teisės sistemoje. BK 1 str. 2 d. 3 p. numato, kad BK nustato baudžiamosios atsakomybės pagrindus ir sąlygas, taip pat pagrindus ir sąlygas, kuriais nusikalstamas veikas padarę asmenys gali būti atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės²³². Norint, kad Lietuvoje mediacijos procesas turėtų teisinę pasekmę, yra būtina, jog tam tikros nuostatos, susijusios su mediacija, būtų įtvirtintos baudžiamajame įstatyme.

Antrasis mediacijos teisinio reguliavimo būdas – mediacija reguliuojama kodifikuotais teisės aktais, t. y. mediaciją reguliuojančios teisės normos įtvirtinamos BK ir (ar) BPK. Pavyzdžiui, Baudžiamojo proceso kodeksas gali nustatyti mediacijos procedūros taisykles, o Baudžiamasis kodeksas – mediacijos pagrindus ir pasekmes. Makedonijos baudžiamojo proceso kodekse yra atskiras XXX skyrius „Mediacijos procesas“. Jame įtvirtintos mediacijos sąlygos, mediatoriaus paskyrimas, mediacijos procedūros terminas, mediacijos procesas iki bus pasiektas susitarimas, mediacijos proceso užbaigimas, susitarimo pasirašymas²³³. Makedonijos

²³¹ Lei No. 21/2007, que cria um regime de mediação penal. Prieiga per internetą: <<http://www.presidenciaue.parlamento.pt/Justica/leis/212007.pdf>>.

²³² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741, su pakeitimais ir papildymais iki 2014 m. gegužės 1 d..

²³³ Republic of Macedonia the code of criminal procedure. Prieiga per internetą: <http://www.pravda.gov.mk/documents/CCP_%20EN.pdf>.

baudžiamajame kodekse mediacija neminama, tačiau šiame kodekse numatomos susitarimo tarp nukentėjusiojo ir įtariamojo galimos teisinės pasekmės²³⁴. Kadangi sėkmingas mediacijos procesas baigiasi susitarimo pasirašymu, jis, remiantis Makedonijos baudžiamuoju kodeksu, gali turėti baudžiamųjų teisinių pasekmių.

Trečiasis mediacijos teisinio reguliavimo būdas yra mišrusis – mediacija įtvirtinama ir kodifikuotuose teisės aktuose, ir atskiruose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Vengrijos baudžiamasis kodeksas numato teisinės mediacijos taikymo sąlygas ir galimas teisinės pasekmes, tačiau čia yra įtvirtintos ne visos būtinos sąlygos, o tik tos, kurios susijusios su nusišalstamomis veikomis. Kitos mediacijos taikymo sąlygos numatytos Vengrijos baudžiamojo proceso kodekse (pavyzdžiui, įtariamasis turi pripažinti padaręs nusikaltimą, nukentėjusysis ir įtariamasis sutinka dalyvauti mediacijos procese ir kt.). Taip pat Vengrijos baudžiamojo proceso kodekse yra įtvirtinta mediacijos paskirtis, mediacijos proceso terminas, pareigūnai, kurie gali siųsti baudžiamosios bylos dalyvius į mediacijos procesą, mediacijos teisinės pasekmės. Be to, Vengrijoje irgi yra priimtas atskiras Mediacijos aktas, kuriame įtvirtinta mediacijos proceso samprata ir paskirtis, mediatoriaus institutas: detalios reglamentuojamos mediatoriaus pareigos, atvejai, kada mediatorius negali dalyvauti mediacijos procese ir kiti svarbūs klausimai, susiję su mediatoriumi. Mediacijos akte yra gana smulkiai aptariamas pats mediacijos procesas: bendri reikalavimai, pasirengimas mediacijos susitikimui, mediacijos susitikimas, susitarimas ir jo įforminimas, mediacijos proceso pabaiga, mediatoriaus ataskaita ir išlaidos²³⁵. Kitas pavyzdys – Slovakija. Čia Probacijos ir mediacijos įstatymas reguliuoja probacijos pareigūnų ir mediatorių teises, pareigas ir profesinę kvalifikaciją, reikalingą probacijos pareigūno ir mediatoriaus darbe²³⁶, o kitus dalykus, susijusius su pačia mediacija, regla-

²³⁴ Republic of Macedonia Criminal code (consolidated version with the amendments from March 2004, June 2006, January 2008 and September 2009). Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16066/preview>>.

²³⁵ Hungarian legal act CXXIII of 2006 on Mediation in Criminal Cases Scope. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/assets/upload/Hungarian_Mediation_Act.pdf>.

²³⁶ Mražek P. Victim Offender Mediation and Mediators in the Republic of Slovakia. European best practices of restorative justice in the criminal procedure. Hungary, Budapest: Graphasel Design studio, p. 209–212. Prieiga per internetą: <www.eucpn.org/download/?file=RJ_ENG.pdf&type=8>.

mentuoja Baudžiamasis kodeksas ir Baudžiamojo proceso kodeksas.

Įvertinus visus tris mediacijos baudžiamosiose bylose teisinio reglamentavimo modelius galima teigti, kad Lietuvoje mišrusis reglamentavimo modelis būtų priimtinausias. BK 38 straipsnyje yra numatytas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjusysis susitaiko. Tai galėtų būti viena iš mediacijos baudžiamosiose bylose teisinių pasekmių. BK ir BPK galėtų būti papildyti įtvirtinant ir kitas mediacijos taikymo baudžiamosiose bylose galimybes, teises pasekmes jai pavykus bei jų įgyvendinimo proceso schemas. Atskiru mediacijos įstatymu galėtų būti reglamentuojami bendri mediacijos principai, detalizuojamas pats mediacijos procesas, įtvirtinamas mediatoriaus statusas, jų veiklą koordinuojančios institucijos funkcijos.

II.2.2. Mediacijai tinkamos baudžiamosios bylos

Ilgą laiką Europos Sąjungoje reikšmingiausias mediacijos baudžiamosiose bylose atžvilgiu buvo 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos priimtas Pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose²³⁷. Jo 10 straipsnyje buvo pabrėžiama, kad kiekviena valstybė narė turi siekti skatinti mediaciją baudžiamosiose bylose už nusikaltimus, kuriuos *ji laiko tinkamais* tokiai priemonei taikyti, ir užtikrinti, kad tokios mediacijos baudžiamosiose bylose metu į bet kurį nukentėjusiojo ir kaltininko pasiektą susitarimą galėtų būti atsižvelgta. Remdamasi Pagrindų sprendimo 17 straipsniu, kiekviena valstybė narė iki 2006 m. kovo 22 d. turėjo priimti įstatymus ir kitus teisės aktus, reikalingus, kad būtų įgyvendintas Pagrindų sprendimo 10 straipsnis. Šis teisės aktas Europos Sąjungos valstybėse paspartino atkuriamojo teisingumo modelių diegimą ir plėtotę, taip pat paskatino diskusijas ir svarstymus, esant kokiems nusikaltimams yra galima mediacija ir kaip jie turėtų būti apibrėžti. Praktikai, ypač mediatoriai, reaguodami į Pagrindų sprendimo formulotę, kritikavo, kad įstatymuose ar kituose teisės

²³⁷ Šiuo metu nebegalioja, jį pakeitė Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES.

aktuose griežtai įvardijami tinkami nusikaltimai. Kritikai teigia: jei bylos tinkamumas mediacijai matuojamas teisinėmis nusikaltimo kategorijomis, o ne aukos, kaltininko ir bendruomenės poreikiais, tai atkuriamojo teisingumo principų taikymas baudžiamosios justicijos sistemoje darosi labai ribotas. „Tinkami mediacijai nusikaltimai apima visus nusikaltimus, kuriuose yra aiškios aukos ir kaltininkai. Tai ir padegimai, užpuolimai, vagystės įsibraunant į patalpas, vagystės iš automobilių, paprastos vagystės, žmonių pagrobimai, įvairaus sunkumo sveikatos sutrikdymai, seksualiniai nusikaltimai, smurtas artimoje aplinkoje... Svarbu neturėti išankstinio nusistatymo, kokie „tinkami“ atvejai, nes tinkamumą nulemia tai, kaip jį supranta auka ir kaltininkas, o ne mediatorius“²³⁸.

Aptariamas Pagrindų sprendimas 2012 m. buvo pakeistas Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuri nustato būtiniausius nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartus. Joje pabrėžiama, kad, sprendžiant dėl baudžiamosios bylos šalių siuntimo į atkuriamojo teisingumo paslaugų tarnybas ir vykdant atkuriamojo teisingumo procesą, turėtų būti atsižvelgiama į tokius veiksnius kaip *nusikaltimo pobūdis ir sunkumas, padarytų traumų dydis, pakartotinis aukos fizinės, seksualinės ar psichologinės neliečiamybės pažeidimas, skirtinga aukos ir nusikaltėlio galia, taip pat aukos amžius, branda ar intelektiniai gebėjimai*, kurie galėtų riboti ar mažinti aukos gebėjimą pasirinkti, atsižvelgiant į gautą informaciją, arba turėti įtakos tam, kad aukai rezultatas nebūs palankus (46 p.)²³⁹. Tokias paslaugas teikiančios tarnybos, siekdamos atitaisyti aukai padarytą žalą ir išvengti papildomos žalos, turėtų visų pirma atsižvelgti į aukos interesus ir poreikius. Valstybės narės įpareigojamos sudaryti palankesnes sąlygas tam tikrais atvejais siųsti baudžiamosios bylos dalyvius į atkuriamojo teisingumo paslaugų tarnybas, be kita ko, nustatyti tokio siuntimo sąlygų procedūras ar gaires (12 str.).

²³⁸ 40 Cases: Restorative Justice and Victim-Offender Mediation. Edited by Crosland P. and Liebmann M. Mediation UK. 2003, p. 6. Prieiga per internetą: <http://restorativejustice.pbworks.com/f/40_cases_final.pdf>; šiuo leidiniu siekta iliustruoti, kad mediacijai gali būti tinkamos baudžiamosios bylos dėl labai įvairių nusikaltimų, neapsiribojant tik lengviausiomis ar tam tikros rūšies nusikalstamomis veikomis.

²³⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES 2012 m. spalio 25 d., kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.

Kriterijus, pagal kuriuos baudžiamosios bylos šalys yra siunčiamos į mediaciją, valstybės įtvirtina įstatymuose, taip pat dalis jų nusistovi ir išgryninami praktikos, bendradarbiaujant įgalintiems siųsti šalis į mediaciją pareigūnams ir mediatoriams. Santykis tarp įstatymų ir praktikos suformuotų kriterijų skirtingose valstybėse varijuoja: anglosaksų teisinės sistemos valstybėse (pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje) ir Skandinavijoje (pavyzdžiui, Norvegijoje, Švedijoje) dauguma kriterijų formuluojami teisės aktų užribyje (mediacijos programos taisyklėse, teisėsaugos ir medicijos specialistų susitarimuose, praktikos apibendrinimuose ir pan.). Kontinentinės teisinės sistemos valstybėse kur kas dažniau matomi baudžiamosios bylos aplinkybių tinkamumo mediacijai įstatymų kriterijai.

Dauguma atkuriamojo teisingumo programų Europoje – ir tos, kurios yra pagrįstos įstatymu, ir tos, kurios veikia teisme ar bendruomenėje ar vis dar yra tiriamos – yra diversinio pobūdžio, t. y. bylos šalys yra siunčiamos iš baudžiamosios justicijos sistemos ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu ir patenka į atkuriamojo teisingumo procesą. Diversinis modelis baudžiamosios justicijos pareigūnams išsaugo sprendimo priėmėjo poziciją siunčiant proceso šalis į mediaciją ir tvirtinant medicijos rezultatus²⁴⁰. Būtent tais atvejais, kai medicijos sėkmė gali lemti baudžiamojo proceso nutraukimą, valstybių įstatymuose yra detaliausiai apibrėžiamos sąlygos, kurioms esant baudžiamosios bylos šalys gali būti siunčiamos į mediaciją. Kitais atvejais baudžiamosios bylos aplinkybių tinkamumo mediacijai taisyklės sudėliojamos bendradarbiaujant teisėsaugos pareigūnams ir mediatoriams.

Kai kurios valstybės mediciją baudžiamosiose bylose sieja tik su diversijos institutu, t. y. medicija galima tik ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu, kai yra galima baudžiamąjį procesą nutraukti, bausmės ar kitos poveikio priemonės pagal įprastinį baudžiamąjį procesą nepaskirti (pavyzdžiui, taip yra Rumunijoje). Yra valstybių, kur medicija galima ir kitais atvejais: kitų baudžiamojo proceso stadijų metu, esant dideliame nusikalstamų veikų, asmenų skaičiui. Konkretūs bylos

²⁴⁰ *Vanfraechem I.* New youth law in Belgium incorporates restorative justice // Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2007, Volume 8, Issue 1, p. 5–6. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol08_Issue01.pdf>.

aplinkybių tinkamumo kriterijai šiais atvejais įstatyme paprastai nenurodomi arba jie yra kur kas mažiau apibrėžti (pavyzdžiui, Vokietijoje, Lenkijoje ir kt.). Šiose valstybėse atkuriamojo teisingumo programos teoriškai gali būti taikomos visoms nusikaltimų rūšims, jei prokuroras ar teisėjas pripažįsta, kad byla tinkama mediacijai. Tačiau nusikaltimo rūšis ir kai kurios kitos bylos aplinkybės turi reikšmės, kokias pasekmes gali sukelti nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymas. Už nesunkius ar vidutinio sunkumo nusikaltimus kaltininkas gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės. Padarius sunkų ir labai sunkų nusikaltimą – teismas gali vertinti tokį susitaikymą kaip bausmę lengvinančią aplinkybę, skirti švelnesnę, negu įstatymuose numatyta, bausmę ar pan.

Verta atskirai aptarti dažniausiai valstybėse taikomus nusikalstamą veiką bei kaltininką ir auką apibūdinančius *kriterijus, kuriais remiantis vertinamos galimybės baudžiamosios bylos šalis siųsti į mediaciją*.

Mediacija baudžiamosiose bylose dažniausiai taikoma nesunkių ar vidutinio sunkumo nusikaltimų bylose. Paprastai būtent su tokio pavojingumo nusikalstamomis veikomis valstybių baudžiamuosiuose ir procesiniuose įstatymuose yra siejamos diversijos taikymo galimybės. Nusikalstamos veikos apibūdinamos nurodant baudžiamajame įstatyme numatytą maksimalų laisvės atėmimo ar kitos bausmės (pavyzdžiui, baudos) dydį už atitinkamo pavojingumo nusikalstamas veikas (analogijų galima būtų ieškoti ir Lietuvos BK 38 straipsnyje, kur numatyta sankcijos už tyčinius nusikaltimus riba (6 metai) yra artima kitų Europos valstybių įstatymuose raglamentuotai viršutinei sankcijos ribai, kada dar yra galima mediacija, pavyzdžiui, Čekijoje, Estijoje, Vengrijoje, Moldovoje, Lenkijoje, Portugalijoje, kur sankcijos viršutinė riba turi neviršyti 5 metų). Į šią kategoriją taip pat patenka (arba išskiriamos atskirai kaip tinkamos mediacijai) privataus kaltinimo baudžiamosios bylos²⁴¹. Kai kurios valstybės, išskirdamos mediacijai tinkamas arba kaip tik netinkamas nu-

²⁴¹ Rumunijoje mediacija baudžiamosiose bylose gali būti atliekama nusikaltimų, dėl kurių yra skundas, atveju. Prie tokių nusikaltimų šiuo metu yra priskiriami: smurtas prieš asmenį (išskyrus šeimos narius), sveikatos sutrikdymai, grasinimai, šmeižtas, kai kuriais atvejais neatsargūs sveikatos sutrikdymai ar išžaginimai. Cusmir A. A. Mediation Law in Romania // Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2006, Volume 7, Issue 2, p. 5–6. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol07_Issue02.pdf>.

sikalstamas veikas, remiasi rūšiniais nusikalstamų veikų požymiais (pavyzdžiui, Vengrijoje mediacija gali būti taikoma baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų asmeniui, su kelių eismo taisyklių pažeidimais susijusių nusikaltimų ir nusikaltimų nuosavybei bylose).

Kaltininko ir aukos mediacijos tinkamumas sunkių ir smurtinių nusikaltimų bylose yra nuolat svarstomas ir diskutuojamas daugelyje valstybių, kur baudžiamosiose bylose taikoma mediacija. Kritikai mano, kad šie nusikaltimai yra pernelyg sudėtingi ir žiaurūs, pasekmės pernelyg rimtos ir skaudžios, kad jų atžvilgiu galėtų būtų taikomos atkuriamojo teisingumo priemonės: viešasis interesas liktų neapgintas, nusikaltimo auka patirtų pakartotinę viktimizaciją. Net ir mediacijos taikymo sunkių smurtinių nusikaltimų atvejais šalininkai pripažįsta, kad mediacija nėra tinkama kai kurių ar net daugumos tokių bylų atveju, tačiau pabrėžia, jog ypač atidžiai vykdant atranką, dalyvaujant specialiai parengtiems mediatoriams, mediacija kai kuriose šiose jautriose bylose yra galima. Mediacija tokių nusikaltimų bylose paprastai taikoma priėmus nuosprendį, vykdant bausmę; mediacija nepakeičia tradicinio baudžiamojo proceso ar poveikio priemonių, bet papildo jas. Dažniausiai iniciatyvą rinktis šią mediaciją rodo auka, kuri tikisi tam tikro nusiramino, terapinio poveikio iš susitikimo su kaltininku, vienas kito išklauso, nusikaltimo pripažinimo ir atsiprašymo, t. y. to, ko tradicinio baudžiamojo proceso metu nubaudžiant kaltininką pasigendama²⁴².

Prie labiausiai diskutuojamų, ar yra tinkami mediacijai, taip pat reikėtų priskirti smurto artimoje aplinkoje, persekiojimo (angl. *stalking*), sunkius seksualinius nusikaltimus²⁴³. Tačiau konkrečių rūšių nusikaltimų tinkamumo ar netinkamumo mediacijai įvardijimas teisės aktuose nėra dažnas. Tai paliekama praktikams, tokiu būdu leidžiant įvertinti kiekvie-

²⁴² Wellikof I. Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: On the Way to Justice. Prieiga per internetą: <http://cardozo.jcr.com/vol5no1/note02.html#_ftnref129>. Plačiau žr. II.4.3. Penitencinė mediacija.

²⁴³ Delvigne A. Boundaries in Victim-Offender Mediation: Reflections on Mediation in Certain Cases and Crimes. 7th International Conference on Conferencing, Circles and Other Restorative Practices. Manchester, England, November 9–11, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.iirp.edu/pdf/man05/man05_delvigne1.pdf>; Bruckmuller K., Koss Ch. Diversion for promoting compensation to victims and communities during the pre-trial proceedings in Austria // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 116.

ną situaciją individualiai, neužkertant kelio tam tikriems atvejams vis dėlto pasiekti mediaciją.

Mediacijai netinkamais dažnai pripažįstami ir patys lengviausi, mažareikšmiai baudžiamojo įstatymo pažeidimai (pavyzdžiui, Vokietijoje, Kroatijoje). Siekiama, kad mediacija nepadidintų baudžiamojo įstatymo pažeidimų, kurių atžvilgiu taikoma kokia nors intervencija, skaičiaus (angl. *net-widening effect*).

Kai kurių valstybių (pavyzdžiui, Austrijos) įstatymuose nusikalstamos veikos, sukėlusios mirtį, numatytos kaip kliūtis taikyti tokią mediaciją, kurios sėkmė gali lemti baudžiamojo proceso nutraukimą. Tačiau tai neužkerta kelio taikyti mediaciją tokiose bylose apskritai, t. y. vėlesnių baudžiamojo proceso stadijų metu, jei aukos artimieji ir kaltininkas išreiškia tokį norą.

Tam, kad baudžiamoji byla būtų tinkama mediacijai, svarbios ir tokios sąlygos kaip aiškios bylos aplinkybės, ne per daug sudėtingas (tyrimo prasme) nusikaltimas. Mediacija nėra skirta sudėtingoms aplinkybėms narplioti, įrodinėti ir pan. Pastarieji kriterijai nėra įtvirtinami įstatyme, jie išsikristalizuoja praktikoje.

Kita grupė kriterijų, apibūdinančių bylos tinkamumą mediacijai, yra susiję su kaltininku ir auka. Pirmiausia, byloje turi būti aiškus individualus nukentėjusysis. Mediacijos metu svarbus konkrečių asmenų susitikimas, todėl ji netaikoma veikų, kurios formaliai neturi nukentėjusiojo, atveju (su narkotikais susijusios veikos, korupciniai nusikaltimai, vairavimas išgėrus šalyse, kuriose tokia veika laikoma nusikalstama, ir kt.). Auka gali būti ir juridinis asmuo, kuriam mediacijoje atstovauja konkretus asmuo (pavyzdžiui, Švedijoje į mediaciją perduotose bylose vos pusė aukų yra fiziniai asmenys, kiti – įvairūs juridiniai asmenys (parduotuvės, mokyklos ir kt.).²⁴⁴

Antras svarbus dalykas aptariant kriterijus, susijusius su kaltininku ir auka, – kaltininko ir aukos sutikimas dalyvauti mediacijoje. Jis turi būti duotas laisvai, savanoriškai ir gali būti atšauktas bet kuriuo metu iki mediacijos ar jai vykstant.

²⁴⁴ Jacobsson M., Wahlin L. W. The development of victim offender mediation in Sweden // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 214–215.

Pripažįstama, kad kaltininkas, bent iš dalies nepripažinęs savo kaltės dėl padarytos nusikalstamos veikos, neturėtų būti siunčiamas į mediaciją. Kaip minėta, mediacija nėra skirta bylos aplinkybėms nustatyti, taigi ir kaltės klausimui spręsti, jai įrodyti, o nepripažinęs kaltės kaltininkas taptų „kaltinamuoju“ arba „ginamuoju“, bet ne „kaltininku“ mediacijos procese²⁴⁵. Be to, vertinant iš aukos pozicijų, susidūrimas su kaltinamuoju, neigiančiu padarytą nusikalstamą veiką, dažnai yra išgyvenamas kaip pakartotinė viktimizacija. Panašius išgyvenimus auka patiria ir susidūrusi su kaltinamuoju, nesigailinčiu dėl savo padarytos nusikalstamos veikos. Mediacija neturėtų vykti ir su kaltininku, kuris linkęs grasinti ar užsipulti. Fizinis ir psichologinis aukos saugumas turėtų būti svarbiausias kriterijus sprendžiant, ar byla tinkama mediacijai.

Vienas iš neretai valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtinamų kriterijų – kaltininko kriminalinė praeitis. Mediacija paprastai netaikoma recidyvistų, pakartotinai per tam tikrą laiką nusikaltusių asmenų atžvilgiu, taip pat jei anksčiau panašiomis aplinkybėmis jau buvo taikyta mediacija, tačiau kaltininkas nesilaikė mediacijos metu pasiekto susitarimo. Šie kriterijai siejami su tais atvejais, kai sėkminga mediacija gali būti viena iš baudžiamojo proceso nutraukimo sąlygų. Paprastai tokiu būdu nutraukiant baudžiamąjį procesą tikimasi, kad mediacijos ar kitos intervencijos pakaks, jog asmuo ateityje nebenusikalstų. Minėti kaltininko kriminalinės praeities faktai verčia tuo suabejoti.

Mediacijos taip pat nerekomenduojama taikyti sudėtingose bylose, kuriose daug kaltininkų ir aukų, be to, jų vaidmenys susipynę. Jose kiekvienas ar bent keli dalyviai gali būti patyrę žalos, bet tuo pačiu metu ir būti kalti dėl incidento. Taip neretai nutinka baudžiamosiose bylose dėl eismo įvykių, muštynių ir kt.

Svarbu įvertinti, ar abi šalys pasirengusios mediacijai, ypač atkreipiant dėmesį į aukos gebėjimą išreikšti savo poreikius ir atstovauti savo interesams. Jei nors viena iš šalių nėra pajėgi suprasti mediacijos proceso esmę dėl amžiaus, protinio atsilikimo ar kitų priežasčių, byla laikoma netinkama mediacijai. Kai kuriose valstybėse yra nusistovėjusios tam tikros taisyklės dėl minimalaus mediacijos dalyvių amžiaus. Pavyzdžiui,

²⁴⁵ Price M. E. Comparing Victim-Offender Mediation Program Models // VOMA Quarterly, 1995, Vol. 6, No. 1. Prieiga per internetą: <<http://www.vorp.com/articles/compare.html>>.

Švedijoje jaunesni negu 12 metų vaikai mediacijoje dalyvauja tik išimtiniais atvejais. Užsienio valstybių patirtis rodo, kad prasminga, nepilnamečiams padarius nusikalstamą veiką, numatyti platesnes galimybes taikyti mediaciją (plačiau žr. dalyje II.4.1. Mediacija nepilnamečių baudžiamosiose bylose).

Bylos tinkamumo kriterijus vertina ne tik pareigūnas, siunčiantis bylos šalis į mediaciją, bet ir mediatorius (sprendimą dėl bylos dalyvių nukreipimo į mediaciją visada priima pareigūnas). Tai paprastai neteisiinių bylos tinkamumo mediacijai kriterijų peržiūra. Mediatorius iš dalyvaujančių asmenų surenka informaciją apie tai, kas įvyko. Tie duomenys dažnai suteikia daugiau informacijos ir šiek tiek skiriasi nuo duomenų, gautų iš policijos, prokuratūros ar kitų siuntusiųjų į mediaciją. Mediatorius, bendraudamas su kaltininku ir auka, vertina dalyvių tinkamumą, jų motyvaciją, gebėjimą komunikuoti su kita šalimi, aiškina jiems mediacijos esmę, tikslus, eigą, rezultatus, atsako į jų klausimus.

Pateikiame kelis pavyzdžius, kaip ir kokius mediacijai tinkamų baudžiamųjų bylų kriterijus įtvirtino Europos valstybės, priklausančios skirtingiems regionams ir teisinėms tradicijoms.

Švedijoje pagrindinės mediacijos baudžiamosiose bylose nuostatos įtvirtintos 2002 m. Mediacijos įstatyme²⁴⁶, kur, siekiant išlaikyti mediaciją lanksčią, pritaikomą įvairiausioms situacijoms ir aplinkybėms, apibrėžtos tik bendriausios taisyklės.

Mediacijos įstatyme apibrėžiama, kad baudžiamosios bylos šalys gali būti siunčiamos į mediaciją, jei apie nusikalstamą veiką buvo pranešta policijai ir kaltininkas pripažino savo kaltę. Kaltės pripažinimu siekiama, kad mediacija netaptų teisiniu procesu ir jos metu nebūtų diskutuojama dėl kaltės. Taip pat nustatoma, kad mediacijos metu susitikimas gali įvykti, jei auka ir kaltininkas savanoriškai sutinka dalyvauti mediacijoje ir yra tokio amžiaus ir brandos, kurie leidžia suprasti mediacijos procesą. Kaltininkui esant jaunesniam negu 12 metų, mediacija gali būti vykdoma tik išimtiniais atvejais.

²⁴⁶ *Lag (2002:445) om medling med anledning av brott*. Prieiga per internetą: <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-2002445-om-medling-med-_sfs-2002-445/?bet=2002:445>.

Mediacijos įstatymas nepateikia konkretesnių kriterijų, kaip nustatyti, ar byla tinkama mediacijos procesui. Pabrėžiama, kad įstatymo įtvirtinti tikslai – padidinti kaltininko supratimą apie nusikalstamos veikos padarinius ir drauge suteikti galimybę aukai įveikti nusikaltimo patirtį – yra pagrindiniai sprendžiant, ar byla tinkama mediacijai. Tokie pat svarbūs yra kaltininko ir aukos santykis, jų amžius, nusikalstamos veikos rūšis²⁴⁷. Teigiama, kad teisinis reguliavimas negali užkirsti kelio mediaciją taikyti baudžiamosiose bylose dėl kurių nors nusikalstamų veikų rūšių. Mediacija gali būti taikoma ir sunkių, ir nesunkių nusikaltimų atveju ir fizinį, ir juridinių asmenų atžvilgiu. Pripažįstama, kad vis dėlto yra nusikalstamų veikų, kurių dalyviams mediaciją taikyti derėtų jautriai. Mediacija nėra taikoma nusikalstamų veikų „be nukentėjusiųjų“ bylose (pavyzdžiui, dėl su narkotinėmis medžiagomis susijusių veikų). Mediacijai dažniausiai yra netinkamos bylos dėl seksualinių nusikaltimų, taip pat sunkūs smurtiniai nusikaltimai artimoje aplinkoje. Aiškinama, kad mediacija tokiais atvejais aukai gali būti žalinga. Kuo sunkesnis nusikaltimas, tuo atidžiau turi būti svarstoma, ką mediacija aukai gali pasiūlyti.

Švedijoje svarstytas klausimas, ar bylos dėl seksualinių nusikaltimų Mediacijos įstatyme turėtų būti išskirtos kaip mediacijai visiškai netinkamos. Vaiko teisių apsaugos tarnybos pabrėžė, kad mediacija neturėtų būti taikoma bylose dėl seksualinių nusikaltimų, kuriose aukos yra vaikai. Vis dėlto buvo apsispręsta įstatymu neuždrausti mediaciją taikyti ir seksualinių nusikaltimų atveju, pabrėžiant, kaip svarbu dėmesingai įvertinti aukos amžių ir brandą, gebėjimą suprasti mediacijos procesą apskritai, taip pat prieš siūlant mediaciją aukai spręsti, ar kiekvienas toks atvejis tinkamas²⁴⁸.

Nacionalinė Švedijos nusikaltimų prevencijos taryba²⁴⁹ pabrėžė, kad vienas iš svarbiausių mediacijos tikslų yra sumažinti įsitraukimo į nu-

²⁴⁷ Eriksson F. Victim-offender mediation in Sweden and South Africa, p. 27. Prieiga per internetą: <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/19708/1/gupea_2077_19708_1.pdf>.

²⁴⁸ Ten pat.

²⁴⁹ Wahlin L. Victim-offender mediation in Sweden in the 21st century. National Council for Crime Prevention. Brå-report 2005:14. English summary. Prieiga per internetą: <http://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800026027/1312548873189/2005_victim-offender_mediation_in_sweden.pdf>.

sikalstamą veiklą lygi. Mediacija turėtų ypač orientuotis į nusikaltimus, kurie rodo didelę kriminalinės karjeros riziką. Nacionalinė nusikaltimų prevencijos taryba išskyrė tris pagrindines nusikalstamų veikų rūšis, kurios rodo labai tikėtiną kriminalinės karjeros tęstinumą. Tai transporto priemonių vagystės, plėšimai ir vagystės. Nacionalinė nusikaltimų prevencijos taryba taip pat mano, kad mediacija turi būti ypač prieinama jauniems – 15–17 metų – kaltininkams. Kitas praktikos patvirtintas kriterijus, Švedijoje atrenkant bylas į mediaciją, yra pirmą kartą nusikaltę asmenys. Pakartotiniai nusikaltusių asmenų, ypač jaunų, bylos nėra visiškai netinkamos mediacijai, tačiau turėtų būti apsvarstoma, ar konkrečioje situacijoje gali būti pasiekti mediacijai keliama tikslai. Mediacija iš esmės nėra galima, jei kaltininkui buvo anksčiau taikyta, tačiau jis nevykdė priimto susitarimo²⁵⁰.

Praktikoje Švedijoje mediacija dažniausiai taikoma vagysčių iš paroduotųjų (30 proc.), sveikatos sutrikdymo (18 proc.), vandalizmo ir grafičių piešimo (16 proc.), įvairių kitokių vagysčių (12 proc.), grasinimų ir priekabiavimo bylose (9 proc.)²⁵¹.

Austrijoje sprendimo siųsti baudžiamosios bylos šalis į mediaciją kriterijai detalizuoti Baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose, numatančiuose sąlygas diversijai (galimam baudžiamojo proceso nutraukimui). Tai:

- 1) aiškios bylos aplinkybės;
- 2) nusikaltimas nėra labai sudėtingas;
- 3) nusikaltimas nesukėlė mirties;
- 4) nusikalstama veika turi priklausyti apskrities teismo arba regioninio teismo vieno teisėjo jurisdikcijai, t. y. už nusikalstamą veiką gali būti paskirta ne didesnė negu 5 metų laisvės atėmimo bausmė arba bauda;
- 5) bausmė nėra būtina norint užkirsti kelią kitiems nusikaltimams;
- 6) kaltininkas atlygino žalą.

²⁵⁰ Victim-offender mediation: Final report on a Swedish experiment. National Council for Crime Prevention. BRÅ-report 2000:8. English summary. Prieiga per internetą: <http://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800028972/1312880162162/2000_victim-offender_mediation_final_report.pdf>.

²⁵¹ Jacobsson M., Wahlin L. The development of victim offender mediation in Sweden // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 215.

Austrijoje mediaciją vykdanči organizacija glaudžiai bendradarbiauja su pareigūnais, ypač su prokurorais, įgalintais baudžiamųjų bylų šalis siųsti į mediaciją. Bendradarbiaujama ne tik tiriant konkrečias bylas, bet ir formuojant bendrą supratimą, kokios bylos yra tinkamos mediacijai, o kokios ne. Sprendžiant šį klausimą bendradarbiaujama ir su nusikaltimų aukų teises ginančiomis organizacijomis, moterų, kitomis socialinėmis organizacijomis, policija ir kt.

Austrijoje vyksta diskusija dėl mediacijos taikymo smurto artimoje aplinkoje ir persekiojimo bylose. Šiuo metu nėra užkirstas kelias taikyti mediaciją net ir šių nusikaltimų bylose. Austrijoje apsispręsta teikti paslaugą, atitinkančią aukštus standartus, diferencijuotą mediacijos kaltininko ir nukentėjusiojo atžvilgiu. Tai reiškia, kad mediaciją atlieka kvalifikuoti mediatoriai, o skirtingų rūšių byloms yra taikomi skirtingi kaltininko ir nukentėjusiojo mediacijos procesai (speciali metodika, mediatorių skaičius, jų lytis ir kt.). Šie reikalavimai suteikia galimybę užtikrinti, kad mediacija būtų tinkama labai įvairioms situacijoms.

Kaip netinkamos mediacijai Austrijoje pripažįstamos bylos, kuriose aukos ir kaltininko vaidmenys yra susipynę, pavyzdžiui, eismo įvykiai, slidinėjimo incidentai, muštynės, abipusių sužalojimų atvejai. Šiais atvejais visų įvykio dalyvių teisės yra pažeistos, tačiau dalis ar net visi yra ir kalti dėl kilusių padarinių. Taigi tuo pačiu metu asmenys yra ir aukos, ir kaltininkai²⁵². Sprendžiant, ar byla tinkama mediacijai, svarbu įvertinti ir konflikto šalių santykius. Austrijoje 55 proc. konfliktų, kurių šalys siunčiamos į mediaciją, kyla tarp iki konflikto buvusių pažįstamų asmenų (šeimos narių, draugų, bendradarbių, kaimynų). Šiais atvejais konflikto šalys, tikėtina, turės susitikti ir ateityje, todėl ypač svarbu sukurti planą, kaip tada jie galėtų bendrauti. Mediacija tokiais atvejais labai tinka.

Praktikoje Austrijoje apie 84 proc. visų atvejų, siųstų į mediaciją, yra susiję su agresija (užpuolimai, grasinimai, priekabiavimai, plėšimai ir kt.). Likusieji 16 proc. – daugiausia turtiniai nusikaltimai (vagystės, vagystės įsibraunant į patalpas, vandalizmas).

²⁵² *Bruckmuller K., Koss Ch.* Diversion for promoting compensation to victims and communities during the pre-trial proceedings in Austria // *European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure*, 2010, p. 116.

Galiojantys *Vokietijos* įstatymai nenustato jokių apribojimų asmenims, norintiems kreiptis į atkuriamojo teisingumo įstaigas ar naudotis kitomis atkuriamojo teisingumo programomis, neįtvirtina konkrečių nusikaltimų sudėčių, kurioms esant galėtų būti kaltininkas ir nukentėjusysis sutaikomi. Teoriškai mediacija galima ir sunkių nusikaltimų atveju. Suaugusieji po sėkmingos mediacijos gali tikėtis, kad baudžiamasis procesas bus nutrauktas, jei už jų padarytą nusikaltimą įstatymas numato ne didesnę negu 1 metų laisvės atėmimo bausmę ar 360 dienų baudos vienetų. Kitu atveju suaugusiesiems, dalyvavusiems mediacijoje, galima bausmę sušvelninti. *Vokietijos* baudžiamojo kodekso 46a straipsnyje išskirtos ir kitos sąlygos, būtinos priimant sprendimą baudžiamosios bylos šalis siųsti į mediaciją, o vėliau baudžiamąjį procesą nutraukti ar bausmę sušvelninti:

- kaltininkas įdėjo pastangų siekdamas susitaikyti su nukentėjusiuoju;
- kaltininkas visiškai atlygino žalą arba didžiąją žalos dalį, arba įdėjo daug pastangų žalai atlyginti.

Vokietijoje kaip sąlyga taikyti mediaciją baudžiamosiose bylose yra išskiriamas ir individualus nukentėjusysis. Sutaikinimo metu svarbus kaltininko ir nukentėjusiojo asmeninio susitikimo poveikis. Nukentėjusysis pokalbyje gali asmeniškai išreikšti savo jausmus, išsakyti savo nuoskaudas kaltininkui. Asmuo pats patiria skausmą arba neigiamą poveikį jo turčiai, todėl nori kompensacijos nors už dalį patirtų nuostolių. Tai skatina naudotis atkuriamojo teisingumo institutu. Šį institutą taikyti galima ir tada, kai nukentėję įmonė, įstaiga ar organizacija, tačiau jai turi atstovauti konkretus nukentėjusysis, suinteresuotas žalos atlyginimu ir pasiruošęs susitaikyti su kaltininku.

Vokietijos jaunimo teismo įstatyme pabrėžiamas ir kitas aspektas – sutaikinimo institutas negali būti taikomas mažareikšmių deliktų atvejais. Priešingas požiūris prieštarautų šio instituto esmei – būtų praplėstos baudžiamosios atsakomybės ribos. Smulkių nusikalstamų veikų atveju mediacija netaikytina ir suaugusiųjų bylose, nes įstatymas tokiose situacijose, remdamasis proporcingumo principu, užtikrina diversijos

galimybę be jokios intervencijos (net ir be mediacijos)²⁵³.

2006–2009 m. atlikto tyrimo duomenimis, Vokietijoje daugiausia į mediaciją siunčiamos baudžiamųjų bylų dėl nesunkių ir apysunkių nusikaltimų šalys²⁵⁴. Apie pusę visų atvejų sudarė bylos dėl sveikatos sutrikdymo. Taip pat dažni turiniai nusikaltimai (vagystės, neteisėtas turto užvaldymas, plėšimai), įžeidimai, šmeižtas, nusikaltimai asmens laisvei, viešajai tvarkai. Beveik du trečdaliai kaltininkų pažinojo nukentėjusįjį iki nusikaltimo.

Lenkijoje kaltininkas ir nukentėjusysis į mediaciją gali būti nusiųsti visų baudžiamojo proceso stadijų, taip pat ir bausmės vykdymo metu. Teisės aktai nenurodo, kokiose bylose, dėl kokių nusikalstamų veikų šalys gali būti siunčiamos į mediaciją. Vienintelė išimtis – kai mediacija gali būti sąlyginio baudžiamojo proceso nutraukimo pagrindas. Tada taikomi bendri sąlyginio baudžiamojo proceso nutraukimo pagrindai, įtvirtinti Lenkijos baudžiamojo kodekso 66 straipsnyje:

- 1) kaltininko kaltė ir nusikalstamos veikos socialiniai padariniai nėra ženklūs;
- 2) nusikalstamos veikos aplinkybės nekelia abejonių;
- 3) kaltininko, kuris nėra anksčiau teistas už tyčinį nusikaltimą, pažiūros, asmeninės savybės ir gyvenimo būdas suteikia pagrindą manyti, kad jis (ji) ateityje nebusikals.

Lenkijos baudžiamojo kodekso 66 straipsnio 2 ir 3 dalyse įtvirtinta, kad sąlyginis baudžiamojo proceso nutraukimas negali būti taikomas asmenims, kaltinamiems nusikaltimu, už kurio padarymą Kodeksas numato didesnę negu 3 metų laisvės atėmimo bausmę. Tačiau tais atvejais, kai nukentėjusysis susitaikė su kaltininku, kaltininkas atlygino žalą arba nukentėjusysis ir kaltininkas susitarė dėl žalos atlyginimo, sąlyginis baudžiamojo proceso nutraukimas gali būti taikomas ir už nusikaltimus, už kuriuos Kodeksas numato ne didesnę negu 5 metų laisvės atėmimo

²⁵³ Parosanu A. Final national report of Germany. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe, 2013, p. 6. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Germany.pdf>.

²⁵⁴ Parosanu A. Final national report of Germany. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe, 2013, p. 12. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Germany.pdf>.

bausmę. Taigi sėkminga mediacija ir jos metu sudarytas susitarimas dėl žalos atlyginimo praplečia sąlyginio baudžiamojo proceso nutraukimo taikymo ribas.

Teisėjų ir prokurorų apklausa apie mediaciją baudžiamosiose bylose Lenkijoje išryškino kelis bylų netinkamumo mediacijai kriterijus, susiformavusius praktikoje²⁵⁵. Kaip teigia šios apklausos respondentai (teisėjai ir prokurorai), jie į mediaciją nekreipė asmenų iš bylų:

- dėl ypač sunkių nusikaltimų;
- dėl pakartotinės viktimizacijos pavojaus, kai nukentėjusysis dėl amžiaus arba psichinės ar fizinės būklės nėra pajėgus dalyvauti mediacijos procese;
- dėl sudėtingos bylos aplinkybių visumos;
- dėl kaltininko ankstesnio teistumo;
- dėl tam tikrų rūšių nusikaltimų (nusikaltimai seksualinio apsisprendimo laisvei, finansiniai, ekonominiai nusikaltimai, su narkotinėmis medžiagomis susiję nusikaltimai).

Praktikoje Lenkijoje dažniausiai į mediaciją yra siunčiamos šalys bylose dėl nusikaltimų šeimai ir globai, sveikatos sutrikdymų ir turtinių nusikaltimų²⁵⁶.

Vengrijoje sąlygos mediacijai baudžiamosiose bylose yra taip pat susijusios su diversijos (nukreipimo iš baudžiamojo proceso) institutu. Būtent šiuos atvejus, kada baudžiamosios bylos šalys gali būti siunčiamos į mediaciją ir byla sprendžiama už tradicinio baudžiamojo proceso ribų, ir apibrėžia Vengrijos įstatymai. Pagal Vengrijos baudžiamojo proceso kodekso 221 straipsnį mediacijos procesas gali būti pradėtas baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų asmeniui, su kelių eismo taisyklių pažeidimais susijusių nusikaltimų ir nusikaltimų nuosavybei, už kuriuos numatyta ne didesnė negu 5 metų laisvės atėmimo bausmė. Vengrijos

²⁵⁵ *Stando-Kawecka B., Deszyska J.* Final national report of Poland. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe, 2013, p. 26. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Poland.pdf>.

²⁵⁶ *Juszkiewicz W.* Reparation as a mitigating circumstance when imposing a sentence – Mediation in Poland // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 122; *Stando-Kawecka B., Deszyska J.* Final national report of Poland. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe, 2013, p. 28. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Poland.pdf>.

baudžiamojo kodekso 36 straipsnis numato, kad tas, kuris padarė baudžiamąjį nusižengimą asmeniui, nuosavybei ar kelių eismo taisyklių pažeidimą arba nusikaltimą, už kurį numatyta ne didesnė negu 3 metų laisvės atėmimo bausmė, ir mediacijos metu atlygino žalą nukentėjusiajam priimtinu būdu, nėra baudžiamas. Jei asmuo padarė minėtos rūšies nusikaltimą, už kurį numatyta laisvės atėmimo bausmė neviršija 5 metų, ir mediacijos metu atlygino žalą nukentėjusiajam, tokiu atveju asmeniui gali būti švelninama baudžiamoji atsakomybė.

Mediacija negali būti taikoma, jeigu:

- 1) kaltininkas yra recidyvistas ar pakartotinai padarė tos pačios rūšies nusikaltimą;
- 2) nusikalstamą veiką padarė organizuota grupė;
- 3) nusikalstama veika sukėlė mirtį;
- 4) tyčinį nusikaltimą kaltininkas padarė lygtinio paleidimo ar bausmės vykdymo atidėjimo metu;
- 5) nepraėjo 2 metai nuo ankstesnio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės po mediacijos proceso²⁵⁷.

Praktikoje Vengrijoje dažniausiai į mediaciją siunčiami asmenys baudžiamosiose bylose dėl turtinių nusikaltimų (56 proc.), 28 proc. mediacijos procesų vyksta dėl su kelių eismo taisyklių pažeidimu susijusių nusikaltimų, 16 proc. – dėl nusikalstamų veikų prieš asmenį²⁵⁸.

Mediaciją taikyti Vengrijoje galima ir bausmės vykdymo metu – mediacijos programos ir kiti atkuriamojo teisingumo instrumentai papildo baudžiamąją justiciją. Įstatyme nėra apibrėžiami kriterijai, kokiose bylose šalys šios stadijos metu gali būti nusiųstos į mediaciją, tai sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju. Paprastai bausmės vykdymo metu mediacija taikoma sunkių nusikaltimų bylose²⁵⁹.

²⁵⁷ *Gorgenyi I., Jasco J.* Final national report of Hungary. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe, 2013, p. 7–8. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Hungaria.pdf>.

²⁵⁸ *Torzs E.* Mediation and the mediation procedure in Hungary for adult offenders // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 130–132.

²⁵⁹ *Barabas T.* Mediation and Restorative Justice during the execution of sentence, 2010. Prieiga per internetą: <<http://mereps.foresee.hu/en/segedoldalaks/news/230/158960ec05/213/>>.

Suomijoje pagal Įstatymą dėl mediacijos baudžiamosiose ir tam tikrose civilinėse bylose, įsigaliojusį 2006 m., įtariamieji ar kaltinamieji ir nukentėjusieji baudžiamosiose bylose gali būti siunčiami į mediaciją, jei tai laikoma tinkama, turint omenyje nusikaltimo esmę, jo padarymo būdą, kaltininko ir aukos santykius ir kitus nusikalstamos veikos aspektus. Sprendimas priimamas ne tik policijoje ir prokuratūroje, sprendžiant dėl bylos šalių siuntimo į mediaciją, bet ir mediacijos tarnyboje, kai sprendžiama, ar šalys yra tinkamos mediacijai. Nusikaltimais, dėl kurių baudžiamosios bylos yra tinkamos mediacijai, paprastai laikomi sveikatos sutrikdymai, vagystės, kitos turinio pobūdžio nusikalstamos veikos, taip pat neteisėtas automobilio panaudojimas, šmeižtas, sukčiavimas. Nesunkių nuosavybės nusikaltimų atveju, jei kaltininkas yra žinomas ir jis nori išspręsti konfliktą, auka, užuot pranešusi apie nusikaltimą policijai, gali kreiptis į mediacijos tarnybą. Suomijos mediacijos tarnybos ypač daug dėmesio skiria atvejams, kai nusikaltimus padaro vaikai ar jaunuoliai. Naujas mediacijos įstatymas nenumato jokių amžiaus ribų, kurioms esant asmuo galėtų dalyvauti mediacijoje. Tačiau bylos šalys negali būti siunčiamos į mediaciją, jei, atsižvelgiant į nusikaltimo pobūdį, aukai reikalinga speciali apsauga (pavyzdžiui, seksualiniai nusikaltimai prieš vaikus, kūno sužalojimai, kai auka yra labai jauna).

Jei mediacija sėkminga, Suomijoje yra parengiamas susitarimas, kuriame nurodomos nusikaltimo aplinkybės, susitaikymo turinys (detali žalos atlyginimo tvarka, terminai ir kitos svarbios aplinkybės), taip pat susitarimo neįvykdymo pasekmės. Kas vyksta toliau, labai priklauso nuo to, ar tai privatus kaltinimo byla, ar ne, taip pat nuo nusikaltimo sunkumo bei nuo kaltinimą palaikančio asmens. Privatus kaltinimo byloje sėkminga mediacija reiškia vieną – byla yra nutraukiama. Kitose bylose situacija yra sudėtingesnė. Viešasis interesas jose yra svarbesnis, todėl prokuroras kiekvieną kartą sprendžia, ar, atsižvelgiant į mediacijos rezultatus, yra pagrindas bylą nutraukti. Priimant sprendimą nusikaltimo pobūdis ir sunkumas, kaltininko asmenybė, jo socialinė branda yra svarbiausi ir lemiami veiksniai. Net jeigu prokuroras nusprendžia nenutraukti bylos, sėkminga mediacija Suomijoje turi teisinių pasekmių. Pirmiausia – mediacijos metu pasirašytas susitarimas leidžia teismui nenagrinėti žalos atlyginimo klausimų. Teismas patvirtina susitarimą kaip privalomą

vykdyti dokumentą. Tolesnė susitarimo vykdymo priežiūra patikima mediatoriui. Be to, mediacija gali turėti reikšmės ir teismui skiriant bausmę. Atsižvelgiant į mediacijos rezultatus, kaltininkas gali būti visiškai atleistas nuo bausmės arba ji gali būti sušvelninta²⁶⁰.

II.2.3. Subjektai, nukreipiantys baudžiamosios bylos šalis į mediaciją

Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R(99) 19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“ pabrėžiama, kad sprendimas siųsti baudžiamosios bylos šalis į mediacijos tarnybą, taip pat mediacijos procedūros įvertinimas turi būti paliktas teisėsaugos institucijų kompetencijai (9 p.). Taigi valstybės pareigūnai (prokurorai, teisėjai) baudžiamajame procese turi išskirtinę kompetenciją priimti esminius sprendimus dėl mediacijos – dėl baudžiamosios bylos šalių siuntimo į mediaciją, dėl jos rezultatų patvirtinimo, įvertinimo ir jų reikšmės kaltininko baudžiamajai atsakomybei ir tolesnei baudžiamosios bylos eigai.

Mediacija baudžiamosiose bylose yra galima, tik kai abi šalys, kaltininkas ir nukentėjęsysis, sutinka dalyvauti mediacijos procese. Kad šalys būtų siunčiamos į mediaciją, to neužtenka – būtinas ir kompetentingo valstybės pareigūno sprendimas. Priimdamas tokį sprendimą, valstybės pareigūnas patikrina, ar konkrečioje situacijoje yra visos būtinos įstatyme numatytos sąlygos mediacijos procesui pradėti, įvertina kriterijus, ar baudžiamoji byla tinka mediacijai. Europos šalyse didžiausias vaidmuo sprendžiant dėl baudžiamosios bylos šalių siuntimo į mediaciją yra skiriamas pagrindiniams ir svarbiausiems įgaliojimus turintiems baudžiamajame procese dalyvaujantiems valstybės pareigūnams – prokurorui ir teisėjui. Ir tai suprantama, kadangi prokuroras vadovauja ikiteisminiam tyrimui ir jį organizuoja, o teisėjas vadovauja teisminiu bylos nagrinėjimu.

²⁶⁰ Kinnunen A. Restorative justice and mediation in criminal cases in Finland // Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2007, Volume 8, Issue 3, p. 4–6. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol08_Issue03.pdf>.

mui. Pavyzdžiui, Vokietijoje ikiteisminiam tyrimui vadovauja prokuroras, todėl jis sprendžia, ar byla yra tinkama mediacijai, ir siunčia jos šalis į mediacijos procesą. Kai prokuroras užbaigia ikiteisminį tyrimą ir surašo kaltinamąjį aktą, procesinė atsakomybė už bylą pereina teismui. Ir bylos parengimo nagrinėti teisme, ir bylos nagrinėjimo teisiamejame posėdyje metu teismas turi tokias pat galimybes bylos šalis nukreipti į mediaciją, kaip ir prokuroras ikiteisminio tyrimo metu. Pavyzdžiui, jei teisėjas bylos teismo nagrinėjimo metu po nukentėjusiojo apklausos padaro išvadą, kad šioje byloje yra galimybė šalims susitaikyti, jis, kaltininkui ir nukentėjusiajam sutinkant, gali sustabdyti ir atidėti teisminį bylos nagrinėjimą, kol kaltininko ir nukentėjusiojo konfliktas bus sprendžiamas pasitelkus mediaciją²⁶¹. Panašiai numatyta ir Lenkijos baudžiamojo proceso kodekse – nurodoma, kad valstybinis prokuroras gali šalių ar savo iniciatyva, šalims sutikus, siųsti jas į mediaciją²⁶², o teisėjas, jei abi šalys sutinka, gali jas siųsti į mediaciją teismo nagrinėjimo metu²⁶³.

Teisės aktuose gali būti numatyta galimybė ir kitiems subjektams dėl nusikalstamos veikos kilusio konflikto šalis siųsti į sutaikinimo procesą. Pavyzdžiui, Lenkijoje ikiteisminio tyrimo metu tai gali padaryti ir policijos pareigūnas²⁶⁴, o Estijoje bylose, kur įtariamieji yra nepilnamečiai, kreiptis į mediacijos tarnybas gali ir nepilnamečių reikalų komitetai, bet po to, kai prokuroras ar teismas nusprendžia, kad nepilnamečiui paveikti gali pakakti ir kitų priemonių, o bausmę skirti nebūtina²⁶⁵.

Reguliuojant baudžiamojo proceso šalių siuntimo į mediaciją tvarką, svarbu numatyti tam tikras priemones, skatinančias ar įpareigojančias atsakingus subjektus skirti pakankamai dėmesio šiam klausimui, taip sudarant sąlygas, kad mediacija sklandžiai įsiliėtų į teisėsaugos ins-

²⁶¹ Mestitz A., Ghatti S. Victim-offender mediation with Youth Offenders in Europe. An Overview and Comparison of 15 countries. Netherlands: Springer, p. 229–259.

²⁶² Czwartosz E. Victim – offender mediation. Short notes from Poland. Prieiga per internetą: <http://www.restorativejustice.org/10fulltext/czwartosz/at_download/file>.

²⁶³ Ten pat.

²⁶⁴ Ten pat.

²⁶⁵ Fellegi B. Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in central and eastern Europe. European forum for victim-offender mediation and restorative justice. Belgium, Leuven, 2006, p. 25–29. Daugiau informacijos galima rasti: <<http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=10385>>.

titucijų praktiką. Viena iš tokių priemonių būtų procesiniame įstatyme numatyta pareiga minėtiems pareigūnams svarstyti galimybę kaltininką su nukentėjusiu asmeniu siųsti į mediaciją, įvertinti, ar baudžiamosios aplinkybės sudaro tam sąlygas, ir tuo klausimu priimti motyvuotą sprendimą. Su šiuo sprendimu turėtų būti supažindinamos proceso šalys. Taip pat galėtų būti įtvirtinta teisė, kad suinteresuotas asmuo turėtų galimybę apskųsti valstybės pareigūno procesinį sprendimą, jei baudžiamosios bylos šalys nebuvo siųstos į mediaciją, nors teisinės sąlygos tam buvo. Pavyzdžiui, Austrijos įstatymuose numatyta, kad tuo atveju, kai prokuroras nusprendžia baudžiamosios bylos šalių nesiųsti į mediaciją ir byla perduodama teisminiam nagrinėjimui, kaltininkas ir nukentėjusysis turi teisę tokį prokuroro sprendimą apskųsti²⁶⁶.

Be subjektų, kurie gali siųsti baudžiamosios bylos šalis į mediacijos procesą, minėtini ir kiti subjektai, kurie gali netiesiogiai inicijuoti mediacijos procesą, kreipdamiesi į valstybės pareigūnus, turinčius įgaliojimus priimti atitinkamus sprendimus. Šių asmenų, galinčių inicijuoti mediacijos procesą, esama gana daug, todėl dažniausiai įstatyme nėra atskirai vardijama. Tai gali būti nukentėjusysis, įtariamasis ar kaltinamasis ir jų atstovai (pavyzdžiui, advokatai, įstatyminiai atstovai), ikiteisminio tyrimo institucijos pareigūnas, vaiko teisių apsaugos tarnyba ir pan.

II.2.4. Mediacija ir baudžiamojo proceso terminai

Įtariamąjį ar kaltinamąjį ir nukentėjusįjį nusiuntus į mediacijos procesą, kyla dar vienas svarbus klausimas: kiek mediacijos procesas turėtų užtrukti ir ar jis turi įtakos baudžiamojo proceso eigai, o jei turi – kokios? Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacijoje Nr. R (99) 19 „Mediacija baudžiamosiose bylose“ nurodoma, kad, siunčiant baudžiamosios bylos šalis į mediaciją, turi būti nustatytas pri-

²⁶⁶ Kilchling M., Löschnig-Gspandl M. Legal and Practical Perspectives on Victim / Offender Mediation in Austria and Germany // International Review of Victimology. Great Britain: A B Academic Publishers, 2000, Vol. 7, p. 305–332. Prieiga per internetą: <<http://irv.sagepub.com/content/7/4/305.abstract>>.

imtiną terminą, per kurį kompetentingos teisėsaugos institucijos turi būti informuotos apie mediacijos proceso eigą ir rezultatus (16 p.).

Apskritai mediacijos procesas laikytinas procedūra, kuri padeda kur kas greičiau ir efektyviau nei klasikinis baudžiamasis procesas patenkinti ir nukentėjusiojo, ir kaltininko interesus, drauge ir viešąjį interesą. Dėl to bylos šalių siuntimas į mediaciją iš principo neturėtų būti laikomas bylos vilkinimu, priešingai – pastangomis dėl nusikalstamos veikos kilusias problemas išspręsti sparčiau ir rezultatyviau. Dėl to šiai procedūrai turėtų būti skiriama pakankamai laiko. Kita vertus, negalima pamiršti, kad visuomet egzistuoja rizika, jog mediacijos procese gali būti nepasiekta teigiamų rezultatų. Kadangi mediacijos procedūra drauge reiškia (ar turėtų reikšti) tam tikrą baudžiamojo proceso veiksmų intensyvumo sumažinimą arba net visišką sustabdymą (ypač veiksmų, kuriuose dalyvautų mediacijos proceso šalys), pernelyg ilgai užtrukęs ir nerezultatyviai pasibaigęs mediacijos procesas gali pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei dėl laiku nesurinktų visų reikiamų duomenų trūkumo, taip pat gali pernelyg užtęsti galutinio sprendimo baudžiamajame procese priėmimą ir taip pažeisti nukentėjusiojo interesą per kuo trumpesnę laiką gauti nusikalstama veika patirtos žalos atlyginimą, o kaltininkui – užtęsti jam skirtų procesinių prievartos priemonių taikymą ir taip pat pažeisti jo interesą, kad byla būtų ištirta ir išnagrinėta per kuo trumpesnę terminą. Bent apytiksliai mediacijos terminai svarbūs ir tam, kad proceso šalys ir pareigūnai orientuotųsi, kiek šis procesas gali trukti, ir tuo remdamiesi galėtų priimti sprendimus dėl mediacijos tikslingumo ar planuoti savo veiklą vykstant mediacijai.

Europos valstybėse mediacijai vykdyti numatyti skirtingi terminai, kurie nėra labai ilgi. Pavyzdžiui, Lenkijoje – 1 mėn.²⁶⁷, Albanijoje – 45 d., Italijoje – 2 mėn., Portugalijoje, Rumunijoje – 3 mėn., Vokietijoje, Slovėnijoje, Vengrijoje – 6 mėn.²⁶⁸. Be to, paprastai (ypač tada, kai numatyti

²⁶⁷ Fellegi B. Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in central and eastern Europe. European forum for victim-offender mediation and restorative justice. Belgium, Leuven, 2006, p. 39.

²⁶⁸ Coronas C. and core group "Going South". Restorative Justice: An Agenda for Europe. Supporting the implementation of restorative justice in the South of Europe. Belgium, Leuven, 2006, p. 28–39.

trumpesni terminai) yra numatoma galimybė esant reikalui pratęsti šiuos terminus dar mėnesį ar du. Lietuvoje taip pat būtų tikslinga numatyti neilgus, bet lanksčius (esant būtinybei – pratęstinus) terminus mediacijai atlikti.

Kokią įtaką baudžiamojo proceso eigai gali daryti mediacijos procesas? Ar tai sudarytų kliūčių atlikti tyrimo veiksmus, ar galėtų kelti grėsmę praleisti svarbius procesinius terminus?

Pirmiausia reikėtų atsiminti, kad, kaip jau buvo minėta anksčiau, mediacija yra tinkamesnė tais atvejais, kai nusikalstamos veikos aplinkybės yra aiškos ir nepernelyg sudėtingos, o kaltininkas pripažįsta savo kaltę. Mediacija nėra nusikalstamos veikos faktinių aplinkybių ar kaltės aiškinimosi procedūra, tai laikas, skirtas santykiams normalizuoti ir nusikalstamos veikos sukeltoms problemoms (pasekmėms) spręsti. Pareigūnai, sprendami, ar yra sąlygos, ar tinkamas metas proceso šalis siūsti į mediaciją, turėtų įvertinti, ar byloje surinkti ir įstatymų nustatyta tvarka užfiksuoti duomenys leidžia laikyti įvykio aplinkybes aiškiomis. Pareigūnai, priimdami tokį sprendimą, jau turėtų būti atlikę visus proceso veiksmus, kurie būtų būtini norint tęsti baudžiamąjį procesą mediacijos nesėkmės atveju ir kurių nebūtų galimybės atlikti šalims dalyvaujant mediacijos procese ar pasibaigus mediacijos procesui. Atlikti proceso veiksmus su proceso šalimis tuo metu, kai jos dalyvauja mediacijoje, vargu ar būtų tinkama praktika. Tai trikdytų neformalią ir geranorišką mediacijos proceso atmosferą, darytų spaudimą proceso šalims, trukdytų joms susikcentruoti į dialogą su kita šalimi. Tokiomis sąlygomis mediacija sunkiai galėtų pasiekti jai keliamus tikslus ir taptų beprasme.

2010 m., siekiant pagerinti (patikslinti) prokuratūros atliekamų ikiteisminių tyrimų (trukmės) statistiką, į BPK buvo sugrąžintas baudžiamojo proceso sustabdymo institutas (BPK 3¹ straipsnis)²⁶⁹.

²⁶⁹ Baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3(1) straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2010, Nr. 113-5742.

Baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3(1) straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 82, 89, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 178, 181, 208, 209, 210, 211, 212, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas: „2003 m. gegužės 1 d., įsigaliojus naujamam Baudžiamojo proceso kodeksui, neliko tyrimo nenustačius trauktino baudžiamojon atsakomybės asmens sustabdymo instituto. 2009 m. sausio 1 d. vien tik policijoje susidarė 397 363 ikiteisminio tyrimo medžiagų likutis, kuriose atliekami proceso veiksmai ir tyrimai, kuriose visi galimi veiksmai atlikti, o įtariamasis nenustatytas. Didžiąją jų dalį sudarė medžiagos, kuriose nenustatyti įtariamieji ir dar nesuėję patraukimo baudžiamojon atsakomybės senaties terminai. Praktikoje tokios medžiagos archyvuojamos, proceso veiksmai jose neatliekami, tačiau tokiu būdu iškraipomi statistiniai duomenys. Todėl tikslinga suteikti prokurorui teisę sustabdyti ikiteisminį tyrimą, kurio metu visi galimi veiksmai atlikti, o įtariamasis nenustatytas“²⁷⁰.

Neformaliose diskusijose dėl mediacijos baudžiamosiose bylose išsakoma minčių, kad galbūt ir mediacijos proceso metu reikėtų stabdyti baudžiamąjį procesą. Toks siūlymas nelaikytinas labai prasmingu dėl kelių priežasčių. Pirmiausia dėl to, kad baudžiamojo proceso stabdymo institutas apskritai kelia abejonių dėl savo prasmingumo, dėl to jo ir buvo atsisakyta rengiant naująjį Baudžiamojo proceso kodeksą. Statistikos tikslinimas laikytinas labai abejotinu pagrindu pildyti arba keisti Kodekso lygio įstatymus. Kokia būtų prasmė stabdyti baudžiamąjį procesą mediacijos proceso metu? Kad būtų pagrindas stabdyti įvairius baudžiamojo proceso terminus? Bet terminų problemą, jeigu ji kiltų, galima išspręsti paprasčiau – šalių siuntimą į mediaciją pripažįstant svarbia priežastimi procesinius terminus pratęsti ar atnaujinti. Argumentas, kad, sustabdžius ikiteisminį tyrimą vykstant mediacijai, tiksliau (gražiau) atrodytų tyrimų trukmės statistikos duomenys, nėra labai solidus. Galima priartinti mūsų kalbinto Generalinės prokuratūros prokuroro minčiai, kad, nepaisant to, jog prokuratūros strateginiuose planuose ikiteisminių tyrimų spartumas yra numatytas kaip vienas svarbiausių prioritetų, jo nereikėtų

²⁷⁰ Įstatymo projekto Nr. XIP-1378 aiškinamasis raštas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357401>.

absoliotinti, būtų galima šiek tiek aukoti atsižvelgiant į mediacijos pri-dėtinę vertę sprendžiant proceso šalių problemas. Proceso stabdymas keltų papildomų problemų – varžytų pareigūnų galimybes atlikti reika-lingus procesinius veiksmus, kur šalių dalyvavimas nebūtinai, stabdytų atliekamus proceso veiksmus (pavyzdžiui, paskirtas ekspertizes), keltų sunkiai išsprendžiamų klausimų dėl paskirtų kardomųjų ar kitokių proce-sinių prievartos priemonių (pavyzdžiui, laikino nuosavybės teisių apribo-jimo, skirto galimam civiliniam ieškiniui užtikrinti) taikymo proceso su-stabdymo metu, dėl skundų procese nagrinėjimo ir pan. Reikia pabrėžti ir esminį skirtumą tarp bylų, kuriose proceso sustabdymas šiuo metu galimas, ir bylų, kuriose galėtų vykti mediacija. Baudžiamojo proceso su-stabdymas šiuo metu yra numatytas tokiais atvejais, kai įtariamasis nėra žinomas ir tolesnis ikiteisminis tyrimas neturi aiškesnių perspektyvų (va-dinamosios „tamsios“ bylos). Mediacijos proceso atveju kaltininkas ne tik yra žinomas, bet ir pripažįsta nustatytas bylos aplinkybes, kurios yra aiškos. Taigi stabdyti baudžiamąjį procesą mediacijai vykdyti nebūtų pa-grįsta ir nuoseklu.

Gali kilti klausimas, ar mediacijos procedūra turi įtakos bendrie-siems ikiteisminio tyrimo terminams. BPK 215 straipsnio pirma dalis numato, kad jei per šešis mėnesius po pirmosios įtariamojo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas, įtariamasis, jo atstovas ar gynėjas ga-li paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vil-kinimo. BPK 176 straipsnio 1 dalis numato, kad ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausius terminus, bet ne ilgiau kaip: 1) dėl baudžiamojo nusižengimo – per tris mėnesius; 2) dėl nesunkių, apysun-kių ir neatsargių nusikaltimų – per šešis mėnesius; 3) dėl sunkių ir labai sunkių nusikaltimų – per devynis mėnesius. Antra šio straipsnio dalis nu-mato, kad dėl bylos sudėtingumo, didelės apimties ar kitų svarbių aplin-kybių šio straipsnio 1 dalyje numatytus terminus ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio prokuroro prašymu aukštesnysis prokuroras gali pratęsti rezoliucija. Šios nuostatos neturėtų varžyti šalių siuntimo į mediaciją ga-limybių. Kaip jau buvo minėta, prokuroro sprendimas siųsti proceso šalis į mediaciją negali būti vertinamas kaip ikiteisminio tyrimo vilkinimas. Proceso vilkinimu galėtų būti pripažinti tik tokie atvejai, kai šalys siun-čiamos į mediaciją nesant tam sąlygų: kai kaltininkas nepripažįsta savo

kaltės, kai nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės nėra aiškos ar pernelyg sudėtingos ir nesant kitų sąlygų. Galimą problemą dėl bendrųjų išteisminio tyrimo terminų, numatytų BPK 176 straipsnyje, sprendžia šio straipsnio 2 dalis, kuria remdamasis aukštesnysis prokuroras galėtų pripažinti mediaciją svarbia aplinkybe pratęsti išteisminio tyrimo terminus.

Ar mediacijos proceso metu neturėtų būti stabdomi apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminai? Atsakant į šį klausimą reikia turėti omenyje keletą momentų. Pirma, reikia atkreipti dėmesį į BK 95 straipsnyje numatytą apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminų trukmę ir ją palyginti su mediacijai reikalingo laiko trukme. Netgi nesunkiam ar neatsargiam nusikaltimui ištirti baudžiamajame įstatyme yra numatyti 8 metų senaties terminai, apysunkiam nusikaltimui 12 metų, sunkiems ir labai sunkiems nusikaltimams tirti terminai yra dar ilgesni. Tokiame kontekste mediacijai reikalingi vienas, du, rečiau keli mėnesiai neatrodo reikšmingas laiko tarpas. Kalbama apie bylas, kuriose aplinkybės yra aiškos, todėl prognozuoti, kad tokioms byloms išnagrinėti gali nepakakti įstatymo numatytų senaties terminų, nėra rimto pagrindo. Labai retai, bet gali pasitaikyti, kad nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės paaiškėja ir išteisminis tyrimas pradedamas likus visai nedaug laiko iki senaties terminų pabaigos. Tačiau ir tokiu išimtiniu atveju didelės problemos nebūtų. Sprendimą, ar tikslinga bylos šalis siųsti į mediaciją, priima pareigūnas. Jis, atsižvelgdamas į didelį laiko tarpą nuo nusikalstamos veikos padarymo ir trumpą laiko tarpą iki apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties termino suėjimo, turėtų įvertinti, ar verta siųsti proceso šalis į mediaciją. Ir sprendimas ne visuomet turėtų būti mediacijos nenaudai. Turint galvoje, kad, įstatymų leidėjo požiūriu, praėjus ilgam laiko tarpui nuo nusikalstamos veikos padarymo ir suėjus senaties terminams baudimas darosi beprasmis, kartais galbūt būtų tikslinga siųsti šalis į mediaciją net ir rizikuojant, kad jos metu ar mediacijai nepavykus gali sueiti kaltinamojo nuosprendžio priėmimo terminai. Kita vertus, tokiose situacijose sprendžiant, ar mediacija prasminga, reikia turėti omenyje ir tai, kad kuo daugiau laiko praeina po nusikalstamos veikos padarymo, tuo šalių dialogo prasmė ir jo pridėtinė vertė normalizuojant šalių santykius mažta. Atitinkamai menksta ir šios problemos,

ar mediacija turėtų veikti senaties terminus, aktualumas. Visa tai leidžia daryti išvadą, kad, reguliuojant mediacijos baudžiamosiose bylose procedūrą, nebūtų pagrindo koreguoti baudžiamojo įstatymo nuostatas dėl apkaltinamojo nuosprendžio senaties terminų.

II.2.5. Mediacijos baudžiamosios teisinės pasekmės

Baudžiamojo proceso šalių siutimas į mediaciją ir jos metu pasiektas susitarimas gali turėti įtakos baudžiamojo proceso eigai ir kaltininko baudžiamajai atsakomybei. Mediacijos rezultatų baudžiamoji teisinė ir baudžiamoji procesinė reikšmė labai priklauso nuo baudžiamojo proceso stadijos, kurios metu mediacija vyko. Be to, daug lemia padarytos nusikalstamos veikos pobūdis ir sunkumas, ją padaryta žala, taip pat mediacijos proceso rezultatai ir jo dalyvių pastangos pasiekti teigiamą rezultatą – susitarimą, kitos aplinkybės.

Mediacijos teisinės pasekmės dažniausiai pasireiškia, kai mediacija yra vykdoma iki nuosprendžio baudžiamojoje byloje priėmimo. Daugelio Europos valstybių įstatymai nustato, kad laiko tarpas iki nuosprendžio priėmimo baigiasi tada, kai teismas išeina į pasitarimų kambarį priimti sprendimą, taip pat valstybių numatyta, kad sėkmingo mediacijos proceso iki nuosprendžio priėmimo baudžiamoji teisinė pasekmė gali būti baudžiamosios bylos nutraukimas įtariamajam ar kaltinamajam arba teismo nuosprendžiu skiriamos bausmės ar kitos poveikio priemonės sušvelninimas ar jos nepaskyrimas (mediaciją vertinant kaip baudžiamąją atsakomybę lengvinančią aplinkybę, pagrindą skirti švelnesnę, negu įstatymo numatoma, bausmę ar atleisti nuo bausmės, ar atidėti jos vykdymą). Jungtinių Tautų išleistame leidinyje „*Handbook on Restorative justice programmes*“ nurodoma, kad kai taikinimo procesas vyksta iki nuosprendžio priėmimo, žinia apie pasiektą susitarimą tarp kaltininko ir nukentėjusiojo gali būti perduota teismui, kad būtų įtraukta į sankciją ar į probacijos sąlygas²⁷¹. Pagal Europos Tarybos Ministrų Komiteto reko-

²⁷¹ Handbook on Restorative justice programmes. Criminal justice handbook series. United Nations office on drugs and crime. United Nations, New York, 2006. Prieiga per internetą: <https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf>.

mendaciją Nr. R (99) 19 sprendimas dėl sėkmingos mediacijos nutraukti baudžiamąją bylą turi turėti tokį patį statusą, kaip ir teismo sprendimas ar nuosprendis ir užkirsti kelią baudžiamajam persekiojimui dėl tų pačių aplinkybių (17 p.).

Baudžiamoji byla gali būti nutraukta tik tada, kai mediacijos procesas vyksta sėkmingai. Mediacijos metu gali būti pasiekti tokie rezultatai: 1) konfliktas visiškai išspręstas; 2) kompromisas pasiektas tik iš dalies, susitarta tik dėl kai kurių klausimų; konstatuojama, kad konsensuso nepasiekta; 3) mediacijos tikslų nepasiekta²⁷². Sėkminga mediacija gali būti traktuojama dvejopai: kaip susitarimo tarp kaltininko ir aukos pasiekimas mediacijos metu arba kaip ne tik susitarimo pasiekimas, bet ir jo įgyvendinimas²⁷³. Lietuvos Respublikos BK numatoma, kad atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikius galimas, kai įtariamasis savo noru atlygina ar pašalina fiziniam ar juridiniam asmeniui padarytą žalą arba susitaria dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo, t. y. nėra reikalaujama visiškai atlyginti žalą, užtenka tik susitarti.

Belgijoje²⁷⁴, Prancūzijoje, Portugalijoje, Vengrijoje ir kai kuriose kitose šalyse siekiant sėkmingos mediacijos nepakanka pasirašyti susitarimą tarp kaltininko ir nukentėjusiojo. Kad baudžiamoji byla galėtų būti nutraukta, būtina ir įgyvendinti šį susitarimą. Įvykdžius susitarimą, mediatorius kreipiasi į pareigūną (dažniausiai į prokurorą), kuris nusiuntė proceso šalį į mediaciją, ir praneša, kad mediacijos procesas baigėsi sėkmingai. Tik tada pareigūnas priima sprendimą baigti baudžiamąjį procesą. Pavyzdžiui, Makedonijos baudžiamojo proceso kodekso 496 straipsnyje numatyta, kad baudžiamasis procesas kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius nutraukiamas tokia tvarka: 1) mediacijos procesas užbaigiamas tarp mediatoriaus ir šalių pasirašytu susitarimu; 2) šis rašyti-

²⁷² *Uscila R.* Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. Mokslinis-metodinis leidinys. Vilnius: Mokslo aidai, 2005, p. 136.

²⁷³ *Fellegi B.* Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in central and eastern Europe. European forum for victim-offender mediation and restorative justice. Belgium, Leuven, 2006, p. 58.

²⁷⁴ *Burssens D.* Penal mediation in Belgium. Insights on the basis of registered data. Paper presented at the ESC Conference, 13th of september 2012, Bilbao (Spain). Prieiga per internetą: <http://nicc.fgov.be/upload/files/ODcriminologie/2012BiSpaperESC_EN.pdf>.

nis susitarimas privalo būti tuoj pat nusiųstas kompetentingam teismui; 3) iki rašytinio susitarimo sąlygų įvykdymo termino pabaigos kaltininkas privalo pateikti kompetentingam teismui įrodymus, kad įvykdė visas mediacijos metu pasiektos susitarimo sąlygas; 4) teisėjas, gavęs įrodymus, kad susitarimas buvo pasiektas, priima sprendimą nutraukti procesą²⁷⁵.

Baudžiamoji atsakomybė po sėkmingos mediacijos gali būti švelninama, kai baudžiamąją bylą nutraukti dėl tam tikrų nusikalstamų veikų yra negalima. Pavyzdžiui, Estijoje nusikalstamų veikų, už kurias baudžiamajame įstatyme numatyta maksimali didesnė nei penkerių metų bausmė, atveju mediacijai pavykus gali būti sumažintas bausmės dydis²⁷⁶. Įstatymai neįtvirtina, kiek būtent turi būti sumažinama bausmė, kiekvieno atveju paliekama tai nuspręsti bausmę skiriančiam teismui. Taip pat kai kuriais atvejais baudžiamąją atsakomybę švelninti galima, net ir mediacijos procesui pasibaigus nesėkmingai. Pavyzdžiui, Suomijoje nepilnamečių justicijos bylose formaliai nepavykusi mediacija tarp kaltininko ir nukentėjusiojo nėra laikoma nesėkminga. Ji traktuojama kaip kaltininko veiksmai, siekiant pašalinti jo (jos) padaryta nusikalstama veika sukeltus padarinius arba užkirsti jiems kelią. Tokiu atveju teismas gali atsižvelgti į kaltininko veiksmus, kurių jis ėmėsi mediacijos proceso metu, ir priimti sprendimą sumažinti skiriamą bausmę arba atsisakyti ją skirti²⁷⁷. Vokietijos BK 46b straipsnyje numatyta, kad kaltinamajam, kuris, bandydamas susitaikyti su nukentėjusiuoju, nuoširdžiai dėjo pastangas atlyginti žalą, teismas gali sušvelninti skiriamą bausmę²⁷⁸. Taigi, bausmę sumažinti galima ne tik sėkmingos mediacijos atveju.

²⁷⁵ Code of Criminal Procedure of the former Yugoslav Republic of Macedonia (English version). Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.

²⁷⁶ Fellegi B. Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in central and eastern Europe. European forum for victim-offender mediation and restorative justice. Belgium, Leuven, 2006, p. 26.

²⁷⁷ Mestitz A., Ghetti S. Victim-offender mediation with Youth Offenders in Europe. An Overview and Comparison of 15 countries. Netherlands: Springer, p. 118.

²⁷⁸ Criminal Code in the version promulgated on 13 November 1998, Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I p. 3322, last amended by Article 3 of the Law of 2 October 2009, Federal Law Gazette I p. 3214. Prieiga per internetą: <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html>.

Mediacija yra galima ir priėmus apkaltinamąjį nuosprendį (penitencinė mediacija)²⁷⁹. Dėl vėlyvos baudžiamojo proceso stadijos nuo mediacijos proceso ikiteisminio tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu skiriasi bausmių vykdymo metu galimos mediacijos teisinės pasekmės. Pavyzdžiui, Ispanijoje pagal šalyje galiojančius bausmių vykdymo įstatymus žalos atlyginimas arba bent bandymas atlyginti žalą gali būti traktuojamas kaip resocializacijos ženklas. Todėl mediacijos proceso metu pasiektas susitarimas, apimantis žalos atlyginimą, gali turėti teisiųjų pasekmių tolesniam bausmės atlikimui, t. y. atsižvelgiant į tai nuteistasis gali būti paleistas lygtinai²⁸⁰.

II.3. Mediacijos procesas ir mediatoriaus vaidmuo mediacijos procese

Mediacijos procesas

Mediacija – tai lankstus konfliktų sprendimo būdas, įgyvendinamas įvairiomis formomis ir stiliais. Mediacija pirmiausia priklauso nuo to, konflikto šalys susitiks akis į akį (tiesioginė mediacija) ar ne (netiesioginė mediacija)²⁸¹. Tiesioginė mediacija – tai tokia mediacijos forma, kada konflikto šalys susitinka akis į akį mediatoriaus sukurtoje saugioje aplinkoje. Bendras šalių susitikimas dažniausiai vyksta vėliau, mediatoriui organizavus paruošiamuosius individualius susitikimus su šalimis. Akis į akį susitinkama tik tada, kai šalys sutinka dalyvauti tokia susitikime. Mediacijos procese gali dalyvauti šalis palaikantys asmenys, bet jie nėra aktyvūs proceso dalyviai. Jų parama svarbi dėl fizinio buvimo. Netiesioginė (šaudyklinė) mediacija – kai konflikto šalys nesusitinka akis

²⁷⁹ Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Albanijoje, Slovėnijoje, Airijoje, Čekijoje, mediacija baudžiamosiose bylose galima tik iki nuosprendžio priėmimo, bausmės vykdymo metu mediacija nebegalima.

²⁸⁰ Coronas C. and core group "Going South". Restorative Justice: An Agenda for Europe. Supporting the implementation of restorative justice in the South of Europe. Belgium, Leuven, 2006, p. 41.

²⁸¹ Report on restorative justice models. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

į akį, o bendrauja netiesiogiai per neutralią trečiąją šalį (mediatorių). Šalių bendravimas organizuojamas laiškais, vaizdo ar garso pranešimais. Mediatorius atlieka informacijos perteikėjo funkciją. Pranešimo, skirto kitai šaliai, perteikimo būdas gali turėti įtakos bendravimo sėkmei ir galutiniam rezultatui.

Be tiesioginės ir netiesioginės mediacijos, gali būti dar ir kitų formų, pavyzdžiui, vadinamasis surogatinis (pakaitinis) aukos ir kaltininko dialogas (angl. *surrogate victim-offender dialogue*). Ši dialogo forma tin-ka, kai auka nenori susitikti su savo skriaudėju ir vietoj jos dalyvauja su-rogatinė auka, išgyvenusi panašią patirtį. Manoma, kad surogatinės aukos kaltininkui daro tokį pat arba labai panašų poveikį. Toks dialogas gali būti taikomas ir bendraujant su surogatiniais kaltininkais. Susitikimas su netikru kaltininku yra naudingas aukai, kuri nori patirti atkuriamojo teisingumo proceso naudą, bet nenori susitikti su savo skriaudėju akis į akį. Taip pat toks dialogas gali būti organizuojamas kaip paruošiamasis susitikimas su tikru kaltininku²⁸².

Mediacijos procesas gali turėti ne tik įvairių formų, bet ir stilių. Me- diacijos stilius – mediatoriaus mediacijai keliamų tikslų, proceso orien- tacijos, mediatoriaus įsitraukimo į procesą intensyvumo ir jo taikomų technikų visuma²⁸³. Skiriami trys pagrindiniai mediacijos stiliai: 1) lengvi- namasis; 2) vertinamasis; 3) transformuojamasis.

Z. Zumeta teigia, kad 1960–1970 m. buvo praktikuojamas tik vienas mediacijos stilius, kuris dabar vadinamas lengvinamąja (angl. *facilitative*) mediacija²⁸⁴. Šis stilius dar laikomas grynąja mediacija (angl. *pure media- tion*), o jos šalininkai neigiamai pasisako apie kitus stilius²⁸⁵. Lengvinamo- sios mediacijos stiliaus mediatoriaus vaidmuo procese pasyvus. Media- torius atsakingas už proceso struktūrizavimą siekiant padėti dalyviams

²⁸² Introduction to restorative justice. Prieiga per internetą: <<http://johnhoward.ab.ca/docs/modules/RestorativeJustice/RSTJ0101-Introduction.pdf>>.

²⁸³ Tvaronavičienė A. Mediacijos stiliai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 58–75.

²⁸⁴ Zumeta Z. Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Media- tion, 2000. Prieiga per internetą: <<http://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>>.

²⁸⁵ Tvaronavičienė A. Mediacijos stiliai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 58–75.

pasiekti abi šalys tenkinantį sprendimą²⁸⁶. Mediatorius mediacijos procese neturi teisės patarti ar reikšti savo nuomonę dėl galimų sprendimų²⁸⁷. Konflikto šalys pačios yra atsakingos už sprendimo priėmimą, o mediatoriaus vaidmuo yra padėti pasiekti tokį sprendimą, kuris atneštų šalims laukiamų rezultatų. Tokia pagalba gali būti suteikiama užduodant klausimus, aiškinantis šalių pozicijas, bandant įžvelgti interesus, slypinčius už išsakytų pozicijų, padedant šalims ieškoti galimų sprendimo variantų ir juos analizuoti. Apskritai lengvinamosios mediacijos mediatorius yra atsakingas už procesą, o jo sprendimo rezultatas – šalių atsakomybė²⁸⁸.

Visiškai kitoks yra vertinamasis mediacijos stilius. Šio stiliaus mediatoriai yra aktyvūs proceso dalyviai, galintys daryti įtaką šalių nuomonei ir susitarimo turiniui²⁸⁹. Mediatoriai, išryškindami ginčytino klausimo trūkumus, nuspėdami teisėjo ir (ar) prisiekusiųjų sprendimą, tiesiogiai dalyvauja ieškant geriausio sprendimo. Vertinamojo stiliaus mediatoriams labiau rūpi šalių teisės, o ne jų interesai ir poreikiai. Dažnai organizuojami atskiri susitikimai su šalimis ir jų advokatais – praktikuojama „šaudyklinė diplomatija“. Mediatoriai padeda įvertinti šalių teisinę ir finansinę pozicijas, išryškina mediacijos ir teisinio proceso trūkumus ir pranašumus. Galima teigti, kad vertinamojo mediacijos stiliaus mediatoriai gali daryti tiesioginę įtaką priimant sprendimą²⁹⁰.

Kaip minėta monografijos II.1 dalyje, 1994 m. R. B. Baruch Bush ir P. F. Joseph pasiūlė transformuojamosios mediacijos stilių²⁹¹. Autoriai į konfliktą ragino pažvelgti kaip į transformacijos ir moralinio augimo galimybę. Šio stiliaus šalininkai teigė, kad taikomuose modeliuose (lengvinamajame ir vertinamajame) per daug dėmesio skiriama sprendimo priėmimui. Jų nuomone, konflikto šalys pačios turi nuspręsti, joms reikia

²⁸⁶ Zumeta Z. *Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation*, 2000. Prieiga per internetą: <<http://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>>.

²⁸⁷ Sondaitė J. Mediacijos stilių lyginamoji analizė // *Socialinis darbas*, 2004, Nr. 3(2), p. 115 (114–118).

²⁸⁸ Zumeta Z. *Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation*, 2000. Prieiga per internetą: <<http://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>>.

²⁸⁹ Tvaronavičienė A. Mediacijos stiliai // *Mediacija* (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 58–75.

²⁹⁰ Zumeta Z. *Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation*, 2000. Prieiga per internetą: <<http://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>>.

²⁹¹ Ten pat.

sprendimo ar nereikia. Todėl transformuojamojo stiliaus tarpininkai net nekelia tikslo rasti sprendimą. Jiems yra svarbiau pakeisti šalių požiūrį į konfliktą ir į vienas kitą, pagerinti tarpusavio santykius²⁹². A. Tvaronavičienė teigia, kad „ši mediacijos stilių reikia vertinti ne tik sociologiniu, bet ir psichologiniu požiūriu, nes tokiu būdu vedamo proceso rezultatais laikomas ne ginčo išsprendimas, o šalių sprendimo metu įgyta patirtis ir naujos savybės“²⁹³.

Trumpai apžvelgtos galimos mediacijos formos ir stiliai rodo, kad mediacija yra itin lankstus procesas, labai priklausantis ir nuo mediatoriaus. Pasirinktas mediatoriaus darbo stilius gali konflikto sprendimo procesą pakreipti skirtingomis kryptimis: gali būti išsprendžiamas sudėtingas konfliktas, kita vertus, nesudėtingas konfliktas gali atsidurti aklaivietėje²⁹⁴. Netinkamų mediacijos stilių nėra, jei dirba kvalifikuoti, savo veiklos sritį išmanantys mediatoriai.

Kalbant apie mediacijos procesą svarbu panagrinėti ne tik jo formas ir stilius, bet ir tai, iš kokių dalių dažniausiai susideda pats procesas. Mokslinėje literatūroje galima rasti įvairių mediacijos proceso skirstymo į etapus pavyzdžių. Vieni autoriai skiria keturis, kiti – septynis ar daugiau etapų. Nėra vienos konkrečios mediacijos etapų paradigmos, nes mediacijos etapų klasifikacijų esama daug, o pats mediacijos procesas gali būti skirtingai organizuojamas atsižvelgiant į mediatoriaus darbo stilių, šalių poreikius, konflikto pobūdį ir kt. Pavyzdžiui, A. J. Stitt (1998) skiria septynis etapus: 1) pasiruošimas; 2) šalių pasisakymai; 3) interesų nustatymas; 4) problemų nustatymas; 5) idėjų svarstymas (minčių lietus); 6) sprendimo pasirinkimas; 7) pabaiga²⁹⁵. K. K. Kovach aprašo devynis privalomus mediacijos etapus (preliminarūs susitarimai, mediatoriaus įvadas į mediaciją, šalių pasisakymai, informacijos rinkimas, problemų identifikavimas, galimų sprendimų paieška, derybos, susitarimo pasirašymas, mediacijos pabaiga) ir keturis papildomus proceso komponentus (ventiliacija,

²⁹² *Sondaitė J.* Mediacijos stilių lyginamoji analizė // Socialinis darbas, 2004, Nr. 3(2), p. 115.

²⁹³ *Tvaronavičienė A.* Mediacijos stiliai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė *Kaminskienė N.*). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 67.

²⁹⁴ Ten pat, p. 73.

²⁹⁵ *Stitt A. J.* Alternative Dispute Resolution for Organization. Ontario: John Wiley & Sons Canada, LTD, 1998, p. 108–123.

darbotvarkės nustatymas, individualūs susitikimai su šalimis – *caucus*, tikrovės nustatymas), kurie pagal poreikį gali būti įtraukti į proceso eigą arba neįtraukti²⁹⁶. Jungtinių Amerikos Valstijų atstovas M. S. Umbreit aukos ir nusikaltusiojo mediacijos procesą skirsto į keturis svarbiausius etapus²⁹⁷: 1) mediacijos proceso inicijavimas; 2) pasiruošimas mediacijai; 3) mediacijos sesija; 4) stebėseną. Minėti etapai skirstomi į smulkesnius poetapius (stadijas). Pavyzdžiui, mediacijos sesijoje skiriamos tokios stadijos: a) mediatoriaus įvadas į mediaciją; b) šalių pasisakymai; c) gilinimasis į konfliktą; d) sprendimo paieška; e) susitarimo parengimas ir pasirašymas. R. Uscila mediacijos procesą baudžiamojoje justicijoje aprašo šešiais etapais: 1) įvadas-susipažinimas; 2) įvykio pasakojimas, abiejų šalių išklausa; 3) gilinimasis į kilusį konfliktą (pasikeitimas informacija tarp šalių); 4) sprendimo galimybių kūrimas, galimų konflikto sprendimo variantų paieška ir susitarimo pasiekimas; 5) susitarimo parengimas ir pasirašymas; 6) sprendimų (susitarimų) įgyvendinimo stebėseną ir mediacijos apibendrinimas²⁹⁸. Taigi mediacijos proceso etapų klasifikaciją gali būti įvairių. Šiame skyriuje nesiekiama pateikti vieno nuoseklaus mediacijos etapų aprašo, o tik norima apžvelgti būtinas mediacijos proceso sudedamąsias dalis, kurios yra neatsiejamos nuo aukos ir kaltininko mediacijos proceso. Sudedamosios proceso dalys pabrėžiamos siekiant proceso metu gauti geriausius rezultatus. Mediacijos praktika patvirtina, kad struktūruotas procesas ne tik palengvina mediatoriaus darbą, bet proceso stadijos reikalingos siekiant patenkinti aukos ir kaltininko poreikius, skatina šalių tarpusavio supratimą, emocijų raišką, padeda rasti abi šalis tenkinantį sprendimą.

Organizuojant mediaciją svarbu turėti omenyje, kad tai kitoks procesas nei bylos nagrinėjimas teisme, kur dažnai aukos jaučiasi atstumtos, nusivylusios baudžiamosios justicijos sistema. Teismo bylos nagrinėjimo procese aukos dažnai yra paliekamos nuošalyje be jokios galimybės

²⁹⁶ Kovach K. K. *Mediation principles and practice*. St. Paul: West Publishing Co, 1994.

²⁹⁷ Umbreit M. S. *The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research*. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001, p. 34–64.

²⁹⁸ Uscila R. *Mediacija baudžiamojoje teisėje // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.

arba su minimalia galimybe daryti įtaką procesui. Baudžiamosios justicijos profesionalai retai skiria laiko, kad aukos išsipasakotų apie baimes ir kilusį nerimą. Kai nukentėję nuo nusikaltimų asmenys suvokia, kad yra ignoruojami, neinformuojami apie proceso eigą ar jo baigtį, jiems kyla pyktis ir nepasitikėjimo visa baudžiamosios justicijos sistema jausmas. Dėl to aukos jaučiasi dvigubai viktimizuojamos – pirmiausia kaltininko, o vėliau pačios teisingumo sistemos²⁹⁹. Mediacijos procesas aukai suteikia galimybę susitikti su kaltininku saugioje aplinkoje ir pasikalbėti apie įvykį. Ir auka, ir kaltininkas yra įtraukiami į aktyvų konflikto nagrinėjimo procesą³⁰⁰.

Mediacijos procese mediatorius turėtų elgtis lanksčiai, proceso eigą priderinti prie konflikto šalių lūkesčių ir noro pasiekti juos tenkinantį sprendimą. Procesas privalo būti organizuotas taip, kad abi konflikto šalys turėtų galimybę susitikti su mediatoriumi individualiai, proceso metu būtų skirta pakankamai laiko pasisakymams, diskusijoms, kitai (kitoms) šalims išklausti ir sprendimui priimti³⁰¹. Nors nesutariama, kiek ir kokių yra pagrindinių mediacijos etapų, visų mediacijos procesų tikslas yra toks pat – išspręsti konfliktą, atkurti santykius, atlyginti nusikaltimu padarytą žalą. Kalbant apie būtinus mediacijos proceso komponentus svarbu aptarti, kas ir kaip gali procesą inicijuoti, kokius veiksmus reikia atlikti dar prieš mediacijos sesiją ir kuo būtina pasirūpinti mediacijos proceso metu.

Inicijuojant mediacijos procesą sprendžiama, ar konfliktas tinka mediacijos procesui. Užsienio valstybėse³⁰² paplitusi įvairi mediacijos inicijavimo praktika. Ji dažnai reglamentuojama teisės aktais. Inicijuoti mediaciją gali: a) abi konflikto šalys; b) viena iš ginčo šalių; c) ne ginčo šalys. Baudžiamosios teisės ginčiuose mediaciją dažniau inicijuoja teisėsaugos institucijų atstovai (policijos pareigūnai, prokurorai, teisėjai ar šalių advo-

²⁹⁹ Umbreit M. S. The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001.

³⁰⁰ Ten pat.

³⁰¹ Atutienė E. Mediacijos etapai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 98–99.

³⁰² European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure, 2010. Priėgta per internetą: <http://www.iars.org.uk/sites/default/files/Restorative%20justice%20report%20_%20Hungary.pdf>.

katai), o ne pačios konflikto šalys. Mediaciją įgyvendinančios valstybės dažniausiai yra apibrėžusios, kuriose bylose yra galima mediacija, o kuriose negalima. Vadovaujantis nustatytais atrankos kriterijais priimamas sprendimas dėl bylos tinkamumo mediacijai. Mediatorius iš gautų procesinių duomenų³⁰³ turi nuspręsti, ar konfliktas gali būti sprendžiamas mediacijos būdu, ir tik, atlikus tokį pirminį bylos vertinimą, pradėdama ruošti mediacijos sesijai: šalys informuojamos apie galimybę dalyvauti mediacijos procese, su šalimis susitinkama individualiai.

Mediatorius apie galimybę dalyvauti mediacijos procese gali informuoti šalis telefonu ar registruotu laišku. Pirminio kontakto (telefoninio pokalbio) metu mediatorius privalo glaustai ir korektiškai informuoti šalis apie patį mediacijos procesą, susitarti dėl individualių susitikimų. Pirmasis mediatoriaus pokalbis su šalimis yra lemiamas, dažnai lemia mediacijos sėkmę. Mediatorius pokalbio metu turi būti kategoriškas ir įtikinantis, bet drauge jautrus, lankstus derindamas susitikimo vietą ir laiką. Telefoninio pokalbio metu svarbu kompetentingai pateikti reikiamą (tik būtiną) informaciją, nes jei apie procesą bus pateikta per daug informacijos, šalys gali nejausti poreikio su mediatoriumi susitikti individualiai, o jei mediatorius darys per didelį spaudimą, šalys bus linkusios atsakyti „ne“³⁰⁴.

Nagrinėjant baudžiamąsias bylas labai svarbu, kad mediatorius prieš mediacijos sesiją susitiktų su kiekviena šalimi atskirai. Tokių susitikimų metu mediatorius privalo įvertinti, ar šalys mediacijos procese yra pajėgios konfliktą spręsti, ar jos gali dalyvauti savarankiškai³⁰⁵. Priešmediacinio susitikimo metu mediatorius plačiau papasakoja apie mediacijos procesą, jo eigą, pristato bendravimo taisykles ir pagrindinius principus, kuriais vadovaujamasi, paaiškina, ko šalys gali tikėtis iš mediacijos, aptaria svarbiausius privalumus ir galimą riziką. Individualių pokalbių pabaigoje abi šalys turi išreikšti norą dalyvauti mediacijos procese. Tik šalims

³⁰³ Baudžiamosiose bylose policija, prokuratūra, teismas ar kt. institucija, nusprendusi konflikto nagrinėjimą nukreipti mediatoriui, gali jam perduoti tam tikrus procesinius dokumentus.

³⁰⁴ *Umbreit M. S. The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001, p. 37–38.*

³⁰⁵ Ten pat, p. 37–47.

sutikus mediatorius gali organizuoti bendrą mediacijos posėdį³⁰⁶. Po individualių susitikimų mediatorius turi būti įsitikinęs, kad mediacijos procesą pristatė suprantamai, konflikto šalys jį suprato, sutiko dalyvauti savo noru, niekieno neverčiamos. Šis etapas baigiamas mediatoriui suderinus visiems tinkamą mediacijos sesijos laiką ir vietą.

Svarbu paminėti, kad mediatorius, organizuodamas individualius susitikimus, pirmiausia susisiečia su kaltininku³⁰⁷ ir tik gavęs nusikaltusiojo sutikimą kreipiasi į auką ir kviečia dalyvauti mediacijoje, drauge informuoja, kad kaltininkas jau išreiškė norą dalyvauti procese. Taip elgiamasi norint apsaugoti auką nuo antrinės viktimizacijos padarinių³⁰⁸.

Mediatorius, ruošdamasis mediacijos sesijai, turi pagalvoti, kaip mediacijos metu užtikrins šalių saugumą. Iki bendro susitikimo privalu išsiaiškinti ir susitarti, kurie asmenys papildomai dalyvaus mediacijos procese (nepilnamečiai palaikantys asmenys, komediatoriai, advokatai ir kt.). Šalims jaustis saugiai padeda ir atsakingai parinkta, tinkamai paruošta susitikimo vieta. Aukos ir kaltininko mediacijos praktikoje susitikimo vieta parenkama atsižvelgiant ir į įvykio aplinkybes (nusikaltimo pobūdį, asmenų charakteristikas), ir į šalių poreikius (norus)³⁰⁹. Mediacijos procesui geriausiai tinka mediacijos centro patalpos, kurios yra specialiai įrengtos ir pritaikytos tokiems procesams. Vadovaujantis geros mediacijos praktikos pavyzdžiais, mediacijos kambarys turi būti įrengtas jaukiai, kad šalys jaustųsi gerai, patalpa ir joje esantys daiktai netrikdytų ar nekeltų nepatogumų. Kitas svarbus aspektas – šalių susodinimas proceso metu. Mediatorius turi iš anksto apgalvoti, kur jis sėsis, kurios vietos bus skirtos konflikto šalims. Rekomenduojama šalis sodinti viena priešais ki-

³⁰⁶ Rekomenduojama šalims duoti pasirašyti dėl mediacijos susitarimą, kad šalys išreiškia norą dalyvauti procese, ir sutikimą, kad mediaciją ves nurodytas mediatorius.

³⁰⁷ Išimtis yra tie atvejai, kai pats nukentėjęsysis kreipiasi dėl mediacijos.

³⁰⁸ Aukos, be tiesioginio neigiamo poveikio, patirto iš nusikalstamos veikos, gali patirti pakartotinių negatyvių išgyvenimų, kai sutikusios dalyvauti mediacijoje vėliau sužinos, kad nusikaltusioji šalis neketina dalyvauti šiame procese. Auka gali jaustis atstumta, pažeminta ir netgi kalta dėl įvykusio nusikaltimo.

³⁰⁹ *Uscila R. Mediacija baudžiamojoje teisėje // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 258.*

tą, taip sudarant galimybę užmegzti akių kontaktą (susėsti trikampiu)³¹⁰. Jei procese dalyvauja du mediatoriai, rekomenduojama sėdėti kvadratu, t. y. šalys viena priešais kitą, o mediatoriai tarp jų. Ruošdamasis mediacijos sesijai mediatorius taip pat privalo pasirūpinti kanceliarinėmis priemonėmis: rašikliais taisyklėms ir (ar) sutarčiai pasirašyti, švaraus popieriaus lapais, geriamuoju vandeniu, kava, arbata ir pan.³¹¹

Mediacijos sesija – tai bendras konflikto šalių ir mediatoriaus susitikimas. Visos mediacijos sesijos pradedamos mediatoriaus pasisakymu – monologu, kuris ir yra laikomas mediacijos sesijos pradžia. Mediatoriaus pasisakymas turėtų būti glaustas ir aiškus. Susitikimo pradžioje šalys dažnai yra įsitempusios, todėl joms gali būti sunku sutelkti dėmesį į ilgą mediatoriaus monologą³¹². Mediatorius turėtų pradžioje prisistatyti, supažindinti atvykusias šalis, jei jos nėra pažįstamos, priminti jo paties vaidmenį procese, mediacijos eigą, taisykles, tikslus ir proceso naudingumą. Mediatorius turi įsitikinti, kad šalys supranta, kaip vyks procesas, dalyvauja jame laisvu apsisprendimu, supranta savo vaidmenį procese.

Šalys pasisako dažniausiai iš karto po mediatoriaus kalbos. Pasisakymų tikslas – suteikti šalims galimybę nepertraukiamai papasakoti apie įvykį, pristatyti įvykį savo požiūriu ir būti išklaustoms. Aukos ir kaltininko mediacijos metu šalių pasisakymai dažnai būna pilni emocijų, nes šalys kalba ne tik apie faktus, bet ir išreiškia savo jausmus. Todėl svarbu, kad šie šalių pasakojimai vyktų aplinkoje, kurioje nėra kaltinimų, įžeidimų ar grasinimų. Tik turėdamos tokias sąlygas šalys galės ir laisvai, nevaržomai pasisakyti, ir išgirsti viena kitos patirto įvykio aplinkybių paaiškinimus, asmeninius pastebėjimus, kaip visa tai jie mato³¹³. Mediatorius, klausydamasis šalių pasakojimų, geriau susipažįsta su konflikto šalimis, gali tinkamai įvertinti situaciją.

³¹⁰ *Umbreit M. S.* The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001, p. 15.

³¹¹ *Stitt A.* Alternative dispute resolution for organizations. Toronto: John Wiley & Sons, 1998, p. 108.

³¹² *Umbreit M. S.* The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001, p. 50–52.

³¹³ *Uscila R.* Mediacija baudžiamojoje teisėje // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė *Kaminskienė N.*). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 263–266.

Kitas svarbus mediacijos žingsnis – nustatyti konfliktuojančių asmenų interesus ir konkrečias problemas. Mediatorius padeda šalims suprasti viena kitą, suvokti, kas įvyko, ko ir kodėl šalys viena iš kitos nori³¹⁴. Toks gilinimasis į išsakytus faktus ir įvykio aplinkybes šalis jaudina ir yra labai svarbus siekiant suvokti to įvykio padarinius. Interesų išgryninimas padeda mediatoriui suprasti, kas yra svarbu konkrečiame mediacijos procese, planuoti šalių bendravimą ateityje. Siekdamas palengvinti šalių tarpusavio bendravimą mediatorius gali naudoti tokias technikas: nepertraukiamą klausymąsi, klausimų uždavimą, tiesioginį šalių bendravimą. Kai interesai pasidaro aiškūs, stengiamasi nustatyti spręstinus klausimus ir problemas³¹⁵. Mediatorius nuolatos skatina šalis tiesiogiai keistis informacija. Labai svarbu, kad šalys tinkamai suprastų viena kitos interesus, nepradėtų neigti ankstesnių parodymų ar, atsiliepdamos į kitos šalies pasisakymą, nepultų jų išsakydamos naujus kontrargumentus. Taigi mediacijos procese šalims sudaroma galimybė pateikti savo požiūrį į esamą situaciją, pasitikslinti rūpimus klausimus ir gauti į juos atsakymus. Svarbu ir tai, kad šalys turi galimybę įsigilinti į kito žmogaus patirtį ir pažvelgti į konfliktą viena kitos akimis.

Ieškodamas problemos sprendimo būdų mediatorius negali pateikti savo siūlymų ir priimti sprendimo už šalis. Jis gali tik įvairiais būdais (panaudodamas užduotis, namų darbus, minčių lietu) skatinti šalis ieškoti jas labiausiai tenkinančių problemos sprendimo būdų. Ieškoti sprendimų turi pačios šalys, o mediatorius veikia kaip nešališkas tarpininkas, tik padedantis šalims bendrauti³¹⁶. Sudaręs galimų pasiūlymų sąrašą,

³¹⁴ Ten pat, p. 266–270.

³¹⁵ *Atutienė E.* Mediacijos etapai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė *Kaminskienė N.*). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 110.

³¹⁶ Galimi atvejai, kai šalims per vieną kartą nepavyksta pateikti konstruktyvaus problemos sprendimo varianto, todėl galima ir rekomenduojama šalims užduoti namų darbus arba, padarius pertrauką, panaudoti tam tikrus metodus: minčių lietu, smegenų šturmą. Taip pat, ieškodamas sprendimo, mediatorius gali užduoti tikslinamuosius klausimus apie anksčiau jau pasakotą informaciją. Būna atvejų, kad konflikto šalys sprendimo variantą pasiūlo pasakodamos apie įvykį, tačiau mediatorius sąmoningai neskatina apsispręsti iškart, siekdamas, jog šalys turėtų galimybę išsamiai pasisakyti ir tik tada kalbėtų apie konkrečius pasiūlymus. Dar vienas galimas būdas prakalbinti šalis yra pradėti diskusiją, tiesiogiai nesusijusią su nagrinėjamo konflikto tema. Diskusijai turi pritarti abi šalys.

mediatorius padeda šalims atsirinkti tuos sprendimus, kurie geriausiai tenkintų abiejų šalių poreikius.

Aukos ir kaltininko mediacijos procese tikslinga šalims suteikti galimybę susitikti su mediatoriumi atskirai. Individualūs pokalbiai su šalimis vadinami *caucus* susitikimais. Tokia galimybė šalys gali pasinaudoti arba nepasinaudoti. R. Uscilos teigimu, individualūs šalių pokalbiai su mediatoriumi praverčia jam pastebėjus, kad procesas pateko į aklavietę, šalis užsiblokavo ir nenori judėti toliau, kad vienas iš dalyvių pavargo, kai reikia per kelias minutes mintyse sudėlioti įvykio aplinkybes, kai mediatorius mato, kad tarp šalių tvyro labai didelė įtampa ir viena iš šalių (arba abi) gali nesusivaldyti, kai šalys nepaiso mediatoriaus pastabų³¹⁷. Jeigu mediatorius nusprendžia organizuoti individualų susitikimą, jis turi tai padaryti su abiem ginčo šalimis atskirai. Tokio susitikimo metu konflikto šaliai suteikiama galimybė bendrauti su mediatoriumi asmeniškai, nejaučiant įtampos, streso. Visa, kas vyksta susitikus, yra konfidencialu, mediatorius neturi teisės gautos informacijos atskleisti kitai šaliai ar kitaip panaudoti bendrame susitikime. Konfidencialumo principo gali būti iš dalies nepaisoma, jeigu šalis sutinka.

Mediacija paprastai baigiama susitarimo parengimu ir jo pasirašymu. Mediatorius padeda šalims parengti susitarimą (dokumentą), patvirtinantį bendrą konflikto šalių priimtą sprendimą. Paruoštą dokumentą pasirašo abi šalys ir įsipareigoja jį vykdyti. Jei šalių pasirašytas susitarimas nėra vykdomas, nukentėjusioji šalis informuoja apie tai teisėsaukos atstovus ir bylos nagrinėjimas gali būti (yra) atnaujinamas.

Mediatoriaus vaidmuo mediacijos procese

Siekiant užtikrinti aukštą mediacijos proceso kokybę svarbu, kad procesui vadovautų kompetentingas mediatorius. Nuo paties mediatoriaus priklauso, ar procesas bus sėkmingas. Mediatorius – tai asmuo, sukaupęs įvairiausių gyvenimiškąją patirtį, turintis individualių savybių, kurias gali pritaikyti mediacijos procese. Po pirminių mediacijos mokymų

³¹⁷ Uscila R. Mediacija baudžiamojoje teisėje // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 268.

treneriai, ruošiantys mediatorius, turėtų paskatinti kiekvieną būsimą mediatorių pasirinkti individualų darbo stilių, atitinkantį jų asmenines savybes³¹⁸. Kitas svarbus aspektas yra tai, kad mediacija – interdisciplininė šaka, mediatoriais gali būti įvairių sričių atstovai. Būtina pasirūpinti, kad visi mediatoriai, nepriklausomai nuo jų išsilavinimo, įgytų nustatytas bazines žinias ir įgūdžius. Dažnai yra diskutuojama, kokias žinias ir įgūdžius turėtų turėti mediatorius, jos yra įgimtos ar gali būti išmokstamos³¹⁹. Atsižvelgiant į tai ir siekiant aukštos mediacijos kokybės galima pasirinkti dvi kryptis. Pirmą kryptį – mediatoriais būti atrenkami asmenys, jau gimę jais būti, o tikslinių mokymų ir praktikos metu įgyjami trūkštami įgūdžiai ir žinios. Antra kryptis – identifikuoti mediatoriui reikalingus praktinius įgūdžius ir gebėjimus, sukurti mokymų programas, pagal kurias nuo pagrindų būtų ruošiami būsimi mediatoriai. Įgyvendinant mediaciją baudžiamojoje justicijoje labai svarbu turėti aiškiai apibrėžtus praktikos standartus, mediatorių akreditaciją, privalomų individualių ir (ar) grupinių profesinės veiklos stebėtojų³²⁰ praktiką, nes tai apsaugo konflikto šalis ir visuomenę nuo netinkamos mediacijos.

Taigi aukšta mediacijos paslaugų kokybė yra svarbi siekiant efektyvaus atkuriamojo proceso. Konflikto šalys, sutikusios dalyvauti mediacijoje, turi teisę į saugią aplinką ir procesą, vadovaujamą asmens, tikro specialisto, išsiskiriančio visais būtinais įgūdžiais. Mokslinėje literatūroje, mediacijos vadovėliuose pabrėžiama, kad kertinės mediatoriaus darbo atramos yra žinios, gebėjimai ir asmeninės savybės³²¹.

Kalbant apie būtinas žinias, kurias turi įgyti kiekvienas mediatorius, kol kas nėra priimtas aiškus ir griežtas reikalavimas, ką turi išmanyti me-

³¹⁸ Kovach K. K. *Mediation principles and practice*. St. Paul: West Publishing Co, 1994.

³¹⁹ Ten pat.

³²⁰ Individuali supervizija – tai individualaus konsultavimo procesas, skirtas įvairių sričių specialistams, esantiems sunkioje, neapibrėžtoje situacijoje. Grupės supervizija – tai grupinio konsultavimo procesas, kai grupės nariai tiesiogiai nesusiję darbiniais ryšiais, bet yra tos paties srities specialistai arba to paties lygmens darbuotojai (pavyzdžiui, skirtingų organizacijų socialiniai darbuotojai, vadybininkai ar vadovai). Prieiga per internetą: <<http://www.supervizija.lt/>>.

³²¹ Račelytė D. Mediatoriaus žinių ir gebėjimų svarba // *Mediacija* (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 114.

diatorius. Mediacijos programose paprastai apibrėžta, kokių žinių turi įgyti mediatoriai. Australijos nacionaliniuose mediatoriaus akreditavimo standartuose: praktikos standartuose (angl. *National mediator accreditation standards: practice standards*, March 2012) nurodoma, kad mediatoriai turi būti kompetentingi, gebėti pritaikyti žinias, įgūdžius, etikos supratimą ir įsipareigojimus. Šiuose standartuose išvardijamos svarbios žinių sritys: konflikto prigimtis, apimanti galios ir prievartos dinamiką; mediacijos tinkamumas; pasirengimas mediacijai, atranka, įgyvendinimas; komunikacijos modeliai konfliktinėse ir derybinėse situacijose; derybų dinamika mediacijoje; tarpkultūriniai mediacijos ir konfliktų sprendimo klausimai; mediacijos proceso principai, etapai ir funkcijos; mediatoriaus vaidmenys ir funkcijos; palaikančiųjų asmenų, teisininkų ir kitų profesionalų vaidmenys bei funkcijos mediacijos procese; mediaciją reglamentuojantys teisės aktai, apibrėžiantys konfidencialumo, susitarimų įvykdymo ir mediatoriaus atsakomybės klausimus³²².

Minėtuose Australijos nacionaliniuose mediatoriaus akreditavimo standartuose nurodomi svarbiausi mediatorių gebėjimai³²³: pasirengimas ir konflikto diagnozė mediacijoje; abiejų šalių įtraukimas sprendžiant konfliktą ir šalių bei konflikto patikrinimas įvertinant jų tinkamumą mediacijai; mediacijos proceso vedimas ir valdymas; tinkami bendravimo įgūdžiai; derybų technikos ir mediatoriaus vaidmuo palengvinant derybas ir problemų sprendimą; mediatoriaus intervencijos, tinkamos tipiškiesiems sunkumams mediacijoje įveikti; potencialus atsakas į stiprias emocijas, galios disbalansą ir smurtą; atskirų individualių susitikimų su šalimis taikymas bei šaudyklinė³²⁴ mediacija; mediacijos sutarties rengimas esant atitinkamoms sąlygoms.

Mediatoriai profesionalai 2003–2005 m. interviu metu, kalbėdami apie asmenines savybes, padedančias tapti gerais mediatoriais, teigė,

³²² National Mediator Accreditation Standards: Practice Standards, March 2012, p. 9. Prieiga per internetą: <<http://www.msb.org.au/sites/default/files/documents/Practice%20Standards.pdf>>.

³²³ Ten pat.

³²⁴ Šaudyklinė mediacija – tai netiesioginės mediacijos forma, kada konflikto šalys nesusitinka akis į akį, o bendrauja netiesiogiai per neutralią trečiąją šalį (mediatorių). Plačiau: Report on restorative justice models. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.

kad dirbant tokį darbą svarbiausia savybė yra kantrybė. Mediatoriai turi būti nusiteikę pakartotinai klausytis jau girdėtų dalykų. Turi būti tolerantiški, suprasti, kad sutarimas gali būti pasiektas greitai. Antra svarbi savybė – mokėjimas išklausti. Tai padeda suprasti, kas vyksta ir kaip galima geriausiai padėti šalims. Trečia savybė – kuklumas, suprantant savo trūkumus, pripažįstant, kad kitų požiūris gali būti geresnis. Ketvirta – viltis ir optimizmas³²⁵.

K. K. Kovach pastebėjo, kad nagrinėjant bet kurį konfliktą ar problemą yra būtina komunikacija, todėl vienas iš svarbiausių mediatoriaus įgūdžių yra gebėjimas bendrauti. Svarbu ne tik mokėti tiesiogiai bendrauti su konflikto šalimis, bet ir sugebėti paskatinti tarpusavyje bendrauti šalis. Mediacijos procese dažnai siunčiama ir priimama ir verbalinė, ir neverbalinė informacija, todėl itin svarbu, kad mediatorius gebėtų tinkamai perduoti ją konflikto šalims ir iš jų priimti³²⁶.

Apertieji mediatoriui reikalingi įgūdžiai, gebėjimai ir žinios neapibrėžia, nepasako, koks procese yra mediatoriaus vaidmuo. Netgi sudėtinga būtų sudaryti baigtinį mediatoriaus vaidmenų sąrašą. Mediatorius gali būti vadinamas eismą reguliuojančiu pareigūnu, kuris mediacijos procese konflikto šalims parodo bendravimo kelią. Mediatorius yra ir palengvintojas (fasilitatorius), ir „laidininkas“ tarp konfliktuojančių šalių, nukreipiantis reikiama linkme. Proceso metu mediatoriaus vaidmenys keičiasi: kartais mediatorius bus tik stebėtoju ir proceso prižiūrėtoju, o kitą kartą bus mokytoju, ne tik padedančiu šalims suprasti įvykio aplinkybes, bet ir mokančiu proceso³²⁷. Galima vardyti daug mediatoriaus vaidmenų, tačiau svarbiausia pabrėžti tai, kad jis yra atsakingas už mediacijos procesą, o ne už turinį. Tad mediatorius pirmiausia yra proceso vadovas. Pagrindinis jo vaidmuo yra prižiūrėti, paremti ir kontroliuoti patį procesą. Mediacija per daugelį metų pasiekė tokių gerų rezultatų visų pirma paties proceso, o ne mediatoriaus dėka. Aukštos kvalifikacijos mediato-

³²⁵ *Račelytė D.* Mediatoriaus žinių ir gebėjimų svarba // *Mediacija* (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė *N. Kaminskienė*). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 115–116.

³²⁶ *Kovach K. K.* *Mediation principles and practice*. St. Paul: West Publishing Co, 1994.

³²⁷ Ten pat.

rius dažniau nei ne toks kompetentingas specialistas pasiekia, kad šalys susitartų. Manoma, kad nuoseklus šalių „ėjimas“ per mediacijos proceso stadijas tiesiai veda prie abi šalis tenkinančio konflikto sprendimo.

II.4. Kai kurios specifinės mediacijos kategorijos

II.4.1. Mediacija nepilnamečių baudžiamosiose bylose

Tarptautiniuose teisės aktuose, skirtuose nepilnamečių justicijai, išskirtinis dėmesys skiriamas mediacijai nepilnamečių baudžiamosiose bylose. Ir Europos Tarybos, ir Jungtinių Tautų teisės aktai pabrėžia, kad mediacija ir kitos atkuriamojo teisingumo formos yra ypač tinkamos ir taikytinos nepilnamečių, padariusių nusikalstamą veiką, atžvilgiu. Nepilnamečių teisenos nuostatas siūloma keisti gyvybingomis bendruomene grindžiamomis alternatyviomis priemonėmis, kai tai yra susiję su žalos atlyginimu aukai ir kai tokios priemonės gali sąlygoti, kad teisės pažeidimo ateityje bus išvengta³²⁸. Nepilnamečių mediacija yra itin prigijusi ir daugelio Europos valstybių aktyviai taikoma mediacijos rūšis. Kuo grindžiamas toks išskirtinis dėmesys, svarba ir galimybės pritaikyti?

Pirmiausia, mediacijos ir kitų atkuriamojo teisingumo modelių taikymas suteikia galimybę nepilnamečiui, padariusiam nusikalstamą veiką, išvengti susidūrimo su baudžiamąja justicija, dalyvavimo ikiteisminio tyrimo veiksmuose arba bent teisminiame nagrinėjime. Šių priemonių taikymas yra glaudžiai susijęs su diversija (nukreipimu iš baudžiamojo proceso). Kriminologinių teorijų pripažįstama, kad dauguma nepilnamečių, išaugę iš tam tikro amžiaus, vėliau teisės pažeidimų nebedaro. Jų delinkventiniam elgesiui didelės įtakos turi socialinio ir fizinio brendimo

³²⁸ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių atžvilgiu vykdomo teisingumo taisyklės (Pekino taisyklės), 11 p., Europos Tarybos rekomendacijos Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“, 2–3 p., Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija R (2003) 20 valstybėms narėms „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“, 8 p., Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija R (2008) 11 „Dėl Europos taisyklių taikant bausmes ir priemones nepilnamečiams teisės pažeidėjams“, 12 ir 122.2 p., kt.

procesai. Ilgainiui vyksta tai, kas vadinama „spontaniniu pagijimu“³²⁹. Be to, nustatyta, kad tikimybė, jog nepilnametis daugiau nedarys teisės pažeidimų, daug didesnė, jeigu jis ir jo pirmasis teisės pažeidimas nepakliūna į baudžiamosios justicijos akiratį. Jau pats dalyvavimas justicijos procesuose nepilnamečiams gali turėti ilgalaikį stigmatizuojamąjį poveikį. Rūpestį kelia tai, kaip į nepilnamečių teisės pažeidimus reaguojama, kaip su nepilnamečiais elgiamasi proceso metu. Atspindėdamos teirinius teiginius, tarptautinių teisės aktų normos ragina valstybes siekti, kad nepilnamečių atžvilgiu justicijos sistemos įsikišimo būtinumas būtų sumažintas iki minimumo³³⁰. Dėl šios priežasties tokiose bylose policija arba kitos institucijos, tiriančios nepilnamečių bylas, turi būti įgalintos priimti sprendimus savo nuožiūra, oficialiai jų nenagrinėdamos teismuose³³¹. Europos valstybėse pastebima tendenciją numatyti policijos pareigūnui, prokurorui ar teisėjui galimybę siųsti bylos šalis į kaltininko ir aukos mediaciją, nepilnamečių byloms taip pat labai tinkamą šeimos konferenciją, kitus atkuriamojo teisingumo modelius, taikyti bendruomeninio pobūdžio priemones³³². Siuntimas į kitas, mažiau formalias bylą nagrinėsiančias institucijas, bylos nutraukimas su tam tikrų ne baudžiamojo pobūdžio priemonių paskyrimu arba be jo leidžia ne tik išvengti stigmatizacijos, bet ir greičiau bei efektyviau reaguoti į nepilnamečių teisės pažeidimus, mažinti recidyvą, kurti įvairius pagalbos nepilnamečiams būdus, mažinti teisingumo vykdymo išlaidas³³³.

Antra, mediacijos proceso turinys, jo pobūdis (neformalumas, asmeniškumas) svarbus ugdant nepilnamečio, padariusio nusikalstamą veiką, sąmoningumą, atsakomybę už savo veiksmus, aktyvų įsitraukimą

³²⁹ Jungtinių Tautų nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), 5 p.

³³⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacijos „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, 24 p., Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“, 4 p., kt.

³³¹ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių atžvilgiu vykdomo teisingumo taisyklės (Pekino taisyklės), 11.2 p.

³³² Van Dijk K. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium. 2004, p. 6–9, 17–18. Prieiga per internetą: <www.esc-eurocrim.org/files/belgium_june_2004.doc>.

³³³ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 70.

spręsti savo veiksmais sukeltų padarinių sureguliuavimo problemas³³⁴. Specialistai, dirbantys su nepilnamečiais, pabrėžia, kad mediacija ir atkuriamojo teisingumo modelių taikymas nusikalstamą veiką padariusiems jaunuoliams šiais aspektais pranašesni nei tradiciniai justicijos modeliai³³⁵. Mediacijos proceso metu nepilnametis kaltininkas gali susipažinti su auka, tiesiogiai ir asmeniškai jos atsiprašyti, prisiimti atsakomybę ir įvertinti padarytą žalą, pats ją atlyginti, papasakoti, kokios aplinkybės jį paskatino padaryti nusikaltimą. Tai galimybė kaltinamajam būti matomam kaip asmeniui, o ne tik kaip nusikaltėliui. Tokios galimybės įprastas baudžiamasis procesas nesuteikia. Pripažįstama, kad mediacijos procesas paprastai trunka trumpiau negu tradicinis baudžiamasis procesas ne-taikant diversijos. Sąlyginis mediacijos proceso greitumas nepilnamečių bylose įgyja net didesnę reikšmę negu suaugusiųjų bylose, kad reakcija į teisės pažeidimą būtų nenutolusi nuo paties teisės pažeidimo ir nepilnamečio suprasta bei priimta kaip atsakas į jo veiksmus³³⁶. Neretai šie veiksniai įvardijami kaip svarbiausi, kodėl mediacija ypač tinka nepilnamečiams, padariusiems nusikalstamą veiką, bei lemia tokių procesų sėkmę. Pavyzdžiui, *Austrijoje* 85 proc. nepilnamečių ir 70 proc. suaugusiųjų baudžiamųjų bylų, kurių šalys buvo siunčiamos į mediaciją, baigtos prokurorą informuojant apie sėkmingą mediacijos baigtį ir nutraukiant baudžiamąjį procesą³³⁷.

Trečia, retribucinėje ar reabilitacinėje baudžiamojoje justicijoje recidyvas yra laikomas vienu iš svarbiausių kriterijų matuojant bausmės ar kitos poveikio priemonės veiksmingumą. Jį perkėlus atkuriamojo teisingumo modeliams, taikomiems nepilnamečiams, pastebimas tam tikras pranašumas. Tyrimai rodo, kad nepilnamečiai, dalyvaujantys mediacijoje, pakartotinai padaro mažiau nusikalstamų veikų nei nedalyvavusie-

³³⁴ Plačiau apie mediacijos poveikį nepilnamečio asmenybei: *Žukauskaitė J.* Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai // *Teisės problemos*, 2012, Nr. 2, p. 101–103.

³³⁵ *Sawyer B.* An Evaluation of the SACRO (Fife) Young Offender Mediation Project. Edinburgh: The Scottish Executive Central Research Unit, 2000, p. 64–66.

³³⁶ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“, 4 p.

³³⁷ *Bruckmuller K., Koss Ch.* Diversion for promoting compensation to victims and communities during the pre-trial proceedings in Austria // *European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure*, 2010, p. 115.

ji, o pakartotinai nusikaltę padaro mažiau pavojingas nusikalstamas veikas. Atkuriamojo teisingumo programos šia prasme yra efektyvios daugumai nepilnamečių, kaltinamų padarius nusikalstamą veiką, grupių – pagal amžių, lytį, rasę, padarytos nusikalstamos veikos rūšį, anksčiau delinkventinę patirtį³³⁸. Pavyzdžiui, *Kroatijoje*, įvertinus vykdomą baudžiamosiose bylose mediaciją, nustatyta, kad nepilnamečių, dalyvavusių mediacijoje, recidyvas yra kur kas mažesnis (10 proc.) negu tų nepilnamečių, kuriems buvo taikytos kitokios poveikio priemonės (apie 30 proc.)³³⁹. Žinoma, toks skirtumas – ne vien mediacijos „nuopelnas“. Rodikliai liudija ir pareigūnų gebėjimą atrinkti mediacijai tinkamus atvejus. Recidyvo lyginamieji tyrimai kelia daug diskusijų, ar metodologija patikima, korektiška ir pan., tačiau svarbu turėti galvoje, kad net esant panašiam recidyvo lygiui mediacija ir kiti atkuriamojo teisingumo modeliai teikia ir dalyvaujantiems konkrečiame procese asmenims, ir bendruomenei pridėtinę vertę užtikrinant socialinę taiką, skatinant taikų ir teisėtą konfliktų sprendimo būdą.

Ketvirta, tai, kad nepilnamečių baudžiamosios bylos yra tinkamos mediacijai, sąlygoja jų nusikalstamo elgesio pobūdis. Paauglių padaromos nusikalstamos veikos dažnai yra spontaniškos, neapgalvotos, situacinės, dėl to jos lengviau pastebimos, atskleidžiamos, sukelia mažiau žalos, nesudėtingos tyrimo prasme. Vertinant nepilnamečių nusikalstamumo struktūrą, dominuoja nesunkios turtinio pobūdžio nusikalstamos veikos, taip pat nesunkūs smurtiniai nusikaltimai. Baudžiamosios bylos būtent dėl tokių nusikalstamų veikų yra tinkamiausios, kad jų dalyviai būtų siunčiami į mediaciją.

Dėl aptartų priežasčių daugelyje valstybių mediacija baudžiamosiose bylose pradėta taikyti nepilnamečių bylose ir tik vėliau perkelta į suaugusiųjų bylas. Pavyzdžiui, *Austrijoje* mediacijos tarp kaltininko ir aukos baudžiamosiose bylose pradžia laikomas 1985 m. vykdytas ban-

³³⁸ *Fagliano S.* How Victim-Offender Mediation impacts Juvenile Offenders. Stanford University, 2008, p. 7–9, 71–72; *Žukauskaitė J.* Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai // *Teisės problemos*, 2012, Nr. 2, p. 106; *Bergseth K. J., Bouffard J. A.* Examining the effectiveness of a restorative justice program for various types of juvenile offenders // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2012.

³³⁹ *Zizak A.* Mediation in cases of juvenile offenders in Croatia // *European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure*, 2010, p. 175.

domasis projektas, skirtas tik nusikaltusiems nepilnamečiams ir jų padarytų nusikalstamų veikų aukoms. Šio projekto teisinis pagrindas buvo tuometiniame baudžiamajame įstatyme įtvirtinta diskrecijos nepilnamečių atžvilgiu galimybė. Projektui pasiekus labai gerų rezultatų, mediacijos baudžiamosiose bylose taisyklės 1988 m. buvo įtrauktos į Jaunimo teismų įstatymą. Vėliau vykdytas bandomasis projektas, skirtas nusikaltusiems suaugusiems sutaikyti su nukentėjusiais, o bendrosios normos įtvirtintos Austrijos baudžiamojo proceso kodekse (2008 m.)³⁴⁰. Panašus algoritmas diegiant mediaciją buvo taikytas ir daugelyje kitų šalių (*Italijoje, Ispanijoje (Katalonijoje)*³⁴¹, *Liuksemburge*³⁴² ir kt.). Rytų ir Vidurio Europos šalyse taikyti mediaciją nepilnamečių baudžiamosiose bylose pradėta XX a. paskutinio dešimtmečio pabaigoje – XXI a. pradžioje, perimant pasikeitusią nepilnamečių justicijos sampratą, taip pat įsileidus vaiko teisių, nusikaltimo aukų teisių apsaugos ir atkuriamojo teisingumo idėjas. Mediacijos baudžiamosiose bylose eksperimentinė programa 1996 m. pradėta *Lenkijoje*. Eksperimentas buvo vykdomas 1996–1999 m. Pozityvūs mediacijos rezultatai sąlygojo mediacijos instituto įtraukimą į Nepilnamečių bylų proceso įstatymą³⁴³.

Tačiau tai nėra privalu. Pavyzdžiui, *Prancūzijoje* greta bendruomenės mediacijos veikia ir baudžiamoji mediacija, reglamentuojama Prancūzijos baudžiamuosiuose įstatymuose. Prancūzijos baudžiamojo proceso kodeksas formaliai nedraudžia galimybės siųsti asmenį iki 18 metų į mediacijos procesą, nors iš esmės Baudžiamojo proceso kodekso norma

³⁴⁰ Bruckmuller K., Koss Ch. Diversion for promoting compensation to victims and communities during the pre-trial proceedings in Austria // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 110.

³⁴¹ Barberan J. M. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Catalonia (Spain). European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, *Contract no. JAI/2002/GRP/029*, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".

³⁴² Schroeder P. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Luxembourg. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, *Contract no. JAI/2002/GRP/029*, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".

³⁴³ Czarniecka-Dzialuk B., Wojcik D. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Poland. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, *Contract no. JAI/2002/GRP/029*, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".

skirta suaugusiesiems. Mediacija nepilnamečių bylose gali būti įgyvendinta tik tada, jeigu sutikimą tam duoda nepilnamečio tėvai. Mediaciją nepilnamečio bylose gali inicijuoti prokuroras (jeigu iniciatyva pasiteisina, mediacijos metu pasiekto susitarimo priemonės sėkmingai įgyvendinamos – kaltinimas nepasiekia teismo), jaunimo teismas (mediacija paskiriama kaip auklėjamoji priemonė, sustabdanti bausmės vykdymą) arba vaiko teisėjas (laikoma, kad mediacija šiuo atveju tėra auklėjamoji priemonė be jokių baudžiamųjų pasekmių)³⁴⁴.

Valstybėse, kuriose suaugusiųjų ir nepilnamečių baudžiamoji justicija nėra atskirta, mediacijos reglamentavimas taip pat yra vienodas. Mediacija *Norvegijoje* taikoma jau daugiau nei dvidešimt metų. Nors 1981–1983 m. mediacija buvo pradėta kaip eksperimentinis projektas, sprendžiant nepilnamečių konfliktines situacijas ir žalos atlyginimo klausimus, šiuo metu ji yra taikoma bendraisiais pagrindais ir nepilnamečiams, ir suaugusiesiems. *Norvegijoje* nėra atskiros nepilnamečių justicijos sistemos, todėl iki baudžiamosios atsakomybės amžiaus (15 metų) visi klausimai sprendžiami socialinės apsaugos tarnybų, o sulaukus baudžiamosios atsakomybės amžiaus bylos dalyvių siuntimo į mediaciją klausimas sprendžiamas vadovaujantis bendromis Baudžiamojo proceso kodekso (71a ir 72 str.) ir Savivaldybių mediacijos tarnybų įstatymo nuostatomis³⁴⁵.

Valstybėse, kuriose nepilnamečių justicijos sistema yra atskirta nuo bendrosios baudžiamosios justicijos, dažniausiai galioja ir atskira teisinė bazė, reguliuojanti, be visa kita, ir mediacijos procesą ar tam tikras jo taisykles. Pavyzdžiui, mediacija *Vokietijos* nepilnamečių justicijoje reglamentuojama atskirame įstatyme – Jaunimo teismų įstatyme. Jaunimo teismų įstatymo 45 ir 47 straipsniai numato galimybę prokurorui arba teismui leisti nukentėjusiajam ir nepilnamečiui kaltininkui susitikyti, 10 straipsnyje įtvirtinta pareiga stengtis pasiekti susitarimą tarp nukentėjusiojo ir kaltininko. Įstatymai nereglamentuoja laiko, per kurį

³⁴⁴ *Uscila R.* Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. Mokslinis-metodinis leidinys. Vilnius: Mokslo aidai, 2005, p. 165.

³⁴⁵ *Doak J., O'Mahony D.* Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe // *Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I.* Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices, 2010, Vol. 4, p. 1702–1703.

turi būti pasiektas susitarimas, nevaržo galimybės susitaikyti bet kurios baudžiamojo proceso stadijos metu: susitaikymas gali būti pasiektas iki baudžiamosios bylos perdavimo teismui, bylą nagrinėjant teisme bei šalims paliekama teisė susitaikyti ir teismui priėmus sprendimą. Tokio- mis priemonėmis visapusiškiau įgyvendinami atkuriamojo teisingumo principai, nes susitaikymas laikomas ne tik bausmės švelninimo, bet ir svarbia tarpusavio santykių atkūrimo priemone. Šiuo metu Vokietijoje vykdoma apie 400 įvairiausių mediacijos programų. Maždaug du trečda- liai dirba tik su nepilnamečių baudžiamosiomis bylomis, o likęs trečdalis ir su suaugusiais³⁴⁶. Esant atskirai nepilnamečių justicijai, paprastai mediacijai nepilnamečių baudžiamosiose bylose taikomos taisyklės ap- ima ir jaunus pilnamečius asmenis (iki 21 m., pavyzdžiui, Vokietijoje, Kro- atijoje, Ispanijoje (Katalonijoje)).

Nepilnamečių baudžiamosios bylos, kurių dalyviai siunčiami į me- diaciją, paprastai apibrėžiamos teisės aktuose. Dažniausiai tai nesunkių nusikalstamų veikų, pirmą kartą teisę pažeidusių, kaltę pripažįstančių ir panašius kriterijus atitinkančių nepilnamečių bylos. Šalyse, kuriose ne- pilnamečių baudžiamoji justicija atskirta nuo suaugusiųjų, nepilname- čiams ir jauniems pilnamečiams asmenims numatomos platesnės negu suaugusiesiems mediacijos taikymo galimybės. *Austrijoje*, pavyzdžiui, tam, kad būtų galima kaltininką ir auką siųsti į mediaciją, yra būtina gau- ti ir kaltininko, ir aukos sutikimus. Tačiau nepilnamečių baudžiamosioms byloms numatyta išimtis – juos siunčiant į mediaciją aukos sutikimas nėra privalomas. Taip pat numatyta galimybė mediaciją taikyti nepilna- mečių bylose dėl veikų, sukėlusių nukentėjusiojo mirtį, jei nukentėjusy- sis yra nepilnamečio giminaitis ir nepilnametis patiria gilų psichologinį sukrėtimą. Suaugusiųjų bylose tokiais atvejais mediacija negalima³⁴⁷. Austrijos jaunimo teismo įstatyme įtvirtinta nuostata, kad sankcijoje nu- matytos baudos ar su laisvės atėmimu susijusios bausmės viršutinė riba

³⁴⁶ Doak J., O'Mahony D. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe // Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. Juvenile Justi- ce Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices, 2010, Vol. 4, p. 1700–1702.

³⁴⁷ Bruckmuller K., Koss Ch. Diversion for promoting compensation to victims and communities during the pre-trial proceedings in Austria // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 111.

nepilnamečiams yra dalijama pusiau (minimumas nėra numatomas), todėl galimybių ribos taikyti mediaciją siejant su nusikalstamos veikos rūšimi ir maksimalia galima bausme už ją nepilnamečiams dar labiau išplečiamos³⁴⁸. Čekijoje pagal Baudžiamąjį kodeksą ir Probacijos ir mediacijos tarnybos įstatymą probacijos pareigūnas gali taikyti mediaciją nepilnamečių padarytų bet kurios rūšies nusikalstamų veikų bylose, teisinių apribojimų nėra jokių³⁴⁹.

Tarptautiniai teisės aktai nepilnamečių justicijos srityje rekomenduoja kiekvienoje valstybėje nustatyti kriterijus ir taisykles, pagal kurias nepilnamečių bylos perduodamos nagrinėti taikant alternatyvias priemones, o ne į oficialų teismą³⁵⁰. Raginama numatyti galimybes bet kuriuo sprendimo priėmimo metu pakeisti baudžiamąją atsakomybę alternatyviomis priemonėmis. Visgi kai kuriose valstybėse nepilnamečių baudžiamosios bylos siunčiamos į mediaciją nesant įstatyminio reglamentavimo ir jame apibrėžtų kriterijų (pavyzdžiui, Airijoje). Mediacijos teisinio reglamentavimo nebuvimas gali būti vertinamas dvejopai. Aiškaus reguliavimo nebuvimas neužtikrina šalių tikrumo principo, stabilaus mediacijos paslaugų finansavimo, taip pat gali kelti papildomų sunkumų skatinant mediacijos taikymą. Kita vertus, nereglementuojant bylų rūšių, galimų spręsti mediacijos būdu, paliekama erdvė naujovėms, kokybiniam mediacijos plėtojimui ir lankstumui, leidžiančiam pasinaudoti šiuo konflikto sprendimo būdu esant ir nenumatytoms situacijoms. Yra nuomonių, kad, kai mediacija tampa standartine reagavimo į nepilnamečių pažeidimus priemone, gali susiklostyti situacija, jog mediacija bus koncentruota išimtinai į kaltininką ir mažins dalyvių savanoriškumą, nors iš tikrųjų mediacijos procesas drauge turi atitikti ir nukentėjusiojo

³⁴⁸ Doak J., O'Mahony D. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe // *Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices*, 2010, Vol. 4, p. 1695.

³⁴⁹ Matouskova A. Mediation as a restorative approach to dealing with juvenile crime in the Czech Republic // *European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure*, 2010, p. 168.

³⁵⁰ Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių atžvilgiu vykdomo teisingumo taisyklės (Pekino taisyklės), 11.2 p.

interesus bei lūkesčius³⁵¹. Vis dėlto dominuoja tendencijos pereiti prie teisinio mediacijos pagrindų ir proceso taisyklių reglamentavimo paliekant pareigūnams diskrecijos teisę siųsti bylos šalis į mediaciją.

Tyrimai atskleidžia alternatyvių priemonių taikymo keliamą veikų, už kurias skiriamos apskritai kokios nors poveikio priemonės, rato išplėtimo (angl. *net-widening effect*) pavojų. Taip įvyksta todėl, kad mediacija, kaip ir kitos alternatyvios poveikio priemonės, taikoma ne tik kaip tradicinio baudžiamojo persekiojimo arba tradicinių baudžiamojo poveikio priemonių alternatyva, bet taip pat ir kaip baudžiamosios bylos nutraukimo ar jos neiškėlimo alternatyva (kai pažeidimas visai menkas), arba taikomos greta kitų priemonių, siekiant išplėsti socialinę kontrolę. Kai kuriose valstybėse formuojasi tam tikra tendencija į mediaciją siųsti tik mažareikšmiais atvejais, kai aiški, nedidelė, lengvai identifikuojama žala ir siekiama pagrindinio tikslo – atlyginti finansinę žalą nukentėjusiajam³⁵². Labai dažnai į šią kategoriją patenka būtent nepilnamečių padarytos mažareikšmės nusikalstamos veikos, kurių atžvilgiu kitu atveju, didelė tikimybė, ikiteisminis tyrimas apskritai nebūtų pradedamas. Kita vertus, ne visiems proceso dalyviams veikų, už kurias taikomos poveikio priemonės, rato išplėtimo efektas laikytinas negatyviu. Nusikalstamos veikos aukos vertinimu, net ir tokių veikų atveju ji gali tikėtis, kad žala bus atlyginama sklandžiau. Kai kurie mokslininkai teigia, kad, vertinant pedagoginiu požiūriu, kartais geriau reaguoti (atkuriamuoju būdu) į nepilnamečio pirmą pažeidimą, negu visai nereaguoti. Tokio pobūdžio priemonės suteikia nepilnamečiui daugiau atsakomybės ir galimybės, kartais simboliškai, pašalinti žalą, kurią savo veiksmais padarė aukai ir bendruomenei³⁵³.

Nors yra paplitusi nuomonė, kad nepilnamečiai turėtų būti kuo labiau saugomi nuo teismų, teismo procedūra nebūtinai yra blogiau nei neteisminė alternatyva, ypač jei teisminė procedūra atliekama vadovau-

³⁵¹ Vanfraechem I., De Klerck S. Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, *Contract no. JAI/2002/GRP/029*, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".

³⁵² Van Dijk K. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium, 2004, p. 8. Prieiga per internetą: <www.esc-eurocrim.org/files/belgium_june_2004.doc>.

³⁵³ Ten pat, p. 7–8.

jantis vaiko interesus atitinkančiu teisingumo principu. Alternatyvių procedūrų, kaip ir teismo proceso, metu gali kilti pavojus vaiko teisėms, pavyzdžiui, rizika mažiau paisyti pagrindinių principų: nekaltumo prezumpcijos, teisės į gynybą ir t. t.³⁵⁴, todėl pabrėžiama, kad teismo proceso alternatyvos nepilnamečiui turėtų *užtikrinti tokį patį teisinių apsaugos priemonių lygį*. Pagarba vaiko teisėms turėtų būti vienodai garantuojama ir teismo procesuose, ir neteisminių procedūrų metu. Specialios teisės normos ir teisinės garantijos, skirtos nepilnamečiams, kai dalyvauja teisminiame procese, turėtų būti taikomos jiems dalyvaujant ir baudžiamųjų bylų mediacijoje. Tarptautiniai teisės aktai pabrėžia kelis momentus, kurie turi būti įvertinti papildomai, siunčiant nepilnamečių baudžiamųjų bylų dalyvius į mediaciją.

Pekino taisyklės pabrėžia, kad kiekvienu atveju pasirenkant alternatyvą baudžiamajam teismui konflikto sprendimo būdai turi būti gaunamas nepilnamečio arba jo tėvų (*globėjų*) *sutikimas* (11.3 punktas). Taip keičiant priemones reikia pasirūpinti, kad galima prievarta ir bauginimas būtų kiek galima labiau sumažinti, nepilnamečiai nejaustų spaudimo.

Europos Tarybos rekomendacijos Nr. R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“ skyriuje, skirtame alternatyvioms konflikto sprendimo priemonėms (Diversija – mediacija), numatyta, kad valstybės turi remti vaiko teisių apsaugos įstaigų ir tarnybų įsitraukimą į šiuos procesus. Rekomendacija pabrėžia būtinybę imtis priemonių siekiant užtikrinti, kad:

- a) būtų gautas nepilnamečio sutikimas jam taikyti mediacijos procedūras;
- b) būtų bendradarbiaujama su jo šeima;
- c) būtų skiriama reikiamo dėmesio nepilnamečio (nusikaltimo kaltininko ar aukos) teisėms ir interesams.

Europos veiksmingo teisingumo komisija (CEPEJ) ragina valstybes nares išnagrinėti, įvertinti ir įvardyti gerąją praktiką siekiant nustatyti specialias nepilnamečių dalyvavimo mediacijoje baudžiamosiose bylose gaires, kurios turėtų apimti:

³⁵⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“, 83 p.

- a) vaiko amžiaus ir protinės brandos tinkamumo bei nepilnamečio įtraukimo į mediaciją pasekmių įvertinimą;
- b) tėvų vaidmenį, ypač tose situacijose, kai jie gali prieštarauti, kad vaikas dalyvautų mediacijoje;
- c) socialinių darbuotojų, psichologo ir (ar) teisėto atstovo įtraukimą, kai mediacijoje dalyvauja nepilnametis³⁵⁵.

Vienas iš baudžiamojo proceso, kuriame nepilnametis yra įtariamasis (kaltinamas) padaręs nusikalstamą veiką, ypatumų yra *tėvų ar kitų įstatyminių atstovų įtraukimas* į jį. Skirtingose valstybėse tėvų ar kitų įstatyminių atstovų teisių ir pareigų santykis dalyvaujant tokiam procese varijuoja, tačiau visose šalyse pabrėžiama jų įtraukimo, siekiant apsaugoti nepilnametį, svarba. Tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą vaidmuo pasireiškia pareigūnų pareiga informuoti apie nepilnamečiams pareikštus įtarimus, su jais atliekamus procesinius veiksmus. Taip pat tėvai ar kiti atstovai turi teisę, o tam tikrais atvejais net ir pareigą dalyvauti atliekant procesinius veiksmus ar nagrinėjant nepilnamečio baudžiamąją bylą (pavyzdžiui, Belgijoje, Prancūzijoje, Airijoje)³⁵⁶. Mediacijos ar kitų atkuriamojo teisingumo modelių kontekste tokios įstatyminės nuostatos įpareigoja informuoti tėvus ar kitus įstatyminius atstovus apie nepilnamečiui siūlomą mediaciją, gauti jų leidimą nepilnamečiui dalyvauti mediacijoje ar net užtikrinti galimybę dalyvauti joje pačiam įstatyminiam atstovui. Pavyzdžiui, Prancūzijoje nepilnamečio tėvai turi duoti ne tik sutikimą mediacijai, bet ir sutarti dėl jų pačių dalyvavimo visose mediacijos sesijose³⁵⁷. Lietuvoje, kaip ir daugumoje Europos valstybių, Baudžiamojo proceso kodekse numatyta tėvų ar kitų įstatyminių atstovų *teisė* dalyvauti

³⁵⁵ Better Implementation of Mediation in the Member-States of the Council of Europe. Concrete rules and provisions. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), 2007, p. 32. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/series/Etudes5Ameliorer_en.pdf>.

³⁵⁶ Gensing A. Jurisdiction and characteristics of juvenile criminal procedure in Europe // Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices, 2010, Vol. 4, p. 1602–1604.

³⁵⁷ Doak J., O'Mahony D. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe // Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices, 2010, Vol. 4, p. 1699–1700.

procesu ir ginti savo nepilnamečių vaikų interesus, kai tai neprieštarauja nepilnamečio interesams (BPK 53 str.). Jie turi teisę dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jų atstovaujamas asmuo, ir padėti jam pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis (BPK 54 str.). Numačius Lietuvoje galimybę nepilnamečių baudžiamosiose bylose taikyti mediaciją, taip pat turėtų būti užtikrinta teisė tėvams ar kitiems įstatyminiams atstovams joje dalyvauti.

Teisė į teisinę gynybą nepilnamečiams, padariusiems nusikalstamą veiką ir norintiems dalyvauti mediacijoje, gali sukelti tam tikrų problemų. Ilgesnes mediacijos baudžiamosiose bylose tradicijas turinčiose šalyse ilgą laiką buvo pastebima, kad advokatai mediacijos susitikimuose nebuvo labai laukiami. Po gausios kritikos ši situacija keičiasi, pavyzdžiui, Belgijoje kai kurie mediacijos centrai yra sudarę bendradarbiavimo sutartis su advokatų organizacijomis, prokuratūromis ir jaunimo teismais. Tačiau mediacijos proceso metu advokato dalyvavimas neretai vis dar probleminis, nuogąstaujama, kad advokatas ims dominuoti mediacijos procese ar šalys pasijus nelygiavertės³⁵⁸. Nepilnamečių baudžiamosiose bylose advokatų dalyvavimo mediacijoje klausimas ypač svarbus, nes nemažai valstybių teisės aktuose yra įtvirtinusios būtiną gynėjo dalyvavimą nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 51 straipsnyje numatytas būtinas gynėjo dalyvavimas nepilnamečių bylose. Atsisakyti gynėjo leidžiama tik paties įtariamojo ar kaltinamojo iniciatyva (BPK 52 str.), tačiau ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties arba kitais atvejais kyla abejonių dėl šio asmens galimybės pasinaudoti teise į gynybą, pareikštas gynėjo atsisakymas.

Išvardytų asmenų dalyvavimas mediacijoje yra svarbus užtikrinant nusikalstamą veiką padariusio nepilnamečio teises ir interesus. Kita vertus, šie kriterijai – papildomos sąlygos, neretai kliūtys mediacijai. Tai iššūkis asmeniui, sprendžiančiam, ar siųsti bylos šalis į mediaciją, siekiančiam užtikrinti abiejų šalių teises, mediatoriui – norinčiam išlaikyti pusiausvyrą tarp šalių mediacijos metu, nusikalstamos veikos aukai – da-

³⁵⁸ Van Dijk K. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium. 2004, p. 10–11. Prieiga per internetą: <www.esc-eurocrim.org/files/belgium_june_2004.doc>.

lyvaujančiai sutaikinimo procese, kur nepilnametis kaltininkas turi galimybę dalyvauti su „komanda“ jo teises ir interesus užtikrinančių giminaičių ir specialistų (advokatas, socialinis darbuotojas, tėvai ir pan.).

Vokiečių mokslininkė A. Gensing, apibendrinusi Europos valstybių baudžiamojo proceso ypatumus, taikomus nepilnamečiams, atkreipė dėmesį, kad daugelyje Europos valstybių pastebima šiuolaikinių nepilnamečių baudžiamosios justicijos sistemų tendencija – nepilnamečių, pažeidusių teisę, bylose vis daugiau įvairių sričių specialistų įtraukiama nuo proceso pradžios iki pat jo pabaigos³⁵⁹. Taip siekiama užtikrinti kuo efektyvesnę bendradarbiavimą ir keitimąsi informacija tarp šių specialistų, sprendžiant konkretaus nepilnamečio, pažeidusio teisę, atvejį. Žvelgiant iš atkuriamojo teisingumo pozicijų, pastebimas kito modelio – šeimų konferencijų – populiarumo didėjimas. Šeimos konferencijos metu susitinka daugiau dalyvių, susijusių su nusikalstama veiką padariusiu ir su nukentėjusiu asmenimis: čia kviečiami tėvai ar kiti įstatyminiai atstovai, socialinių tarnybų specialistai, pedagogai, kitų kaltininkui ar aukai svarbių grupių, bendruomenių atstovai.

Šiuo metu *Lietuvoje* galiojantys įstatymai nenumato galimybės nepilnamečiui, padariusiam nusikalstamą veiką, pasiūlyti atkuriamojo teisingumo idėjas įgyvendinantį modelį – kaltininko ir nukentėjusiojo mediaciją ar šeimos konferenciją. Užmojų pradėti taikyti mediaciją būtent nepilnamečių baudžiamosiose bylose buvo ne vienas³⁶⁰, tačiau dėl

³⁵⁹ Gensing A. Jurisdiction and characteristics of juvenile criminal procedure in Europe // Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices, 2010, Vol. 4, p. 1607.

³⁶⁰ Dar 2005 m. sausio 12 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 12 patvirtintame Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos 2005–2006 metų įgyvendinimo priemonių plane buvo numatytos 4 priemonės, susijusios su atkuriamojo teisingumo elementų skatinimu: išnagrinėti galimybes išplėsti sutaikinimo instituto taikymą ir pateikti Teisingumo ministerijai ir Generalinei prokuratūrai atitinkamus pasiūlymus, parengti bei įgyvendinti eksperimentinę Nusikaltusių nepilnamečių ir nukentėjusiųjų sutaikinimo programą, išnagrinėti socialines ir ekonomines atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygas, susipažinti su užsienio valstybių patirtimi ir pateikti Komisijai pasiūlymus dėl atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcijos ir jos įgyvendinimo priemonių rengimo (šių priemonę įgyvendino Teisės institutas). 2009 m. rugsėjo 2 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1070 patvirtintoje Nepilnamečių justicijos 2009–2013 metų programoje numatytos labai panašios priemonės: 2.3. Parinkti savivaldybę, kurioje būtų galima įgyvendinti nusikaltimo aukos ir nepilnamečio nusikaltėlio eksperimentinį

politinės valios trūkumo, politikos nepilnamečių justicijos srityje kryptingumo stokos šie sumanymai taip ir neįgyvendinti iki šiol. Lietuva liko vienintelė valstybė Europos Sąjungoje, neužtikrinanti teisinių, organizacinių ir finansinių sąlygų mediacijai baudžiamosiose bylose vykdyti. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas, pateikdamas išvadas dėl Lietuvos ataskaitos apie Vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą, nepalaužia kartoti (ir 2006 m., ir 2013 m.), kad šiuo metu greta kelių kitų priemonių nepilnamečių baudžiamosios justicijos srityje Lietuvai itin rekomenduojama įstatyme įtvirtinti efektyvias formalios justicijos sistemos alternatyvas (bendruomene grindžiamas poveikio priemonės bei *kaltininko ir aukos mediaciją*, siekiant veiksmingos reintegracijos ir vengiant stigmatizacijos)³⁶¹.

Ateiityje Lietuvoje diegiant mediaciją baudžiamosiose bylose, be bendrųjų pagrindų, kada bylos šalys galėtų būti siunčiamos į mediaciją, Lietuvos Respublikos baudžiamajame ir baudžiamojo proceso kodeksuose numatytas vienintelis išskirtinis nepilnamečiams atvejis, kai jų byla ikiteisminio tyrimo metu gali būti nutraukta ir jiems paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės. Tai nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejai, numatyti BK 93 str. ir BPK 212 str. 8 p. Analogiška teisė nutraukti baudžiamąjį persekiojimą numatoma ir teismui (BPK 235, 254 str.)³⁶².

taikinamojo tarpininkavimo projektą, nustatyti, kas galėtų teikti taikinamojo tarpininkavimo paslaugas, ir parengti taikinamojo tarpininkavimo proceso taisykles; 2.4. Parengti mokomąją metodinę taikinimo tarpininkų rengimo medžiagą ir organizuoti taikinamojo tarpininkavimo mokymą; 2.5. Parengti ir įgyvendinti nusikaltimo aukos ir nepilnamečio nusikaltėlio eksperimentinį taikinamojo tarpininkavimo projektą; 2.6. Įsnauginėti eksperimentinio taikinamojo tarpininkavimo projekto įgyvendinimo rezultatus ir parengti rekomendacijas, kaip toliau plėtoti taikinamąjį tarpininkavimą nepilnamečių baudžiamosiose bylose, tačiau dauguma priemonių (2.4–2.6) vėl yra neįgyvendintos. Realiai atkuriamojo teisingumo padėtis Lietuvoje iki šiol nėra pasikeitusi.

³⁶¹ Baigiamosios pastabos: Lietuva. CRC/C/LTU/CO/2, 2006 m. kovo 17 d. Vaiko teisių komitetas. Keturiasdešimt pirmoji sesija. Ataskaitų, kurias pateikė valstybės šalys pagal Konvencijos 44 straipsnį, nagrinėjimas; Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Lithuania. CRC/C/LTU/CO/3-4. Committee on the Rights of the Child, 2013, p. 11–12. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/CRC_C_LTU_CO_3-4_1.pdf?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=Žmogaus_tesiu_Infobiuletenis:_Jungtiniu_Tautu_Vaiko_tesiu_komiteto_isvados_Lietuvai>.

³⁶² Plačiau žr.: III. Atkuriamojo teisingumo elementai Lietuvos baudžiamojoje justicijoje.

II.4.2. Mediacija smurto artimoje aplinkoje atvejais

Smurto artimoje aplinkoje konfliktų sprendimas mediacijos būdu seniai kelia abejonių ir skatina diskusijas. Suvokiant, kokia sudėtinga ir jautri yra smurto artimoje aplinkoje problema, kokia sunki kiekviena intervencija į šeimos gyvenimą ir jos konfliktus, įvertinant, kad praktikų požiūriai dažnai labai skiriasi, reikėtų, remiantis empiriniais tyrimais, kurie taip pat nėra vienodi, atsižvelgti į skirtingų pusių argumentus.

Mūsų žinios apie smurtą artimoje aplinkoje, jo prevencijos būdus vis dar nepakankamos pirmiausia dėl didelio šio reiškinio latentiškuomo³⁶³. Tačiau kartu atkreiptinas dėmesys į pozityvias permainas ne tik nukentėjusiųjų, bet ir platesniuose visuomenės sluoksniuose. Smurtas šeimoje nebėra tabu. Žinių lygis apie šį reiškinį bei jo prevencijos rūšis labai išaugo. 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija³⁶⁴ nustatė sąrašą nuostatų, skelbiančių apie žmogaus svarbą ir jo teisę į garbės, orumo, kūno neliečiamybės, gyvybės apsaugą, nediskriminavimą. 1979 m. Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (CEDAW)³⁶⁵ numatė valstybės pareigas dėl diskriminacijos panaikinimo ne tik viešojoje, bet ir privačioje sferoje. Apie smurto panaikinimą fizinį ir psichinį bausmių pagrindu kalbama Vaiko teisių konvencijoje³⁶⁶. Panašus turinys atsispindi ir kituose tarptautiniuose dokumentuose, tarp jų 1966 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte³⁶⁷, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte³⁶⁸. Tačiau žymiai daugiau apie

³⁶³ Remiantis Europos Tarybos duomenimis, 45 proc. moterų Europoje nors vieną kartą gyvenime patyrė kokios nors rūšies smurtą, kasdien viena iš penkių moterų Europoje tampa smurto auka. Labiausiai paplitusi smurto forma moterų atžvilgiu yra fizinis smurtas, patiriamas šeimoje. Remiantis Europos Komisijos inicijuoto tyrimo smurto šeimoje tema duomenimis, vienam ketvirtadaliui respondentų yra žinoma moteris smurto šeimoje auka, o vienam penktadaliui yra žinomas smurtautojas. Europos Tarybos duomenimis, 12–15 proc. vyresnių nei 16 metų moterų Europoje patyrė smurtą šeimoje (*Michailovič I.* Kai kurie smurto šeimoje problematikos aspektai // Teisė. Mokslo darbai, 2012, t. 82, p. 29).

³⁶⁴ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.

³⁶⁵ Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims // Valstybės žinios, 1996, Nr. 21-549.

³⁶⁶ Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

³⁶⁷ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3290.

³⁶⁸ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288.

diskriminacijos panaikinimą kalbama dokumentuose, skirtuose moterų teisių apsaugai. Šis reiškinys toks paplitęs, kad 1993 m. buvo priimta JTO deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo – 1 straipsnyje smurtas apibrėžiamas kaip bet koks su lytimi susijęs smurtas, pasibaigiantis ar galintis pasibaigti fizine, seksualine ar psichologine žala ar moterų kentėjimu, apimantis grasinimą tokiais aktais, prievarta, laisvės apribojimu, pasireiškiantis ir viešame, ir privačiame gyvenime³⁶⁹.

1995 m. Pekino deklaracija ir veiksmų platforma³⁷⁰ įpareigoja valstybes imtis veiksmingų priemonių, siekiant panaikinti smurtą šeimoje, pripažintą kaip istoriškai sąlygotą moterų nelygybės šeimoje išraišką. Europos Parlamento 2009 m. lapkričio 26 d. rezoliucijoje dėl smurto prieš moteris panaikinimo pažymima, kad smurtas prieš moteris drauge yra ir smurtas prieš vaikus, veikia jų gerą psichologinę būseną ir visą gyvenimą; smurtas prieš moteris motinas tiesiogiai arba netiesiogiai veikia vaikus ir turi ilgalaikį neigiamą poveikį jų emocinei, psichinei sveikatai, gali sukelti smurto ir prievartos ciklą, persiduodantį iš kartos į kartą³⁷¹.

Kol kas neratifikauta Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos bei kovos su juo (Stambulo konvencija) apibūdina smurtą prieš moteris kaip žmogaus teisių pažeidimą ir diskriminacijos formą³⁷². Šios Konvencijos 12 straipsnyje kalbama apie būtinumą imtis priemonių, skatinančių įgyvendinti moterų ir vyrų socialinių ir kultūrinių šablonų pokyčius, siekiant panaikinti nusistatymus, papročius, tradicijas ir visas kitas praktikas, grindžiamas moters žemesnės padėties idėja arba stereotipiniais moterų ir vyrų vaidmenimis.

Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 2003 m. gruodžio 22 d. rezoliucijoje dėl smurto prieš moteris artimoje aplinkoje panaikinimo

³⁶⁹ 1993 m. Jungtinių Tautų deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo. Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993. Prieiga per internetą: <[http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(symbol\)/a.res.48.104.en](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(symbol)/a.res.48.104.en)>.

³⁷⁰ 1995 m. Pekino deklaracija ir veiksmų platforma. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>>.

³⁷¹ 2009 m. lapkričio 26 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl smurto prieš moteris panaikinimo (2010/C 285 E/07). Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:285E:0053:0058:LT:PDF>>.

³⁷² Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Prieiga per internetą: <<http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/treaties/html/210.htm>>.

nurodoma, kad smurtas artimoje aplinkoje – tai smurtas, kuris pasireiškia žmogaus privačioje erdvėje paprastai tarp asmenų, susijusių giminytės ar kitais artimais ryšiais³⁷³. Pagal Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą, smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą (2 str. 5 d.); artima aplinka šiame įstatyme suprantama kaip aplinka, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį (2 str. 1 d.)³⁷⁴.

Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimą³⁷⁵, kuriame nurodyta, kad „Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ (Žin., 2008, Nr. 69-2624) tiek, kiek juo patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos 1.6 punkto nuostatose yra įtvirtintos tik santuokos pagrindu sukurtos (buvusios sukurtos) darnios šeimos, daugiavaikės šeimos, išplėstinės šeimos, krizę išgyvenančios šeimos, nepilnos šeimos, socialinės rizikos šeimos ir šeimos sąvokos, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 1, 2 dalims <...>“, šeima turėtų būti suprantama plačiau, nei buvo nurodyta Valstybinėje šeimos politikos koncepcijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas minėtame nutarime konstatavo: „<...> konstitucinė šeimos samprata grindžiama šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prierašumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi.“

³⁷³ UN GA Resolution A/RES/58/147 Elimination of domestic violence against women. Adopted by the General Assembly, 22 December 2003. Prieiga per internetą: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/503/40/PDF/N0350340.pdf?OpenElement>>.

³⁷⁴ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 72-3475.

³⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2011-09-30, Nr. 118-5564.

2009 m. pabaigoje Jungtinių Tautų Organizacijos Ekonominių ir socialinių reikalų departamentas išleido Įstatymų leidybos dėl smurto prieš moteris vadovą (*Handbook for legislation on violence against women*), kuriame atsirado siūlymas teisiškai uždrausti mediaciją bylose dėl smurto šeimoje³⁷⁶. Dokumentas buvo parengtas pasibaigus diskusijai dėl Įstatymų leidybos smurto prieš moteris srityje 2008 m. gegužės mėnesį ekspertų grupės susitikime, kurį organizavo Moterų pažangos skyrius (*Division for the Advancement of Women*) kartu su Narkotikų vartojimo ir nusikalstamumo biuru. Vadovo 3.9 skyriuje yra pateikta rekomendacija: „Įstatymų leidėjas turėtų aiškiai uždrausti mediaciją visose smurto prieš moteris bylose ir prieš, ir baudžiamojo proceso metu.“ Taip pat pateikiamas trumpas, nedaug paaiškinantis komentaras: „Daugelyje šalių Įstatymų leidėjas kaip baudžiamosios ir šeimos teisės sistemos alternatyvą siūlo ir palaiko mediaciją. Tačiau atsiranda problemų, taikant mediaciją bylose dėl smurto prieš moteris. Byla pašalinama iš teismo proceso laikant, kad abi šalys turi vienodai stiprias derybų pozicijas, abi šalys vienodai kaltos dėl smurto, drauge apribojant kaltininko atsakomybę. Vis daugiau šalių uždraudžia mediaciją taikyti bylose dėl smurto prieš moteris, pavyzdžiui, 2004 m. Ispanijos Įstatymas dėl integruotų apsaugos priemonių prieš smurtą lyties pagrindu“³⁷⁷.

Taigi dokumente yra pateikta pozicija, keičianti ankstesnį Jungtinių Tautų požiūrį, pagal kurį aukai ir kaltininkui nebuvo draudžiama siūlyti taikyti mediaciją smurto šeimoje atvejais. Tai sukėlė atkuriamojo teisingumo specialistų ir šalininkų susirūpinimą – pateikta argumentų, kad, taikant mediaciją pagal nustatytas taisykles, o taip yra smurto šeimoje atvejais, ji tampa efektyvesnė. Atkuriamojo teisingumo procedūros gali sustiprinti aukos derybines pozicijas ir kaltininko atsakomybę. Be to, egzistuoja nemažai empirinių tyrimų dėl smurto prieš moteris rezulta-

³⁷⁶ *Handbook for Legislation on Violence against Women*. Department of Economic and Social Affairs Division for the Advancement of Women, New York, 2010. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20violence%20against%20women.pdf>>.

³⁷⁷ Ten pat, p. 42.

tų, įrodančių, kad tokios nuostatos aukos ir kaltininko atžvilgiu yra galimos³⁷⁸.

Smurto artimoje aplinkoje konfliktų sprendimas mediacijos būdu yra labai kontroversiškas klausimas. Atkreipiamas dėmesys, kad Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas (CEDAW), apsvaustęs penktąjį Lietuvos Vyriausybės pranešimą apie Jungtinių Tautų konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims įgyvendinimą, paragino liautis naudoti susitaikymą smurto artimoje aplinkoje atvejais, nes tokios procedūros gali didinti moterų smurto aukų pažeidžiamumą³⁷⁹. Šeimos konfliktų sprendimo mediacijos būdu šalininkai ir priešininkai pateikia nemažai argumentų. Dauguma jų verti dėmesio, kai pareigūnas, vertindamas konkrečios šeimos situaciją ar kiekvieną individualų atvejį, sprendžia dėl galimo pasiūlymo nukreipti proceso šalis mediacijos procesui, o mediatorius – dėl ėmimosi spręsti atvejį mediacijos procese. Verta atkreipti dėmesį, kad esama tam tikrų skirtumų tarp baudžiamųjų bylų teisėjų ir mediatorių, iš esmės užsiimančių baudžiamąja mediacija, bei civilinių bylų teisėjų ir mediatorių, užsiimančių mediacija skyrybų ar globos bylose, pažiūrų. Daugiau abejonių ir pastabų turi asmenys, kurių specializacija – šeimos problemos. Argumentai už ir prieš mediaciją yra panašūs ar net tapatūs. Sudėtingose šeimos situacijose atsakingas už tinkamo sprendimo priėmimą, ar konkrečioje situacijoje mediacija būtų reikšminga baudžiamąja teisine prasme, turėtų būti prokuroras, policininkas ar teisėjas, o psichologiniu požiūriu – turintis patirtį šeimos bylose ir specialiai pasiruošęs mediatorius³⁸⁰.

³⁷⁸ Tokio turinio buvo Europos atkuriamojo teisingumo forumo pozicija, kurią pateikė dr. Christa Pelikan iš Austrijos laiške, adresuotame *Newsletter of the UN-Division for the Advancement of Women*. Žr. taip pat: *Pelikan Ch. The never ending story: Restorative Justice and Domestic Violence* // *Newsletter of the European Forum for Restorative Justice*, 2010, Vol. 11, issue 2, p. 2. Prieiga per internetą: <<http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol%2011,%20Issue%202.pdf>>.

³⁷⁹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Concluding observations on the fifth periodic report of Lithuania. Adopted by the Committee at its fifty-eighth session (30 June-18 July 2014). CEDAW/C/LTU/CO/5 2014-07-24, 25 (d) punktas. Prieiga per internetą: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CEDAW%2FCO%2FLTU%2FCO%2F5&lang=en>.

³⁸⁰ Tikėtina, kad mediacijos procesas padėtų pažeidėjams suvokti jų padarytų pažeidimų padarinius. Vienas iš interviu metu kalbintų kaltininkų, susitaikiusių pagal BK 38 str., savo veiksmuose nematė nieko blogo, o smurtą prieš sugyventinę laikė kasdienybe: „<...> čia nieko tokio nebuvo, paprasčiausiai pasistumdėm, ir viskas.“ Tokiais atvejais formalus susitaikymas įgytų diskusijos ir realaus pokalbio formą, kurioje laimėtų ne tik kaltininkas, bet ir auka galėtų aktyviai įsitraukti į konflikto sprendimą.

Pagrindinis ir svarbiausias argumentas prieš mediacijos taikymą šeimos smurto atvejais yra šalių nelygybė derybų metu³⁸¹. Iš vienos pusės figūruoja dažniausiai dominuojantis kaltininkas „agresorius“, iš kitos – nuo jo priklausanti, paklusni, pasyvi auka. Paprastai smurto atvejais laikoma, kad abi šalys yra vienodai atsakingos už konfliktą ir agresiją ir vienodai kaltos³⁸² dėl susiklosčiusios situacijos, nepaisant to, jog skriaudą ir kančią patiria tik vienas šalis. Šalis, priklausanti nuo kaltininko, negali būti visavertis mediacijos partneris, negalės dalyvauti derybose ir turės blogesnes pozicijas, sudarant kompromisinį susitarimą. Gera išeitis šiuo atveju gali būti atitinkamos terapijos aukai pasiūlymas, siekiant sumažinti arba pašalinti šalių nelygybę ir tik po to dalyvauti mediacijoje. Taip pat efektyvus, o kartais būtinas yra kaltininko dalyvavimas smurtinį elgesį keičiančiose programose arba gydymasis nuo alkoholizmo ar narkomanijos³⁸³.

Kita problema, sprendžiant dėl mediacijos smurto artimoje aplinkoje bylose, yra rizikos laipsnio ir galimybės užtikrinti smurto aukai fizinį ir psichinį saugumą įvertinimas. Mediatoriai šeimos bylose – mediacijos smurto šeimoje priešininkai – laikosi nuomonės, kad pagrindinė problema yra fizinio ir psichinio saugumo smurto aukai užtikrinimas bei grėsmės įvertinimo sudėtingumas. Mediatorius turi suvokti, kad mediacijos nesėkmės atveju aukai gali grėsti pakartotinis partnerio smurtavimas, nuo kurio ją būtina apsaugoti taikant kaltininko atžvilgiu atitinkamas teises priemones. Kai kurių mediatorių teigimu, šalių nelygybės problemą galima išspręsti, nes patyręs ir išmokytas mediatorius žino bei taiko priemones, stiprinančias silpnesnę konflikto šalį. Verta atkreipti dėmesį,

³⁸¹ Verta priminti, kad, remiantis Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 „Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose“, tarp šalių neturi būti aiškaus skirtumo dėl amžiaus, brandos ar intelektinių galimybių.

³⁸² Draudimo šalininkai būtent šį požiūrį labiausiai kritikuoja mediacijos smurto šeimoje atvejais. Tarptautiniuose dokumentuose pabrėžiama, kad smurto kaltininkas negali remtis aukos provokacija, siekdamas pateisinti savo agresyvių elgesį. Baudžiamajame procese į tokį argumentą neturi būti atsižvelgiama (pvz., *Spurek S.* Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Praktyczny komentarz. 2. wydanie. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business, 2011, p. 44).

³⁸³ *Wójcik D.* Czy należy zakazać stosowania mediacji w sprawach o przemoc rodzinną (partnerską) // *Konarska-Wrżosek V., Lachowski J., Wójcikiewicz J.* (Red.) Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa: LEX, Wolters Kluwer business 2010, s. 1025–1026.

kad šalių nelygybės klausimas iškyla ne tik mediacijoje smurto šeimoje atvejais, bet taip pat dažnai pasitaiko mediacijoje šeimos teisės bylose (pavyzdžiui, skyrybų ar vaikų globos atvejais), taip pat baudžiamosiose mediacijose. Mediatoriai turi mokėti įveikti kylančias problemas, todėl svarbu atlikti išankstinį konkrečių atvejų vertinimą bei jų atranką.

Verta paminėti įdomius su mediacija susijusius partnerių smurto atvejais tyrimus, kuriuos Austrijoje atliko Ch. Pelikan (pirmasis tyrimas buvo atliktas 1999 m., o kitas po 10 metų)³⁸⁴. Tyrimų autorė stebėjo mediacijos procesus tarp partnerių, o po 1,5–2 metų atliko interviu su smurto aukomis, sutikusiomis atsakyti. Remiantis tyrimų duomenimis, 83 proc. kalbintų smurto aukų teigė, kad jų partneriai nustojo smurtauti. Dauguma informančių tai siejo su atlikta mediacija. Jų nuomone, pozityvus mediacijos efektas buvo dvejopas: tiesioginis, nes moterys išmoko reikalauti iš savo partnerių nesmurtauti, spręsti konfliktus taikiai; be to, mediacija prisidėjo prie partnerių separacijos (beveik pusė atvejų). Apie 40 proc. moterų, kurios nenutraukė santykių su savo partneriais arba kontaktavo su jais ir nebekentėjo nuo jų smurto, teigė, kad jų partneriai mediacijos dėka pakeitė savo elgesį ir požiūrį. Ch. Pelikan teigia, kad prieš 10 metų pozityvių kaltininkų elgesio permainų būta mažai, o minimumu aišku, jog smurtui galima sėkmingai užkirsti kelią³⁸⁵. Tyrimų autorės nuomone, tam turėjo įtakos ir socialinės permainos, ir feministinių judėjimų idėjos, įstatymų pakeitimai ir jų taikymo praktika, visuomenės mentaliteto pokyčiai³⁸⁶.

³⁸⁴ Pelikan Ch. On the Efficacy of Victim-Offender-Mediation in Cases of Partnership Violence in Austria, or: Men Don't Get Better, But Women Get Stronger: Is it Still True? Springer Science+Business Media B.V. 2010. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/xrq21x77p47k384m/fulltext.pdf>>.

³⁸⁵ Austrij sistema laikoma viena geriausių Europoje, kalbant apie prevenciją, edukaciją ir pagalbą partnerių smurto atvejais (Spurek S. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Praktyczny komentarz. 2. wydanie. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business, 2011, p. 42).

³⁸⁶ Wójcik D. Czy należy zakazać stosowania mediacji w sprawach o przemoc rodzinną (partnerską) // Konarska-Wrzošek V., Lachowski J., Wójcikiewicz J. (Red.) Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa: LEX, Wolters Kluwer business, 2010, s. 1028.

2004 m. Suomijoje atliktas tyrimas apėmė 225 smurto šeimoje atvejus – daugiausia santuokos, likusiais atvejais – partnerystės. Į mediacijos procesą dažniausiai siųsdavo prokuratūra ar policija, keletu atvejų to prašė pačios šalys, dažniau kaltininkai nei nukentėjusieji. Teismo ir mediacijos proceso metu apie 45 proc. šeimų buvo taikyta separacija. Svarbu tai, kad mediacija sunkių nusikaltimų atvejais dažniau nei kitais atvejais baigdavosi taikiai (susitarimu). Dauguma teisėjų, dalyvavusių tyrime, pritaria mediacijos taikymui smurto šeimoje atvejais, tačiau pabrėžia, kad kiekviena situacija turi būti nuodugnai ištirta. Šios priemonės taikymas nėra tinkamas sunkių nusikaltimų atvejais, kai kaltininko agresija trunka ilgai ir yra daugkartinė³⁸⁷.

Lenkijos patirtis rodo, kad bylos šalys pagal Lenkijos BK 207 straipsnį gana dažnai nukreipiamos į mediacijos procesą³⁸⁸. Teisėjų teigimu, atsižvelgiant į šalių konflikto ypatumus, tokios bylos tinka mediacijai. Šį teiginį patvirtina tyrimai, atlikti 2004 m. Teisingumo vykdymo instituto, išanalizavusio baudžiamąsias bylas, kuriose šalys buvo nusiųstos į mediaciją 1999 metais³⁸⁹. Tarp visų tais metais išnagrinėtų bylų, kuriose pritaikyta mediacija, nusikalstamos veikos šeimai ir globai sudarė 36,6 proc., tarp jų veikos dėl tyčiojimosi iš artimo asmens pagal Lenkijos BK 207 str. – 28,8 proc., o alimentų nemokėjimo – 12 proc. Remiantis po 4 metų atliktų tyrimų rezultatais, analizuojant Nacionalinio baudžiamojo registro duomenis, susijusius su tyčiojimosi iš artimo asmens nusikaltimu, pakartotinai buvo nuteista 20 proc. kaltininkų, o iš nusikaltimų tik 6 proc. sudarė veikos dėl smurto šeimoje. Interpretuojant šiuos duomenis

³⁸⁷ Flinck A., Iivari J. Domestic Violence in Mediation: Realistic Evaluation of a Research and Development Project (Finnish evaluation of social services), 2004. Prieiga per internetą: <<http://www.euforumrj.org/readingroom/Budapest/workshop17.pdf>>.

³⁸⁸ Smurto šeimoje problema Lenkijoje yra sureguliuota Baudžiamajame kodekse (Lenkijos BK 207 str.), o nuo 2005 m. lapkričio 21 d. – įsigaliojusiam Įstatyme dėl atoveiksmio smurtui šeimoje. Pagal Lenkijos BK 207 str. yra baudžiama viešo kaltinimo tvarka už fizinį ar psichinį kaltininko tyčiojimąsi iš artimo asmens arba asmens, kuris nuolat ar laikinai priklauso nuo kaltininko, arba iš mažamečio ar bejėgiškos būklės asmens. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie // Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493.

³⁸⁹ Kruk M. Instytucje mediacji w sprawach karnych. Badania empiryczne // *Palestra*, 9–10/2004. Prieiga per internetą: <<http://www.palestra.pl/index.php?go=artykul&id=1390>>.

galima padaryti išvadą, kad įvyko pozityvių smurtaujančio kaltininko elgesio pokyčių, bet taip pat galima teigti, jog smurto auka, nusivylusi situacijos gerėjimo stoka ir netikėdama teismo intervencijos efektyvumu, neinformuoja policijos apie pasikartojančią savo partnerio agresiją. Galima atsižvelgti ir į faktą, kad teisėjai nukreipdavo į mediaciją atrinktų bylų šalis, bet vengdavo įtraukti smurto šeimoje atvejus, dėl kurių pozityvių prognozių nebuvo.

Reikia paminėti didelį aukos ir pažeidėjo konferencijų projektą (*victim-offender conferencing Project VOC*), vykdytą trijuose rajonuose netoli Johanesburgo, Pietų Afrikoje, – buvo tirtas VOC poveikis moterims, smurto šeimoje aukoms. Bendrauta su 21 moterimi, dalyvavusia mediacijoje. Dauguma šių moterų laikėsi nuomonės, kad mediacija sukūrė aplinką, kurioje jos jautėsi saugios, galėjo laisvai pasipasakoti ir dažnai pirmą kartą būti išklausytos. Pagrindinės mediacijos taisyklės ir mediatorių buvimas šalia padėjo joms jaustis saugiai, taip pat jos lygiais pagrindais galėjo bendrauti su savo partneriais. Su projekte dalyvavusiomis moterimis po vienerių metų pakartotinai buvo atlikti interviu siekiant išsiaiškinti, ar pastebėta ilgalaikių jų partnerių elgesio pokyčių. Visais atvejais moterys pastebėjo pozityvias savo skriaudėjų elgesio permainas, siekias pasikeisti be prievartos ir įžeidimų. Moterys, likusios su savo partneriais, teigė, kad jų santykiai ir bendravimas su partneriais pagerėjo mediacijos dėka. Išsiskyrusiųjų su savo partneriais teigimu, dalyvavimas mediacijoje padėjo joms derėtis dėl separacijos sąlygų³⁹⁰.

Graikijoje 2006 m. spalį 3500/2006 Kovos su smurtu šeimoje įstatymas (*For combating domestic violence*), įsigaliojęs 2007 m. sausio 24 d., nustatė „baudžiamąją mediaciją“ (*penal mediation*) smurto šeimoje byloje (11–14 str.). Įstatymu baudžiamos smurto formos – artimo partnerio smurtas (sumušimas, sutuoktinio išžaginimas, seksualinis smurtas, seksualinis grąsinimas smurtu ir įbauginimas)³⁹¹. Mediacijos procedūra taip

³⁹⁰ Pelikan Ch. The never ending story: Restorative Justice and Domestic Violence // Newsletter of the European Forum for Restorative Justice, 2010, Vol. 11, issue 2, p. 2. Prieiga per internetą: <<http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol%2011,%20Issue%202.pdf>>.

³⁹¹ The UN Secretary-General's database on violence against women. Prieiga per internetą: <<http://sgdatabase.unwomen.org/searchDetail.action?measureId=10296&baseHref=country&baseHrefId=563>>.

pat taikoma nepilnamečių bylose, ją tvarko specialus nepilnamečių bylų prokuroras. Pagal minėto įstatymo 11 straipsnį prokuroras, prieš pateikdamas kaltinimą, svarsto mediacijos galimybę. Baudžiamoji mediacija dažniausiai taikoma bylose dėl nusikalstamų veikų gyvybei ir sveikatai, vagysčių, šeimos santykiuose. Šis procesas yra taikomas labiau kaip baudžiamąjo proceso dalis, o ne kaip alternatyvus procesas. Sąlygos, kuriomis taikoma baudžiamoji mediacija, yra šios: a) nusikalstama veika nėra sunkus nusikaltimas; b) valstybės kaltintojas patvirtina (pripažįsta) mediacijos galimybę ir ją pasiūlo, tačiau mediaciją taip pat gali inicijuoti kaltininkas; c) auka sutinka dalyvauti procese³⁹².

Valstybės kaltintojas Graikijoje pats veda procesą ir jam vadovauja. Įstatymas nustato proceso turinį: a) kaltininkas turi formaliai pasižadėti, kad ateityje nevertos smurto šeimoje ir kad sutinka, jei iki šiol gyveno kartu su nukentėjusiu asmeniu vienoje gyvenamojoje patalpoje, išsikelti, nukentėjusiajam pasiūlius, tam tikram laikui; b) kaltininkas turi registruotis Visuomenės sveikatos tarnyboje ir dalyvauti konsultacinėje terapinėje programoje; c) kaltininkas turi visiškai kompensuoti ir atlyginti aukai visą padarytą žalą. Jei šios įstatymo nuostatos įvykdomos, procesas stabdomas 3 metams. Suėjus šiam terminui ir kaltininkui įvykdžius visas būtinas mediacijos susitarimo sąlygas, procesas nutraukiamas. Jei valstybės kaltintojas nustato, kad kaltininkas neįvykdė visų pareigų, numatytų mediacijos susitarime, jis grąžina bylą baudžiamajam procesui ir procesas vyksta be jokios galimybės vykdyti pakartotinę mediaciją. Pabrėžtina, kad mediacijos procesas nereikalauja, jog kaltininkas pripažintų visus savo veiksmus. Tai lengvinamoji procedūra, padedanti kaltininkui ir jo aukai suartėti, užmegzti dialogą.

Britų kriminologas M. Wright pateikia keletą teiginių, susijusių su mediacijos taikymu bylose dėl smurto artimoje aplinkoje³⁹³: 1) egzistuoja rizika, kad mediacija tokiais atvejais, atlikta neturinio tinkamos kvalifikacijos mediatoriaus, gali pabloginti smurto aukos padėtį; 2) patyręs

³⁹² Papadopoulos P. Restorative justice in Greece. Prieiga per internetą: <<http://www.euforumrj.org/readingroom/Countries/Greece/Greece.pdf>>.

³⁹³ Martin Wright – Europos atkuriamojo teisingumo forumo ir mediacijos ekspertas; pasisakymas per internetinę diskusiją su Atkuriamojo teisingumo forumo dalyviais apie draudimą taikyti mediaciją smurto šeimoje bylose, 2010 m. sausio mėn.

(išmokytas) mediatorius, taikantis patikimas mediacijos priemonės, gali suteikti aukai (moteriai) didelį pasitenkinimą bei sumažinti kaltininko pakartotinio nusikaltimo (recidyvo) galimybes; 3) labai svarbu, kad kaltininkas tuo pačiu metu (prieš mediaciją ar jos metu) dalyvautų specializuotoje agresijos mažinimo programoje; 4) reikia atkreipti dėmesį, kad baudžiamasis procesas gali sukelti aukos (moters) atžvilgiu smurto ar keršto riziką, o liudytojų apsauga paprastai nėra visiškai pakankama; 5) rekomenduotina, kad mediacija turėtų būti taikoma kaip vienas iš metodų smurto šeimoje atveju, bet tik tada, kai ją atlieka specialiai pagal Europos atkuriamojo teisingumo forumo parengtas taisykles išmokytas mediatorius³⁹⁴.

K. Kressel, analizuodamas veiksnius, turinčius įtakos pozityviems ar negatyviems mediacijos rezultatams, priėjo prie išvados, kad tyrimai rodo mediacijos veiksmingumą vidutiniškai sunkių konfliktų atveju bei atkreipia dėmesį į kelias sąlygas, galinčias apsunkinti mediacijos pabaigą siekiant šalių susitarimo³⁹⁵: 1) aukštas konflikto lygis (trūksta šalių tarpusavio pasitikėjimo); 2) motyvacijos susitarti stoka (pavyzdžiui, skyrybų atveju mediacija nepasiseka, jei viena šalis nenori skirtis); 3) menkas šalių įsitraukimas į mediacijos procesą, ypač kai tik vienai šaliai rūpi konflikto sprendimas, kai trūksta šalių pasitikėjimo mediatoriumi ir pačia mediacija; 4) ginčas yra susijęs su fundamentaliosiomis vertybėmis – esama nemažai empirinių tyrimų, patvirtinančių faktą, jog sudėtinga spręsti konfliktą dėl svarbių principinių nuostatų, susijusių su, pavyzdžiui, ideologinio pobūdžio pažiūromis; 5) nelygios šalių įsitraukimo į konflikto sprendimą galimybės (pavyzdžiui, dėl ekonominės padėties, išsilavinimo, psichinių savybių ir kt.). Tačiau tai nereiškia, kad šiais atvejais nereikia stengtis išspręsti konfliktą. Labai daug priklauso nuo mediatoriaus sugebėjimų, talento ir specialaus pasirengimo. Net sudėtingose situacijose mediaciją palengvinantys veiksniai gali būti, pavyzdžiui, faktas, kad

³⁹⁴ Declaration of Leuven // *European Journal of Criminal Policy and Research*, 1997, vol. 5, No. 4, p. 118–122.

³⁹⁵ *Wójcik D.* Czy należy zakazać stosowania mediacji w sprawach o przemoc rodzinną (partnerską) // *Konarska-Wrżosek V., Lachowski J., Wójcikiewicz J.* (Red.) *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa: LEX, Wolters Kluwer business, 2010, s. 1031–1032.

šalių interesai ir poreikiai nėra visiškai priešingi, šalys suvokia, jog konflikto sprendimo stoka turės joms neigiamų pasekmių.

Specialiojoje literatūroje pabrėžiama, dėl ko negalima vykdyti mediacijos smurto artimoje aplinkoje atvejais, pavyzdžiui, negalima kalbėti apie susitarimą, jei deramasi dėl smurto sąlygų („nebemušiu, jei labiau rūpinsiesi namais“). Atkreiptinas dėmesys, kad mediacijos procese neturi būti pritariama tam tikram stereotipiniam smurto aukų elgesiui, kai smurto aukos bando pateisinti smurto atvejus, jų priežastis, sumažinti jų mastą, kai auka prisiima smurtautojo kaltę. Mediacijos procese neturėtų būti remiamas toks aukų elgesys, priešingai, stengiamasi stiprinti aukų pozicijas, paaiškinant tokios reakcijos žalingumą, sustiprinant jos kontrolę. Svarbus ir šeimos terapijos nuostatų perkėlimo į smurto atvejų sritį pavojus, nes šeimos terapijos metu laikomasi šeimos narių bendros atsakomybės dėl kilusių problemų principo, bet mediacijos metu tai gali sukelti nepagrįstą kaltės perkėlimo aukai įspūdį³⁹⁶.

Pasisakant už mediacijos taikymo smurto artimoje aplinkoje atvejais galimybes, reikėtų atkreipti dėmesį į keletą galimų *mediacijos modelių*³⁹⁷: 1) interesais grįstą mediaciją, 2) transformuojamąją mediaciją, 3) humaniškąją mediaciją.

Interesai grįstos mediacijos atveju laikoma, kad šalys turi problemą – konflikto rezultatą, kurią reikia spręsti, o mediacijos sėkmė priklauso nuo to, ar pavyks atskirti žmones ir problemas, akcentuoti interesus, o ne pozicijas, prieiti prie daugelio ginčo sprendimo variantų.

Transformuojamosios mediacijos tikslas yra visų pirma santykių, kuriuos sukėlė konfliktas, pobūdžio pakeitimas, moralinio tobulėjimo galimybių šalims suteikimas, požiūrio į savo ir kitos šalies problemų vertinimą keitimas, o ne konkretaus ginčo sprendimas, kaip akcentuojama esant interesų mediacijai. Pagrindinė transformuojamosios mediacijos idėja – šalių įgalinimas, stengiantis atkurti teigiamą šalių savęs vertinimą, pasitikėjimą savimi bei gebėjimą spręsti savo gyvenimo problemas.

Humaniškoji mediacija gali būti taikoma tais atvejais, kai dominuoja stiprios emocijos: išdavystė, neapykanta kitam žmogui, savigarbos

³⁹⁶ Zielińska E. Kilka refleksji na temat mediacji w sprawach karnych o przemoc w rodzinie // Waltoś S. (Red.) Księga dedykowana Dr Ewie Weigend. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011, s. 355–366.

³⁹⁷ Ten pat.

praradimas. Humaniškoji mediacija remiasi dialogu, kurio dalyviai, jausdamiesi saugūs, dalijasi su mediatoriumi tuo, kas įvyko, išsako susijusias emocijas. Drauge reikia atkreipti dėmesį – nors šalių santykių gerinimas yra vienas iš humaniškosios mediacijos tikslų, tai nėra terapija.

Smurto artimoje aplinkoje atvejais dažnai yra galimybė pritaikyti visus aptartus modelius. Veikla, susijusia su transformuojamąja arba humaniška mediacija, turėtų būti siekiama smurto aukas sustiprinti, kita vertus, suteikti žalos atlyginimo galimybę kaltininkui, drauge sukuriant susitaikymo galimybes. Siekiant, kad mediacija taptų esminiu pasipriešinimo smurto artimoje aplinkoje reiškiniui procesui, praktikoje reikėtų imtis visų šių galimybių.

Reikia aptarti ir *mediacijos smurto artimoje aplinkoje tarptautinius aspektus*. Europos Tarybos konvencijos dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos bei kovos su juo (Stambulo konvencijos)³⁹⁸ 48 straipsnis numato draudimą taikyti privalomus alternatyvius konfliktų sprendimo arba teismo nagrinėjimo procesus: „šalys imasi būtinų įstatymų leidybos ar kitų priemonių, draudžiančių taikyti privalomus alternatyvius ginčų sprendimus, tarp jų mediaciją ir taikius sprendimų procesus dėl visų smurto formų, kurias apima ši Konvencija“ (Konvencijos 48 str. 1 d.).

J. Venckevičienė ir A. Čepas atkreipia dėmesį į tam tikras susitaikymo glūdinčias problemas, tarp jų: „Baudžiamasis kodeksas numato, kad susitaikymas baudžiamosiose bylose galimas tik tada, kai kaltininkas savu noru atlygino ar pašalino aukai padarytą žalą arba susitarė dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo. Smurto tarp sutuoktinių bylose žalos atlyginimo klausimas labai problematiškas, iš kokių lėšų kaltininkas gali atlyginti aukai padarytą žalą, kai sutuoktinių turtas bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklauso jiems abiem, t. y. visos kaltininko lėšos priklauso tiek jam, tiek aukai?“³⁹⁹

³⁹⁸ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Prieiga per internetą: <<http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/treaties/html/210.htm>>.

³⁹⁹ Konfliktai ir smurtas artimoje aplinkoje. Ar įmanoma susitarti? Arba ką gali mediacija? Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-12-20-konfliktai-ir-smurtas-artimoje-aplinkoje-ar-imanoma-susitarti-arba-ka-gali-mediacija/111854>>.

Šiame kontekste paminėtina tarptautiniu mastu spręsta problema, susijusi su smurto artimoje aplinkoje kaltininko nuosavybės teise, nukentėjusiojo teise atleisti kaltininkui ir mediacijos taikymu.

2012 m. balandžio 24 d. EŽTT sprendime *Kalucz v. Hungary* (*Kalucz v. prieš Vengriją*) pripažino, kad valstybė privalo užtikrinti smurto artimoje aplinkoje aukų apsaugą tokiomis priemonėmis, kaip draudimas prisiartinti prie aukos arba pareiga išsikelti iš bendrai užimamos patalpos⁴⁰⁰. Nukentėjusioji M. Kalucz gyvenė kartu su savo buvusiu partneriu, kurį ji daug kartų buvo apkaltinusi dėl smurto artimoje aplinkoje. Dalis procesų baigėsi proceso nutraukimu arba buvusio partnerio išteisinimu, tačiau keletu atvejų smurtautojas buvo nuteistas laisvės atėmimu atidedant bausmės vykdymą ir bauda. Nacionaliniuose teismuose taip pat vyko procesai dėl nuosavybės teisės į užimamą butą, o pareiškėja kreipėsi į teismą dėl draudimo smurtautojui prisiartinti prie jos ir dėl iškeldinimo. Pareiškėja taip pat buvo pateikusi 13 medicinos pažymų apie jos sveikatos sutrikdymą 2005–2010 m.

EŽTT šią situaciją pripažino Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio pažeidimu (privataus gyvenimo apsauga). Smurtavimas pareiškėjos atžvilgiu jos namuose buvo ne vieną kartą įrodytas, todėl valstybė privalėjo užtikrinti tinkamą jos privataus gyvenimo ir buto apsaugą nuo buvusio partnerio agresijos. Draudimo prisiartinti priėmimas negali trukti tokiais atvejais pusantrų metų, kaip buvo šioje byloje. Negalima nesutikti su nuomone, kad „norint sėkmingai kovoti su smurtu lyties pagrindu artimoje aplinkoje, turi būti numatytos priemonės, kuriomis siekiama kovoti su tokiais lyties stereotipais ir tradiciniais požiūriais, pagal kuriuos viena lytis laikoma pranašesne už kitą. Priešingu atveju, valstybės institucijoms nepavykus apginti moters, patyrusios smurtą artimoje aplinkoje, teisių, valstybė bus pripažinta ne tik pažeidusi savo pareigas konkrečioje byloje dėl smurto artimoje aplinkoje (šeimoje), bet ir nedėjusi pastangų apginti nuo smurto lyties pagrindu“⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ Case of *Kalucz v. Hungary* (*Application no. 57693/10*). Prieiga per internetą: <<http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/caselaw/CASE%20OF%20KALUCZA%20v.%20HUNGARY.pdf>>.

⁴⁰¹ *Vaigė L. The Concept of Domestic Violence in Lithuania and the Aspect of Gender from the Perspective of International Law // Socialinių mokslų studijos, 2013, 5(1), p. 274.*

Dar viena problema yra susijusi su aukos galimybės atleisti kaltininkui ribojimu. Europos Sąjungos Teisingumo teismo 2011 m. rugsėjo 15 d. sprendimas yra susijęs su aukų nuomone apie bausmę ir mediaciją baudžiamajame procese. Teisingumo teismas analizavo sujungtas *Magatte Gueye* (C483/09) ir *Valentín Salmerón Sínchez* (C-1/10) bylas, susijusias su 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatiniu sprendimu 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamajame procese⁴⁰². M. Gueye ir V. Salmerón Sínchez buvo nuteisti dėl smurto šeimoje. Be kitų bausmių, jiems buvo skirta papildoma draudimo prisiartinti prie savo aukos atitinkamai 1000 m ir 500 m atstumu ar užmegzti ryšį su ja bausmė: pirmuoju atveju – 17 mėn., antruoju – 16 mėn. Duodamos parodymus nukentėjusios moterys patvirtino, kad jos pačios sąmoningai laisva valia nusprendė vėl apsigyventi kartu su nuteistaisiais, nepaisydamos to, kad jiems buvo skirtos baudžiamosios sankcijos dėl anksčiau įvykdyto smurto. Taigi iškillo klausimas, ar smurto artimoje aplinkoje auka gali turėti teisę išsakyti savo nuomonę sprendžiant dėl bausmės pažeidėjui. Teismas nusprendė neigiamai ir pažymėjo, kad nukentėjusiojo procesinė teisė būti išklausytam nagrinėjant baudžiamąją bylą nesuteikia nukentėjusiesiems jokių teisių nei parenkant bausmių, kurios gresia kaltinamiesiems remiantis nacionalinės baudžiamosios teisės normomis, rūšį, nei šių bausmių dydį. Teismas taip pat pabrėžė, kad baudžiamąja nuo smurto šeimoje apsauga, kurią užtikrina valstybė narė įgyvendindama savo baudžiamąsias galias, siekiama ne tik apsaugoti nukentėjusiųjų interesus taip, kaip šie juos suvokia, bet taip pat ginti *bendresnius visuomeninius interesus*. <...> pamatinio sprendimo 2, 3 ir 8 straipsniai turi būti aiškinami kaip nedraudžiantys skirti privalomos minimalios trukmės draudimo prisiartinti sankcijos, kuri valstybės narės nacionalinėje teisėje numatyta kaip papildoma bausmė smurtavusiems šeimoje asmenims, nors patys nukentėję nuo jų asmenys prieštarauja tam, kad tokia sankcija būtų taikoma. Reikia pabrėžti, kad valstybės narės įpareigojamos skatinti mediaciją baudžiamosiose bylose dėl nusikaltimų, kuriuos jos „laiko tinkamais“ tokiai priemonei taikyti, todėl nusikaltimų, kurių atveju taikoma mediacija, pasirinkimas priklauso valstybių narių diskrecijai.

⁴⁰² CJEU Joined Cases C-483/09 and C-1/10, Gueye and Salmerón Sínchez.

Apibendrinant būtų galima teigti, kad mediacijos efektyvumą smurto artimoje aplinkoje atvejais reikia nagrinėti sėkmingos mediacijos sąlygų, tarptautinių standartų kontekste ir atsižvelgiant į įvairių empirinių tyrimų rezultatus.

II.4.3. Penitencinė mediacija

Penitencinė mediacija mokslinėje literatūroje suprantama nevienareikšmiškai. Galima būtų išskirti tris dažniausiai pasitaikančius penitencinės mediacijos sampratos aspektus. Pirmiausia, tai mediacijos taikymas įvairiems konfliktams laisvės atėmimo įstaigose spręsti. Konfliktų tarp kalinių pobūdis gali būti pats įvairiausias: nuo kalinio daiktų dingimo iki sveikatos sutrikdymo. Siekdamas išspręsti kalinių konfliktus, mediatorius turi užtikrinti abiejų konflikto pusių lygybę mediacijos proceso metu. Paprastai tai yra nesunkiai pasiekama, kai kaliniai yra vienodo statuso. Kur kas sudėtingiau pasiekti mediacijai būtiną šalių lygybę ir pasitikėjimą, kai konfliktas kyla tarp skirtingo statuso kalinių. Formaliai tarp kalinių nėra hierarchijos, tačiau įkalinimo įstaigų subkultūros realybė, atskirų kalinių grupių susikūrimas ir skirtingas jų statusas dažnai yra viena iš pagrindinių kliūčių taikyti kaliniams mediaciją. Panaši statuso disbalanso situacija ištinka, kai konfliktas įsižiebia tarp kalinio ir įkalinimo įstaigos darbuotojo. Šalyse, kur penitencinės mediacijos tradicijos gilesnės, mediatoriai pasitelkiami sprendžiant ir kalinių bei administracijos nesutarimus, ypač kaliniams paskelbus bado streiką ar pan.⁴⁰³

Antrasis aspektas, mokslinėje literatūroje išskiriamas kalbant apie penitencinę mediaciją, yra bendruomeninės sankcijos, leidžiančios kaltininkui išvengti su laisvės atėmimu susijusios bausmės⁴⁰⁴. Šia prasme

⁴⁰³ European Best Practice of Restorative Justice in the Criminal Procedure. 2010, p. 238, Convict Resolution: Introducing Mediation to Prisons. Prieiga per internetą: <<http://www.partnersglobal.org/network/bulgaria/bulgaria-success-stories/convict-resolution-introducing-mediation-to-prisons>>.

⁴⁰⁴ Responsibility-taking, Relationship-building and Restoration in Prisons. Mediation and Restorative Justice in prison settings. 2012, p. 12. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/MEREPS_FinalPublication_EN.pdf>.

penitencinė mediacija dažniausiai siejama su anglosaksų valstybėse vykdomomis mediacijos programomis. Ten yra galimybių joms įsiterpti tarp kaltininko nuteisimo ir bausmės paskyrimo. Jei asmuo pripažįstamas kaltas padaręs nusikaltimą, jis siunčiamas į tam tikras programas, kurių sudėtinė dalis yra ir susitikimas su nukentėjusiuoju, žinoma, jei abi šalys sutinka ir yra tam pasiruošusios. Kai mediacijos procesas sėkmingas, taip pat kai atlyginama nusikaltimu padaryta žala ar sutariama dėl tokio atlyginimo ateityje, kaltininkui atsiranda galimybė, kad reali bausmė nebūna paskirta ir bus apsiribota bendruomeninėmis sankcijomis.

Trečioji ir dažniausiai pateikiama penitencinės mediacijos samprata – tai galimybė nusikaltimo aukai ir kaltininkui, bausmę už nusikaltimą atliekančiam įkalinimo įstaigoje, dalyvaujant mediatoriui susitikti ir bandyti išspręsti su nusikaltimu susijusius klausimus.

1999 m. rugsėjo 15 d. Ministrų Komiteto priimtoje rekomendacijoje Nr. R (99) 19 „Mediacija baudžiamosiose bylose“ mediacijos taikymas visų baudžiamojo proceso stadijų metu priskiriamas prie bendrųjų mediacijos baudžiamosiose bylose principų, susijusių su mediacijos ir baudžiamosios justicijos santykiu bei mediacijos prieinamumu aukai ir kaltinamajam⁴⁰⁵. Rekomendacijos numatyta galimybė taikyti mediaciją bet kurioje proceso stadijoje svarbi todėl, kad kai kuriais atvejais klausimą išspręsti reikia kaip galima greičiau, tačiau pirminių proceso stadijų metu šalys (ypač auka) gali būti nepasiruošusios pasinaudoti mediacijos teikiamais privalumais. Neretai tuo metu negali būti nė kalbos apie susitikimą su kita konflikto (nusikaltimo) šalimi. Be to, nusikaltimo aukos baiminasi, kad mediacija palengvins kaltininko padėtį, todėl neskuba pasinaudoti mediacijos galimybe ikiteisminės stadijos metu.

Šios mediacijos tikslas yra taikius konflikto sprendimo būdus ir technikas padaryti prieinamus pačių sunkiausių nusikaltimų aukoms ir kaltininkams, „nes jie geriausiai žino, ką reiškia gyventi su neišspręstu konfliktu“⁴⁰⁶. Tai taip pat ir nusikaltimo aukos vaidmens svarbos didini-

⁴⁰⁵ Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1999 m. rugsėjo 15 d. rekomendacija Nr. R (99) 19 „Mediacija baudžiamosiose bylose“, II skyrius: bendrieji principai, 4 punktas.

⁴⁰⁶ Barabas T. Mediation and Restorative Justice during the execution of sentence. 2010. Prieiga per internetą: <<http://mereps.foresee.hu/en/segedoldal/news/230/158960ec05/213/>>.

mas bausmės vykdymo, konkrečiai – įkalinimo, metu, bandymas įgalinti nusikaltimo auką. Tai gana nauja, bet veiksminga idėja humanizuojant ir darant efektyvesnę įkalinimo įstaigų veiklą⁴⁰⁷, t. y. tų vietų, kur daugiau sia dėmesio skiriama nusikaltimo kaltininkui.

Penitencinė mediacija beveik visuomet reiškia mediaciją, taikomą padarius sunkius nusikaltimus. Ilga laisvės atėmimo bausmė kaltininkui paskiriama už tokius sunkius nusikaltimus kaip nužudymas, sunkus sveikatos sutrikdymas, išžaginimas, plėšimas ir pan. Šių nusikaltimų atveju teismas laisvės atėmimo bausmės paskyrimą laiko būtinu, tačiau neatmetama, greta paskirtosios bausmės, atkuriamojo teisingumo modelių taikymo galimybė. Paprastai tai tokie atvejai, kai mediacija tarp kaltininko ir aukos net nebuvo svarstyta ankstesnių baudžiamojo proceso stadijų metu būtent dėl nusikaltimo sunkumo. Belgijoje Suggnome organizacijos įgyvendintų mediacijos atvejų skaičiai rodo, kad atkuriamasis teisingumas yra įmanomas ir sėkmingai taikomas bylose, kai įkalinimas ilgesnis nei penkeri metai. Ši organizacija per 8 metus gavo 630 prašymų organizuoti mediaciją. Mediacijos procesas per nurodytą laikotarpį buvo vykdytas 343 kartus. Mediacija buvo taikyta turtinių nusikaltimų (124 atvejai), nužudymų (108 atvejai) ir seksualinio pobūdžio (111 atvejų) nusikaltimų atvejais. B. van Droogenbroeck pastebėjo, kad kuo nusikaltimas padarė daugiau žalos nukentėjusiajam, tuo mediacijos poreikis didesnis. Jeigu nebūtų galimybės tokio pobūdžio bylose taikyti mediaciją, autoriaus manymu, aukos būtų dar kartą viktimizuojamos⁴⁰⁸.

Paprastai mediacijai po baudžiamojo proceso (ikiteisminio tyrimo ir teisminio nagrinėjimo) trūksta detalesnio teisinio reguliavimo. Dažniausiai pasitaikantis teisinio reglamentavimo būdas – tai bendra įstatyminė nuostata, kad mediacija galima visų baudžiamojo proceso stadijų metu (pavyzdžiui, Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 155a str.), o

⁴⁰⁷ Responsibility-taking, Relationship-building and Restoration in Prisons. Mediation and Restorative Justice in prison settings. 2012, p. 13. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/MEREPS_FinalPublication_EN.pdf>.

⁴⁰⁸ Van Droogenbroeck B. Victims Offender Mediation in Severe Crimes in Belgium: "What Victims Need and Offenders can Offer" // Gyokos M., Lanyi K. (eds.) European Best Practices of restorative justice in Criminal Procedure. Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement, Republic of Hungary, 2010, p. 230–235. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/Rimvydas/Downloads/RJ_ENG.pdf>.

kokiais atvejais ir kaip ji galėtų vykti paskyrus bausmę, kokios įtakos sėkminga mediacija galėtų turėti bausmės atlikimui (sąlygoms, lygtiniam atleidimui ir pan.), teisės aktai nutyli.

Pagrindu šios rūšies mediacijai taikyti laikytinas teismo nuosprendžio priėmimas ir jo įsiteisėjimas. Nuo šio momento negali būti daroma įtaka galutiniam teismo sprendimui. Terminai, kada penitencinė mediacija nebegalima, paprastai nėra nustatomi. Ji gali būti pradėta iki tada, kol kaltininkas ir auka sutinka dalyvauti mediacijoje. Kai kurie autoriai rekomenduoja apibrėžti ir galimybės taikyti penitencinę mediaciją pabaigos momentą, kad nebūtų per daug nutolta nuo nusikaltimo (iškyla ir praktinių sunkumų, pavyzdžiui, surasti auką), nesitęstų aukos stresas ir pan.⁴⁰⁹ Taip manantieji teigia, kad mediacija turėtų būti nebegalima įvykdžius nuosprendį, atlikus bausmę, pasibaigus teistumui. Šis terminų klausimas turėtų sprendžiamas nacionaliniuose teisės aktuose.

Penitencinės mediacijos rezultatas negali būti siejamas su baudžiamosios bylos nutraukimu, diversija ar galutiniu teismo sprendimu dėl kaltės ir bausmės. Penitencinė mediacija nėra baudžiamojo proceso sudėtinė dalis ar jo alternatyva. Įtakos bausmei, probacijos laikotarpiui, paleidimo terminui ji gali turėti, bet, kaip rodo valstybių praktika, taip būna retai. Penitencinė mediacija skirta emocinei žalai sumažinti, aukos ir kaltininko būsimo gyvenimo kokybei pagerinti, jų reintegracijai skatinti. Ypač ji aktuali, kai kaltininkas ir auka pažįsta vienas kitą arba gyvena netoliese. Jų susitikimas atliekant bausmę ir bandymas išspręsti konfliktą, kilusį iš nusikaltimo, gali padėti įveikti vienas kito baimes, taip pat sumažinti potrauminio streso simptomų⁴¹⁰. Šios priežastys lemia, kad dažniausiai penitencinė mediacija yra inicijuojama aukos.

Mediacija priėmus nuosprendį ir paskyrus bausmę, lyginant su kitomis mediacijos rūšimis, yra taikoma retai, tačiau susidomėjimas ja auga. Penitencinė mediacija susiduria su tam tikrais sunkumais ir iššūkiais, turinčiais įtakos, kodėl ji retai taikoma. Sunkumų patiria visų rūšių mediaci-

⁴⁰⁹ *Schijndel R. A. M.* Confidentiality and Victim-Offender Mediation. Maklu, 2009, p. 28.

⁴¹⁰ Responsibility-taking relationship-building and restoration in prisons. Mediation and Restorative Justice in prison settings // *Barabas T., Fellegi B., Windt S.* (eds.) 2012, p. 12. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/MEREPS_FinalPublication_EN.pdf>.

ja, tačiau šiuo atveju jie yra dar labiau išreikšti. Pirmiausia taip yra todėl, kad penitencinės mediacijos rezultatas neturi įtakos formaliesiems prokuroro ar teisėjo sprendimams⁴¹¹. Be to, tikėtina, kad daugelyje valstybių penitencinės mediacijos platesnį taikymą paskatintų įstatyminis reglamentavimas, aiškiai ir detaliau numatantis galimybę taikyti mediaciją įkalinimo įstaigoje po kaltininko atžvilgiu priimto ir įsiteisėjusio apkaltinamojo nuosprendžio.

Antra, ši mediacija paprastai vykdoma įkalinimo įstaigose ir viena iš mediacijos šalių yra kaltininkas, nuteistas laisvės atėmimo bausme, todėl dalis priežasčių, kodėl penitencinė mediacija taikoma retai, slypi įkalinimo įstaigos kultūros ir kalinio statuso tokioje įstaigoje nulemtuose dalykuose⁴¹². Įkalinimo įstaigų kultūra prioritetą teikia saugumo, disciplinos ir kontrolės priemonėms, todėl kaliniai itin dažnai nepasitiki mediacija kaip procesu apskritai⁴¹³. Kaliniai (taip pat ir įkalinimo įstaigų darbuotojai) ypač kvestionuoja konfidencialumo principo užtikrinimą, kai mediacijos procesas vyksta įkalinimo įstaigoje, taip pat šalių vienodų galimybių, lygiavertiškumo šio proceso metu garantijas. Kita vertus, nukentėjusiajam taip pat dažnai kyla abejonių dėl aplinkos, kurioje vyksta penitencinė mediacija, saugumo ir proceso nešališkumo.

Nors ir mažiau paplitusios, bet greta įvairiausių mediacijos programų, vykdomų skirtingose šalyse ir apimančių visas baudžiamojo proceso stadijas, nukreiptas tik į ikiteisminio tyrimo metu vykstančius tarpininkavimo tarp kaltininko ir aukos atvejus, būtų galima išskirti atskirą grupę mediacijos programų, pagal kurias mediacija taikoma kaip paskirtos sankcijos dalis (pavyzdžiui, įpareigojimas atlyginti žalą ir susitaikyti su nukentėjusiuoju) arba taikoma paskyrus bausmę. Pirmoji kaltininko ir nukentėjusiojo sutaikymo programa, prasidėjusi kaip eksperimentas

⁴¹¹ *Schijndel R. A. M.* Confidentiality and Victim-Offender Mediation. Maklu, 2009, p. 28.

⁴¹² Plačiau: Responsibility-taking relationship-building and restoration in prisons. Mediation and Restorative Justice in prison settings // *Barabas T., Fellegi B., Windt S.* (eds.) 2012, p. 182–183. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/MEREPS_FinalPublication_EN.pdf>.

⁴¹³ European Best Practice of Restorative Justice in the Criminal Procedure. 2010, p. 238. Prieiga per internetą: <<http://www.partnersglobal.org/network/bulgaria/bulgaria-success-stories/convict-resolution-introducing-mediation-to-prisons>>.

Kičeneryje (Kanada) XX a. 8-ame dešimtmetyje, ir buvo būtent penitencinės mediacijos pradininkė⁴¹⁴. Jaunimo probacijos darbuotojas įtikino teisėją, kad du jaunuoliai, nuteisti už vandalizmą, turėtų susitikti su savo nusikaltimo aukomis. Po šio susitikimo teisėjas jaunuolius įpareigojo atlyginti aukoms padarytą žalą. Tai buvo pagrindinė sąlyga probacijai taikyti. Dabar skirtingose valstybėse galimumas vykdyti mediaciją po nuosprendžio priėmimo ir bausmės paskyrimo labai skiriasi. Visgi daugelyje valstybių tai labiau primena bandymus, eksperimentus nei nuolat veikiančias, „įsibėgėjusias“ mediacijos programas. Pavyzdžiui, Belgijoje 2000 m. įkalinimo įstaigose buvo įdarbinta po atkuriamojo teisingumo konsultantų, kurie įvairiomis priemonėmis skatino taikyti penitencinę mediaciją įstaigose. Vėliau, 2008 m., tokios pareigos buvo panaikintos, konsultantų funkcijos perkeltos regioninių įkalinimo įstaigų generalinių direktoratų pareigūnams).

Atkuriamojo teisingumo programos dažniausiai taikomos už įkalinimo įstaigų ribų. D. W. van Ness teigia, kad tai galima paaiškinti. Pirma, kaltininkams lengviau atlyginti padarytą žalą, jeigu jie yra neatskirti nuo bendruomenės. Antra, dauguma programų sukurtos bendruomenių pagrindu. Tai reiškia, kad programos, įtraukiančios auką ir kaltininką, efektyviausiai veikia bendruomenėje. Trečia priežastis patvirtina, kad atkuriamojo teisingumo programos dažniausiai naudojamos norint sumažinti teismų užimtumą, perpildytas įkalinimo įstaigas⁴¹⁵. Nepaisant šių priežasčių, atkuriamojo teisingumo programos vis dažniau taikomos laisvės atėmimo vietose. Atsižvelgiant į keliamus tikslus, visos programos gali būti skirstomos į keletą kategorijų. Pavyzdžiui, kai kurios programos yra skirtos kalinių empatijai aukos atžvilgiu ir viktimizacijos supratimui skatinti. Kitos programos suteikia galimybę kaltininkams atsilyginti aukoms. Yra ir tokių programų, kurios taikosi nuraminti santykius tarp kaltinamųjų ir jų aukų, šeimos narių ir mediacijos susirinkimo dalyvių. Taip

⁴¹⁴ Victim Offender Mediation. Prieiga per internetą: <<http://www.restorativejustice.org/university-classroom/01introduction/tutorial-introduction-to-restorative-justice/processes/vom>>.

⁴¹⁵ Van Ness D. W. Prisons and restorative justice // Johnstone G., Van Ness D. W. (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 312.

pat yra vykdoma projektų, siekiančių sustiprinti santykius tarp įkalinimo įstaigų ir gretimų bendruomenių⁴¹⁶.

Viktimizacijos suvokimo ir empatijos aukai programos buvo sukurtos norint padėti kaliniams suprasti, kokį poveikį jų nusikaltimas padarė aukai. Kaltininkai yra ugdomi įsijausti į aukos padėtį, emocinę būseną. Drauge siekiama, kad kaltininkas tiesiogiai suprastų aukos patirtas baimes, jausmus⁴¹⁷. Kai kurios empatijos aukai ugdymo programos neįtraukia susitikimo su nusikaltimo aukomis. Pavyzdžiui, Hamburge (Vokietijoje) taikoma programa, kurioje įkalinti asmenys per pirmus tris mėnesius privalo dalyvauti empatijos aukai programoje, kaliniai supažindinami su viktimizacijos pasekmėmis, prašomi įsijausti į aukos padėtį, pagalvoti, ar šeimos nariai yra turėję panašios patirties, kaip jie visa tai vertina⁴¹⁸. Kitas tokių programų pavyzdys yra surogatinių aukų programos, kuriose dalyvauja ne tiesioginės aukos, bet asmenys, nukentėję nuo panašių nusikalstamų veikų. Šiose programose kaltininkai turi galimybę sužinoti tikrąją aukos patirtį ir tai, kaip nusikaltimas paveikė jų gyvenimą⁴¹⁹.

Žalos atlyginimo programos yra orientuotos į nuostolių atlyginimą, darbų atlikimą aukos ar bendruomenės naudai. Tačiau šios programos dažniausiai būna skirtos aukų materialiniams nuostoliams atlyginti. Procedūrinės ir teisinės išlaidos paprastai viršija nusikaltėlio finansines galimybes, todėl dažnai lieka mažai galimybių nuostolius atlyginti. Šiai problemai spręsti yra steigiami fondai, kurie tenkina tokius finansinius poreikius. Pavyzdžiui, Belgijoje įsteigtas Žalos atlyginimo fondas, į kurį gali kreiptis kaliniai, norintys aukoms materialiai atlyginti patirtus nuostolius. Nuteistieji tokiais resursais gali pasinaudoti atlikę tam tikrą kiekį (skaičių) viešųjų darbų⁴²⁰. Šios programos, be finansinio žalos atlygini-

⁴¹⁶ Responsibility-taking relationship-building and restoration in prisons. Mediation and Restorative Justice in prison settings // *Barabas T., Fellegi B., Windt S.* (eds.) 2012. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/MEREPS_FinalPublication_EN.pdf> .

⁴¹⁷ *Uscila R.* Atkuriamasis teisingumas penitencinėje sistemoje // *Pedagogika*, 2011 (103), p. 94–95.

⁴¹⁸ *Van Ness D. W.* Prisons and restorative justice // *Johnstone G., Van Ness D. W.* (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 314.

⁴¹⁹ *Uscila R.* Atkuriamasis teisingumas penitencinėje sistemoje // *Pedagogika*, 2011 (103), p. 94–95.

⁴²⁰ *Van Ness D. W.* Prisons and restorative justice // *Johnstone G., Van Ness D. W.* (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 315.

mo, svarbios todėl, kad turi didelį poveikį šalinant aukos ir bendruomenės narių baimes dėl galimo tolesnio keršto ar persekiojimo⁴²¹.

Atkuriamojo teisingumo programos yra skirtos aukos ir kaltininko konfliktui spręsti laisvės atėmimo įstaigose. Šios programos gali apimti ir organizuojamas konferencijas, apskritojo stalo susitikimus ar aukos ir kaltininko mediaciją. Svarbiausias programų tikslas – sušvelninti šalių santykius, patenkinti žmonių emocinius poreikius, išsiaiškinti nusikaltimo aplinkybes, kurios nebuvo atskleistos baudžiamojo proceso metu, bet yra svarbios ir neleidžia ramiai gyventi. Programos nesiekia pakeisti bausmę ar kalinį paleisti iš laisvės atėmimo įstaigos. Tam tikrais atvejais teigiamas proceso sprendimas yra papildoma, teigiama informacija svarstant kalinio lygtinio paleidimo prieš terminą klausimą ar laisvės atėmimo vietos pakeitimą⁴²². R. Uscila (2011) pastebėjo, kad mediacijos praktika laisvės atėmimo vietose yra labai įdomi tuo aspektu, jog ji dažniausiai siejama su sunkiais nusikaltimais (nužudymais, seksualinio pobūdžio nusikaltimais, ginkluotais apiplėšimais), už kuriuos numatyta ilga laisvės atėmimo bausmė. B. van Droogenbroeck, keldamas klausimą, kam reikalinga mediacija po teismo nuosprendžio, aiškina, kad ne visada iki baudžiamojo proceso ar jo metu būna galimybė šalims pasiūlyti mediacijos procesą. Kartais šalys atsisako dalyvauti tokiuose procesuose, nes pasiūlymas pateikiamas pernelyg greitai, skubotai. Dažniausiai auka dar būna neatsigavusi po patirtos viktimizacijos ir net nenori svarstyti apie susitikimą su kaltininku. Pasitaiko, kad aukos bijo būti apgautos, nori, kad kaltininkui būtų skirta jam priklausanti bausmė.

Šiuo metu penitencinė mediacija sėkmingai įgyvendinama Čekijos ir Latvijos probacijos sistemose. Penitencinė mediacija taikoma ir Kandoje, Belgijoje, Jungtinėje Karalystėje, Slovėnijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kt.⁴²³ Lietuvoje jau yra sukurtas penitencinės mediacijos teisinis pagrindas, leidžiantis ją taikyti probacijos tarnybų veikloje. Lietuvos

⁴²¹ Uscila R. Atkuriamasis teisingumas penitencinėje sistemoje // *Pedagogika*, 2011 (103), p. 97.

⁴²² Ten pat, p. 96.

⁴²³ Uscila R. Mediacijos baudžiamojoje justicijoje procesas // *Mediacija* (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 276–279.

Respublikos probacijos įstatymo⁴²⁴ 4 straipsnyje tarp pagrindinių probacijos principų yra įtrauktas ir atkuriamojo teisingumo įgyvendinimas. To paties įstatymo 18 straipsnio 9 punkte aiškiai nurodoma, kad viena iš probuojamojo resocializacijos formų yra „atkuriamojo pobūdžio priemonių taikymas siekiant sutaikyti probuojamąjį ir nukentėjusįjį ir atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą“.

⁴²⁴ Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108.

III. ATKURIAMOJO TEISINGUMO ELEMENTAI LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE JUSTICIJOJE

III.1. Teisinių institutų, turinčių atkuriamojo teisingumo elementų, sistema

Būtų labai klaidinga teigti, kad baudžiamoji justicija Lietuvoje yra nukreipta tik į asmens nubaudimą už nusikalstamą veiką ir jai visiškai svetima atkuriamojo teisingumo idėja. Klaidinga jau pirmoji teiginio dalis. Lietuvos įstatymai numato įvairių baudžiamąjo proceso diversijos (nutraukimo, netgi nepradėjimo) sankcijų švelninimo galimybių, be to, sprendžia ne tik bausmės, bet ir kitus klausimus, pavyzdžiui, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą. Antroji teiginio dalis taip pat toli nuo tiesos. Baudžiamajame proceso taikomuose įstatymuose yra nemažai nuostatų, atspindinčių vieną ar kitą atkuriamojo teisingumo idėją. Bet tiesa ir tai, kad Lietuvos baudžiamajoje justicijoje nėra nuostatų, leidžiančių įgyvendinti atkuriamojo teisingumo idėją išsamiai, visiškai, o ne fragmentiškai.

Atkuriamojo teisingumo ir mediacijos elementus galima išskirti remiantis atkuriamojo teisingumo apibrėžimu, pateikiamu Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R (99) 19 Dėl mediacijos baudžiamosiose bylose bei atkartojamas Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyvoje 2012/29/ES, jos 2 straipsnio 1 dalies d punkte: tai bet koks procesas, kuris leidžia aukai ir kaltininkui, jų laisvu sutikimu, aktyviai dalyvauti sprendžiant problemas, kylančias dėl nusikalstamos veikos, padarytos padedant nešališkai trečiajai šaliai. Iš šio apibrėžimo galima išskirti keturis svarbius atkuriamojo teisingumo idėjos elementus: 1) kilusių ar galinčių kilti nusikalstamos veikos padarinių šalinimas ar švelninimas, 2) aktyvus asmeninis šalių dalyvavimas, 3) savanoriškas dalyvavimas šiame procese, 4) nešališka išorinio subjekto pagalba šalims sprendžiant nusikalstamos veikos sukeltas problemas.

Nusikalstamos veikos padarinius, keliamas problemas reikėtų suprasti labai plačiai – kaip įprasto aukos ir kaltininko gyvenimo ir jo raidos

trukdžius, kurių nebūtų buvę, jei nebūtų padaryta nusikalstama veika. Tai ne tik aukos patirta fizinė, turtinė žala ir labai įvairiai galinti pasireikšti neturtinė žala, bet ir kaltininkui gresiančios problemos dėl galimo nuteisimo ir pačios baudžiamojo proceso eigos (ir tiesioginiai suvaržymai, kuriuos sukelia pritaikytos sankcijos bei procesinės prievartos priemonės, ir netiesioginės pasekmės – sumenkintas socialinis statusas, silpninami socialiniai ryšiai ir pan.), kitos problemos. Taigi bet kokie baudžiamajame procese taikomuose įstatymuose numatyti baudžiamojo proceso diversijos, paprastinimo (trumpinimo ir pan.) variantai, sankcijų švelninimo, taip pat žalos aukai atlyginimo priemonės turi šį požymį. Tačiau nusikalstamos veikos padarinių šalinimu nelaikytini tokie veiksmai, kad kaltininkas dirba visuomenei naudingą darbą ar teikia socialines paslaugas asmenims, kurie nėra nukentėję nuo jo padarytos nusikalstamos veikos (pavyzdžiui, viešųjų darbų bausmė (BK 47 str.), nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai kaip auklėjamojo poveikio priemonė (BK 85 str.), nemokami darbai ir įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą kaip baudžiamojo poveikio priemonės (BK 70 ir 71 str.).

Aktyvaus asmeninio šalių dalyvavimo, sprendžiant nusikalstamos veikos keliamas problemas, neapima atvejai, kai viena iš konflikto šalių neprisideda prie kitos šalies problemų sprendimo. Pavyzdžiui, jeigu aukai žalą atlygina valstybė ar draudimo bendrovė, nes pati auka buvo apdraudusi, pavyzdžiui, sveikatą ar nuo vagysčių savo butą, tai nebus atkuriamojo teisingumo apraiška. Tačiau jei aukai žalą atlygina kaltininkas ar, jo rūpesčiu, kiti asmenys (artimieji, draudimo bendrovė, kurioje kaltininkas buvo apdraudęs savo civilinę atsakomybę, ir pan.), atkuriamojo teisingumo požymių galima įžvelgti. Vertinant kaltininko problemų atžvilgiu, reikia skirti situacijas, kai sankcija švelninama ar baudžiamasis persekiojimas nutraukiamas remiantis aukos pozicija (sutikimu, kad baudžiamasis procesas būtų nutrauktas ar nepradėtas) ar kaltininko pastangomis spręsti aukos problemas ir kai toks sprendimas priimamas kitais pagrindais.

Savanoriškumo požymis leidžia nuo atkuriamojo teisingumo atriboti atvejus, kai kaltininkas sprendžia aukos problemas priverstinai, būdamas įpareigotas tai padaryti (paprastai teismo). Dėl to atkuriamuoju

teisingumu nelaikytinas teismo paskirtos baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę žalą vykdydamas (BK 69 ir 83 str.), žalos atlyginimas vykdamas teismo sprendimą tenkinti aukos civilinį ieškinį dėl žalos atlyginimo, teismo skirtų įpareigojimų atidedant bausmės vykdymą atsiprašyti nukentėjusio asmens ir (ar) teikti nukentėjusiam asmeniui pagalbą, kol šis gydosi, vykdydamas (BK 75 str. 2 d. 1 ir 2 p.).

Nešališko subjekto pagalbos spręsti dėl nusikalstamos veikos padarymo kilusias problemas požymio netenkina kaltinimo pareigūnų (ikiteisminio tyrimo tyrėjų, prokurorų) neformaliai atliekamas tarpininkavimas, kuris praktikoje dažnas. Nors toks neformalus skatinimas kaltininkui ir aukai susitarti ir taikiai išspręsti nusikalstamos veikos sukeltas problemas gali duoti teigiamų rezultatų, vis tiek jis negali būti prilygintas apmokytų ir nesusaistytų procesinėmis pareigomis ir funkcijomis (šiuo atveju – kaltinimo) tarpininkavimo specialistų gerai organizuotai pagalbai. Viena, minėti pareigūnai nėra nešališki asmenys, jie baudžiamajame procese turi konkrečius įgaliojimus, tarp kurių yra persekiojimo, kaltinimo funkcijos, antra – jų teisinis statusas nenumato jiems teisės imtis aktyvaus tarpininkavimo, o leidžia tik informuoti asmenis apie susitaikymo ir žalos atlyginimo galimybę bei įforminti šalių susitarimus.

Teisėjo tarpininkavimas lyg ir labiau atitiktų nešališkumo kriterijų, tačiau ir teisėjai turi savo procesinių pareigų ir funkcijų, tarp kurių aktyvus tarpininkavimas nepatenka. Teisėjo vaidmuo apsiriboja tik galimybe pakviesti šalis susitaikyti, sudaryti sąlygas jiems tai padaryti (pavyzdžiui, surengus specialų taikinamąjį posėdį privataus kaltinimo bylose BPK 413 straipsnio tvarka arba padarius pertrauką posėdyje bylą nagrinėjant bendra tvarka) ir įforminti šalių susitarimą.

1 lentelė. **Baudžiamojo teisinio reguliavimo atkuriamojo teisingumo elementai**

	Kaltininko pastangos šalinti Nv pasekmes (žalos atlyginimas, atsiprašymas, kitokia pagalba nukentėjusiajam), kaip būtina sąlyga	Kaltininkui palanki nukentėjusiojo pozicija, kaip būtina sąlyga	Baudžiamojo poveikio kaltininkui švelninimas ar šalinimas	Sankcijos švelninimas	Specialisto (mediatoriaus) pagalba sprendžiant ar švelninant konfliktą
BK 38 str. Atleidimas nuo BA nukentėjusiam asmeniui ir kaltininkui susitaikius	Žalos atlyginimas ar įsipareigojimas tai padaryti	Taip	Taip (A)	–	Ne
BPK 407, 413 str. Privataus kaltinimo bylos nepradėjimas ar nutraukimas šalims susitaikius ar nukentėjusiajam atsiėmus kaltinimus	Nebūtinai	Taip	Taip (A, B)	–	Ne
BK 93 str. 1 d. 1 p. Nepilnamečio atleidimas nuo BA jam atsiprašius nukentėjusiojo ir atlyginus visą ar dalį žalos ar įsipareigojimus tai padaryti	Turtinės žalos atlyginimas ar įsipareigojimas tai padaryti, nukentėjusiojo atsiprašymas	Ne	Taip (A)	–	Ne
BPK 418 str. Proceso užbaigimas baudžiamuoju įsakymu	Žalos atlyginimas arba įsipareigojimas tai padaryti	Ne	Ne	Taip	Ne
BK 59 str. 1 d. 1, 3 p., 2 d. Atsakomybę lengvinanti aplinkybė	Visiškas žalos atlyginimas ar pašalinimas; dalinis žalos atlyginimas ar įsipareigojimas atlyginti žalą gali būti BK nenurodyta atsakomybę lengvinanti aplinkybė	Ne	Ne	Taip	Ne

1 lentelės tęsinys

BPK 167 str. Nusikalstamos veikos, dėl kurių ikiteisminis tyrimas pradedamas tik gavus nukentėjusiojo skundą ar prokuroro reikalavimą	Nebūtinai	Taip	Taip (B)	–	Ne
---	-----------	------	----------	---	----

1-oje lentelėje matyti baudžiamojo teisinio reguliavimo nuostatos, kuriose išryškėja atkuriamojo teisingumo elementai. Nė vienas institutas nenumato labai svarbaus elemento – su baudžiamuoju procesu nesusijusių asmenų pagalbos kaltininkui ir aukai dėl nusikalstamos veikos kylančioms problemoms išspręsti. Tik BK 38 straipsnyje numatytas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui susitaikius su nukentėjusiu asmeniu apima bent tris kitus svarbius atkuriamojo teisingumo elementus: žalos atlyginimą, nukentėjusiojo sutikimą, kad jį tenkina kaltininko pastangos sureguliuoti konfliktą, ir kad jis neprieštarauja represinio poveikio kaltininkui švelninimui ir pačiam represinio poveikio švelninimui nutraukiant baudžiamąjį kaltininko persekiojimą (tiesa, su bandomuoju 1 metų laikotarpiu arba iki bus visiškai atlyginta žala).

Nemažai atkuriamojo teisingumo atspindžių yra ir BPK 413 straipsnyje, kuriame numatyta galimybė nutraukti baudžiamosios bylos nagrinėjimą privataus kaltinimo tvarka kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius arba privačiam kaltintojui atsiėmus kaltinimą. Įstatymas nereikalauja, kad kaltininkas būtų atlyginęs žalą ar įsipareigojęs tai padaryti. Tačiau galima numanyti, kad faktiškai dažnai tai yra esminė sąlyga, jog nukentėjęs asmuo sutiktų taikytis su kaltininku ar atsiimti kaltinimą.

Reikėtų stengtis nepilnamečių bylose atkuriamojo teisingumo idėją pritaikyti, bet tai neišplaukia iš galiojančio baudžiamojo teisinio reguliavimo. BK 93 straipsnyje tik vienas iš keturių alternatyvių pagrindų atleisti pirmą kartą nusikaltusį nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės turi ryškesnių atkuriamojo teisingumo elementų. BK 93 straipsnio 1 dalies 3 punkte yra numatytas reikalavimas, kad nepilnametis atsiprašytų kaltininko, tačiau, skirtingai nuo anksčiau aptartų normų, nukentėjusio-

jo sutikimo dėl kaltininko baudžiamojo persekiojimo nutraukimo nereikia. Reikalavimas atlyginti žalą taip pat yra švelnesnis, nes reikalaujama atlyginti tik turtinę žalą. Nebuvimas sąlygos atlyginti neturtinę žalą ar sutarti dėl jos atlyginimo galutinai atima iš nukentėjusiojo svertus daryti įtaką pirmą kartą nusikaltusio nepilnamečio galimybėms būti atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės šio straipsnio pagrindu, nes neturtinės žalos dydis, skirtingai nuo turtinės žalos dydžio, kuris turi būti pagrįstas dokumentais, nemažai priklauso nuo paties nukentėjusiojo vertinimo, o galutinis dydis, tenkinantis nukentėjusįjį, gali būti kaltininko bei nukentėjusiojo derybų objektas.

Igyvendinti tam tikrus atkuriamojo teisingumo elementus sudaro BPK 418 straipsnyje numatyta galimybė baigti baudžiamąjį procesą baudžiamuoju įsakymu ir BK 59 straipsnio 1 dalies 3 punkte numatyta atsakomybę lengvinanti aplinkybė – visiškas žalos atlyginimas ar pašalinimas bei įstatyme neapibrėžtos atsakomybę lengvinančios aplinkybės (BK 59 straipsnio 2 dalis, pavyzdžiui, įsipareigojimas atlyginti žalą ateityje, dalies žalos atlyginimas). Šios normos atkuriamojo teisingumo atžvilgiu turi tam tikrų panašumų. Abi normos gina nukentėjusiojo interesus, kad nusikalstama veika padaryta žala būtų atlyginta, o būtina jų pritaikymo sąlyga yra tai, kad būtų savanoriškai atlyginta nusikalstama veika padaryta visa žala arba įsipareigota ją atlyginti, jeigu ji buvo padaryta⁴²⁵. Ir sprendžiant dėl baudžiamojo įsakymo surašymo, ir dėl minėtos atsakomybę lengvinančios aplinkybės pritaikymo, nukentėjusiojo nuomonė dėl baudžiamojo teisinio kaltininko vertinimo nėra reikšminga (tik tiek, kad nukentėjusysis gali skųsti ir sušvelnintą bausmę, ir sprendimą baigti procesą baudžiamuoju įsakymu). Be to, bendra yra tai, kad baudžiamasis poveikis kaltininkui lengvinamas tik švelninant bausmę, o ne atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės. Kita vertus, baudžiamosios atsakomybės švelninimo būdai skiriasi. Atsakomybę lengvinančių aplinkybių reikšmė švelninant bausmę yra gana neapibrėžta ir sunkiai prognozuojama, o baudžiamojo įsakymo priėmimas vienareikšmiškai

⁴²⁵ Kita vertus, svarbu pažymėti, kad baudžiamasis įsakymas gali būti priimtas ir procesuose dėl nusikalstamų veikų, kuriose konkretaus nukentėjusiojo nėra ir žalos atlyginimo nereikalaujama, pavyzdžiui, procesuose dėl BK 170 straipsnyje numatyto kurstymo prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę.

užtikrina, kad kaltininkui bus paskirta su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė. Be to, kaltininko nuomonė dėl bausmės turi esminės reikšmės. Prieš duodamas sutikimą taip baigti procesą, kaltininkas yra supažindinamas, kokios rūšies ir kokio dydžio bausmę bus siūloma jam skirti, o jo nesutikimas su baudžiamuoju įsakymu yra besąlyginis pagrindas baudžiamajam įsakymui neįgyti teisinės galios⁴²⁶. 2013 m. vasarą BK buvo papildytas nauja, sunkiai pasiduodančia loginei analizei norma, kuria papildomai nustatyta, kad baudžiamuoju įsakymu skirtiną bausmę (jau suderėtą kaltininko ir prokuroro) teismas privalo dar sumažinti trečdaliu (BK 64¹ straipsnis). Baudžiamąjo proceso užbaigimas baudžiamuoju įsakymu turi ir kitą privalumą – šiuo atveju labai reikšmingai trumpėja viso baudžiamąjo proceso trukmė, ir ne tik kaltininkas, bet ir nukentėjusysis (bei pareigūnai) išvengia laiko gaišimo dėl teismo bylos nagrinėjimo, o kaltininkas – dar ir kitokių galimų su procesu susijusių suvaržymų (kardomųjų priemonių taikymo, neigatyvaus socialinės padėties neapibrėžtumo, susijusio su „kaltinamojo“ statusu). Taigi baudžiamąjo įsakymo institutas, jeigu juo remiamasi procesuose, kuriuose keliamas ir nusikalstama veika padarytos žalos klausimas, gali turėti ryškių sąsajų su atkuriamuoju teisingumu.

Atkuriamojo teisingumo požymių galima įžvelgti ir vadinamojo privačiai viešo kaltinimo reguliavimo nuostatose (BPK 167 straipsnis, žr. pavyzdį). Šiuo atveju nukentėjusysis turi teisę spręsti (paduodamas skundą ar jo nepaduodamas), ar dėl tam tikrų nusikalstamų veikų padarymo kilęs konfliktas su kaltininku turėtų būti sprendžiamas pradedant ir vykdamas baudžiamąjį procesą.

⁴²⁶ BPK 422 straipsnio 2 dalis numato, kad jei kaltinamasis paduoda prašymą reikalaudamas surengti bylos nagrinėjimą teisme, teismo baudžiamasis įsakymas neįgyja teisinės galios.

**Nusikalstamos veikos, dėl kurių baudžiamasis procesas pradeda-
mas tik pagal nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą,
ar prokuroro reikalavimą (BPK 167 str.)**

Privačiai viešas kaltinimas galimas dėl nusikalstamų veikų, numaty-
tų BK 145 straipsnyje (grasinimas nužudyti ir asmens terorizavimas), 149
straipsnio 1 dalyje (išžaginimas be kvalifikuojančių požymių), 150 straips-
nio 1 dalyje (seksualinis prievartavimas be kvalifikuojančių požymių), 151
straipsnio 1 dalyje (privertimas lytiškai santykiauti be kvalifikuojančių po-
žymių), 178 straipsnio 1 ir 4 dalyse (vagystė be kvalifikuojančių požymių
ir vagystės baudžiamasis nusižengimas), 179 straipsnio 1 ir 3 dalyse (nau-
dojimasis energija ar ryšiais be kvalifikuojančių požymių ar baudžiamasis
nusižengimas), 182 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 183 straipsnio 1 ir 3 dalyse, 184
straipsnio 1 ir 3 dalyse (sukčiavimas, turto pasisavinimas, turto iššvaistymas
be kvalifikuojančių požymių ar baudžiamieji nusižengimai), 186 straipsnyje
(turtinės žalos padarymas apgaule), 294 straipsnio 1 dalyje (savavaldžiavi-
mas be kvalifikuojančių požymių).

BPK 167 straipsnio 3 dalyje yra numatyti privačiai viešo proceso ap-
ribojimai smurto artimoje aplinkoje atvejais: jei BK 145 straipsnyje, 149
straipsnio 1 dalyje, 150 straipsnio 1 dalyje, 151 straipsnio 1 dalyje numaty-
tos nusikalstamos veikos turi smurto artimoje aplinkoje požymių, ikiteismi-
nis tyrimas pradedamas, nesvarbu, ar yra nukentėjusiojo skundas.

Įstatymas nukentėjusiajam suteikia neribotą diskreciją sprendžiant,
ar paduoti skundą dėl privačiai viešo proceso nusikalstamų veikų (išsky-
rus smurto artimoje aplinkoje atvejus). Tai kaltininkui ir nukentėjusiajam
atveria galimybes patiems spręsti dėl nusikalstamos veikos padarymo
kilusias problemas (įskaitant ir turtinės bei neturtinės žalos atlyginimą)
be baudžiamojo persekiojimo pareigūnų įsikišimo (išskyrus atvejus, kai
baudžiamasis procesas pradedamas prokuroro pareiškimu nustačius,
kad aukos sprendimas neinicijuoti kaltininko baudžiamojo persekioji-
mo nėra priimtas laisva valia ar kad yra kitų priežasčių, dėl ko konkrečios
nusikalstamos veikos yra būtinos). Aukai nusprendus į nusikalstamos
veikos sukeltų problemų sprendimą neįtraukti baudžiamosios justicijos
sistemos, tačiau tokiam sprendimui nepasiteisinus, ji gali vėliau vis tiek

paduoti skundą ir pradėti baudžiamąjį procesą, kuris toliau vyks bendra tvarka. Kita vertus, įstatymas nenumato galimybės, padavus skundą, jį atsiimti ir tokiu būdu nutraukti baudžiamąjį procesą, jeigu baudžiamojo proceso metu šalys savarankiškai pasiekia abi puses tenkinantį problemų sprendimą. Kaip teigia prokurorai, tokių situacijų praktikoje pasitaiko ne taip jau retai. Toks reguliavimas skiriasi nuo privataus kaltinimo bylų, kuriose kaltinimo atsisakymas yra pagrindas nutraukti privataus kaltinimo bylą (BPK 416 str.). Tokia galimybė būtų prasminga ir privačiai viešo kaltinimo procese, ypač turint galvoje tai, kad prokurorui įžvelgus būtinybę tęsti baudžiamąjį procesą (pavyzdžiui, suabejojus, ar kaltininko ir aukos sprendimas pasiektas laisva valia ir ar jis iš tiesų naudingas aukai), jis tai galėtų daryti savo pareiškimu.

III.2. Teisinių institutų, turinčių atkuriamojo teisingumo elementų, taikymas praktikoje

Nors bent fragmentiškų atkuriamojo teisingumo elementų turintys teisiniai institutai Lietuvos baudžiamosios justicijos teisiniame reguliavime ir yra numatyti, jie nėra plačiai taikomi. Šiame skyriuje aptariama, ar Lietuvos teisėsaugos pareigūnai linkę taikyti minėtus teisinius mechanizmus, kokios priežastys lemia besiklostančią praktiką.

Lietuvos mokslinėje literatūroje vyrauja skeptiškas požiūris į teisėsaugos pareigūnus – jiems priskiriamas orientavimasis į nubaudimą („teisingumo“ vykdymą), o ne į nusikalstamomis veikomis sukeltų problemų sprendimą. Kita vertus, tokius mokslininkų teiginius reikėtų vertinti atsargiai. Būtina atkreipti dėmesį, apie kokį laikmetį yra kalbama (ar apie pastaruosius metus, ar apie laikus prieš 10 ar 20 metų), taip pat kuo remiantis yra dėstomas toks požiūris – ar cituojant kitus mokslininkus, galbūt užsienio (tuomet – kurių valstybių: tokių baudžiamųjų kaip JAV, Anglija, Rusija, ar švelnios baudžiamosios politikos kaip Kanada, Suomija ar Vokietija), ar remiantis tiesioginių tyrimų Lietuvoje rezultatais (tiesiogiai kalbinant pareigūnus ir (arba) analizuojant jų darbo rodiklius,

pavyzdžiui, represinių priemonių, proceso diversijų taikymo dažnumas (įvertinant taikymo priežastis) ir pan.). Svarbu, apie ką kalbama: apie pareigūnų požiūrį į nesunkius ar į sunkius nusikaltimus. Gali labai skirtis aukštų (politiką formuojančių) pareigūnų ir žemesnių lygių pareigūnų, sprendžiančių realias bylas ir matančių realius žmones, realias problemas (ir jų gyvenimiškuosius sprendimo būdus), požiūris.

R. Reches 2010 m. rašė, kad „pats baudžiamosios sistemos pasipriešinimas atkuriamojo teisingumo idėjų įgyvendinimui yra pripažintas faktas. Jis dažniausiai siejamas su šios teisės šakos konservatyvizmu, pasipriešinimu naujoms idėjoms“⁴²⁷. Šį teiginį autorė cituoja iš 1995 m. V. Justickio ir J. Pečkaičio pranešimo tarptautinėje konferencijoje, bet jo nekvestionuoja. Apžvelgdama įvairių mokslininkų (daugiausia anglų ir amerikiečių) tyrimus, R. Reches teigia, kad žmonėms (taigi, ir pareigūnams?) yra būdinga spontaniinė psichologinė pasipriešinimo atkuriamajam teisingumui reakcija. Tiesa, autorė patikslina, kad ši išvada netaikytina nesunkių nusikaltimų atvejams: „Atkuriamojo teisingumo idėjos sunkiai įgyvendinamos realiame gyvenime, kadangi susiduria su spontaniiniu psichologiniu visuomenės pasipriešinimu. Visuomenės nariai palankiai vertina atkuriamojo teisingumo efektyvumą lengvų nusikaltimų atvejais bei mano, kad jis nepadės pasiekti teisingumo, kai padaryti sunkūs nusikaltimai“⁴²⁸.

2014 m. I. Michailovič pateikia ekspertų nuomonę, kad viena iš mediacijos įgyvendinimo kliūčių yra pasipriešinimas atkuriamojo teisingumo idėjai policijoje, tarp prokurorų ir teisėjų dėl to, kad konkuruoja su tradiciniu teisingumo vykdymu⁴²⁹. Autorė remiasi Lietuvos teisės instituto 2008 m. atliktu tyrimu⁴³⁰, kuriame kaip šio teiginio šaltinis nurodyta 2007 m. anglų ir amerikiečių teisininkų publikacija⁴³¹.

⁴²⁷ Reches R. Psichologinio pasipriešinimo atkuriamajam teisingumui problema // Socialinių mokslų studijos, 2010, 2(6), p. 361.

⁴²⁸ Ten pat, p. 371.

⁴²⁹ Michailovič I. Atkuriamojo teisingumo galimybės baudžiamajame justicijoje // Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 85.

⁴³⁰ Ūselė L. (vad.), Bikelis S., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R. Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008, p. 39.

⁴³¹ Handbook of Restorative Justice // G. Johnstone, Van Ness D. W. (eds.) Willan Publishing, 2007, p. 492.

Artimesnė Lietuvos realijoms geografinė ir kultūrinė prasme yra informacija, kurią Lietuvos teisės instituto tyrimo autoriai pateikia remdamiesi 2005 m. Rytų ir Vidurio Europoje atliktu moksliniu tyrimu⁴³². Čia tarp iššūkių, su kuriais susiduriama Rytų ir Vidurio Europos šalyse ir kurie trukdo efektyviau įgyvendinti atkuriamąjį teisingumą, minimas teisingumo vykdymo institucijų atstovų ir piliečių baudžiamasis požiūris, palaukiantis griežtą baudimą, ir baudžiamosios justicijos sistemos orientacija į nusikaltusį asmenį, o tai yra būdinga postsocialistinėms sistemoms⁴³³.

Kita vertus, vokiečių mokslininkų publikacijose, kuriose remiamasi ir amerikiečių mokslininkų (pavyzdžiui, R. Mathews) tyrimais, keliama abejonių dėl teiginių apie visuomenės baudžiamojo požiūrio pagrįstumą, kartu išsakant nuomonę, kad, nepaisant to, baudžiamoji politikos tendencija pastaruoju metu krypsta griežtėjimo link: „galima klausti: jeigu gyventojai per pastaruosius 35 metus netapo griežtesni baudimo atžvilgiu, – tai rodo apklausos rezultatai JAV ir kitose Vakarų industrinėse šalyse, pavyzdžiui, Vokietijoje, kuriose tuo metu poreikis bausti iš dalies net buvo akivaizdžiai sumažėjęs, – kaip ilgai dar galės egzistuoti „baudžiamojo populizmo“ koncepcija? Ar praktikuota griežtesnio baudimo politika, ypač JAV, o pastaraisiais metais ir Vokietijoje, toliau galės būti iš to kildinama?“⁴³⁴

Norint išsiaiškinti aktualią teisėsaugos pareigūnų (prokurorų, teisėjų) nuomonę apie alternatyvų tradiciniam (baudžiamajam) teisingumui taikymą (minėtųjų įstatymuose numatytų institutų, turinčių atkuriamojo teisingumo elementų, taip pat mediacijos baudžiamosiose bylose perspektyvas) 2014 m. pradžioje padarėme interviu su septyniais pro-

⁴³² Summary of the Central and Eastern European AGIS project // Newsletter of the European Forum for Restorative Justice 2005, Volume 6, Issue 2–3; taip pat: Newsletter of the European Forum for Restorative Justice, 2005, Volume 5, Issue 3; *Fellegi Borbala*. Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern European countries (JAI/2003/AGIS/088). European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2005.

⁴³³ *Ūselė L. (vad.), Bikelis S., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R.* Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008, p. 39.

⁴³⁴ *Brandenstein M., Kury H.* „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // Teisės problemos, 2009, Nr. 2(64), p. 44.

kurorais (šešiais – iš Vilniaus apygardos Vilniaus apylinkės prokuratūros, vienu – politiką formuojančiu prokuroru – Generalinės prokuratūros Iki-teisminio skyriaus kontrolės departamento vadovu) ir penkiais Vilniaus apylinkės teismo teisėjais. Kalbėta apie praktiką tiriant ir nagrinėjant bylas dėl nusikalstamų veikų, kurios nepatenka į sunkių ir labai sunkių nusikaltimų kategorijas, apie bylas, kuriose BK numatytos sąlygos leidžia taikyti įvairius alternatyvius tradiciniam procesui mechanizmus. Praktikoje proceso diversija dažniausiai taikoma ikiteisminiuose tyrimuose bei teisminiuose procesuose dėl tokių nusikalstamų veikų kaip blaivių asmenų padaryti kelių eismo taisyklių pažeidimai, sukėlę sunkių padarinių (BK 281 straipsnio 1, 3 dalys), viešosios tvarkos pažeidimai (BK 284 straipsnis), nesunkūs ar nežymūs sveikatos sutrikdymai (B 138, 140 straipsniai), svetimo turto sugadinimai (BK 187 straipsnis), vagystės (BK 178 straipsnis). Nors kalbintų pareigūnų skaičius neleidžia kalbėti apie didesnę tyrimo reprezentatyvumą, tai, kad jų nuomonė daugeliu klausimų sutapo ir derėjo su visos Lietuvos statistiniais duomenimis, leidžia daryti prielaidą, kad šie interviu atspindi nemažos (reikšmingos) dalies teisėsaugos pareigūnų požiūrį Vilniuje, gal ir visoje Lietuvoje.

Priešingai, nei buvo galima tikėtis remiantis minėtomis mokslinėmis įžvalgomis, teisėsaugos pareigūnai gana vieningai atskleidė ne baudžiamąjį, bet labai pragmatinį, jautrų socialinį požiūrį į minėtomis nusikalstamomis veikomis sukeltų problemų sprendimą.

Ir prokurorai, ir teisėjai pabrėžė, kad, esant įstatymo numatytoms sąlygoms, jie noriai taiko proceso nutraukimo ar supaprastinimo pagrindus, o nesant galimybių pritaikyti vienus (pavyzdžiui, atleidimą nuo atsakomybės), taiko kitus (pavyzdžiui, proceso užbaigimą baudžiamuoju įsakymu). Pašnekovai minėjo, kad imasi tam tikrų priemonių siekdami paskatinti proceso šalis tokiomis galimybėmis pasinaudoti. Pavyzdžiui, prokurorai minėjo praktiką duoti šalims laiko, pristabdyti ikiteisminį tyrimą tam, kad šalių emocijos šiek tiek nurimtų, nuoskaudos užgytų, proceso šalys imtų racionaliau vertinti situaciją ir būtų labiau linkusios siekti kompromiso su kita proceso šalimi (derėtis dėl pareikalauto neturtinės žalos atlyginimo dydžio, neprieštarauti, kad kaltininkas būtų atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės). Teisėjai taip pat minėjo tokią laiko emocijoms (pykčiui, azartui) nurimti davimo praktiką privataus kaltini-

mo ir bendrąja tvarka nagrinėjamosiose bylose. Taip pat ir prokurorai, ir kai kurie teisėjai teigė, kad jie parodo iniciatyvą aiškindami šalims galimybes nutraukti procesą taikiai net ir tuomet, kai pačios šalys ar jų atstovai to neinicijuoja. Buvo netgi minėta, kad kartais šalių atstovai, demonstruodami ambicingus derybinius „gebėjimus“, tiesiog trukdo šalims susitarti, ir ne vienas teisėjas yra paprašęs šalių pabandyti susitarti be tokių atstovų. Ir teisėjai, ir prokurorai pripažino gana dviprasmišką savo padėtį padedant šalims susitarti taikiai, kadangi jie privalo likti nešališki proceso vadovai ir negali daryti įtaką šalims, kad būtų priimti tam tikri sprendimai. Buvo minėta, kad kartais pastangos paskatinti ar tik informuoti apie galimybes baudžiamąjį procesą baigti taikiai sulaukia priešiškos, nepatiklios šalių reakcijos – kartais nukentėjusieji įtariai vertina tokią pareigūnų veiklą kaip nesąžiningą pagalbą kaltininkui sušvelninti nusikalstamos veikos padarymo teisinės pasekmes, o kaltininkai kartais tai vertina kaip užslėptą siekį „išpešti“ prisipažinimą. Dėl to į šią problemą dėmesį atkreipę pareigūnai palaikė nešališko mediatoriaus dalyvavimą procese idėją.

Pareigūnų motyvai, kodėl jie palaiko tradicinio baudžiamojo proceso alternatyvas, kaip minėta, yra dvejopi: pragmatiniai, susiję su pačių pareigūnų darbo organizavimu, ir vertybiniai (socialiniai), parodantys, kad, pareigūnų nuomone, baudimo alternatyvos labiau atitinka proceso šalių interesus, geriau sprendžia nusikalstamų veikų keliamas problemas.

Tarp organizacinių motyvų visi prokurorai minėjo proceso ir drauge darbo laiko ekonomiją (trumpėja tyrimas, nereikia palaikyti kaltinimo teismo posėdžiuose), kuri labai aktuali dėl didelio prokurorų darbo krūvio (ypač didesniuose miestuose). Šį aspektą itin pabrėžė kelių eismo taisyklių pažeidimo bylas tiriantys prokurorai, nes tokios bylos dažnai reikalauja ilgai trunkančių automobilių techninių ekspertizių, be to, dėl kelių eismo įvykių sudėtingumo proceso šalys turi galimybę kelti daugybę įvykio priežasčių versijų, kurioms išsiaiškinti gali prireikti papildomų ekspertizių ir kitų daug darbo ir laiko reikalaujančių tyrimo veiksmų.

Prokurorai paminėjo ir labai proziškų paskatų, kada galima nutraukti ar trumpinti baudžiamąjį persekiojimą. Remiantis iki 2012 m. galiojusiomis prokurorų darbo krūvio ataskaitomis, aukščiausią krūvio

balą prokurorams suteikdavo į teismą perduotos bylos, o nutraukti ikiteisminiai tyrimai buvo vertinami kaip reikalaujantys mažiau darbo. Tai skatino prokurorus palikti spręsti asmenų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės klausimus teismui, taip gauti maksimalius darbo krūvio rodiklius. Kaip minėjo Generalinės prokuratūros prokuroras, buvo gautas vieno iš apylinkės teismų pirmininko laiškas, kur buvo piktinamasi, kad teismai apkraunami bylomis, kurios akivaizdžiai galėjo būti nutrauktos dar ikiteisminio tyrimo metu. Šis laiškas buvo vienas iš motyvų minėtos tvarkos atsisakyti.

Dar vienu svarbiu (gal net esminiu) organizaciniu veiksniu laikyti na tai, kad nuo 2012 m. Generalinė prokuratūra strateginiuose planuose prie veiklos efektyvumo kriterijų priskiria ne tik tai, kokią visų tyrimų, kur nusikalstamos veikos ištirtos, dalį sudaro pagreitinoto proceso formomis baigti tyrimai, bet ir tai, kokią dalį sudaro ikiteisminiai tyrimai, kurie buvo nutraukti išaiškinus nusikalstamą veiką (šiai kategorijai priskiriami tyrimai, nutraukti atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės). Pabrėžtina, kad pastarasis proceso baigimo būdas numatytas kaip pirmasis.

Ištrauka iš Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2012–2014 m., 2013–2015 m. ir 2014–2016 m. strateginiuose veiklos planuose iškeltų tikslų įgyvendinimo programos:

„Programos tikslas (kodas 01). Užtikrinti veiksmingą baudžiamąjį persekiojimą.

Uždavinys. Veiksmingai vykdyti baudžiamąjį persekiojimą.

1 priemonė. Atlikti, organizuoti ikiteisminį tyrimą ir palaikyti valstybinį kaltinimą.

Daugiau ikiteisminių tyrimų užbaigti taikant kuo ekonomiškesnį procesą: pirmiausia prokuroras turi spręsti dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo nereabilituojančiais pagrindais; nesant šio pagrindo – spręsti dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo pareiškimu dėl teismo baudžiamojo įsakymo; nesant šio pagrindo – spręsti dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo pareiškimu dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka; nesant šio pagrindo – spręsti dėl kaltinamojo akto surašymo“⁴³⁵.

⁴³⁵ <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Strateginiaiaveiklosplanai/tabid/516/Default.aspx>>.

Pokalbiai su pareigūnais atskleidė, kad daugelį jų rinktis labiau į atkuriamąjį teisingumą orientuotas alternatyvas motyvuoja ne tik organizaciniai dalykai, bet ir supratimas, jog šios alternatyvos labiau atitinka šalių interesus.

Generalinės prokuratūros prokuroras pabrėžė, kad pagrindinis atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam asmeniui susitaikius tikslas nėra proceso ekonomiškumas, bet siekis, kad žmonės susitaikytų, kad būtų mažiau įtampos, nuoskaudos, kad jie galėtų bendrauti ir spręsti bendrus reikalus (pavyzdžiui, žalos atlyginimo). Prokuroras pripažino, kad mediacijos taikymas gal ir būtų šiek tiek ilgesnis procesas nei formalus susitaikymas, koks jis šiuo metu dažniausiai būna taikant BK 38 straipsnį, tačiau procesų trumpumas nėra svarbiausia vertybė, kurią galima aukoti dėl to, kad realiai būtų išspręstas konfliktas.

Vienas iš kalbintų teisėjų teigė, kad dažnai įžvelgia menką nubaudimo prasmę bylose dėl nesunkių nusikaltimų. Teisėjo nuomone, byloje visada geriau yra pasiekti taiką, atkurti buvusią iki nusikaltimo padėtį. Nukentėjusiajam svarbu, kad operatyviai būtų atlyginta žala. Tiesa, būna situacijų, kai nukentėjusysis iš principo (pykčio, ambicijų, norėdamas paauklėti kaltininką) kategoriškai reikalauja nubausti arba mėgina išsireikauti itin didelių žalos atlyginimo sumų, taip užkirsdamas galimybę taikyti BK 38 straipsnį. Kitas klausimas, ar tai atveda prie nukentėjusįjį tenkinančio rezultato. Nubaudimas prasmingesnis tais atvejais, kai teisėjui susidaro įspūdis, kad kaltininkas nelinkęs keisti savo elgesio arba nusikaltimas padarytas labai įžūliai ar piktybiškai (pavyzdžiui, kelių eismo taisyklių pažeidimas stipriai apsvaigus, kai sukeliami sunkūs padariniai).

Kiti kalbinti teisėjai pabrėžė, kad pagrindinis nukentėjusiojo interesas baudžiamojoje byloje yra realiai gauti žalos atlyginimą (ir kuo greičiau), o ne pasiekti, jog kaltininkas gautų tam tikrą bausmę (ji paprastai už nesunkius ar apysunkius nusikaltimus nėra griežta ir nukentėjusiajam didelio pasitenkinimo nesukelia). Nuoskaudas gydo kaltininko pastangos spręsti konfliktą, realus ir greitas žalos atlyginimas, galiausiai – laikas. Teisėjai teigė, kad proceso vedimas iki apkaltinamojo nuosprendžio nesprendžia šalių konflikto, o tik nutolina ir sumenkina perspektyvą, kad

žala bus realiai atlyginta (juolab kad galimybes atlyginti padarytą žalą gali riboti ir paskirta bausmė).

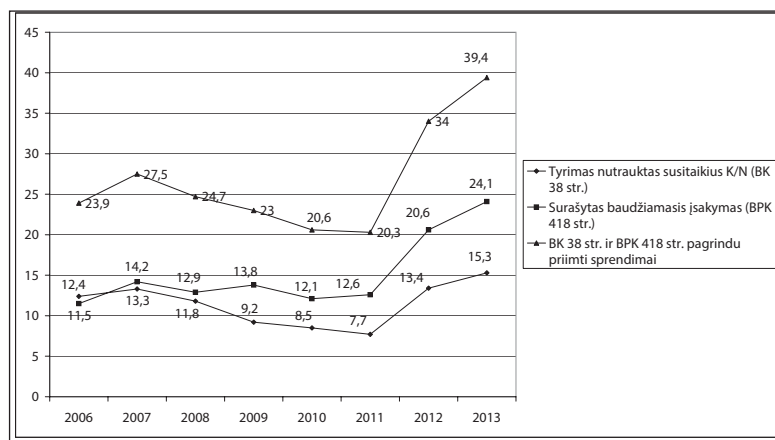
Pareigūnai paminėjo ir tai, kad alternatyvus sprendimas baudžiamajame procese dažnai yra tinkamesnis problemos sprendimo būdas žiūrint iš pozicijų kaltininko, ypač jauno, pirmą kartą nusikaltusio, besigailinčio dėl poelgio, ar neatsargų nusikaltimą padariusio asmens. Vienas prokurorų sakė, kad ne tiek jau daug žmonių Lietuvoje, jog būtų galima lengva ranka nurašyti jų perspektyvas.

Prokurorai paminėjo ir neigiamų proceso nutraukimo iki jam pasiekiant teismą aspektų. Teismo posėdis – tai proga susitikti kaltininkui ir nukentėjusiajam. Tai vieta, kur kaltininkai realiau pajunta teisinių pasekmių grėsmę. Baudžiamasis procesas jau savaime daro poveikį kaltininkui, verčia jį susimąstyti. Tuomet, kai ikiteisminio tyrimo metu kaltininkai elgiasi ciniškai ar įžūliai, o proceso nutraukimo sąlygų įgyvendinimu iš esmės rūpinasi kiti asmenys (pavyzdžiui, artimieji), sutrumpintas ar nutrauktas procesas, kai kurių prokurorų nuomone, gali kaltininkui nepadaryti reikiamo poveikio. Tokiu atveju, jų manymu, tikslinga nenutraukti ikiteisminio tyrimo net ir esant tam įstatyme numatytiems pagrindams, o perduoti kaltininką į teismą auklėjamaisiais tikslais: kad jis tiesiogiai pamatytų nukentėjusįjį, kuriam padarė žalą, geriau suvoktų savo poelgio reikšmę, labiau susimąstytų apie galimas teises pasekmes. Teisme, prokurorų nuomone, būtų galima bylą nutraukti. Vienas pareigūnų pabrėžė, kad tokiems kaltininkams mediacija būtų labai naudinga, būtų proga „pažiūrėti į akis tam, kam padarė žalą, ir pagalvoti“. Kitaip tariant, mediacija padėtų pasiekti panašų auklėjamąjį rezultatą, kokio tikimasi iš teismo posėdžio, kai byla perduodama į teismą.

Taigi pokalbiai su prokurorais ir teisėjais leido susidaryti įspūdį, kad teisėsaugos pareigūnai gan vieningai laikosi pragmatiško požiūrio ir nėra punityviosios politikos šalininkai, kai kalbama apie nesunkius nusikaltimus ir kaltininkus, nelaikytinus piktybiniais. Dauguma pareigūnų pritarė mediacijos baudžiamosiose bylose idėjai, kartu nurodė keletą praktinių problemų, kurias galėtų išspręsti alternatyvus procesas dalyvaujant kvalifikuotam nešališkam mediatoriui: 1) toks procesas sudarytų sąlygas šalims išspręsti kilusias problemas bei sušvelnintų emocinį diskomfortą, įtampą, baimę ir pyktį, kurie neretai yra viena varomųjų bau-

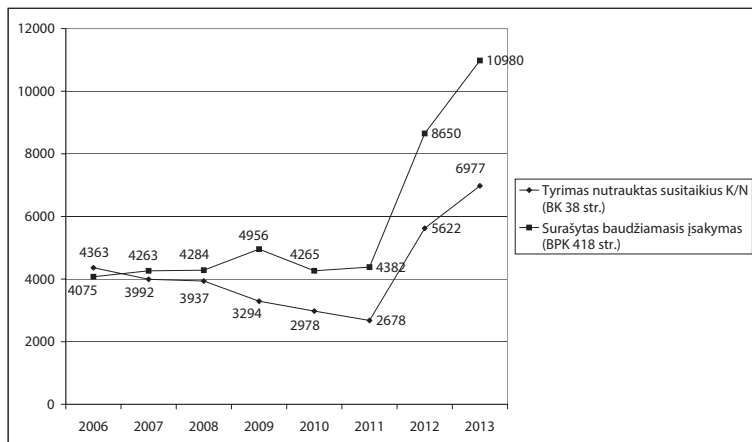
džiamojo proceso jėgų, deja, nepadedanti realiai spręsti problemas, 2) procesas galėtų turėti kaltininkams teigiamą auklėjamąjį poveikį, 3) mediacija atleistų pareigūnus nuo jiems nebūdingų tarpininkavimo funkcijų, kurių neretai pareigūnas imasi dėl šalių gerovės ir (arba) vedamas savo profesinių interesų.

Mūsų interviu rodo prokurorų ir teisėjų požiūrį 2014 m. pradžioje. Kaip tokios nuostatos atsispindi teisėsaugos institucijų veiklos rodikliuose ir jų kaitoje? Pažvelgus į pateikiamus 1 ir 2 paveikslus, galima matyti nuo 2012 m. Lietuvoje įvykusius pokyčius, kai aptariamų alternatyvių baudžiamojo proceso formų, turinčių ryškesnių ar mažiau išreikštų atkuriamojo teisingumo požymių (atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu) pritaikymo atvejų skaičiai ikiteisminiame tyrime daugiau nei padvigubėjo.

1 pav. Ikiteisminių tyrimų, kuriuose buvo pritaikytas BK 38 ar BPK 418 straipsnis, dalis (proc.) nuo visų baigtų ikiteisminių tyrimų, kuriuose buvo išaiškinta nusikalstama veika (išskyrus į teismą perduotas bylas dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo (BPK 397 str. pagrindu)⁴³⁶

⁴³⁶ Paveikslai parengti pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamas statistines ataskaitas, forma Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP) // Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika> Statistika pagal ITI. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.

2 pav. Ikiteisminiai tyrimai, baigti nutraukus procesą BK 38 straipsnio pagrindu ar surašant baudžiamąjį įsakymą⁴³⁷

Kaip būtų galima paaiškinti tokius pokyčius? Vertybinės nuostatos yra gana pastovus dalykas, jos negali staiga pasikeisti. Pakinta kitos aplinkybės. Norint įgyvendinti vertybines nuostatas ypač tokioje hierarchinėje struktūroje kaip teisėsaugos sistema ar konkrečiai prokuratūra, daug reikšmės turi organizacinė ir teisinė aplinka. Kaip minėta, būtent nuo 2012 m. prokuratūros vidiniuose dokumentuose buvo laikomas prioritetiniu asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ikiteisminio tyrimo metu bei kitos ekonomiškės baudžiamąjo proceso formos (ikiteisminio tyrimo užbaigimas surašant baudžiamąjį įsakymą, taip pat pagreitintas procesas). Kita vertus, 2011 m. viduryje Lietuvos teisinėje sistemoje įvyko ir kitas pokytis, turėjęs reikšmės ir asmenų atleidimų nuo baudžiamosios atsakomybės ikiteisminio tyrimo metu atvejų skaičiaus išaugimui, ir bylų, baigtų baudžiamuoju įsakymu, šuoliui.

2011 m. gegužės 26 d. buvo priimtas Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (toliau – ASAAJ)⁴³⁸. Šio įstatymo nuostatomis buvo

⁴³⁷ Paveikslai parengti pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamas statistines ataskaitas, forma Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP) // Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika > Statistika pagal JT. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.

⁴³⁸ Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 72-3475.

panaikinta nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje teisė spręsti, ar artimoje aplinkoje kilę konfliktai, kai jų metu vartojamas smurtas⁴³⁹, turi būti sprendžiami baudžiamojo proceso metu. Šio įstatymo 7 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „Gavę pranešimą apie smurtą artimoje aplinkoje, policijos pareigūnai, atvykę į įvykio vietą arba patys būdami to įvykio liudininkai, užrašo duomenis apie smurto artimoje aplinkoje faktą ir pradeda ikiteisminį tyrimą. Smurtą patyręs asmuo skundo neteikia“. Įsigaliojus tokiam reguliavimui (BPK pakeitimai, kuriais Kodeksas buvo derinamas su ASAAĮ, priimti tik 2013 m. liepos 2 d., bet minėta ASAAĮ 7 straipsnio nuostata buvo taikoma nuo pat įsigaliojimo momento), teisėsaugos pareigūnus užgriuvo lavina ikiteisminių tyrimų dėl smurto artimoje aplinkoje, iš kurių daugumą sudarė ikiteisminiai tyrimai pagal BK 140 straipsnį *Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas* ir BK 145 straipsnį *Grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas*. Duomenys apie šių nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus pateikiami 2–5 lentelėse ir 3–4 paveiksluose.

2 lentelė. **Ikiteisminių tyrimų rezultatai pagal BK 140 straipsnį⁴⁴⁰**

BK 140 straipsnis. Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas									
	2010	2011		2012			2013		
	Abs. skaičius	Abs. skaičius	Pokytis nuo praeitų metų, %	Abs. skaičius	Pokytis nuo praeitų metų, %	Pokytis nuo 2010, %	Abs. skaičius	Pokytis nuo praeitų metų, %	Pokytis nuo 2010, %
BPK 220 str. Kaltinamasis aktas	456	542	18,9	1381	154,8	202,9	1590	15,1	248,7
BPK 418 str. Baudž. įsakymas	2	25	1150,0	1385	5440,0	69150,0	2517	81,7	125750,0

⁴³⁹ ASAAĮ 1 straipsnio 5 dalis smurtą apibrėžia labai plačiai: smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą.

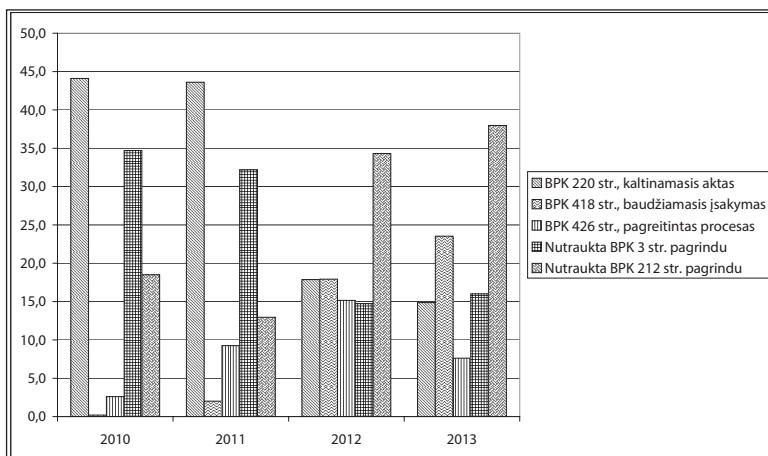
⁴⁴⁰ 3–5 lentelės ir 3–4 paveikslai parengti pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamas statistines ataskaitas, forma Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G) // Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika> Oficialioji statistika apie nusikalstamumą LR savivaldybėse. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.

2 lentelės tęsinys

BPK 426 str. Pagreitintas tyrimas	27	115	325,9	1171	918,3	4237,0	815	-30,4	2918,5
Nutraukta BPK 3 str. pagr.	359	400	11,4	1138	184,5	217,0	1712	50,4	376,9
Nutraukta BPK 212 str. pagr.	191	161	-15,7	2651	1546,6	1288,0	4061	53,2	2026,2
Iš viso baigtų	1035	1243	20,1	7726	521,6	646,5	10695	38,4	933,3

3 lentelė. Ikiteisminių tyrimų pagal BK 140 straipsnį baigčių dalys nuo viso baigtų tyrimų skaičiaus, proc.

BK 140 straipsnis. Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas									
	2010	2011		2012			2013		
Ikiteisminio tyrimo baigmė / ypatumas	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Pokytis nuo pernai	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Pokytis nuo pernai	Pokytis nuo 2010	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Pokytis nuo pernai	Pokytis nuo 2010
BPK 220 str. Kaltinamasis aktas	44,1	43,6	-0,5	17,9	-25,7	-26,2	14,9	-3	-29,2
BPK 418 str. Baudžiamasis įsakymas	0,2	2,0	1,8	17,9	15,9	17,7	23,5	5,6	23,3
BPK 426 str. Pagreitintas tyrimas	2,6	9,3	5,7	15,2	5,9	12,6	7,6	-7,6	5
Nutraukta BPK 3 str. pagrindu	34,7	32,2	-2,5	14,7	-17,5	-20	16,0	1,3	-17,3
Nutraukta BPK 212 str. pagrindu	18,5	13,0	-4,5	34,3	24,3	15,8	38,0	3,7	19,5

3 pav. Ikteisminių tyrimų pagal BK 140 straipsnį baigmių dalis, proc.

4 lentelė. Ikteisminių tyrimų rezultatai pagal BK 145 straipsnį⁴⁴¹

BK 145 straipsnis. <i>Grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas</i>									
	2010	2011	2012			2013			
Ikteisminių tyrimo baigmė / ypatumas	Abs. skaičius	Abs. skaičius	Pokytis nuo pernai, %	Abs. skaičius	Pokytis nuo pernai, %	Pokytis nuo 2010, %	Abs. skaičius	Pokytis nuo pernai, %	Pokytis nuo 2010, %
BPK 220 str. Kaltinamasis aktas	220	270	22,7	483	78,9	119,5	438	-9,3	99,1
BPK 418 str. Baudžiamasis įsakymas	17	39	129,4	263	574,4	1447,1	352	33,8	1970,6
BPK 426 str. Pagreitintas tyrimas	10	25	150,0	178	612,0	1680,0	85	-52,2	750,0

⁴⁴¹ 3–5 lentelės ir 3–4 paveikslai parengti pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamas statistines ataskaitas, forma Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G) // Nusikalstamumo ir ikteisminių tyrimų statistika> Oficialioji statistika apie nusikalstamumą LR savivaldybėse. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.

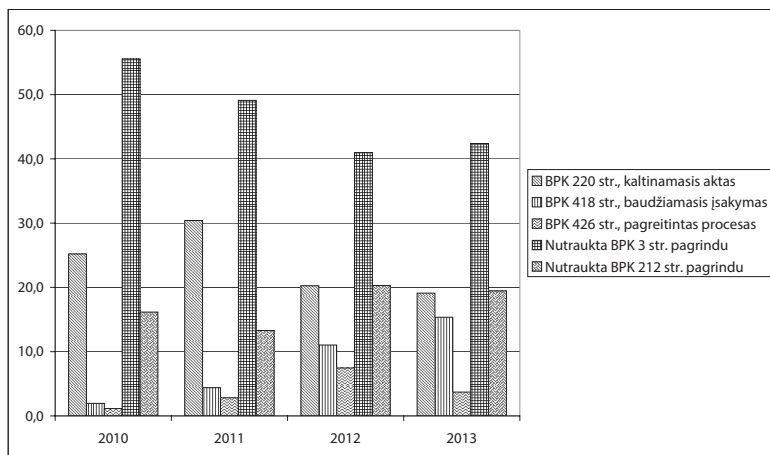
4 lentelės tęsinys

Nutraukta BPK 3 str. pagrindu	485	436	-10,1	977	124,1	101,4	972	-0,5	100,4
Nutraukta BPK 212 str. pagrindu	141	118	-16,3	484	310,2	243,3	446	-7,9	216,3
Iš viso baigtų	873	888	1,7	2385	168,6	173,2	2293	-3,9	162,7

5 lentelė. Ikiteisminių tyrimų pagal BK 145 straipsnį baigčių dalys nuo bendro baigtų tyrimų skaičiaus, proc.⁴⁴²

BK 145 straipsnis. Grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas									
	2010	2011		2012			2013		
	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Po-kytis nuo per-nai	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Po-kytis nuo per-nai	Po-kytis nuo 2010	Dalis nuo visų baigtų tyrimų	Po-kytis nuo per-nai	Po-kytis nuo 2010
BPK 220 str. Kaltinamasis aktas	25,2	30,4	5,2	20,3	-10,1	-4,9	19,1	-1,2	-6,1
BPK 418 str. Baudžiamasis įsakymas	1,9	4,4	2,5	11,0	6,6	9,1	15,4	4,4	13,5
BPK 426 str. Pagreitintas tyrimas	1,1	2,8	1,7	7,5	4,7	6,4	3,7	-3,8	2,6
Nutraukta BPK 3 str. pagrindu	55,6	49,1	-6,5	41,0	-8,1	14,5	42,4	1,4	13,2
Nutraukta BPK 212 str. pagrindu	16,2	13,3	-2,9	20,3	7	4,1	19,5	-0,8	3,3

⁴⁴² 3–5 lentelės ir 3–4 paveikslai parengti pagal Informatikos ir ryšių departamento prie VRM skelbiamas statistines ataskaitas, forma Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G) // Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika> Oficialioji statistika apie nusikalstamumą LR savivaldybėse. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.

4 pav. Ikitėisminio tyrimo pagal BK 145 straipsnį baigmių dalis, proc.

Matyti, kad iš viso baigtų ikitėisminių tyrimų pagal BK 140 straipsnį skaičius, priėmus ASAAĮ, lyginant su 2010 m. duomenimis, išaugo beveik 10 kartų, pagal BK 145 straipsnį – daugiau nei 2,5 karto.

Šių ikitėisminių tyrimų baigimo, remiantis įvairiais pagrindais, struktūra (procentinės dalys) nėra vienoda, o ir pokyčiai skirtingi.

Ikitėisminių tyrimų pagal BK 140 straipsnį baigmių 2010 m. daugumą sudarė tyrimai, baigti surašius kaltinamąjį aktą, arba ikitėisminiai tyrimai, nutraukti BPK 3 straipsnio pagrindu (nenustačius įvykio ar nusikalstamos veikos sudėties), o alternatyvios proceso pabaigimo formos bendrai sudarė tik 21,3 proc. visų pabaigtų ikitėisminių tyrimų. Nuo 2012 m. matomas priešingas vaizdas – alternatyvių proceso baigmių dalis 2013 m. išaugo iki 69,1 proc. (ryškiai dominuojant BPK 212 straipsnyje numatytiems pagrindams nutraukti ikitėisminį tyrimą), ženkliai sumažėjus proceso baigimo ir BPK 220, ir BPK 3 straipsnių pagrindu procentinei daliai (bet absoliučiais skaičiais jų padaugėjo, tik daug mažesne proporcija nei bendras pabaigtų tyrimų skaičius). Deja, statistiniai duomenys nedetalizuoja, koku konkrečiau BPK 212 straipsnio punkto pagrindu nutraukiama didžioji dalis ikitėisminių tyrimų pagal BK 140 straipsnį. Įvertinus bendrą BK 38 straipsnio pritaikymo atvejų skaičiaus padidėjimą, prokurorų teiginius, kad smurto artimoje aplinkoje atvejai sudaro nuo

pusės iki trečdalis jų praktikoje nutraukiamų ikiteisminių tyrimų, bei tai, kad atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu sudaro daugumą visų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejų⁴⁴³, galima daryti prielaidą, jog didžiąją BPK 212 straipsnio pritaikymo atvejų fizinio skausmo sukėlimo ar nežymaus sveikatos sutrikdymo artimoje aplinkoje bylose dalį nuo 2012 m. sudaro tyrimo nutraukimas atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu.

Iš ikiteisminių tyrimų pagal BK 145 straipsnį baigmių struktūros matyti, kad ji pakito padidėjus alternatyvių proceso baigimo pagrindų daliai, tačiau svarbiausios dominantės, skirtingai nuo tyrimų pagal BK 140 straipsnį, nuo 2010 m. stipriai nepasikeitė. Nuo 2010 m. iki šiol daugiau kaip 40 proc. tokių tyrimų baigiama BPK 3 straipsnio pagrindu nustačius, kad padaryta veika, turinti nusikalstamos veikos požymių. Tai lemia BK 145 straipsnyje numatytų nusikalstamų veikų specifika. Grasinimas nužudyti ar stipriai sutrikdyti sveikatą yra fizinį pėdsaką nepaliekantis nusikaltimas, be to, jo vertinimas subtilus, priklauso nuo nukentėjusiojo pozicijos, kaip rimtai jis įvertino situaciją, kai emocijų protrūkio metu (paprastai neblaivus) kaltininkas išsakė grąsinimus (ypač situacijose, kurios vyksta be liudininkų). Tai situaciniai nusikaltimai. Tokias bylas tiriančių prokurorų nuomone, konfliktai artimoje aplinkoje yra stresinės situacijos, šalys reaguoja emociškai, kartais ir į teisėsaugos institucijas kreipiasi kaltindamos dėl grąsinimo nužudyti pagautos momentinio pykčio ir nežinodamos, kaip kitaip atsikirsti konflikte, kokią kitokią išeitį pasirinkti. Prokurorų manymu, dažnai emocijos po kurio laiko atlėgsta, konflikto šalys susitaiko ir noro, kad konfliktą spręstų teisėsaugos pareigūnai, nebelieka. Neretai tokius tyrimus realiai ar tariamai nukentėjusi šalis faktiškai baigia pakeisdama situacijos vertinimą, pareikšdama, kad ji suklydo, vertindama situaciją, ir taip sudarydama pagrindą pareigūnui konstatuoti, kad nebuvo padaryta nusikalstama veika. Tuomet ikiteisminis tyrimas

⁴⁴³ Kaip rodo Generalinės prokuratūros pateikiamos ataskaitos, 2006–2013 m. ikiteisminiame tyrime atleidimai nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 38 straipsnį sudarė nuo 82 iki 92 proc. visų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ikiteisminiame tyrime atvejų. Apskaičiuota remiantis ataskaitomis „Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP)“, skelbiamomis Informatikos ir ryšių departamento interneto svetainėje www.ird.lt

baigiamas BPK 3 straipsnio pagrindu ir nėra poreikio svarstyti alternatyvias proceso užbaigimo formas.

Kaip minėta, tokia tendencija pastebima ir ikiteisminiuose tyrimuose pagal BK 145 straipsnį, nors ir ne taip žymiai: alternatyvūs tyrimo baigimo būdai taikomi vis dažniau, o tyrimo baigimų tradiciniais pagrindais (surašant kaltinamąjį aktą ar nutraukiant BPK 3 straipsnio pagrindu) nuosekliai mažėja (nuo 80 proc. 2010 m. iki 62 proc. 2013 m.).

Ar būtent šių dviejų nusikalstamų veikų, sudarančių daugelį kriminalinių smurto artimoje aplinkoje atvejų, tyrimų dažnesnis baigimas alternatyviais būdais nulėmė bendrą tokių ryškų alternatyvių ikiteisminio tyrimo pabaigimo pagrindų taikymo išaugimą, kuris parodytas 1 ir 2 paveiksluose, atsakyti sunku. Tai padaryti trukdo faktas, kad statistinėse ataskaitose apie ikiteisminius tyrimus pagal BK 140 ir 145 straipsnius nėra detalizuojami tyrimo nutraukimo, remiantis BPK 212 straipsniu, pagrindai, nežinoma, kokią dalį iš jų sudaro tyrimo nutraukimas atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui susitaikius (BK 38 straipsnis). Kaip minėta, galima tik daryti prielaidą, kad didžiąją dalį padaugėjusių BPK 212 straipsnio pritaikymo atvejų smurto artimoje aplinkoje bylose sudaro tyrimo nutraukimo, pritaikius BK 38 straipsnį, atvejai. Užtat statistikoje aiškiai išskirti tyrimų, pabaigtų baudžiamuoju įsakymu, skaičiai, tad tik šiuo aspektu galima gana tiksliai įvertinti, kiek ASAAĮ nuostatos galėjo turėti įtakos bendriems ikiteisminių tyrimų baigties rezultatams. Matyti, kad 2013 m., palyginus su 2010 m., procesuose pagal BK 140 ir 145 straipsnius kartu baudžiamųjų įsakymų buvo priimta 2850 daugiau. Šiuo laikotarpiu baudžiamuoju įsakymu buvo baigta 6905 procesais daugiau. Nors minėti nusikaltimai sudaro tik dalį (tiesa, daugumą) smurto artimoje aplinkoje atvejų, patenkančių į baudžiamąjį procesą, vis tik skirtumas tarp bendro baudžiamųjų įsakymų padaugėjimo ir jų padaugėjimo procesuose dėl dažniausiai pasireiškiančių kriminalinių smurto artimoje aplinkoje formų (BK 140 ir 145 straipsniai) yra labai didelis. Baudžiamųjų įsakymų surašymo atvejų padaugėjimas bylose dėl būdingiausių smurto artimoje aplinkoje nusikaltimų sudaro tik 41,3 proc. bendro baudžiamųjų įsakymų surašymo atvejų skaičiaus padidėjimo. Taigi nėra pagrindo teigti, kad bendras 2012–2013 m. priimtų baudžiamųjų įsakymų skaičius padidėjo vien tik

dėl įsigaliojusių ASAAĮ nuostatų. Apibendrinus galima teigti, kad nemažai aplinkybių leidžia manyti, jog ASAAĮ nuostatos yra vienas iš reikšmingiausių bendro padidėjimo veiksnių, tačiau ženkliai padaugėjo atvejų, kai procesai pabaigiami atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu ar surašant baudžiamąjį įsakymą, tokios tendencijos yra kur kas platesnės, neapsiribojama vien bylomis dėl smurto artimoje aplinkoje.

III.3. Svarbesni teisiniai mechanizmai, turintys atkuriamojo teisingumo elementų

Reikia detaliau aptarti mediacijai savo esme artimiausių teisinių institutų – atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiam asmeniui susitaikius (BK 38 straipsnis), nepilnamečio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 93 straipsnis) ir proceso nutraukimo privačiam kaltintojui atsisakius kaltinimo arba susitaikius su kaltinamuoju (BPK 416 straipsnis) – taikymo sąlygas ir teises pasekmes bei jų praktinio taikymo ypatumus, drauge mėginant išryškinti bendrumus ir skirtumus su mediacijos procedūra, įvertinti tokios procedūros galimą pridėtinę vertę.

III.3.1. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko (BK 38 straipsnis)

BK 38 straipsnis. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko

1. Asmuo, padaręs baudžiamąjį nusižengimą, neatsargų arba nesunkų ar apysunkį tyčinį nusikaltimą, gali būti teisimo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu:

- 1) jis prisipažino padaręs nusikalstamą veiką ir*

- 2) *savu noru atlygino ar pašalino fiziniam ar juridiniam asmeniui padarytą žalą arba susitarė dėl šios žalos atlyginimo ar pašalinimo, ir*
- 3) *susitaikė su nukentėjusiu asmeniu arba juridinio asmens ar valstybės institucijos atstovu, ir*
- 4) *yra pagrindo manyti, kad jis nedarys naujų nusikalstamų veikų.*

2. Šio straipsnio 1 dalyje numatytais pagrindais negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės recidyvistas, pavojingas recidyvistas, taip pat asmuo, kuris anksčiau jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės kaip susitaikęs su nukentėjusiu asmeniu, jeigu nuo susitaikymo dienos iki naujos veikos padarymo praėjo mažiau nei ketveri metai.

3. Jeigu asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal šio straipsnio 1 dalį, per vienerius metus padarė baudžiamąjį nusižengimą ar neatšargų nusikaltimą arba be pateisinamų priežasčių nevykdo teismo patvirtinto susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų ir tvarkos, teismas gali panaikinti sprendimą dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir spręsti dėl tokio asmens baudžiamosios atsakomybės už visas padarytas nusikalstamas veikas.

4. Jeigu asmuo, atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal šio straipsnio 1 dalį, per vienerius metus padarė naują tyčinį nusikaltimą, anksčiau sprendimas atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės nustoja galioti ir sprendžiama dėl tokio asmens baudžiamosios atsakomybės už visas padarytas nusikalstamas veikas.

Vertinant BK 38 straipsnyje numatyto teisinio mechanizmo taikymo sąlygas, visų pirma reikia turėti galvoje jame numatytas teises pasekmes. Skirtingai nuo mediacijos, kurios teisinės pasekmės gali būti labai įvairios, šiuo atveju kalbama apie galimybę daryti radikalų baudžiamojo proceso posūkį – jį nutraukti, kartu pritaikant baudžiamojo arba auklėjamojo poveikio priemones. Įstatymų leidėjas yra numatęs įvairių ribojančių BK 38 straipsnio taikymą sąlygų:

- 1) nusikaltimas neturi būti sunkus ar labai sunkus;
- 2) asmuo neturi būti recidyvistas (juo labiau pavojingas recidyvistas);
- 3) teismas turi prieiti prie išvados, kad nėra didelė rizika, jog kaltininkas gali ateityje vėl nusikalsti;
- 4) pakartotinai BK 38 straipsnio taikyti negalima dažniau nei kas ketveri metus;
- 5) BK 38 straipsnio pritaikymas yra sąlyginis vienerius metus ir kol kaltininkas įvykdo įsipareigojimą atlyginti padarytą žalą.

Jeigu mediacijos teisinės pasekmės nebūtų išimtinai siejamos su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės, bet galėtų sąlygoti, pavyzdžiui, bausmės švelninimą ar atleidimą nuo dalies bausmės lygtinai arba nesąlygiškai, mediacija galėtų būti taikoma kur kas plačiau, įskaitant ir anksčiau išvardytus atvejus, kai įstatymas neleidžia taikyti BK 38 straipsnio. Mediacija yra pagalba šalims racionaliai spręsti dėl nusikalstamos veikos padarymo iškilusias problemas, tad tokia pagalba praverstų ir tuomet, kai kaltininkas nusikalto ne pirmą kartą, norėtų taikytis ne pirmą kartą, kai nusikaltimas yra sunkus ar net labai sunkus ir kitais atvejais.

Apklaustieji prokurorai iškėlė BK 38 straipsnio taikymo problemą, susijusią būtent su jo pritaikymo teisinėmis pasekmėmis. Kai kurių prokurorų nuomone, praktikoje kartais vengiama taikyti BK 38 straipsnį dėl to, kad jo teisinės pasekmės kaltininkui gali būti netgi švelnesnės nei administracinė atsakomybė už analogišką, bet nesukėlusią sunkių padarinių veiką. Turimos galvoje kelių eismo pažeidimo bylos, ypač kai kaltininkai padaro veiką būdami neblaivūs (BK 281 straipsnis). Teigiama, kad tai aiškiai neteisinga. Tačiau buvo prokurorų, išsakiusių ir kitokią nuomonę, kuriai būtų galima pritarti, kad BK numatytos baudžiamojo poveikio priemonės (specialiosios teisės atėmimas, įmoka į nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondą iki 25 MGL dydžio, nusikalstamos veikos padarymo priemonės konfiskavimas) yra analogiškos griežčiausioms administracinėms nuobaudoms už kelių eismo pažeidimus (išskyrus tai, kad nėra numatyta arešto galimybė) ir tai nelaikytina principine kliūtimi taikyti BK 38 straipsnį. Galima pridurti, kad vertinant, kuriuo keliu pasukti procese ir kas būtų teisinga, o kas neteisinga, nereikėtų pamiršti susitaikymo abipusės naudos proceso šalims, taip pat miglotą bausmės reikšmę sprendžiant dėl įvykio kilusias problemas. Žinoma, reikia prisiminti, kad tais atvejais, kai kaltininkas yra aiškiai piktybinis vairuotojas ir jo atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės jo sukeltų problemų neišspręstų, o gal tik paskatintų naujų atsiradimą, BK 38 straipsnį taikyti nėra privalu.

Vertinant formaliai, BK 38 straipsnio taikymo sąlygos beveik visiškai atitinka atkuriamojo teisingumo idėją – padarytos nusikalstamos veikos aplinkybių pripažinimas, žalos atlyginimas ar įsipareigojimas tai padaryti, susitaikymas. Esminė problema, kurią galėtų padėti spręsti įdiegtas

mediacijos institutas, yra susijusi su paskutine sąlyga. Realiai susitaikymas baudžiamosiose bylose daugeliu atvejų neturi jokio tarpasmeninio emocinio (atgailos ir atleidimo) aspekto⁴⁴⁴. Kaip teigė vienas prokurorų – susitaikoma ne su žmogumi, o su situacija. Susitaikymo tarp šalių turinys dažnai tėra derybos dėl neturtinės žalos atlyginimo dydžio, o sprendimą „susitaikyti“ nukentėjęs asmuo priima įvertinęs perspektyvas greitai gauti jį tenkinantį žalos atlyginimą. Pokalbiai su prokurorais atskleidė, kad praktikoje ikiteisminio tyrimo metu ne taip jau retai šalys net nepamato viena kitos. Tyrėjai neturi laiko derinti šalių susitikimo laiko, susitinka su jomis atskirai, šalys pasirašo susitaikymo protokolą, kuriame esminis klausimas yra žalos atlyginimo dydis ir jos išmokėjimo tvarka – taip įvyksta „susitaikymas“. Įrašas, kad nukentėjusysis atleidžia kaltininkui, žinoma, būna, bet galimos situacijos, kai, pavyzdžiui, vagystės byloje nukentėjęs asmuo gavėjęs sutikęs net nepažintų asmens, kuriam atleido, o kaltininkas po tokio susitaikymo neišsivaizduoja, kas jam atleido ir apskritai kokiam žmogui jis padarė žalos. Kitais atvejais iki teismo dažniausiai šalys būna matęsi tik nusikalstamos veikos padarymo metu. Tokiose situacijose apie literatūroje plačiai aprašytą šalių asmeninio kontakto naudą („pažiūrėti vienas kitam į akis“, t. y. aptarti nusikalstamos veikos padarinius ir motyvus, ieškoti bendro sprendimo ir kt.), sprendžiant tarpasmeninį konfliktą, kalbėti netenka.

Kita problema, paaiškėjusi iš interviu su pareigūnais, yra šalių dialogo inicijavimo keblumai. Kartais net ir informacijos apie susitaikymo galimybę pateikimas sukelia šalių nepasitikėjimo reakciją, nekalbant apie ankstesnius pareigūnų mėginimus išjudinti susitaikymo procedūrą. Be to, dėl įvairių psichologinių priežasčių nukentėjusieji kartais nebūna linkę bendrauti su kaltininku, kartais užima labai kategorišką derybų poziciją dėl žalos atlyginimo, o juk žinoma, kad vienos šalių kategoriskumas sukuria bendrą priešišką derybų atmosferą. Taip pat būna emocingų konfliktinių situacijų, kuriose užmegzti ar palaikyti racionalų šalių kontaktą itin sunku. Būna ir visiško abejingumo, pasyvumo atvejų, kai nukentėjusieji iki teismo net nesivargina (arba nesugeba) apsispręsti

⁴⁴⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad pagal BK 38 straipsnį susitaikymas galimas ir su juridinio asmens ar valstybės institucijos atstovu. Tokiu atveju šalių kontaktas dar mažiau tikėtinas, nors iš dalies įmanomas.

bent dėl jiems padarytos žalos dydžio, ir kaltininko iniciatyvos spręsti situaciją klimpsta („atlyginčiau žalą, bet man net nesako, kiek ją vertina, ieškinio neteikia, mėto telefono ragelius“). Visais šiais atvejais praverstu neutralaus ir kvalifikuoto mediatoriaus gebėjimai padėti konflikto pusėms užmegzti asmeninį kontaktą, sušvelninti konfliktą ir kartu ieškoti išeičių iš padėties.

Užmegztas asmeninis šalių kontaktas padėtų racionaliai spręsti ir praktinius klausimus, pavyzdžiui, žalos atlyginimą – ir dėl jo dydžio, ir dėl jo išmokėjimo sąlygų. Kaip minėjo prokurorai, tuomet, kai šalys yra nepažįstami žmonės, nukentėjusieji kartais vengia sudaryti susitarimus dėl žalos atlyginimo išdėstymo per tam tikrą laiko tarpą, kai nepasitiki kaltininku ir netiki, kad toks susitarimas bus realiai vykdomas. Prie tokio skepsio galėjo prisidėti ir netinkama susitarimų įforminimo praktika, kai susitaikymo protokole nėra aiškiai įvardijamas žalos atlyginimo dydis, jos atlyginimo terminai ir kitos svarbios sąlygos, o apsiribojama tik bendromis frazėmis, kad žalą atlygins draudimo bendrovė ar kad kaltininkas įsipareigoja atlyginti žalą. Tai gali kelti (ir kelia) problemų, kai žalą atlyginantis subjektas nėra nusiteikęs geranoriškai. Praktikoje buvo atkreiptas dėmesys į šią problemą, o kalbinti prokurorai pabrėžė, kad dabar, sudarant susitarimus dėl žalos atlyginimo, visos sąlygos ir tvarka yra labai aiškiai detalizuojama.

Įsipareigojimų atlyginti žalą garantu taikant BK 38 straipsnį yra šio straipsnio 3 dalies nuostata, kad *teismo patvirtinto susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų ir tvarkos nevykdymas be pateisinamų priežasčių gali būti pagrindu panaikinti sprendimą atleisti kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės*. Pokalbiai su Vilniaus apylinkės teismo teisėjais atskleidė, kad praktikams nėra aišku, ar ši garantija yra ribojama vienerių metų terminu, su kuriuo siejamas naujos nusikalstamos veikos padarymas kaip pagrindas naikinti sprendimą atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, ar ne ir ar žalą atlyginimą per tam tikrą laiko tarpą galima išdėstyti ilgesniau (atitinkamai mažesnėmis periodinėmis įmokomis, o tai gali būti svarbu kaltininkui). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktika šiuo klausimu taip pat nėra nuosekli. Antai 2006 m. sprendime LAT išaiškino, kad vienerių metų terminas susitarimui dėl žalos atlyginimo netaikytinas: „*Kaltininkui be pateisinamų priežasčių nevykdant teismo*

patvirtinto susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų ir tvarkos klausimas dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės panaikinimo šiuo pagrindu gali būti keliamas apkaltinamojo nuosprendžio už padarytą veiką priėmimo senaties termino ribose⁴⁴⁵. Tačiau vėlesnėje 2011 m. nutartyje LAT šias nuostatas interpretavo kitaip: „Teismas, atleisdamas G. S. nuo baudžiamosios atsakomybės, įpareigojo padarytą žalą pašalinti per dešimt metų. Pagal BK 38 straipsnio 3 dalį teismo sprendimas panaikinti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti priimamas, jei įpareigojimas nevykdomas per vienerius metus“⁴⁴⁶. Galima teigti, kad labiau pagrįsta yra 2006 m. LAT interpretacija. Taip manyti leidžia gramatinė BK 38 straipsnio 3 dalies nuostatos konstrukcija, kurioje pagrindai naikinti sprendimą atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės yra akcentuotai atskirti jungtuku „arba“: *per vienerius metus baudžiamasis nusižengimas arba neatsargus nusikaltimas arba be pateisinamų priežasčių nevykdomas susitarimas dėl žalos atlyginimo*. Toks aiškinimas turi ir praktinę reikšmę. Tuomet, kai atlygintina žala yra itin didelė (pavyzdžiui, neatsargaus sunkaus sveikatos sutrikdymo bylose), ją atlyginti per vienerius metus dažnam kaltininkui tiesiog nebūtų įmanoma. Galima daryti išvadą, kad jam nebūtų galima pritaikyti BK 38 straipsnio, būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, o tai žalos atlyginimo perspektyvas tik sumenkintų. Kita vertus, teismas turi nustatyti protingą žalos atlyginimo terminą, nes jį nustačius pernelyg ilgą (pavyzdžiui, daugiau kaip 5 metus) nukentėjęs asmuo labai greitai sulauktų visos patirtos žalos atlyginimo, o ir kaltininkui po kelerių metų nustojus laikytis susitarimo dėl žalos atlyginimo, atnaujinto ikiteisminio tyrimo dėl jo padarytos nusikalstamos veikos perspektyvos būtų labai menkos.

III.3.2. Nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 93 straipsnis)

Jau minėta, kad ir akademiniuose darbuose, ir tarptautiniuose dokumentuose yra rekomenduojama mediaciją ir kitas tradicinio baudžia-

⁴⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-552/2006.

⁴⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-475/2011.

mojo proceso alternatyvas kuo plačiau taikyti nusikaltusiems nepilnamečiams. Daugelis Europos valstybių šias nuostatas yra sėkmingai įdiegusios į savo teisinę praktiką.

Reikia priminti, kad idėja, jog baudžiamoji justicija turėtų kuo mažiau dalyvauti sprendžiant nepilnamečių problemas, grindžiama dviem pagrindiniais argumentais. Pirmia, baudžiamosios justicijos įsikišimas į konfliktą turi ilgalaikį stigmatizuojantį poveikį nepilnamečiui, o tai trikdo natūralią nepilnamečio brandą (išauga iš pažeidimų darymo amžiaus). Antra, tradicinė baudžiamoji justicija dėl savo beasmenio pobūdžio nėra pati tinkamiausia konfliktų ir jų sukeltų problemų sprendimo priemonė, ypač kalbant apie nepilnamečius. Būtent žmogiškasis tarpasmeninis konflikto šalių kontaktas (ryšys) gali paskatinti kaltininko sąmoningą atsakomybę už savo veiksmus ir empatiją nukentėjusiajam.

Pagal galiojantį Lietuvos baudžiamąjį įstatymą, nepilnamečiui kaltininkui gali būti taikomos bendrosios alternatyvios tradiciniam baudžiamajam procesui nuostatos, taip pat yra numatyta speciali papildoma nuostata – pirmą kartą nusikaltusio nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 93 straipsnį.

BK 93 straipsnis. Nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės

1. Nepilnametis, pirmą kartą padaręs baudžiamąjį nusižengimą ar neatsargų arba nesunkų ar apysunkų tyčinį nusikaltimą, teismo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jis:

- 1) nukentėjusio asmens atsiprašė ir visiškai ar iš dalies savo darbu ar pinigais atlygino arba pašalino padarytą turtinę žalą arba
- 2) pripažintas ribotai pakaltinamu, arba
- 3) pripažino savo kaltę ir gailisi padaręs nusikalstamą veiką arba yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų.

2. Teismas, atleidęs nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės šio straipsnio 1 dalyje numatytais pagrindais, skiria jam šio Kodekso 82 straipsnyje numatytas auklėjamojo poveikio priemones.

Šis straipsnis, lyginant su BK 38 straipsnyje numatytu atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindu, yra keliais atžvilgiais palankes-

nis kaltininkui. Jo taikymo sąlygos (tai bus paaiškinta toliau) yra kur kas lankstesnės. Be to, atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, skirtingai nuo BK 38 straipsnio, yra besąlyginis, jis negali būti panaikintas net ir atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės nepilnamečiui padarius naujų nusikaltimų ar nevykdant įsipareigojimų nukentėjusiajam.

BK 93 straipsnio taikymą praktikoje gana smarkiai riboja specifinė sąlyga, kad šio straipsnio pagrindu nepilnametis gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės tik tuo atveju, jeigu jis nusikalto pirmą kartą. Teismų praktikoje kilo daug neaiškumų dėl šios sąvokos turinio – ar turima galvoje, kad nepilnametis pirmą kartą pateko į baudžiamosios justicijos akiratį, ar tai, kad jis, iki sulaukia baudžiamosios justicijos dėmesio, yra padaręs vieną vienintelę nusikalstamą veiką. Pirmoji pozicija atrodytų pagrįstesnė, kadangi vargu ar tikslinga matyti esminį skirtumą tarp nepilnamečių, pavyzdžiui, per trumpą laikotarpį įsivėlusių į vienerias ar dvejas muštynes, apvogusių vieną ar kelis automobilius. Nepilnametystė yra būtent toks amžius, kada kai kurie vaikai yra linkę pasiduoti įtakoms, laužyti socialines normas, daryti teisės pažeidimus. Kaip minėta, svarbu nepilnamečius kaip įmanoma labiau apsaugoti nuo tokio elgesio stigmatizavimo, sudaryti sąlygas išaugti iš tokio maištingo ar tiesiog neatsakingo gyvenimo tarpsnio. Tad BK 93 straipsnio taikymo pagrindiniu motyvu lyg ir turėtų būti tai, kad nepilnametis pirmą kartą pateko į teisėsaugos akiratį. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas teismų praktiką pasuko kita linkme ir šiek tiek kitaip sudėliojo šio straipsnio taikymo akcentus. Sąvoką *pirmą kartą padaręs nusikalstamą veiką* Lietuvos Aukščiausiasis Teismas išaiškino plenarinėje sesijoje byloje 2K-P-85/2008. Teismas pasirinko gramatiniu ir sisteminiu įstatymo aiškinimu ir padarė išvadą, kad ši sąvoka aiškintina labai siaurai – nepilnametis turi būti padaręs tik vieną nusikalstamą veiką arba daugiau nei vieną, tačiau ankstesnės nusikalstamos veikos turi būti anksčiau teisiškai įvertintos ir jų teisinės pasekmės jau turi būti išnykusios (išnykęs teistumas arba atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės turi būti tapęs besąlyginiu). Pakartotinumą sudarančias nusikalstamas veikas, net jei jos yra padarytos tą pačią dieną ir yra panašaus pobūdžio, padaręs nepilnametis, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuomone, negali būti laikomas nusikalstamą vei-

ką padariusiu pirmą kartą. Kita vertus, jei nepilnametis padarė nusikaltimą, buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, po to vėl nusikalto, jis gali būti laikomas pirmą kartą nusikaltusiu. Toks įstatymo aiškinimas neatrodo visiškai nuoseklus ir suderintas su šio straipsnio taikymo moksliniais pagrindais.

„Analizuodama iškilusių sąvokos pirmą kartą padarė nusikalstamą veiką supratimo problemą, plenarinė sesija pažymi, kad gramatinis ir sisteminis baudžiamojo įstatymo aiškinimas leidžia daryti išvadą, jog kelių pakartotinių nusikalstamų veikų padarymas pašalina galimybę pripažinti asmenį nusikaltusiu pirmą kartą. Pirmą, BK 93 straipsnyje kalbama apie nusikalstamos veikos padarymą pirmą kartą vienaskaitos forma, taip pabrėžiant pakartotinumą negalimumą; antra, tais atvejais, kai norima pabrėžti priešingą nuostatą, įstatymų leidėjas tiesiogiai nurodo kelių nusikalstamų veikų padarymo galimybę (BK 92 straipsnis); trečia, kai norima pabrėžti ne ankstesnio nusikaltimo padarymo, bet teistumo nebuvimo faktą, įstatymų leidėjas vartoja sąvoką pirmą kartą teisiąsias asmuo (BK 55 straipsnis)“⁴⁴⁵.

Plenarinė sesija, įgyvendindama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kompetenciją formuojant vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką, taip pat atsižvelgdama į kasacines nutartis Nr. 2K-395/2005, 2K-543/2006, kuriose išreikšta pozicija nagrinėjamu klausimu, išaiškina, kad pagal BK 93 straipsnį asmuo laikomas pirmą kartą padariusiu nusikalstamą veiką, jeigu pripažįstama, kad jis, nebūdamas anksčiau nusikaltęs, yra padaręs tik vieną nusikalstamą veiką arba kelias nusikalstamas veikas, kurios viena kitos atžvilgiu nėra pakartotinės ir sudaro idealiąją sutaptį.

Kartu plenarinė sesija atkreipia dėmesį į tai, kad svarstant klausimą, ar asmuo nusikalto pirmą kartą, būtina turėti galvoje, jog ankstesnės nusikalstamos veikos padarymo faktas tam tikromis aplinkybėmis praranda savo teisinę reikšmę ir leidžia teigti, kad asmuo, vėliau padaręs kitą veiką, nusikalto pirmą kartą. Tokia išvada galima, kai dėl ankstesnės nusikalstamos veikos kilęs baudžiamasis teisinis santykis jau yra visiškai pasibaigęs, pvz.: nors asmuo padarė dvi pakartotines veikas, tačiau dėl pirmosios suėjo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senaties terminas; asmuo už anksčiau padarytą nusikaltimą buvo nuteistas, tačiau teistumas yra išnykęs ar panaikintas; asmuo anksčiau buvo nuteistas už baudžiamojo nusižengimo padarymą ir atliko paskirtą bausmę;

⁴⁴⁷ Pabrėžtina, kad atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės klausimas paprastai sprendžiamas ikiteisminio tyrimo metu, tad remtis tuo, kad BK 93 straipsnyje nėra sąvokos *pirmą kartą teisiąsias*, nėra labai logiška.

asmuo anksčiau buvo nuteistas už nusikalstamą veiką ir nors bausmės neatliko, tačiau suėjo apkaltinamojo nuosprendžio vykdymo senaties terminas; asmuo atleistas nuo visos ankstesniu nuosprendžiu paskirtos ir neatliktos bausmės pritaikius jam amnestiją arba suteikus malonę; asmuo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės už ankstesnę veiką BK 36, 37, 39, 39-1, 93 straipsnių numatytais pagrindais; asmuo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu ir nėra duomenų, kad jis per vienerius metus padarytų nusikalstamą veiką ar be pateisinamų priežasčių nevykdytų teismo patvirtinto susitarimo dėl žalos atlyginimo sąlygų bei tvarkos; asmuo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 40 straipsnio pagrindu ir nėra duomenų, kad jis laidavimo metu būtų padaręs naują nusikalstamą veiką, ir pan.⁴⁴⁶;

Kaip minėta, BK 93 straipsnio taikymo sąlygos yra kur kas lankstesnės nei BK 38 straipsnio. Įstatymas numato keturias sąlygas, tačiau jos yra alternatyvios. Tam, kad nepilnametis būtų atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 93 straipsnio pagrindu, nėra būtina, kad jis gailėtųsi, kad pripažintų savo kaltę, kad atsiprašytų nukentėjusiojo, kad atlygintų bent dalį turtinės žalos. Tai yra alternatyvios sąlygos šalia visiškai neapibrėžtos sąlygos – „arba yra kitų pagrindų manyti, kad nepilnametis laikysis įstatymų ir nedarys naujų nusikalstamų veikų“ bei specifinės sąlygos, kai nepilnametis yra ribotai pakaltinamas. Taigi nėra jokių svertų nukentėjusiajam ginti savo interesus pasitelkiant baudžiamąją justiciją – jo atleidimas kaltininkui ar bent sutikimas, kad nepilnametis būtų atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, nėra būtinas, o neturtinės žalos atlyginimas apskritai neminimas nei tarp BK 93 straipsnio taikymo ar jo pagrindu priimto sprendimo panaikinimo sąlygų (sprendimas yra besąlyginis), nei prie auklėjamojo poveikio priemonių, kurios gali būti taikomos atleidus nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės. Kaip matyti, ši norma padeda įgyvendinti vieną iš idėjų, kuria grindžiamas tradicinio baudžiamojo proceso alternatyvų taikymo būtinumas nepilnamečiams – šio straipsnio pagrindu labai lengvai minimalizuojamas baudžiamosios justicijos kišimasis į pirmą kartą nusikaltusio nepilnamečio nusikalstamu poelgiu sukeltų problemų sprendimą. Kita vertus, BK 93 straipsnio taikymo sąlygose faktiškai eliminuota kita nusikaltusio nepil-

⁴⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis byloje Nr. 2K-P-85//2008.

namečio raidai svarbi sąlyga – auklėjamąjį poveikį nepilnamečiui galintis turėti asmeninis bendravimas su nukentėjusiuoju. Galima sutikti, kad įstatymų leidėjo nuostata nesureikšminti nukentėjusiojo pozicijos dėl nepilnamečio baudžiamojo persekiojimo (teikti prioritetą nepilnamečių apsaugai nuo neigiamo poveikio prieš nukentėjusiojo sprendimo reikšmę dėl baudžiamojo proceso eigos) yra pagrįstas ir atitinka tarptautines rekomendacijas, ypač turint omenyje, kad kalbama apie pirmą kartą nusikaltusį nepilnametį. Tačiau tai neturėtų reikšti, kad kaltininko ir nukentėjusiojo santykiams apskritai nereikėtų teikti reikšmės. Priešingai. Ir tai svarbu ne tik dėl nukentėjusiojo, bet ir dėl paties kaltininko interesų. Taigi mediacijos mechanizmo integravimą į BK 93 straipsnio taikymo procesą poreikis yra akivaizdus.

Kaip rodo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, kaip tvirtina apklausti prokurorai ir teisėjai, nėra visiškai aišku dėl BK 38 ir 93 straipsnių tarpusavio santykio – ar galima pirmą kartą nusikaltusį nepilnametį atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ne BK 93 straipsnio, bet BK 38 straipsnio pagrindu. Kadangi atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės BK 93 straipsnio pagrindu sąlygos yra lanksčios ir eliminuoja auklėjamąjį poveikį nepilnamečiui kaltininkui, kai kuriais atvejais, kai, pareigūnų nuomone, nepilnamečiui reikėtų kiek stipresnio drausminamojo poveikio, linkstama taikyti BK 38 straipsnį.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas dviejose nutartyse, priimtose tą pačią dieną (2006 m. lapkričio 14 d.), bet skirtingos sudėties kolegijų, šį klausimą yra išsprendęs visiškai skirtingai. Byloje Nr. 2K-547/2006 nepilnamečio atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 38 straipsnį buvo pripažintas baudžiamojo įstatymo pažeidimu motyvuojant tuo, kad BK 93 straipsnyje yra specialioji norma, visuomet taikyti na pirmą kartą nusikaltusiems nepilnamečiams. Byloje Nr. 2K-534/2006 LAT analogišką baudžiamojo įstatymo taikymą pripažino tinkamu, motyvuodamas, kad įvairūs atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai sudaro alternatyvą, o ne eliminuoja vieni kitus: „Iš skunde suformuluoto prašymo ir jo pagrindimo seka, kad, kasatoriaus nuomone, nepilnamečiams BK 38 straipsnio, kuris yra BK VI skyriuje, nuostatos negali būti taikomos. Vadovaujantis tokia logika, reikėtų daryti išvadą, kad nepil-

namečiams negalėtų būti taikomi ir kiti BK VI skyriuje numatyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija pažymi, kad BK 38 ir 93 straipsniuose numatyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindai nėra tapatūs. Atleidžiant nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 38 straipsnį, būtina nustatyti šios normos pirmojoje ir antrojoje dalyse numatytų sąlygų visumą, o atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 93 straipsnį gali pakakti, pavyzdžiui, vien to, kad nepilnametis pripažintas ribotai pakaltinamu (BK 93 straipsnio 1 dalies 2 punktą). Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 38 straipsnį sąlyginis, o pagal BK 93 straipsnį – besąlyginis. Dėl aptartų priežasčių BK 38 straipsnio ir 93 straipsnio negalima laikyti bendrąja ir specialiąja norma, kurių konkurencijos atveju turėtų būti taikoma specialioji norma.“

Galima tvirtinti, kad pagrįstesnė yra pastarojoje byloje išsakyta motyvuota teismo pozicija. Pareigūnai turi diskreciją nuspręsti, kokių pagrindų asmuo galėtų būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės. Sprendžiant dėl pirmą kartą nusikaltusių nepilnamečių, sprendimo pagrindų turėtų būti nepilnamečio interesai, tinkama jo asmenybės raida (ypač atsižvelgiant į poreikį apsaugoti pirmą kartą nusikaltusį nepilnamečį nuo stigmatizuojančio baudžiamosios justicijos poveikio). Galima sutikti, kad dažnai tinkamesnės būtų lankstesnės atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos, bet neatmetina, kad kai kuriais atvejais, siekiant stipresnio auklėjamojo poveikio (ugdyti atsakomybę), nepilnamečiai galėtų būti atleidžiami ir griežtesnėmis, BK 38 straipsnyje numatytomis, sąlygomis. Žinoma, prieš taikant vieną ar kitą atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės pagrindą visais atvejais nepilnamečio interesams pasitarnautų mediacijos procesas.

III.3.3. Privataus kaltinimo bylų procesas

Privataus kaltinimo bylų procesas yra teisminė procedūra, kurioje įstatymas numato galimybę abiem šalims sutarti arba nukentėjusiajam

vienašališkai nuspręsti pabaigti baudžiamąjį procesą. Nutarus nutraukti procesą, šalys gali kartu išspręsti ir žalos atlyginimo klausimus. Šiame procese BPK yra numatytas „taikinamasis“ posėdis, tačiau tai visiškai formali procedūra, labiau skirta šalių susitaikymui (jeigu jis įvyksta dar iki šio posėdžio) įforminti ir atitinkamiems procesiniams sprendimams priimti, o ne realiai susitaikymo procedūrai.

BPK 412 straipsnis:

3. Tarkinamasis posėdis prasideda teisėjo pranešimu apie nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo turinį ir kvietimu susitaikyti. Po to pasisako nukentėjusysis ir (ar) jo teisėtas atstovas ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo. Jeigu šie asmenys susitaiko, procesas dėl skundo nutraukiamas.

6. Jeigu nukentėjusysis ir (ar) jo teisėtas atstovas į taikinamąjį posėdį neatvyko be svarbios priežasties, laikoma, kad privatus kaltintojas kaltinimo atsisakė. Tokiu atveju procesas dėl skundo nutraukiamas.

Šalys gali sutarti nutraukti baudžiamąjį procesą ar nukentėjusysis gali vienašališkai tai padaryti ir po taikinamojo posėdžio, teismo bylos nagrinėjimo metu iki baigiamųjų kalbų pabaigos (BPK 416 straipsnis).

Privataus kaltinimo bylų procedūra yra numatyta taikyti keletui nesunkių nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų, kurie dažniausiai padaromi kilus tarpasmeniniams konfliktams. Praktikoje privataus kaltinimo tvarka dažniausiai kreipiamasi dėl fizinio skausmo sukėlimo ir įžeidimo bei šmeižimo.

6 lentelė. Teismų sprendimai privataus kaltinimo bylose (įskaitant sprendimus grąžinti įstatymų reikalavimų neatitinkančius skundus)⁴⁴⁹

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BK 140 str. 1 d. Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas ³	489	483	475	495	374	279
BK 154 str. Šmeižimas	139	136	190	284	287	285

⁴⁴⁹ Lentelė parengta pagal Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. ir 2014 m. kovo 13 d. raštuose pateiktus duomenis.

6 lentelės tęsinys

BK 155 str. įžeidimas	150	138	176	210	272	283
BK 187 str. 1,3 d. Turto sunaikinimas ar sugadinimas	91	105	124	126	107	105
BK 139 str. Neatsargus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo	14	17	11	10	11	10
BK 165 str. Neteisėtas asmens būsto neliečiamumo pažeidimas	10	12	12	16	10	6
BK 168 str. Neteisėtas informacijos apie privatų asmens gyvenimą atskleidimas ar panaudojimas	9	2	3	7	4	5
BK 188 str. Turto sugadinimas ar sunaikinimas dėl neatsargumo	3	5	5	5	5	6
BK 148 str. Žmogaus veiksmų laisvės varžymas	3	2	5	9	3	1
BK 152 str. Seksualinis priekabiavimas	1	2	2	0	1	0
BK 313 str. Mirusiojo atminimo paniekimas	3	0	1	0	0	2

7 lentelė. **Skundų, priimtų privataus kaltinimo tvarka, nagrinėjimo rezultatai**⁴⁵⁰

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bylos, kuriose priimti apkaltinamieji nuosprendžiai	144	139	160	182	151	126
Bylos, kuriose priimti išteisinamieji nuosprendžiai	89	90	88	113	118	110
Bylos, nutrauktos šalims susitaikius ar atsisakius kaltinimo	426	378	418	383	330	272
Iš jų bylos, nutrauktos šalims susitaikius	95	72	81	44	62	33
Iš jų bylos, nutrauktos atsisakius kaltinimo	331	306	337	339	268	239
Bylos, kuriose skundai grąžinti dėl esminių trūkumų	508	503	452	481	469	479
Bylos, kuriose priimti kiti sprendimai	65	81	81	111	100	91

Kaip matyti, privataus kaltinimo bylos pasižymi itin aukštu išteisiniu lygiu (vidutiniškai apie 40 proc. visų šios kategorijos bylose priimtų nuosprendžių). Tai rodo, kad be taikaus susitarimo išspręsti konfliktą pri-

⁴⁵⁰ Ši lentelė parengta pagal anksčiau minėtus Nacionalinės teismų administracijos duomenis.

vataus kaltinimo būdu privačiam kaltintojui nėra didelių perspektyvų. Dauguma privataus kaltinimo procesų, kurie galėtų baigtis nuosprendžiu, nutraukiami šalių valia (vidutiniškai apie 60 proc.), tačiau iš jų tik nedidelė dalis (nuo 13 iki 29 proc.) oficialiai susitaikant, o didžioji dalis – kaltintojui atsisakius kaltinimo. Kaltinimo atsisakymas gali reikšti ir neoficialų šalių susitarimą taikiai pabaigti konfliktą, ir tai, kad kaltintojas atsisako minties konflikto sprendimo ieškoti teisminiu keliu dėl kitų priežasčių (pavyzdžiui, laiko ar lėšų sąnaudų, apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo miglotų perspektyvų ir abejotinos satisfakcijos jį pasiekus).

Apklausti Vilniaus apylinkės teismo teisėjai, taip pat ir 2013 m. balandžio 26 d. Seime vykusioje diskusijoje „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo ir šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“ pasisakę Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas G. Goda ir Vilniaus apylinkės teismo pirmininko pavaduotojas A. Piesliakas skeptiškai vertino privataus kaltinimo procesą⁴⁵¹. Tokiose bylose ikiteisminis tyrimas neatliekamas, todėl bylos aplinkybės dažnai yra labai neaiškios, o neretai ir piktnaudžiaujama procesu⁴⁵². Tai iliustruoja ir aukštas išteisinimų lygis tokio pobūdžio bylose. Apklaustų teisėjų ir diskusijos dalyvių nuomone, reikia kelti klausimą, kodėl apskritai konfliktai dėl įvairių smulkių nusikalstamų veikų atsiduria teisme. Konfliktai teismą privataus kaltinimo proceso tvarka pasiekia paprastai tik tuomet, kai konfliktas yra labai aštrus ir šalys nenori ar negali jo išspręsti kitomis priemonėmis. Teisėjai teigė, kad, nagrinėjant privataus kaltinimo bylą, šalys neretai būna labai piktos ir procesą teismui sunku suvaldyti. Tokiose situacijose formulus taikinamasis posėdis dažnai neturi apčiuopiamos pridėtinės vertės.

⁴⁵¹ Apskritojų stalo diskusijos Lietuvos Respublikos Seime „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo / šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“, 2013 m. balandžio 26 d., neredaguota stenograma. Prieiga per internetą: <https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0CDcQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.advoco.lt%2Fdownload%2F30122%2F31_diskusijos%2520stenograma%2520neredaguota%252020130526.pdf&ei=j5xfU7KeDuav4ATpgoFQ&usq=AFQjCNEPTGc9u9ZpVAXvREDtK9bfpX8xXA&sig=9Zpn2muLBwXKhHl3rE9DoA&bvm=bv.65397613,d.bGE>.

⁴⁵² Pareigūnai pabrėžė, kad nereti atvejai, ypač bylose dėl įžeidimo ar šmeižto, kai šalys piktavališkai šį procesą naudoja kaip spaudimo priemonę kitai šaliai, su kuria yra teisiarasi dėl to paties konflikto civilinio proceso tvarka arba siekiant pasipelninti iš kitos šalies, kuri nori išvengti „tampymo po teismus“.

Užtat konfliktų valdymo specialistų vedamos mediacijos procedūros galbūt galėtų kur kas efektyviau padėti šalims racionaliai pažvelgti į konfliktą, kartu sumažintų teismo emocinį krūvį ir sutaupytų teismo darbo laiko. Kita vertus, reikia nepamiršti, kad mediacijos procesas negali vykti, kai įvykio aplinkybės nėra aiškos ir šalys jas ginčija, taip pat jei yra ir kitų anksčiau šiame darbe minėtų mediaciją ribojančių aplinkybių. Tad mediacija negali būti universali priešteisminė stadija privataus kaltinimo bylose.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

I. Atkuriamąjį teisingumą siūloma laikyti procesu, kurio metu nešališka šalis siekia sutaikyti nusikalstamos veikos auką ir veikos kaltininką, taip išspręsti nusikalstama veika sukeltą arba nusikalstama veika pasireiškusį konfliktą. Tačiau neverta užmiršti ir galimybių į atkuriamąjį teisingumą žvelgti ne tik kaip į tam tikrą procesą, bet ir kaip į naują paradigmą baudžiamojoje justicijoje.

Šiuolaikinės baudžiamosios politikos kontekste atkuriamasis ir retribucinis teisingumas neretai funkcionuoja kartu kaip mišri teisingumo sistema. Abiejų sistemų tarpusavio santykis yra gana paradoksalus, todėl kyla klausimas, kaip užtikrinti atkuriamojo teisingumo programų taikymo balansą bendrajame tradicinės baudžiamosios justicijos kontekste. Siekiant išvengti socialinės kontrolės tinklo išplėtimo ir papildomų išlaidų valstybei, siūloma valstybinių institucijų atliekamą socialinę kontrolę mažinti drauge didinant aukų, pažeidėjų ir bendruomenių vykdomą socialinę kontrolę.

Išlaidų mažinimas ir lėšų taupymas kaip atkuriamojo teisingumo instituto sėkmės rodiklis ypač domina politikus ir įstatymų leidėjus. Tai gi programa, galinti padėti sumažinti recidyvą, gali sumažinti būsimo teismo nagrinėjimo, įkalinimo, kitų teisinių sankcijų administravimo ir paslaugų aukoms išlaidas. Siūloma toliau plėtoti atkuriamojo teisingumo – kaip teisingumo reinvesticijos programos elemento – mokslinį ir praktinį diskursą, sukuriant mechanizmą teisingumo reinvesticijos aspektu vykdyti atkuriamojo teisingumo programų įgyvendinimo stebėseną. Pasinaudodama teisingumo reinvesticijos diskursu, atkuriamojo teisingumo koncepcija galėtų įgauti daugiau legitimumo tarp politikos formuotojų, orientuotų į rizikos vertinimo, valdymo ir administravimo programas.

Įvairiose šalyse yra taikomi skirtingi atkuriamojo teisingumo modeliai. Pasaulinėje praktikoje skiriami trys pagrindiniai modeliai: aukos ir kaltininko mediacijos, konferencijos, apskritojo stalo diskusijos.

Kaltininko ir aukos mediacija yra viena pirmųjų labiausiai paplitusių ir pasiteisinusių atkuriamojo teisingumo priemonių, kuri, tinkamai subalansavus šalių dalyvavimo ir įgalinimo spręsti konfliktą, aktyvaus bendravimo ir trečiojo asmens pozityviosios intervencijos veiksnius, sudaro palankias sąlygas konstruktyviai šalinti nusikalstamos veikos padarinius: šalims išreikšti savo būseną, jausmus ir poreikius, būti išklausytoms ir išgirstoms, atkurti pasitikėjimą savimi, socialinę taiką ir saugumą, suderinti šalių nuomones ir valią ginčytiniais klausimais ir keisti tarpusavio destruktvyvų bendravimą konflikto metu į konstruktyvų bendravimą. Trečiojo asmens intervencija ir taikomos technikos padeda tai įgyvendinti ir tada, kai tiesioginis šalių bendravimas to pasiekti nepadeda ar kai jis apskritai nevyksta.

Plačiai taikoma kaltininko ir aukos mediacija pasižymi itin dideliu proceso lankstumu ir galimybe jį priderinti prie konflikto šalių poreikių bei mediatoriaus individualaus darbo stiliaus. Sukurtos proceso gairės padeda mediatoriui ir šalims taikiai spręsti konfliktą. Mediatorius, būdamas neutraliu tarpininku, nedalyvauja priimant sprendimus ir nedalija šalims patarimų. Jis – proceso prižiūrėtojas, atsakingas už tai, kad viskas vyktų pagal nustatytus mediacijos standartus, nepažeidžiant šalių teisių.

Plėtojant kaltininko ir aukos mediaciją, taip pat vykdant konkrečias mediacijos procedūras būtina užtikrinti, kad pagrindinės mediacijos idėjos formuotų tvirtą kokybiškų mediacijos paslaugų teikimo „stuburą“. Vieni svarbiausių mediacijos procedūrinių principų, kuriuos derėtų turėti omenyje, yra savanoriškumas ir laisva šalių valia, mediatoriaus nešališkumas ir kompetencija, konfidencialumas, saugumas, aktyvus bendradarbiavimas ir kūrybiškumas, lankstumas ir efektyvumas. Šie principai dažniausiai įvairiuose autoritetinguose šaltiniuose minimi kaip svarbiausios mediacijos procedūrinės idėjos, padedančios mediacijai sėkmingai vykdyti savo misiją.

II. Atlikta specifinių mediacijos rūšių analizė leidžia teigti, kad mediacija yra ypač tinkamas būdas konfliktui, kilusiam dėl nepilnamečio padarytos nusikalstamos veikos, spręsti. Tai lemia nepilnamečio socialinės

ir psichofizinės brandos ypatumai ir jo padaromų nusikalstamų veikų pobūdis. Daugelio valstybių patirtis rodo, kad nepilnamečių, padariusių nusikalstamą veiką, atžvilgiu mediacijos taikymo galimybės, įtvirtintos teisės aktuose, yra platesnės negu taikant suaugusiesiems, be to, mediacijos taikymas yra sėkmingesnis (mediacijos metu pasiekiamas susitarimas) ir veiksmingesnis (susitarimas įvykdomas, be to, mažesnis recidyvas). Lietuvoje diegiant mediaciją baudžiamosiose bylose būtų tikslinga pasiremti šia patirtimi ir įtvirtinti kuo platesnes galimybes taikyti mediaciją nepilnamečių baudžiamosiose bylose.

Sprendimai dėl mediacijos taikymo smurto artimoje aplinkoje atvejais turėtų būti priimami individualiai, nuodugnai ištyrus aplinkybes. Nemažai pasaulyje atliktų tyrimų rodo, kad mediacijoje dalyvaujančios šalys, taip pat smurto artimoje aplinkoje atvejais yra patenkintos jos eiga bei rezultatais ir linkusios rekomenduoti mediaciją kaip sėkmingą konfliktų sprendimo metodą kitiems. Būtų netinkama, jei žmonės tokiose situacijose netektų profesionalios pagalbos galimybių sprendžiant konfliktą. Kartu atkreiptinas dėmesys į tyrimų būtinumą dėl mediacijos rezultatų smurto artimoje aplinkoje atvejais, siekiant gauti kuo daugiau informacijos, kokiomis aplinkybėmis mediacija gali būti efektyvi. Nemažai tyrimų patvirtina, kad tokių situacijų esama.

Užsienio valstybių praktika rodo, kad bausmės vykdymo metu mediacija gali būti tinkama priemonė sprendžiant su nusikalstama veika susijusius klausimus, kurių auka ir kaltininkas neišsprendė tradicinio baudžiamojo proceso metu. Baudžiamosios mediacijos programos koncentruojamos į įvairius atkuriamojo pobūdžio tikslus: aukos ir kaltininko susitikimą ir susitaikymą, finansinės žalos nukentėjusiajam atlyginimo palengvinimą, kalinio ir bendruomenės, į kurią jis grįš, ryšių stiprinimą. Baudžiamoji mediacija, greta terapinio poveikio nukentėjusiajam ir kaltininkui, gali turėti ir tam tikrų teisinių pasekmių.

III. Lietuvoje, vertinant mediacijos baudžiamosiose bylose apimtį, svarbu apsispręsti dėl sąlygų, kurioms esant proceso šalys galėtų būti siunčiamos į mediaciją, jas reglamentuoti. Pasirinktos sąlygos turėtų nebūti labai griežtos ir nustatančios apibrėžtus atvejus, bet palikti dis-

krecijos pareigūnams galutinai nuspręsti. Norint užtikrinti mediacijos veiksmingumą bei pareigūnų ir visuomenės tikėjimą bei pasitikėjimą šiuo institutu, būtina apsispręsti, kokį poveikį baudžiamajame procese turės bylos šalių nukreipimas į mediaciją, sėkmingas susitarimo pasiekimas mediacijos metu. Turėtų būti pasirinkti bent keli mediacijos rezultatų poveikio tolesnei bylos eigai variantai, atitinkamai diferencijuojant ir proceso dalyvių siuntimo į mediaciją sąlygas. Tais atvejais, kai sėkminga mediacija gali lemti bausmės vykdymo atidėjimą, kriterijai turėtų būti detaliausiai apibrėžti, pavyzdžiui, kaip šiuo metu yra BK 38 straipsnyje, o nepilnamečiams padarius nusikalstamą veiką – numatyta daugiau galimybių. Kitais atvejais mediacija taip pat turėtų būti galima, pareigūnams nusprendus, kad byla yra jai tinkama, o mediacijai pavykus, ji galėtų būti pripažįstama atsakomybę lengvinančia aplinkybe arba pagrindu skirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę. Šiems atvejams apibrėžti įstatyminių sąlygų galėtų būti kuo mažiau – jos paliekamos suformuoti praktikai.

Siūloma mediacijos procesą reglamentuoti atskiru įstatymu, tačiau atitinkamos nuorodos į mediacijos procesą turėtų būti įtvirtintos ir Baudžiamajame kodekse, ir Baudžiamojo proceso kodekse. Teisinės mediacijos pasekmės, atsižvelgiant į dabartinę BK 38 straipsnio redakciją, turėtų būti reglamentuotos Baudžiamajame kodekse. BK ir BPK galėtų būti papildyti įtvirtinant mediacijos taikymo teisinės sąlygas ir mediacijos įgyvendinimo procesines schemas, numatant Baudžiamojo proceso kodekse valstybės pareigūnams (prokurorams, teisėjams) ne tik galimybę spręsti ir siųsti baudžiamosios bylos šalis į mediacijos procesą, bet ir pareigą šiems pareigūnams apsvastyti tokią galimybę ir priimti motyvuotą sprendimą. Kiti su mediacija susiję klausimai: mediacijos paskirtis, bendri mediacijos principai, mediacijos proceso etapai, mediatoriaus institutas ir struktūra, susitarimo įforminimas, terminai – galėtų būti įtvirtinti atskirame įstatyme.

Diegiant mediacijos modelį Lietuvos baudžiamojoje justicijoje, svarbu turėti omenyje šiuos svarbius aspektus:

- Lietuvoje būtų tikslinga numatyti neilgus, lanksčius (esant būtinybei – pratęsimus) terminus mediacijai atlikti.

- Pareigūnai, sprenddami, ar metas proceso šalis siųsti į mediaciją yra tinkamas, turėtų įvertinti, ar byloje surinkti ir įstatymų nustatyta tvarka užfiksuoti duomenys leidžia laikyti įvykio aplinkybes aiškiomis.
- Atlikti proceso veiksmus su proceso šalimis tuo metu, kai jos dalyvauja mediacijoje, nebūtų tinkama praktika.
- Sprendimas siųsti proceso šalis į mediaciją negali būti vertinamas kaip ikeiteisminio tyrimo vilkinimas. Proceso vilkinimu galėtų būti pripažinti tik tokie atvejai, kai šalys siunčiamos į mediaciją nesant tam sąlygų.
- Stabdyti ikeiteisminį tyrimą, kol vyksta mediacija, nebūtų pagrįsta ir nuoseklu.
- Reguliuojant mediacijos baudžiamosiose bylose procedūrą nebūtų pagrindo koreguoti baudžiamojo įstatymo nuostatas dėl apkaltinamojo nuosprendžio senaties terminų.

Lietuvos baudžiamajame procese taikomuose įstatymuose yra nemažai nuostatų, kurios atspindi vieną ar kitą atkuriamojo teisingumo idėją. Bet tiesa ir tai, kad Lietuvos baudžiamojoje justicijoje nėra nuostatų, kurios leistų įgyvendinti atkuriamojo teisingumo idėją visiškai, o ne fragmentiškai.

Kalbinti teisėsaugos pareigūnai gan vieningai laikosi pragmatiško požiūrio ir nėra punityviosios politikos šalininkai, kai kalbama apie nesunkius nusikaltimus ir kaltininkus, kurie nelaikytini piktybiniais. Dauguma pareigūnų palaiko mediacijos baudžiamosiose bylose idėją, kartu nurodo bent kelias praktines problemas, kurias, dalyvaujant kvalifikuotam nešališkam mediatoriui, galėtų išspręsti alternatyvus procesas: 1) toks procesas sudarytų sąlygas šalims išspręsti kilusias problemas bei sušvelnintų emocinį diskomfortą, įtampą, baimę ir pyktį, kurie neretai yra viena varomųjų baudžiamojo proceso jėgų, deja, dažnai nevedanti prie realaus problemų sprendimo, 2) galėtų turėti teigiamą auklėjamąjį poveikį kaltininkams, 3) atleistų pareigūnus nuo jiems nebūdingų tarpininkavimo funkcijų, kurių pareigūnas imasi dėl šalių gerovės ir (arba) vedamas savo profesinių interesų.

Nuo 2012 m. pastebimas staigus teisinių institutų, turinčių atkuriamojo teisingumo elementų (atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu), taikymo atvejų šuolis. Tai

aiškinama prokuratūros darbo organizavimo ir teisinio reguliavimo pokyčiais.

Bene svarbiausiu organizaciniu veiksmu laikytina tai, kad nuo 2012 m. Generalinė prokuratūra strateginiuose planuose prie veiklos efektyvumo kriterijų priskiria ne tik tai, kokią dalį visų tyrimų, kuriuose nusikalstamos veikos ištirtos, sudaro pagreitinoto proceso formomis užbaigti tyrimai, bet ir tai, kokią dalį sudaro ikiteisminiai tyrimai, kurie buvo nutraukti išaiškinus nusikalstamą veiką (šiai kategorijai priskiriami tyrimai, nutraukti atleidus asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės). Pastarajam proceso užbaigimo būdai netgi suteikiamas prioritetas. Svarbu ir tai, kad nuo 2012 m. panaikintos prokurorų darbo krūvio apskaitos ataskaitos, kuriose didesnis įvertis buvo skiriamas ikiteisminiams tyrimams, perduotiems į teismą, o ne nutrauktiems, išsprendus šalių konfliktą. Taip pat svarbus organizacinis veiksnys – darbo laiko ir darbo sąnaudų ekonomija.

Didelę (bet ne lemiamą) reikšmę minėtam šuoliui turėjo ir tai, kad 2011 m. gegužės 26 d. buvo priimtas Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, kuriuo buvo panaikinta nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje teisė spręsti, ar artimoje aplinkoje kilę konfliktai, kai jų metu vartojamas smurtas, turi būti sprendžiami baudžiamojo proceso metu. Tokių nuostatų taikymas sąlygojo ir teisėsaugos institucijose registruotų smurto atvejų šuolį, ir proceso pabaigimo įvairiais teisiniais pagrindais, turinčiais ir atkuriamojo teisingumo elementų, atvejų skaičiaus ženklų padidėjimą.

Jeigu mediacijos teisinės pasekmės nebūtų išimtinai siejamos su atleidimu nuo baudžiamosios atsakomybės, bet galėtų sąlygoti, pavyzdžiui, bausmės švelninimą ar atleidimą nuo visos ar dalies bausmės lygtinai arba nesąlygiškai, mediacija galėtų būti taikoma gana plačiai, įskaitant ir atvejus, kai įstatymas neleidžia taikyti BK 38 straipsnio. Mediacija yra pagalba šalims racionaliai spręsti dėl nusikalstamos veikos padarymo iškilusias problemas, tad tokia pagalba praverstų ir tuomet, kai kaltininkas nusikalto ne pirmą kartą, norėtų taikytis ne pirmą kartą, kai nusikaltimas yra sunkus ar net labai sunkus ir kitais atvejais.

Esminė problema, kurią galėtų padėti spręsti įdiegtas mediacijos institutas, yra tai, kad realiai susitaikymas baudžiamosiose bylose BK 38

straipsnio pagrindu ir privataus kaltinimo bylose dažnai neturi jokio tarpasmeninio emocinio (atgailos ir atleidimo) aspekto.

Pareigūnų kvalifikacija ir vaidmuo procese neleidžia jiems atlikti neutralaus ir kvalifikuoto mediatoriaus funkcijos ir taip padėti konflikto pusėms užmegzti asmeninį kontaktą, sušvelninti konfliktą ir kartu ieškoti išeikių iš padėties, o tokie mėginimai gali sulaukti nepatiklios ar net priešiškos šalių reakcijos.

Galima pritarti praktikai, pagal kurią taikant BK 38 straipsnį vienerių metų terminas susitarimui dėl žalos atlyginimo įgyvendinti netaikomas. Kita vertus, teismas turi nustatyti protingą žalos atlyginimo terminą, nes jį nustačius pernelyg ilgą (pavydžiui, ilgesnį kaip 5 metai) nukentėjusiam asmeniui labai greitai būtų atlyginta visa patirta žala, o ir kaltininkui po kelerių metų nustojus laikytis susitarimo dėl žalos atlyginimo, atnaujinto ikiteisminio tyrimo dėl jo padarytos nusikalstamos veikos, perspektyvos būtų labai menkos.

BK 93 straipsnio norma padeda įgyvendinti vieną iš idėjų, kuria grindžiamas tradicinio baudžiamojo proceso alternatyvų taikymo būtinumas nepilnamečiams – šio straipsnio pagrindu labai lengvai iki minimumo sumažinamas baudžiamosios justicijos kišimasis į pirmą kartą nusikaltusio nepilnamečio nusikalstamu poelgiu sukeltų problemų sprendimą, taip išvengiant nepilnamečio stigmatizacijos. Kita vertus, BK 93 straipsnio taikymo sąlygose faktiškai eliminuota kita nusikaltusio nepilnamečio raidai svarbi sąlyga – auklėjamąjį poveikį nepilnamečiui galintis turėti asmeninis kontaktas su nukentėjusiuoju. Toks kontaktas galėtų sudaryti sąlygas nukentėjusiojo interesus tenkinti efektyviau. Tai, gi, ir dėl nukentėjusiojo interesų apsaugos, ir dėl paties nusikaltusio nepilnamečio auklėjamųjų interesų yra tikslinga į BK 93 straipsnio taikymo procesą integruoti mediacijos procedūrą.

Sprendžiant dėl pirmą kartą nusikaltusių nepilnamečių, sprendimo pagrindu turėtų būti nepilnamečio interesai, tinkama jo asmenybės raida (ypač atsižvelgiant į poreikį apsaugoti pirmą kartą nusikaltusį nepilnametį nuo stigmatizuojamojo baudžiamosios justicijos poveikio). Galima sutikti, kad daugeliu atvejų tinkamesnės būtų lankstesnės atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygos, bet neatmestina, kad

kai kuriais atvejais siekiant stipresnio auklėjamojo poveikio (ugdyti atsakomybę) nepilnamečiai galėtų būti atleidžiami ir griežtesnėmis, BK 38 straipsnyje numatytomis, sąlygomis.

Privataus kaltinimo procese numatytas „taikinamasis“ posėdis yra formali procedūra, labiau skirta šalių susitaikymui (jeigu jis įvyksta dar iki šio posėdžio) įforminti ir atitinkamiems procesiniams sprendimams priimti, o ne realiai susitaikymo procedūrai.

Formalus taikinamasis posėdis dažnai neturi apčiuopiamos pridėtinės vertės. Užtat konfliktų valdymo specialistų vedamos mediacijos procedūros galėtų kur kas efektyviau padėti šalims racionaliai pažvelgti į konfliktą, kartu sumažintų teismo emocinį krūvį ir sutaupytų teismo darbo laiko. Kita vertus, reikia nepamiršti, kad mediacijos procesas negali vykti, kai įvykio aplinkybės nėra aiškios ir šalys jas ginčija, taip pat yra ir kitų šiame darbe jau minėtų mediaciją ribojančių aplinkybių. Tad mediacija negali būti universali priešteisminė stadija privataus kaltinimo byloje.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741, su pakeitimais ir papildymais iki 2014 m. gegužės 1 d.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341, su pakeitimais ir papildymais iki 2014 m. gegužės 1 d.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8(1), 25, 32, 35, 45, 47(1), 53(1), 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 321(2) straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 131(3), 310(1) straipsniais įstatymas // Valstybės žinios, 1998, Nr. 67-1937.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3(1) straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios, 2010, Nr. 113-5742.
7. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas // Valstybės žinios, 2011, Nr. 72-3475.
8. Lietuvos Respublikos probacijos įstatymas // Valstybės žinios, 2012, Nr. 4-108.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl valstybinių įmonių turto pirminio privatizavimo“ // Valstybės žinios, 1996, Nr. 9-228.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 163(2) straipsnio (2002 m. liepos 5 d. redakcija) 5 dalies ir šio straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 6 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 134-4819.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 2011, Nr. 118-5564.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl didesnio pavojaus šaltinio valdytojo atsakomybės“ // Valstybės žinios, 2013, Nr. 126-6421.
13. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios, 1995, Nr. 40-987.
14. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/EU, nustatanti minimalius standartus nusikaltimų aukų teisėms, pagalbai ir apsaugai, keičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2001/220/JHA. Europos Sąjungos oficialus leidinys, L 315, 2012-11-14.
15. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/>>

ViewDoc.jsp?Ref=Rec(99)19&Sector=secCM&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6>.

16. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. rugsėjo 17 d. rekomendacija R (87) 20 „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“.
17. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacija „Dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo“. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/Guidelines-ChildFriendlyJustice_LT.pdf>.
18. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2003 m. rugsėjo 24 d. rekomendacija R (2003) 20 „Dėl naujų elgesio su nepilnamečiais pažeidėjais ypatybių ir nepilnamečių teisenos vaidmens“.
19. Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2008 m. lapkričio 5 d. rekomendacija R (2008) 11 „Dėl Europos taisyklių taikant bausmes ir priemones nepilnamečiams teisės pažeidėjams“.
20. Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto šeimoje prevencijos bei kovos su juo (Stambulo konvencija). Prieiga per internetą: <<http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/treaties/html/210.htm>>.
21. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2002) 5 „Dėl moterų apsaugos nuo smurto“. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=280915>>.
22. Europos Parlamento rezoliucija dėl smurto prieš moteris panaikinimo (2010/ C 285 E/07). Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:285E:0053:0058:LT:PDF>>.
23. Better Implementation of Mediation in the Member-States of the Council of Europe. Concrete rules and provisions. European Commission for the efficiency of Justice (CEPEJ), 2007.
24. Europos mediatorių elgesio kodeksas. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_lt.pdf>.
25. 1995 m. Pekino deklaracija ir veiksmų platforma. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>>.
26. Jungtinių Tautų standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės). 1985 m. lapkričio 29 d.
27. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims // Valstybės žinios, 1996, Nr. 21-549.
28. 1993 m. Jungtinių Tautų deklaracija dėl smurto prieš moteris panaikinimo. Declaration on the Elimination of Violence against Women. General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993. Prieiga per internetą: <[http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(symbol\)/a.res.48.104.en](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(symbol)/a.res.48.104.en)>.
29. UN GA Resolution A/RES/58/147 Elimination of domestic violence against women. Adopted by the General Assembly, 22 December 2003. Prieiga per internetą: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/503/40/PDF/N0350340.pdf?OpenElement>>.
30. Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rezoliucija Nr. 2002/12 patvirtinti „Pagrindiniai atkuriamojo teisingumo programų panaudojimo baudžiamosiose bylose principai“. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf>>.

31. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning mediation in penal matters. Strasbourg, 7 December 2007. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ\(2007\)13&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ(2007)13&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.
32. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2003, Nr. 32-1318.
33. Code of Criminal Procedure of the former Yugoslav Republic of Macedonia (English version). Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.
34. Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB) as promulgated on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 945, p. 3322). Prieiga per internetą: <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StGB.htm> Last amended by Article 3 of the Law of 2 October 2009, Federal Law Gazette I p. 3214; <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html>.
35. Code de procédure pénale. Article 41-2. Prieiga per internetą: <http://www.legislationline.org/download/action/download/id/3983/file/France_CPC%20updated%20on%2014-11-2010_FR.pdf>.
36. Hungarian legal act CXXIII of 2006 on Mediation in Criminal Cases Scope. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/assets/upload/Hungarian_Mediation_Act.pdf>.
37. Lag (2002:445) om medling med anledning av brott. Prieiga per internetą: <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-2002445-om-medling-med_sfs-2002-445/?bet=2002:445>.
38. Lei No. 21/2007, que cria um regime de mediação penal. Prieiga per internetą: <<http://www.presidenciaue.parlamento.pt/Justica/leis/212007.pdf>>.
39. Republic of Macedonia Criminal code (consolidated version with the amendments from March 2004, June 2006, January 2008 and September 2009). Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16066/preview>>.
40. Republic of Macedonia the code of criminal procedure. Prieiga per internetą: <http://www.pravda.gov.mk/documents/CCP_%20EN.pdf>.

II. Mokslinė literatūra

41. Acland A. F. Resolving Disputes Without Going to Court: A Consumer Guide to Alternative Dispute Resolution. London: Century Ltd, 1995.
42. Acorn A. Compulsory Compassion: A Critique of Restorative Justice. Vancouver: UBC Press, 2004.
43. Arrigo B. A. Postmodernism's Challenges to Restorative Justice // Sullivan D., Tift L. (eds.) Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective. London: Routledge, 2006.
44. Ashworth A. Sentencing and Criminal Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

45. Atutienė E. *Mediacijos etapai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė Kaminskienė N.)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
46. Barabás T. *Mediation and Restorative Justice during the execution of sentence*. 2010. Prieiga per internetą: <<http://mereps.foresee.hu/en/segedoldalak/news/230/158960ec05/213/>>.
47. Barabas T., Fellegi B., Windt S. (eds.) *Responsibility-taking relationship-building and restoration in prisons. Mediation and Restorative Justice in prison settings*. 2012. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/tx_abdownlo-ads/files/MEREPS_FinalPublication_EN.pdf>.
48. Barbara E. R., Roberts A. W. *Restorative proses // Johnstone G., Van Ness D. W. (eds.) Handbook of Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing, 2007, p. 211–227.
49. Barberan J. M. *Victim-Offender Mediation with Juveniles in Catalonia (Spain)*. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, *Contract no. JAI/2002/GRP/029*, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".
50. Bayley D. *Security and Justice for All // Strang H., and Braithwaite J. (eds.) Restorative Justice and Civil Society*. Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001.
51. Barnett R. E. *Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice // Ethics*. 87, no. 4, 1977. Prieiga per internetą: <<http://pubpages.unh.edu/~nicks/pdf/Barnett%20Restitution.pdf>>.
52. Baruch Bush R. A., Folger J. *The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict*. Revised Edition. Jossey-Bass A Willey Imprint: San Francisco, 2005.
53. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2000.
54. Bazemore G., O'Brien S. *The Quest for a Restorative Model of Rehabilitation: Theory-for-Practice and Practice-for-Theory // Walgrave L. (ed.) Restorative Justice and the Law*. Cullompton: Willan, 2002.
55. Bazemore G., Schiff M. *Community justice/restorative justice: Prospects for a new social ecology for community corrections // International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 1996, No. 20, p. 311–334.
56. Bazemore G., Schiff M. *Introduction // Bazemore G., Schiff M. (eds.) Restorative Community Justice Repairing Harm and Transforming Communities*. Burlington: Elsevier Science, 2001.
57. Beccaria C. *An essay on crimes and punishments*. Brookline Village, Boston, MA: International Pocket Library, 1992.
58. Belgrave J. *Restorative Justice: A Discussion Paper*. Ministry of Justice, New Zealand, 1996.
59. Bentham J. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Mineola, N.Y.: Dover Publications, 2007.
60. Bergseth K. J., Bouffard J. A. *Examining the effectiveness of a restorative justice program for various types of juvenile offenders // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2012.
61. Boyes-Watson C. *In the belly of the beast? Exploring the dilemmas of state-*

- sponsored restorative justice // *Contemporary Justice Review*, 1999, No. 2, p. 261–281.
62. *Braithwaite J.* Thinking Harder About Democratising Social Control // *Alder C., Wundersitz J.* (eds.) *Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism?* Canberra, AUS: Australian Institute of Criminology, 1994, p. 199–216.
 63. *Brandenstein M., Kury H.* „Naujo poreikio bausti“ klausimu – ar griežtesnės bausmės yra veiksminga nusikalstamumo prevencijos priemonė? // *Teisės problemos*, 2009, Nr. 2(64).
 64. *Bright C.* Net Widening // *Prison Fellowship International. Restorative Justice Online*, 1997. Prieiga per internetą: <<http://www.restorativejustice.org/university-classroom/01introduction/tutorial-introduction-to-restorative-justice/systemic/net>> (žiūrėta 2014-04-10).
 65. *Bruckmuller K., Koss Ch.* Diversion for promoting compensation to victims and communities during the pre-trial proceedings in Austria // *European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure*, 2010.
 66. *Burssens D.* Penal mediation in Belgium. Insights on the basis of registered data. Paper presented at the ESC Conference, 13th of september 2012, Bilbao (Spain). Prieiga per internetą: <http://nicc.fgov.be/upload/files/ODcriminologie/2012BiSpaperESC_EN.pdf>.
 67. 40 Cases: Restorative Justice and Victim-Offender Mediation // *Crosland P., Liebmann M.* (eds.) *Mediation UK*, 2003, p. 6. Prieiga per internetą: <http://restorativejustice.pbworks.com/f/40_cases_final.pdf>.
 68. CEPEJ-GT-MED. Analysis on assessment of the impact of Council of Europe recommendations concerning mediation, Strasbourg, 2007. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ\(2007\)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ(2007)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.
 69. *Christie N.* Conflicts as Property // *The British Journal of Criminology*, 1977, Vol.17, No. 1.
 70. *Classen R.* Restorative Justice – Fundamental Principles, 1995. Prieiga per internetą: <<http://peace.fresno.edu/docs/rjprinc.html>>.
 71. *Cleat T. R.* Private-Sector, Incentives-Based Model for Justice Reinvestment // *Criminology & Public Policy*, 2011, No. 10(3), p. 585–608.
 72. *Consedine J.* Restorative justice: Healing the effects of the crime. Lyttleton: Ploughshares, 1995.
 73. *Coronas C.* and core group „Going South“. Restorative Justice: An Agenda for Europe. Supporting the implementation of restorative justice in the South of Europe. Belgium, Leuven, 2006.
 74. *Crawford A., Burden T.* Integrating Victims in Restorative Youth Justice. Bristol: Policy Press, 2005.
 75. *Cusmir A. A.* Mediation Law in Romania // *Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice*, 2006, Volume 7, Issue 2, p. 5–6. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol07_Issue02.pdf>.
 76. *Czarnecka-Działuk B., Wojcik D.* Victim-Offender Mediation with Juveniles in Poland. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, Con-

- tract no. JAI/2002/GRP/029, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".
77. Czwartosz E. Victim – offender mediation. Short notes from Poland. Prieiga per internetą: <http://www.restorativejustice.org/10fulltext/czwartosz/at_download/file>.
 78. Daly K., Immarigeon R. The past, present and future of restorative justice: Some critical reflections // *Contemporary Justice Review*, 1998, No. 1, p. 21–45.
 79. Daly K. Restorative Justice in Diverse and Unequal Societies // Goldsmith A., Israel M. (eds.) *Criminal Justice in Diverse Communities*. Leichhardt, N.S.W.: The Federation Pr, 2000.
 80. Daly K. Revisiting the relationship between retributive and restorative justice // Strang H., Braithwaite J. (eds.) *Restorative justice: Philosophy to practice*. Aldershot: Ashgate, 2000, p. 33–54.
 81. Delvigne A. Boundaries in Victim-Offender Mediation: Reflections on Mediation in Certain Cases and Crimes. 7th International Conference on Conferencing, Circles and Other Restorative Practices, Manchester, England, November 9–11, 2005. Prieiga per internetą: <http://www.iirp.edu/pdf/man05/man05_delvigne1.pdf>.
 82. Deutsch M. *The Resolution of Conflict; Constructive and Destructive Processes*. New Haven: Yale University Press, 1973.
 83. Dignan J. Towards a Systemic Model of Restorative Justice // Von Hirsch A., Roberts J. V., Bottoms A., Roach K., Schiff M. (eds.) *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford: Hart, 2003.
 84. Doak J., O'Mahony D. Developing mediation and restorative justice for young offenders across Europe // Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices*, 2010, Vol. 4, p. 1691–1720.
 85. Drakšienė A. Kai kurie nepilnamečių atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės aspektai // Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų (vyr. moksl. red. Švedas G.). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Registrų centras, 2011, p. 131–150.
 86. Duff A. *Punishment, Communication, and Community*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
 87. Duff A. Restorative punishment and punitive restoration // Walgrave L. (ed.) *Restorative justice and the law*. Devon: Willan, 2002, p. 82–100.
 88. Dünkel F. *Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice*, University of Greifswald, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.esc-eurocrim.org/files/juvjusticegermany_betw_welfar_justice.doc>.
 89. Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I. (eds.) *Juvenile Justice systems in Europe. Current situation and Reform Developments*, 2010, Vol. 1–4.
 90. Elechi O. O. *Doing Justice Without the State: The Afikpo (Ehugbo) Nigeria Model*. New York: Routledge, 2006.
 91. Eriksson F. Victim-offender mediation in Sweden and South Africa. Prieiga per internetą: <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/19708/1/gupea_2077_19708_1.pdf>.
 92. Etymology of the word mediation. Prieiga per internetą: <http://en.wikimedia.org/index.php?title=Etymology_of_the_word_mediation>.

93. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose byloje aiškinamasis memorandumas. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM\(99\)118&Language=lanEnglish&Ver=add2&Site=COE&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM(99)118&Language=lanEnglish&Ver=add2&Site=COE&BackColorInternet=eff2fa&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.
94. European Best Practices of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010. Prieiga per internetą: <http://www.iars.org.uk/sites/default/files/Restorative%20justice%20report%20_%20Hungary.pdf>.
95. *Fagliano S.* How Victim-Offender Mediation impacts Juvenile Offenders. Stanford University, 2008.
96. *Fellegi B.* Meeting the challenges of introducing victim-offender mediation in Central and Eastern European countries (JAI/2003/AGIS/088). European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2005.
97. *Flinck A., Iivari J.* Domestic Violence in Mediation: Realistic Evaluation of a Research and Development Project (Finnish evaluation of social services), 2004. Prieiga per internetą: <<http://www.euforumrj.org/readingroom/Budapest/workshop17.pdf>>.
98. *Folber J., Taylor A.* Mediation: a Comprehensive Guide to Resolving Conflicts Without Litigation. Jossey-Bass Publishers: San Francisco, 1984.
99. *Fox C., Albertson K., Wong K.* Justice Reinvestment: Can the Criminal Justice System Deliver More for Less? New York: Routledge, 2013.
100. *Friedrichs D. O.* Restorative Justice and the Criminological Enterprise // *Sullivan D., Tifft L.* (eds.) Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective. London: Routledge, 2006.
101. *Garland D.* The culture of control: Crime and social order in contemporary society. Oxford: Oxford University Press, 2001.
102. *Gavrielides T.* Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy. Helsinki: HEUNI, 2007.
103. *Gensing A.* Jurisdiction and characteristics of juvenile criminal procedure in Europe // *Dünkel F., Grzywa J., Horsfield Ph., Pruin I.* Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation, reform developments and good practices, 2010, Vol. 4, p. 1581–1622.
104. *Gorgenyi I., Jasco J.* Final national report of Hungary. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe, 2013. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Hungaria.pdf>.
105. *Graham D., Barrett A. N.* Knowledge-Based Image Processing Systems. Berlin: Springer, 1997.
106. *Groenhuijsen M.* Victim-offender mediation: Legal and procedural safeguards. Experiments and legislation in some European jurisdictions // Victim-offender mediation in Europe: Making restorative justice work, ed. The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 2010, p. 69–81.
107. *Hagemann O.* Restorative Justice in Prison? // *Walgrave L.* Repositioning Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2003.
108. *Hayes H.* Reoffending and Restorative Justice // *Johnstone G., van Ness D. W.* (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2007.

109. *Hayes H.* Assessing reoffending in restorative justice conferences // Australian and New Zealand Journal of Criminology, 2005, No. 38(1), p. 77–102.
110. Hammurabi's Code of Laws. Translated by *King L. W.* Prieiga per internetą: <<http://www.fordham.edu/halsall/ancient/hamcode.asp>>.
111. Handbook for Legislation on Violence against Women. Department of Economic and Social Affairs Division for the Advancement of Women, New York, 2010. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20violence%20against%20women.pdf>>.
112. Handbook of Restorative Justice // *Johnstone G., Van Ness D. W.* (eds.) Willan Publishing, 2007.
113. Handbook on Restorative justice programmes. Criminal justice handbook series. United Nations office on drugs and crime. United Nations, New York, 2006. Prieiga per internetą: <https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf>.
114. *Harmon P.* Business Process Change A Guide for Business Managers and BPM and Six Sigma Professionals. Amsterdam: Elsevier, 2007.
115. *Hartmann A., Kilchling M.* The Development of Victim/Offender Mediation in the German Juvenile Justice System // *Walgrave L.* (ed.) Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks, and Problems for Research. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 1998.
116. *Hess K. M.* Juvenile Justice. Belmont, CA: Wadsworth, 2010.
117. *Hohfeld W. N.* Fundamental Legal Conceptions As Applied in Judicial Reasoning, And Other Legal Essays. New Haven: Yale University Press; [etc.], 1920.
118. *Hoyle C., Young R.* Restorative Justice and Punishment // *McConville S.* (ed.) The Use of Punishment. Cullompton: Willan, 2003.
119. *Hudson B.* Restorative justice and gendered violence: Diversion or effective justice? // British Journal of Criminology, 2002, No. 42, p. 616–634.
120. *Hudson J., Galaway B.* Introduction // Restorative justice: International perspectives // *Galaway B., Hudson J.* (eds.) Monsey, New York: Criminal Justice Press, 1996, p. 1–14.
121. *Jacobsson M., Wahlin L. W.* The development of victim offender mediation in Sweden // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010, p. 214–215.
122. *Jegen M. E.* Just Peacemakers: An Introduction to Peace and Justice. Mahwah, N.J.: Paulist Press, 2006.
123. *Johnstone G., Van Ness D. W.* The Meaning of Restorative Justice // *Johnstone G., Van Ness D. W.* (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan, 2007.
124. *Johnstone G.* Restorative Justice: Ideas, Values, Debates. Cullompton, Devon, UK: Willan Pub, 2002.
125. *Jurdi N. N.* The International Criminal Court and National Jurisdictions A Contentious Relationship. Farnham, Surrey, U.K.: Ashgate, 2011.
126. *Juszkiewicz W.* Reparation as a mitigating circumstance when imposing a sentence – Mediation in Poland // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010.

127. Kant on the Metaphysics of Morals: Vigilantius' Lecture Notes // *Kant I. Lectures on Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
128. *Kelsen H. Collective Security Under International Law*. Washington [D.C.]: U.S. G.P.O., 1957.
129. *Kietytė L., Matijaškaitė A., Uscila R.* Atkuriamasis teisingumas: samprata, tarptautinių dokumentų rekomendacijų, užsienio valstybių patirties apžvalga, atkuriamojo teisingumo sistemos kūrimo sąlygų analizė ir pasiūlymai dėl jos kūrimo Lietuvoje. Vilnius: Teisės institutas, 2006.
130. *Kilchling M., Löschnig-Gspandl M.* Legal and Practical Perspectives on Victim / Offender Mediation in Austria and Germany. *International Review of Victimology*. Great Britain: A B Academic Publishers, 2000, Vol. 7, p. 305–332. Prieiga per internetą: <<http://irv.sagepub.com/content/7/4/305.abstract>>.
131. *Kinnunen A.* Restorative justice and mediation in criminal cases in Finland // *Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice*, 2007, Volume 8, Issue 3. Prieiga per internetą: http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol08_Issue03.pdf.
132. *Kovach K. K.* Mediation principles and practice. St. Paul: West Publishing Co, 1994.
133. *Kruk M.* Instytucje mediacji w sprawach karnych. *Badania empiryczne // Palestra*, 9-10/2004. Prieiga per internetą: <<http://www.palestra.pl/index.php?go=artykul&id=1390>>.
134. *Kuhn T.* The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970-1993, with an Autobiographical Interview // *Conant J., Haugeland J.* (eds.) Chicago: University of Chicago Press, 2000.
135. *Kuhn T. S., Conant J., Haugeland J.* The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970–1993, with an Autobiographical Interview. Chicago, Ill. [u.a.]: Univ. of Chicago Press, 2002.
136. *Kurki L.* Evaluating Restorative Justice Practice // *Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M.* (eds.) *Restorative Justice & Criminal Justice*, Oxford: Hart Publishing, 2003.
137. *Lanning T., Loader I., Muir R.* Redesigning Justice: Reducing Crime through Justice Reinvestment. Second Edition. Institute for Public Policy Research, 2011.
138. *Lemonne A.* Alternative Conflict Resolution and Restorative Justice: A Discussion // *Walgrave L.* (ed.) *Repositioning Restorative Justice*. Cullompton: Willan, 2003.
139. *Levrant S., Cullen, F. T., Fulton B., Wozniak J. F.* Reconsidering restorative justice: The corruption of benevolence revisited // *Crime and Delinquency*, 1999, No. 45, p. 3–27.
140. *Lhuillier J.* The Quality of Penal Mediation in Europe, Strasbourg, 2007, p. 9–11. Prieiga per internetą: <[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ-GT-MED\(2007\)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CEPEJ-GT-MED(2007)8&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=DGHL-CEPEJ&BackColorIntranet=eff2fa&BackColorLogged=c1cbe6)>.
141. *Liebmann M.* Restorative Justice – How it works. London: Jessica Kingsley Publishers, 2007.
142. *Lind E., Wahlén L.* Victim-offender mediation in Sweden in the 21st century // *Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Resto-*

- orative Justice, 2006, Volume 7, Issue 3. Prieiga per internetą: <http://www.eu-forumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol07_Issue03.pdf>.
143. *Loschnig-Gspandl M.* Corporations, Crime and Restorative Justice // *Weitekamp E. G. M., Kerner H.-J.* Restorative Justice in Context: International Practice and Directions. Cullompton, Devon, UK: Willan, 2003.
 144. *Malinauskaitė A., Uscila R.* Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, Nr. 4.
 145. *Marshall T. F.* Restorative Justice: An Overview. London: Home Office, 1999. Prieiga per internetą: <<http://fbga.redguitars.co.uk/restorativeJusticeAnOverview.pdf>>.
 146. *Mathiesen Th.* Prison on Trial. Winchester [England]: Waterside Press, 2006.
 147. *Matthews R.* Reintegrative Shaming and Restorative Justice: Reconciliation or Divorce? // *Aertsen I., Daems T., Robert L.* (eds.) Institutionalizing Restorative Justice. Cullompton, UK: Willan, 2006.
 148. *Maxwell G. M., Morris, A.* Research on Family Group Conferences with Young Offenders // *Hudson J., Morris A., Maxwell G., Galaway B.* Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice. Annandale: The Federation Press, 1996.
 149. *McAlinden A.-M.* 'Transforming justice': challenges for restorative justice in an era of punishment-based corrections // *Contemporary Justice Review: Issues in Criminal, Social, and Restorative Justice*, 2011, Vol. 14(4). Prieiga per internetą: <<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10282580.2011.616369>>, (žiūrėta 2014-04-10).
 150. *McCold P.* Overview of Mediation, Conferencing and Circles. Prieiga per internetą: <<http://www.restorativejustice.org/10fulltext/mccold>>.
 151. *McCold P.* A Survey of Assessment Research on Mediation and Conferencing // *Walgrave L.* (ed.) Repositioning Restorative Justice Restorative Justice, Criminal Justice and Social Context. Cullompton: Willan Pub, 2003.
 152. *McCold P.* Restorative Justice and the Role of Community // *Galaway B., Hudson J.* (eds.) Restorative Justice: International Perspectives. Monsey, NY: Criminal Justice Press, 1996.
 153. *McCold P., Wachtel T.* Restorative Justice Theory Validation // *Weitekamp E. G. M., Kerner H.-J.* (eds.) Restorative Justice: Theoretical Foundations. Cullompton: Willan Pub, 2002.
 154. *Merle J.-Ch.* German idealism and the concept of punishment. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2009.
 155. *Mestitz A., Ghetzi S.* Victim-offender mediation with Youth Offenders in Europe. An Overview and Comparison of 15 countries. Netherlands: Springer, p. 376.
 156. *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
 157. *Michailovič I.* Kai kurie smurto šeimoje problematikos aspektai // *Teisė. Mokslo darbai*, 2012, t. 82, p. 26–40.
 158. *Michailovič I.* Atkuriamojo teisingumo galimybės baudžiamajame justicijoje // *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai* (vyr. moksl. red. *Švedas G.*). Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014.
 159. *Miller S., Blackler J.* Restorative justice: Retribution, confession and shame //

- Strang H., Braithwaite J.* (eds.) *Restorative justice: Philosophy to practice*. Aldershot: Ashgate, 2000, p. 77–91.
160. *Moore Ch. W.* *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. 3rd. Ed. Jossey-Bass A Wiley Imprint: San Francisco, 2003.
 161. *Moore D. B., O'Connell T.* *Family Conferencing in Wagga Wagga: A Communitarian Model of Justice* // *Alder C., Wundersitz J.* (eds.) *Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism?* Canberra: Australian Institute of Criminology, 1994, p. 15–44.
 162. *Moore M. S.* *Placing Blame: A General Theory of the Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
 163. *Morris N.* *The Future of Imprisonment*. Chicago: University of Chicago Press, 1974.
 164. *Mražek P.* *Victim Offender Mediation and Mediators in the Republic of Slovakia. European best practices of restorative justice in the criminal procedure. Hungary, Budapest: Graphasel Design studio, p. 209–212. Prieiga per internetą: <www.eucpn.org/download/?file=RJ_ENG.pdf&type=8>.*
 165. *Nielsen B.G.* *Repressive, Restorative and Reflexive Criminal Law* // *Fattah E. A., Parmentier S., Peters T.* (eds.) *Victim policies and criminal justice on the road to restorative justice: a collection of essays in honour of Tony Peters*. Leuven, Belgium: Leuven University Press, 2001.
 166. *Online Etymology Dictionary. Mediator (n.). Prieiga per internetą: <http://www.etymonline.com/index.php?term=mediator>.*
 167. *Orlando F.* *Mediation Involving Children in the U.S.: Legal and Ethical Conflicts. A Policy Discussion and Research Questions* // *Messmer H., Otto H.-U.* (eds.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives*. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 333–342.
 168. *Papadopoulou P.* *Restorative justice in Greece. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Countries/Greece/Greece.pdf>.*
 169. *Parosanu A.* *Final national report of Germany. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe. 2013. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Germany.pdf>.*
 170. *Pelikan Ch.* *The never ending story: Restorative Justice and Domestic Violence* // *Newsletter of the European Forum for Restorative Justice, 2010, Vol. 11, issue 2, p. 1–3. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol%2011,%20Issue%202.pdf>.*
 171. *Pelikan Ch.* *On the Efficacy of Victim-Offender-Mediation in Cases of Partnership Violence in Austria, or: Men Don't Get Better, But Women Get Stronger: Is it Still True?* Springer Science+Business Media B.V. 2010. Prieiga per internetą: <http://www.springerlink.com/content/xrq21x77p47k384m/fulltext.pdf>.
 172. *Peršak N.* *Criminalising Harmful Conduct The Harm Principle, Its Limits and Continental Counterparts*. New York, N.Y.: Springer, 2007.
 173. *Platek M.* *Restorative Justice as a mean to effective crime control and alternative to imprisonment. Conflict as property revisited* // *Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2007/2(20), p. 135–150.*
 174. *Price M. E.* *Comparing Victim-Offender Mediation Program Models. VOMA Qu-*

- arterly, 1995, Vol. 6, No. 1. Prieiga per internetą: <<http://www.vorp.com/articles/compare.html>>.
175. *Raye B. R., Roberts A.W.* Restorative pro세스 // *Johnstone G., Van Ness D. W.* Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007.
 176. *Reches R.* Psichologinio pasipriešinimo atkuriamajam teisingumui problema // Socialinių mokslų studijos, 2010, 2(6).
 177. Report on restorative justice models. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.
 178. Resolution of conflicts involving prisoners. Handbook on the applicability of mediation and restorative justice in prisons, 2010. Prieiga per internetą: <http://mereps.foresee.hu/uploads/media/Konfliktuskezeles_EN.pdf>.
 179. Restorative Justice: Creating a Safer Society // Justice Action Draft Paper, 2012. Prieiga per internetą: <<http://www.justiceaction.org.au/cms/images/JusticeReformPapers/restjustice.pdf>>, (žiūrėta 2013-10-05).
 180. *Roche D.* Accountability in Restorative Justice. New York: Oxford University Press, 2003.
 181. *Romagnoli J. A., Palazoğlu A.* Introduction to Process Control. Boca Raton: CRC Press, 2012.
 182. *Sakalauskas G.* Sutaikinimo institutas Vokietijos jaunimo baudžiamojoje teisėje // Teisės problemos, 1998, Nr. 1.
 183. *Sakalauskas G., Bikelis S., Kalpokas V., Pocienė A.* Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Teisės instituto mokslo tyrimai, 8 tomas. Vilnius: Teisės institutas, 2012.
 184. *Schafer S.* Compensation and Restitution to Victims of Crime. Montclair, N.J.: Patterson Smith, 1970.
 185. *Schijndel R. A. M.* Confidentiality and Victim-Offender Mediation. Maklu, 2009.
 186. *Scholes K., Johnson G.* Exploring Public Sector Strategy. New York: Prentice Hall, 2000.
 187. *Shadd M.* Lesson for Justice Reinvestment from Restorative Justice and the Justice Model Experience: Some tips for a 8-year-old Prodigy // Criminology & Public Policy, 2011, No. 10(3), p. 661–668.
 188. *Shapland J., Robinson G., Sorsby A.* Restorative Justice in Practice Evaluating What Works for Victims and Offenders. New York, NY: Routledge, 2011.
 189. *Shapland J., et al.* Does Restorative Justice Affect Reconviction? The Fourth Report from the Evaluation of Three Schemes London: Ministry of Justice, 2008.
 190. *Sherman L.* Two Protestant Ethics and the Spirit of Restoration // *Strang H., Braithwaite J.* (eds.) Restorative Justice and Civil Society. Cambridge UK: Cambridge University Press, 2001.
 191. *Sherman L. W., Strang H.* Restorative Justice: The Evidence. London: The Smith Institute, 2007.
 192. *Shifft M.* Models, Challenges and The Promise of Restorative Conferencing Strategies // *Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M.* (eds.) Restorative Justice & Criminal Justice, Oxford: Hart Publishing, 2003.
 193. *Schroeder P.* Victim-Offender Mediation with Juveniles in Luxembourg. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, Contract no.

- JAI/2002/GRP/029, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".
194. *Sondaite J.* Mediacijos stilių lyginamoji analizė // Socialinis darbas, 2004, Nr. 3(2).
 195. *Spencer D., Brogan M.* Mediation law and practice. Cambridge University Press: Cambridge, 2006.
 196. *Spurek S.* Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Praktyczny komentarz. 2. wydanie. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business, 2011.
 197. *Stańdo-Kawecka B., Deszyńska J.* Final national report of Poland. The 3E model for a Restorative Justice Strategy in Europe. 2013. Prieiga per internetą: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/files/national_reports/Poland.pdf>.
 198. *Stitt A. J.* Alternative Dispute Resolution for Organization. Ontario: John Wiley & Sons Canada, LTD, 1998.
 199. Summary of the Central and Eastern European AGIS project // Newsletter of the European Forum for Restorative Justice, 2005, Volume 6, Issue 2-3.
 200. *Tadros V.* The Ends of Harm: The Moral Foundations of Criminal Law. New York: Oxford University Press, 2011.
 201. *Törzs E.* Restorative justice models and their relevance to conflicts in intercultural settings. Prieiga per internetą: <http://www.alternativeproject.eu/assets/upload/Deliverable_3.1_Report_on_RJ_models.pdf>.
 202. *Torzs E.* Mediation and the mediation procedure in Hungary for adult offenders // European Best Practice of Restorative Justice in Criminal Procedure, 2010.
 203. *Tvaronavičienė A.* Mediacijos stiliai // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė *Kaminskienė N.*). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
 204. *Umbreit M. S.* The Handbook of Victim Offender Mediation. An Essential Guide to Practice and Research. San Francisco: Jossey-Bass Inc., 2001.
 205. United Nations Office of Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. New York: United Nations, 2006. Prieiga per internetą: <http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/06-56290_Ebook.pdf>.
 206. *Uscila R.* Viktimologijos pagrindai. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje. Mokslinis-metodinis leidinys. Vilnius: Mokslo aidai, 2005.
 207. *Uscila R.* Atkuriamasis teisngumas penitencinėje sistemoje // Pedagogika, 2011, Nr. 103.
 208. *Uscila R.* Mediacija baudžiamojoje teisėje // Mediacija (autorių kolektyvas; atsakingoji redaktorė *Kaminskienė N.*). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
 209. *Ūselė L. (vad.), Bikelis S., Gavrilovienė M., Kavoliūnaitė E., Michailovič I., Uscila R.* Atkuriamojo teisingumo sistemos Lietuvoje koncepcija ir jos įgyvendinimo priemonių plano projektas. Vilnius: Teisės institutas, 2008.
 210. *Vaigė L.* The Concept of Domestic Violence in Lithuania and the Aspect of Gender from the Perspective of International Law // Socialinių mokslų studijos, 2013, 5(1).
 211. *Van Dijk K.* Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium, 2004. Prieiga per internetą: <www.esc-eurocrim.org/files/belgium_june_2004.doc>.
 212. *Van Ness D. W.* Prisons and restorative justice // *Johnstone G., Van Ness D.W.* (eds.) Handbook of Restorative Justice. Cullompton: Willan Publishing, 2007.

213. *Van Ness D. W.* Proposed Basic Principles on the Use of Restorative Justice // *Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M.* (eds.) *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford: Hart, 2003.
214. *Van Ness D., Strong K. H.* *Restoring Justice.* Cincinnati, OH: Anderson, 2002.
215. *Vanfraechem I.* New youth law in Belgium incorporates restorative justice // Newsletter of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, 2007, Volume 8, Issue 1, p. 5–6. Prieiga per internetą: <http://www.euforumrj.org/readingroom/Newsletter/Vol08_Issue01.pdf>.
216. *Vanfraechem I., De Klerck S.* Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium. European Commission GROTIUS II Criminal Programme 2002-03, *Contract no. JAI/2002/GRP/029*, "Victim-offender mediation: organization and practice in the juvenile justice systems".
217. *Vėbraitė V.* Šalių sutaikymas civiliniame procese. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
218. Victim-offender mediation: Final report on a Swedish experiment. National Council for Crime Prevention. BRÅ-report 2000:8. English summary. Prieiga per internetą: <http://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800028972/1312880162162/2000_victim-offender_mediation_final_report.pdf>.
219. *Vileikienė E., Gečėnienė S.* Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius, 1999.
220. *Von Hirsch A.* *Censure and Sanctions.* Oxford: Clarendon Press, 1993.
221. *Von Hirsch A., Roberts J., Bottoms A., Roach K., Schiff M.* (eds.) *Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms?* Oxford: Hart, 2002.
222. *Wahlin L.* Victim-offender mediation in Sweden in the 21st century. National Council for Crime Prevention. Brå-report 2005:14. English summary. Prieiga per internetą: <http://bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800026027/1312548873189/2005_victim-offender_mediation_in_sweden.pdf>.
223. *Walgrave L.* *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship.* Cullompton, UK: Willan, 2008.
224. *Walgrave L.* Imposing restoration instead of inflicting pain // *Von Hirsch A., Roberts J. V., Bottoms A. E., Roach K., Schiff M.* (eds.) *Restorative justice and criminal justice: Competing or reconcilable paradigms?* Oxford: Hart, 2003, p. 61–68.
225. *Walgrave L.* Restorative Justice for Juveniles: Just a Technique or a Fully Fledged Alternative? // *The Howard Journal of Criminal Justice*, 1995, Vol. 34, No. 3.
226. *Walgrave L.* Mediation and Community Service as Models of a Restorative Approach: Why Would It Be Better? Explicating the Objectives as Criteria for Evaluation // *Messmer H., Otto H.-U.* (eds.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives.* Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 343–354.
227. *Wandrey M.* Organizational Demands on Mediation Programs: Problems of Realization // *Messmer H.* (ed.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives*; [Proceedings of the NATO Advanced Research Workshop on Conflict, Crime, and

- Reconciliation: The Organization of Welfare Interventions in the Field of Restitutive Justice, Il Ciocco, Lucca, Italy, 8-12 April 1991]. Dordrecht [u.a.]: Kluwer Acad. Publ, 1992.
228. *Weitekamp E. G. M.* Can Restitution Serve as a Reasonable Alternative to Imprisonment? An Assessment of the Situation in the USA // *Messmer H., Otto H.-U.* (eds.) *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation: International Research Perspectives*. Dordrecht, NETH: Kluwer Academic Publishers, 1992, p. 81–104.
 229. *Wellikof I.* Victim-Offender Mediation and Violent Crimes: On the Way to Justice. Prieiga per internetą: <http://cardozoocr.com/vol5no1/note02.html#_ftnref129>.
 230. *Wheeldon J.* Finding common ground: Restorative justice and its theoretical construction(s) // *Contemporary Justice Review*, 2009, No. 12, p. 91–100.
 231. *Wittgenstein L.* *Philosophical investigations*. Revisde 4th edition. Chichester, West Sussex, U.K.: Wiley-Blackwell, 2009.
 232. *Wolhuter L., Olley N., Denham D.* *Victimology. Victimisation and Victims' Rights*. London and New York: Routledge Cavendish, 2009.
 233. *Wójcik D.* Czy należy zakazać stosowania mediacji w sprawach o przemoc rodzinną (partnerską) // *Konarska-Wrzošek V., Lachowski J., Wójcikiewicz J.* (Red.) *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi. Warszawa: LEX, Wolters Kluwer business, 2010, s. 1017–1032.
 234. *Wright M.* *Przywracając szacunek sprawiedliwości*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej, 2005.
 235. *Zadro L.* Silent Rage: When Being Ostracized Leads to Aggression // *Forgas J. P., Kruglanski A. W., Williams K. D.* *The Psychology of Social Conflict and Aggression*. New York: Psychology Press, 2011.
 236. *Zappala S.* *Human Rights in International Criminal Proceedings*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
 237. *Zehr H.* *Retributive Justice, Restorative Justice*. Elkhart // MCC U.S. Office of Criminal Justice, 1985.
 238. *Zehr H.* *Changing Lenses. A New Focus for Crime and Justice*. Scottsdale, 1990.
 239. *Zehr H.* Justice paradigm shift? Values and visions in the reform process // *Mediation Quarterly*, 1995, No. 12, p. 207–216.
 240. *Zehr H.* *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, Pa: Good Books, 2002.
 241. *Zernova M.* Aspirations of Restorative Justice Proponents and Experiences of Participants in Family Group Conferences // *British Journal of Criminology*, 2007, No. 47(3).
 242. *Zernova M.* *Restorative Justice Ideals and Realities*. Aldershot, Hants, England: Ashgate, 2007.
 243. *Zielińska E.* Kilka refleksji na temat mediacji w sprawach karnych o przemoc w rodzinie // *Waltoś S.* (Red.) *Księga dedykowana Dr Ewie Weigend*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011, s. 355–366.
 244. *Zumeta Z.* *Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation*, 2000. Prieiga per internetą: <<http://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>>.

245. *Žukauskaitė J.* Nepilnamečių nusikalstamas elgesys: psichologiniai mediacijos taikymo aspektai // *Teisės problemos*, 2012, Nr. 2, p. 96–110.

III. Teismų praktika

246. European Court of Human Rights. Case of Öztürk v. Germany (Application no. 8544/79). Judgment. Strasbourg, 21 February 1984.
247. European Court of Human Rights. Case of Kalucza v. Hungary (Application no. 57693/10).
248. CJEU Joined cases C483/09 and C1/10. Gueye and Salmerón Sánchez.
249. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-785/2003.
250. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-534/2006.
251. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-547/2006.
252. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-552/2006.
253. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-85//2008.
254. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-511/2008.
255. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-475/2011.
256. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-397/2012.
257. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/2012.
258. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-11/2014.
259. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-202/2012.
260. Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-243/2011.
261. Panevėžio apygardos teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-300-72-2009.

IV. Statistikos duomenys ir šaltiniai internete

262. Action Plan against Domestic Violence 2008-2011, Ministry of Justice and the Police, Norway. Prieiga per internetą: <http://www.regjeringen.no/upload/JD/Vedlegg/Handlingsplaner/Vendepunkt_eng.pdf>.
263. Apskritojo stalo diskusijos Lietuvos Respublikos Seime „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo / šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“, 2013 m. balandžio 26 d., neredaguota stenograma. Prieiga per internetą: <https://www.google.lt/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0CDcQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.advoco.lt%2Fdownload%2F30122%2F31_diskusijos%2520stenograma%2520nere_daguota%252020130526.pdf&ei=j5xfU7KeDuav4ATpgoFQ&usg=AFQjCNEPTGc9u9ZpVAvxvREDtK9bfp8xXA&sig2=9Zpn2muLBwXKhHl3rE9DoA&bvm=bv.65397613,d.bGE>.

264. Analysis on assessment of the impact of Council of Europe recommendations concerning mediation. Working group on Mediation. European Commission for the efficiency of Justice (CEPEJ). Strasbourg, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/series/Etudes5Ameliorer_en.pdf>.
265. Asmenų, kurie buvo nuteisti atidedant bausmės vydyką, skaičius. Nuteisti fiziniai asmenys pagal teismų paskirtas bausmes. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (NPLC). Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/asm/asm9.htm>>.
266. Baigiamosios pastabos: Lietuva. CRC/C/LTU/CO/2, 2006 m. kovo 17 d. Vaiko teisių komitetas. Keturiasdešimt pirmoji sesija. Ataskaitų, kurias pateikė valstybės šalys pagal Konvencijos 44 straipsnį, nagrinėjimas.
267. Baigiamosios pastabos dėl penktosios Lietuvos ataskaitos pagal Jungtinių Tautų Konvenciją dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Concluding observations on the fifth periodic report of Lithuania. Adopted by the Committee at its fifty-eighth session (30 June-18 July 2014). CEDAW/C/LTU/CO/5 2014-07-24, 25 (d) punktas. Prieiga per internetą: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2FC%2FLTU%2FCO%2F5&lang=en>.
268. Convict Resolution: Introducing Mediation to Prisons. Prieiga per internetą: <<http://www.partnersglobal.org/network/bulgaria/bulgaria-success-stories/convict-resolution-introducing-mediation-to-prisons>>.
269. Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Lithuania. CRC/C/LTU/CO/3-4. Committee on the Rights of the Child., 2013, Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/Documents/CRC_C_LTU_CO_3-4_1.pdf?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=Zmogaus_teisiu_Infobiuletenis_Jungtiniu_Tautu_Vaiko_teisiu_komiteto_isvados_Lietuvai>.
270. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos, forma Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (Forma_1G) // Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika> Oficialioji statistika apie nusikalstamumą LR savivaldybėse. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.
271. Informatikos ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos, forma Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP) // Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika> Statistika pagal JT. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/viewpage.php?page_id=197>.
272. Introduction to restorative justice. Prieiga per internetą: <<http://johnhoward.ab.ca/docs/modules/RestorativeJustice/RSTJ0101-Introduction.pdf>>.
273. Įstatymo projekto Nr. XIP-1378 aiškinamasis raštas. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=357401>.
274. Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros 2012–2014 metų, 2013–2015 metų ir 2014–2016 metų strateginiai veiklos planai. Prieiga per internetą: <<http://www.prokuraturos.lt/Veikla/Planavimodokumentai/Strateginiaiaveiklosplanai/tabid/516/Default.aspx>>.

275. Nacionalinės teismų administracijos 2013 m. balandžio 11 d. ir 2014 m. kovo 13 d. raštai Dėl statistinių duomenų apie privataus kaltinimo bylų teisminį nagrinėjimą pateikimo.
276. The UN Secretary-General's database on violence against women. Prieiga per internetą: <http://sgdatabase.unwomen.org/searchDetail.action?mea_sureld=10296&baseHREF=country&baseHREFId=563>.
277. *Venckevičienė J., Čepas A.* Konfliktai ir smurtas artimoje aplinkoje. Ar įmanoma susitarti? Arba ką gali mediacija? Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-12-20-konfliktai-ir-smurtas-artimoje-aplinkoje-ar-imanoma-susitarti-arba-ka-gali-mediacija/111854>>.
278. Victim Offender Mediation. Prieiga per internetą: <<http://www.restorativejustice.org/university-classroom/01introduction/tutorial-introduction-to-restorative-justice/processes/vom>>.

RESTORATIVE JUSTICE PERSPECTIVES IN LITHUANIA

Ilona Michailovič (ed.), Skirmantas Bikelis, Algimantas Čepas,
Margarita Dobrynina, Rimantas Simaitis, Darius Šneideris, Laura Ušėlė,
Judita Venckevičienė

SUMMARY

One of the main objectives of restorative justice is to pave the way for conflict resolution. In restorative justice, when considered as a system of responding to crime, conflict is often emphasized through only viewing the victim of an offense. Therefore, thinking of a response to an offense as a triangle from the offender, victim, and community is the cornerstone of restorative justice.

Restorative justice is the result of a long, evolving search for an alternative to traditional justice practices. This evolution is based on the practice and experience of many branches of law. By the end of the 1990's and the beginning of the 21st century, Lithuania had begun expressing an interest in the themes of restorative justice and the first articles by Lithuanian legal researchers on restorative justice and mediation appeared. The Law Institute of Lithuania made its contribution to this field by bringing together specialists to conduct research on restorative justice.

The Parliament of the Republic of Lithuania recognized the importance of implementing restorative justice and mediation; the Law on Probation of the Republic of Lithuania states implementing the principles of restorative justice is one of the fundamental to implementing probation in Lithuania. In addition, it should be noted Lithuanian courts have incorporated judicial mediation in civil proceedings experimentally since 2006. Mediation also exists as conciliatory mediation, which is when one or several mediators in a civil dispute settlement assist the parties in reaching an amicable agreement. It should also be noted that the new version of the Law on State-Guaranteed Legal Aid of the Republic of Lithuania establishes non-judicial mediation as a procedure for dispute resolution in which one or several mediators help the parties to settle the dispute amicably.

However, based on international recommendations and the experience implementing restorative justice models in foreign countries, the Lithuanian legal framework is, at this time, not sufficient to develop an effective restorative justice model. In addition, there is currently little public information about the wide range of possibilities for restorative justice and mediation.

The institutionalization of restorative justice is an inevitable process – resolving some punitive conflicts through mediation can be more effective than resolution through traditional criminal procedures.

Implementing restorative justice principles requires not only reforming attitudes but also philosophies toward crime and nation conception. Restorative justice requires a change to a wider approach. Therefore, this monograph was written to address and respond to the question: is the nation, society, and criminal law ready for these changes. In addition, it will extrapolate on why restorative justice does not “fit” into the current Lithuanian criminal justice system and what changes could be made to address this issue.

This monograph is intended for revision of restorative justice problems with the aim to establish comprehensive scientific basis for implementation of restorative justice model which is based on humanistic ideas and widely employed worldwide and one form of it – victim and offender mediation – in Lithuania.

This work presents the characteristic traits of the restorative justice paradigm. Applying restorative justice to conflicts is known to already be a very complex task and, furthermore, it is necessary to remain mindful that continuous evolution and criticism is typical for restorative justice. This work also contains a review of different restorative justice models as applied to a criminal system. A study was carried out that demonstrates a potential for large savings for the criminal justice system after resources are redirected to mediation as a model of restorative justice. These potential savings could then be invested into strategies to decrease a number of crimes and reinforce communities.

This monograph concentrates on victim-offender mediation, a model of restorative justice involving victim offender settlements. The mediation process is most established, implemented and practiced in European countries. Therefore, this work contains information about mediation principles, process, definitions currently in practice in criminal

justice systems. A few specific mediation categories are discussed in more detail, including mediation in juvenile criminal cases, penitentiary mediation, and the possibilities of using mediation in cases of domestic violence.

The paper provides an overview of the situation in Lithuania by analyzing the elements of restorative justice in Lithuanian criminal justice system. There are certain elements of restorative justice in the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania, however, they neither implement the idea of restorative justice, nor provide an adequate conflict resolution.

The study was subject to systematic analysis, comparative, statistical, survey research methods, as well as the analysis of theoretical and methodological literature, statistical data, international standards and national legislation, case-law. The study also encompassed empirical qualitative research. Based on saturation as a guiding principle during data collection, a total of 18 informants were interviewed: 13 criminal justice experts (judges, prosecutors, and lawyers), 4 perpetrators – in order to find out about their reconciliation context and what factors influence their decision-making, and 1 expert in domestic violence problems.

The conducted study led to proposals for legislation and its application, which would enable a successful implementation of mediation institute in Lithuania:

I. Restorative justice is proposed to be considered as a process whereby an impartial party seeks to reconcile a victim and a culprit of a criminal offence in order to solve a conflict that has been caused by or has manifested itself in a criminal act. However prospects for acknowledgement of restorative justice as a new paradigm in criminal justice should also be taken into account.

In the contemporary penal policy restorative and retributive justice often operate together as a hybrid justice system. Since the interrelation between two systems is quite paradoxical, the question is how to ensure the balance in applying restorative justice programs in the traditional criminal justice context. In order to prevent the widening of the formal social control net, and thus experiencing additional budget costs, the social control executed by governmental institutions should be reduced

in parallel with increasing social control implemented by victims, offenders, and communities.

Cost reduction and savings as a success indicator of the restorative justice institute is of a particularly interest for politicians and legislators. Thus, the program which could help to reduce recidivism, may reduce future trial, imprisonment and other administrative costs of legal penalties and victim service. Therefore, it is proposed to continue the development of scientific and practical discourse of restorative justice as an element of justice reinvestment strategy, while creating a mechanism to monitor restorative justice programs from justice reinvestment perspective. Moreover, using justice reinvestment discourse, the concept of restorative justice could gain more legitimacy among policy-makers, focusing on risk assessment, management and administrative programs.

Different countries apply various models of restorative justice. Usually practitioners worldwide distinguish between three main models: victim-offender mediation, conferences, and roundtable discussions.

Victim-offender mediation is one of the first widely applied and justified measures of the restorative justice, which if properly balancing a participation and empowerment of the parties in conflict resolution, active communication, and third-party positive intervention, facilitates constructive elimination of the consequences caused to the parties by the criminal act through explaining their situation, expressing feelings and needs, being presented with the opportunity to be heard and understood, restoring self-confidence, social peace and security, balancing opposing views and wills of the parties and changing destructive interaction in the conflict into a constructive one. A third party intervention and applied techniques help to achieve these aims even when direct collaboration between the parties does not help to obtain it or when it is not happening.

The widely applied victim-offender mediation features high level of process flexibility and possibility to adapt it to the needs of the conflicting parties and mediator's personal work style. The developed process guidelines assist a mediator in leading the parties towards a peaceful conflict resolution. As a neutral stakeholder the mediator does not participate in the decision-making process and does not provide recommendations to the parties.

It is essential for rendering high-quality mediation services between the offender and the victim that the key ideas behind mediation always serve as a firm backbone. Voluntariness and free will of the parties, impartiality and competence of the mediator, confidentiality, security, active cooperation and creativity, flexibility, and efficiency are all fundamental procedural principles of mediation that must be borne in mind throughout any mediation. These principles are frequently identified by various sources as the key procedural ideas of mediation and as key concepts for successfully achieving the goals of mediation.

II. The analysis of mediation in this study suggests that mediation is a particularly appropriate way to resolve conflicts arising from delinquent acts committed by minors. The peculiarities of social and psycho-physical maturity as well as the nature of delinquent acts committed by minors all contribute to and explain the success of mediation after conflicts with minors. In many countries, mediation is applied more broadly to juveniles as compared to adults. Further, this mediation – when applied to juveniles and compared to adults – is more likely to result in an agreement between the parties and more likely to be complied with and have a lower recurrence rate once an agreement is made. Lithuania should look to the experience and examples of other countries when implementing mediation in criminal proceedings and apply mediation in juvenile delinquency proceedings as broadly and frequently as practicable.

Unlike juvenile cases, applying mediation to domestic violence cases should only be done on a case-by-case basis after a thorough consideration of the facts. Worldwide studies indicate that the parties of mediation are satisfied with the course and outcome of mediation and tend to recommend mediation as an efficient conflict resolution method to others – including cases of domestic violence. Depriving individuals access to professional assistance in conflict resolution would, therefore, be inappropriate. While numerous studies have shown that there are instances where domestic violence cases can be successfully resolved by mediation, there is still a need for studies on the results of mediation in domestic violence cases in order to better understand what situations result in efficient mediation.

In addition, during the administration of punishment, mediation can serve as a suitable instrument for resolving matters not addressed by

the victim and the offender within the framework of traditional criminal litigation, as demonstrated through practice in foreign countries. Penitentiary mediation programmes focus on various restorative aims, including: victim-offender meeting and reconciliation; facilitating compensation to the victim for pecuniary loss; and strengthening ties between the prisoner and the community that the prisoner will re-enter upon release. Alongside with its therapeutic effect on the offender and the victim, penitentiary mediation may, though not frequently, result in legal effects as well.

III. In deciding on the scope of mediation in criminal proceedings in Lithuania it is important to determine conditions subject to which parties to the proceedings may be referred to mediation and to ensure that legislation governing such conditions is put in place. Such conditions should not be overly stringent and limited to a very narrow range of cases, and they should provide room for the discretion of officials in making a final decision. In order to ensure efficiency of mediation and earn trust and confidence of officials and members of the public in this legal institution, it is essential to decide on the effect that the referral of a case to mediation and success in reaching an agreement during mediation will produce on the criminal proceedings. We believe that at least a few alternative effects of the outcome of mediation on the further course of the proceedings should be selected, followed by respective differentiation of the conditions for referral of the parties to the proceedings to mediation. For situations where successful mediation can lead to suspension of punishment the criteria should be defined in greatest detail, for example, as currently defined in Article 38 of the Criminal Code, with wider opportunities to be provided for the cases of juvenile delinquency. In other situations mediation should also be possible if officials decide that the case is eligible for mediation, and if mediation succeeds, it could be declared a mitigating circumstance or a basis for imposing a milder punishment than available under law. The number of statutory provisions for defining such cases could be reduced to the minimum, and such provisions should be left for practitioners to develop.

The proposal is that the mediation process should be covered by a separate law; however, relevant references to the mediation process should be found both in the Criminal Code, and the Code of Criminal

Procedure. Taking into account the current wording of Article 38 of the Criminal Code, the effects of legal mediation should be governed by the Criminal Code. The Criminal Code and the Code of Criminal Procedure could also be supplemented to include legal conditions for the application of mediation and procedural schemes for the realisation of mediation. The Code of Criminal Procedure should provide not only for a possibility for public officials (prosecutors, judges) to decide and refer the parties to criminal proceedings to the mediation process, but also the duty of such officials to consider such a possibility and take a reasoned decision. Other mediation related issues, such as the purpose of mediation, the general principles of mediation, stages in the mediation process, the legal institution and structure of the mediator, the execution of a mediation agreement, and time limits could be covered by a separate law.

Also, the following important points should be considered upon the introduction and implementation of mediation in penal matters in Lithuania:

- In Lithuania, it would be appropriate to provide relatively short and flexible periods of time to conduct mediation, with an option for extension if necessary.
- Before referring the parties to mediation, officers should make sure that collected and documented data in the case allow a conclusion that the circumstances of the case are evident.
- It would be inappropriate to conduct criminal proceedings involving the parties during the mediation process.
- Reference of case parties to mediation should not be regarded as an undue delay in the criminal proceedings; only unlawful or unreasonable reference to mediation would constitute an undue delay in criminal proceedings.
- It would be unreasonable and inconsistent to interrupt the course of criminal proceedings after referring the parties to mediation.
- It would be unreasonable to provide in the law that mediation interrupts the duration of statutes of limitation.

Lithuanian laws for criminal proceedings have numerous reflections on the idea of restorative justice. But the Lithuanian criminal justice system does not provide a way to implement restorative justice to its full extent-particularly, the Lithuanian criminal justice system does not provide mediators to parties in criminal proceedings.

Judges and prosecutors interviewed expressed more or less unanimously pragmatic opinions against punitive attitudes for non-serious crimes and not malignant offenders. Further, the majority of them supported the idea of introducing mediation in penal matters. They also pointed out practical issues with current criminal proceedings that could be solved by the alternative procedures and participation by qualified, impartial mediators. First, mediation procedures allow the victims to solve their problems arising from the conflict. Mediation would help to ease emotional discomfort, tension and anger. While these negative emotions often appear to be one of primary drivers of criminal proceedings, criminal proceedings frequently do not help to solve problems of the parties. Second, mediation could have a positive educational impact on the offender. Third, it would release the officers from serving as mediators – although mediation is outside of the officers' duties they sometimes engage in mediation in order to help the parties efficiently solve their problems and also to help themselves optimize their load of work.

Since 2012 there has been a rise in cases incorporating some elements of restorative justice through various legal instruments. These cases were resolved by penal orders or terminated upon victim-offender reconciliation.

The rise in incorporating restorative justice into criminal matters was caused by several internal organizational factors in the prosecution office. Since 2012, the Strategic Action Plan For Prosecution considers termination of criminal proceedings after victim-offender reconciliation an effective case of pre-trial investigation; even indicating it as a priority measure. In addition, since 2012, the Prosecutor General abolished prosecutors' workload accounting reports which placed more value on pre-trial investigations completed by indictment rather than cases terminated due victim-offender reconciliation. Further prosecutors are highly motivated to use the opportunities to save efforts and working time provided by these simplified forms of criminal proceedings.

The law on protection against domestic violence, issued on the 26th of March, 2011, had a large, but not crucial influence on the mentioned leap. After this law was passed, domestic violence victims are no longer able to decide whether or not incidents of domestic violence involving family or relatives are solved by criminal procedures – it is now

mandatory. Upon instituting these provisions, domestic violence cases registered by law enforcement increased and as did the various legal avenues of addressing these cases, including some legal measures with elements of restorative justice.

If mediation legal consequences would not be exclusively associated with release from criminal liability, but could determine, for example punishment mitigation or absolution from the whole or partial sentence on probation or unconditionally, mediation could be applied more frequently and considering the cases when law does not apply 38 article of the Criminal Code. Mediation allows parties to rationally address systemic problems caused by criminal offences, making it particularly beneficial for repeat offenders, when mediation has been applied before, when a serious or grave crime has been committed, or in many other cases.

At its core, mediation system is able to address the interpersonal and emotional aspects of reconciliation, including repentance and forgiveness, that in practice reconciliation measures under Article 38 of the Criminal Code and private prosecution have been unable to tackle.

The qualifications and role of officers in the criminal process prevent them from successfully serving as a neutral and qualified mediator. Their attempts to provide assistance in mitigation can be met with distrust or even hostility by the parties in the conflict. Because of this, their role as officers can prevent them from establishing personal contact between the parties, which further hinders their ability to mitigate the conflict by assisting the parties to find solutions together.

The practice, when one-year term for making an agreement on compensation of damages is not applied according to Article 38 of the Criminal Code is a welcomed alternative. On other hand, the court could determine to determine a reasonable time-frame for damage compensation, if it is determined to be an excessive delay to the victim receiving compensation, e.g., periods of more than five years. In addition, if a perpetrator infringes on the agreement for damage compensation after a few years, the prospects of a renewed pre-trial investigation on crime committed by the perpetrator would be very poor.

Article 93 of the Criminal Code underscores one of the reasons for providing alternatives to the traditional criminal process when sentencing minors. It minimizes interventions of the criminal justice system while addressing criminal behavior-related problems for first

time juvenile offenders, which in turn avoids stigmatization of the juvenile. However, while the application of Article 93 of the Criminal Code may serve some benefit, it also eliminates another important condition for juvenile offender development personal contact with the victim. Personal contact with the victim plays an important role in post-conflict development by creating an educational impact on the juvenile, and can even contribute to more efficiently meet the victim's interests. Integrating the process of mediation to the application of Article 93 of the Criminal Code can, thus, be appropriate for both satisfying the victim's interests and to educating the juvenile offender.

When addressing criminal liability for juveniles, the interests of the juveniles – including proper personality development and particular regard to protecting first time juvenile offenders from the stigmatizing effect of criminal justice – should be fundamental considerations. Keeping this in mind, it is arguable that in a majority of cases it may be preferable to take a more flexible approach and release juvenile's from traditional criminal liability (Art. 93). When, however, trying to satisfy a stronger educational benefit, in order to develop the juvenile's responsibility, Article 38 of the Criminal Code provides an alternative for releasing the juvenile from criminal liability, although it remains subject to stricter conditions.

A "conciliation" meeting during the private complaint process is a formal procedure meant for the formalization of the reconciliation between the parties, if an agreement is reached prior to the meeting. The conciliation meeting is necessary for appropriate procedural decision-making, rather than for the actual reconciliation procedure.

A formal conciliation meeting does not, however, frequently provide appreciable added value to the process. Instead, mediation procedures conducted by conflict management specialists may be able more effectively remove a considerable emotional burden from the court, help the victim and the juvenile offender to look rationally at the conflict, remove these cases from court system, and save the court's time for more serious cases. Although, mediation is not appropriate when the circumstances of the criminal incident are unclear and the parties remain in dispute over the facts of the case. Also, as previously mentioned in this paper, there are other conditions that should restrict a case being referred to mediation. Therefore, a mediation cannot be a universal pre-trial stage in private complaint cases, but may be able to serve an important role in some.

La-127 Ilona Michailovič, Skirmantas Bikelis, Algimantas Čepas, Margarita Dobrynina, Rimantas Simaitis, Darius Šneideris, Laura Ūselė, Judita Venckevičienė. **ATKURIAMOJO TEISINGUMO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE.** Monografija. – Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2014, 258 p.

ISBN 978-609-430-235-0

UDK 373.5(474.5)

La-127

SL 843. 2014-10-02. 15 aut. l. Tiražas 200. Užsakymas 16.
Išleido VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, P. Višinskio g. 25, LT-76351 Šiauliai.
El. p. leidykla@cr.su.lt, tel. (8 41) 59 57 90, faks. (8 41) 52 09 80.
Interneto svetainė <http://leidykla.su.lt/>
Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“, P. Lukšio g. 9A, LT-76207 Šiauliai.